

تذکرہ یدِ نبیؐ

تذکرہ لایید بیضاء

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سرمایہ حمد نیاز مبدی کے کہ ارواح معانی را باقوالب الفاظ آمیخت و سببہ معلقہ
افلاک را از قدرت آویخت و جواہر صلوات نثار اتمی کہ نقش کلام معجز بر صفحہ
روزگار نشانند و محضر دعویٰ زبان آوران را بہ مہر سکوت رسانند و اولاد اولاد انزاد
کہ مبادی فن ولایت و اصحاب عالیجناب کہ مطالع دیوان ہدایت اند۔

اقاب بعد عرض می دارد پاشکستہ زاویہ گمنامی فقیر غلام علی تخلص بہ آزاد
حسینی واسطی بلگرامی کہ این دلدادہ زلف سخن و مخلص معنی طراز ان نو و کمن پیش
از بن بخدمت موزونان سلف و خلف پرداختہ و تذکرہ الشعراء مسمی بہ دید بیضا
محرر ساختہ اما آن نسخہ نقش انگارہ و تصویر تنگارہ بود لہذا بعد فراہم رسیدن بعض
از مواد رنگ اصلاح رنگتہ شد و نقش ثانی بہ از اول برانگختہ و چون سخن رسا
تہ از نشہ شراب و سر بیج تر از پر تو آفتاب است ہر دو دید بیضا دستگاہ شہرت
و الوار اند و جابجا بر تو رواج افشانند۔

شترای نظر دقیقہ سنج نسخہ ثانی را ہم نے تو اند پسندید و در میزان اعتبار نمی
بر۔ طبع نیز رنگ درین شیوہ معذور است و شیشہ بوقلمون در تلون مجبور کہ
ملکات می افزاید۔ ساختہ و پرداختہ پیشین تقویم پارین بہ نظری آید و ہر گاہ
احکام عالم الغیب و الشہادۃ بہ اقتضاء مصلحتی رنگ می گرداند و خزان نسخ بہم

می رساند که مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَسِيهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِثْلَهَا أَوْ مِثْلَهَا أَحْكَامِ سَاكِنَانِ
 حَضِيضِ امْرِكَانِ وَفِرْوَزَنْكَانِ اسْفَلِ السَّافِلِينَ نقصان به طریق اولی قابل تبدیل
 و نیازمند تعدیل تواند شد هر چند نسخ اول ثمره حکمت است و نسخ ثانی نتیجه غفلت
 الحقیق تا که مصنف نشئه زندگی در سر و لباس عنصری در بردارد کتاب بلجام
 نمی تواند رسید و طره گفتگو سر از درازی نمی تواند پیچید که بعد از نظر ثانی و ثالث و
 چهارم حرا نقصانها گل می کند و خارها در خاطر می شکنند بلبه روزی که مصنف تمام
 شود و صنیف نیز رنگ مصنف گیرد و از لب بستنی کار سالها صورت پذیرد -

آورده اند که رکن قلم و سخن دانی عماد کاتب اصفهانی وقتی علم مناقشه افرات
 اعتراض بر کلام استاذ البلاء قاضی عبد الرحیم نسائی متوجه ساخت قاضی جواب
 درسته تخریر نمود و باده صافی بر مجلسیان عالم انصاف پیمود ملخص جوابش این که
 "قَدْ وَقَعَ لِي شَيْءٌ وَمَا آدَمِيٌّ اَوْ قَع لَكَ اَمْرًا وَهُوَ اَنَّ الْاِنْسَانَ لَا يَكْتُوبُ
 كِتَابًا فِي يَوْمِهِ اِلَّا يَقُولُ فِي غَدٍ لَوْ عَيَّرَ هَذَا الْكَانَ اَحْسَنَ وَلَوْ تَرِكَ ذَٰلِكَ
 لَكَانَ اَوْلَىٰ وَهَذَا عِبْرَةٌ عَظِيْمَةٌ وَحُجَّةٌ مُسْتَقِيْمَةٌ عَلٰى اَسْتِيْلَاءِ صِفَةِ النُّقْصَانِ
 عَلٰى طَبِيْعَةِ الْاِنْسَانِ"

و من پیمبران پیش از تالیف کتاب نظر بر عواقب امور داشته ام و در عنوان
 نسخه ثانی بر خاتم اعتذار این عبارت نگاشته :-

«و با آنکه سامان اصلاح چنانچه باید و شاید هنوز بحصول نه پیوسته و صورت این درها

«خاطر خواه نقش نه بسته اما باعث سرعت خاتم خوشخام در طی این مقام آندست که

«حیات فانی گری است بر باد چشم بقا از دستوان داشت و پیکر جسمانی حبابی سینه

«بر آب - کار این دم بنفس دیگر نباید گزاشت»

”بیت پر تو عمر چراغے است کہ در بزم وجود
پسیم مژہ بر ہمز دنی خاموش است“

الحاصل بعد تالیف یہ بیضا بنی خاطر رسید و سر پنچہ حب الوطن دامن دل کشید
کہ کتابے در ذکر صاحب کمالان بلکہ ام صانہ اللہ عن طواریق آیاتہ بہ تحریر
در آید۔ و آثار یکہ در نقابِ خفا متواری است جلوہ ظہور نماید۔ نکتے بہ تحقیق و
تفصیح مطالب پر داختم۔ و طاؤسان معانی را بلکہ ام عبارت بند ساختم کتابے
در پنج فصل صورت بست۔ و شاہدے کہ گرد خیال می گشت بر گرسی نشست نخت
قرعہ وحدت انداختم۔ و فصول خمسہ را در مجلد واحد جمع ساختم۔ و گروہے کہ بخلعت
جامعیت آراستہ اند۔ و بجوہر حیثیات پیراستہ مثل عرفان طرازی و نکتہ پردازی۔
ہم فصل فقرار اسمائے طراوت بخشیدند۔ و ہم فصل شعرار اسامان نصارت۔ اما در
موضع اول دائرہ استیعاب بر سطح ورق کشیدم و در موضع ثانی رشتہ حوالہ در انگشت
قلم پیچیدم۔

شخصے خواست کہ نقل فصول شعرا بردارد۔ و فصلین فقرا و فضلا را واگذارد۔
درین صورت حال ارباب حوالہ معلق می ماند و کلام شاعر بے ترجمہ خاطر مورخان
را بہ تسلی نمی رساند لہذا کتاب را بدو دفتر تقسیم کردم۔ و تفصیلیان دفتر اول را درین
دفتر نیز بر سبیل اجمال و استقلال بہ تحریر در آوردم۔

نام دفتر اول مآثر الکرام تاریخ بلکہ ام است مشتمل بر دو فصل فقرا
و فضلا نور اللہ مصاحبتہم

و نام این دفتر سمر و آزاد است نیز محتوی بر دو فصل فصل اول در ذکر
صاحب طبعان فارسی آیدہم اللہ بروج القدس فصل ثانی در ذکر قافیہ سخنان
ہندی جزاہم اللہ بجائزۃ الخیر

و برائے شعراء عربی نمودجے علیحدہ بزبان عربی طرح انداختم و فصحاء تازی

را با شعراء فارسی مزج نساختم - که فارسی دانان بسیط مطالعه اشعار عربی را و ادب
گزارند - و کاتبان عجم زبان عرب را به تحریفات از صورت نوعی بر می آرند -
و به تقریب مردم بلگرام جمع دیگر را درین محفل خوانده ام و قوافل سخن را
از کجا تا کجا رسانده - مؤلفه

این تازه سواد سمره و بیدار است   سروایه بینش ادری الا بصهار است
هر چند تکلفی ندارد اما   چون نقش فرنگ ساده و پرکار است
اکنون تاریخ ترتیب کتاب ثبت می نمایم - و نظر را به نهال سیرابی نصارت
می افزایم

خوشا مشاطه کلک هنرمند   به رخسار ورق مالیده غازه
شنو از قمریان غیب تاریخ   نشاند آزاد سرو سبزه تازه
امید از حکماء این فن و حرکت شناسان ^{صلوات} بخش سخن آنکه اگر خدمت نیازمند پسند
افتد - نوشدارو و عام حمت نمایند - و اگر سقمی ملاحظه شود - به معجون لطف
معالجه فرمایند - ان اجیرتی الا علی رب العالین و هو نعم المولی و نعم المعین
فصل اول در ذکر صاحب طبعان فارسی آید ^{صلوات} هم الله بروح القدس -
نخستین خامه زمزمه سخن شرافت کلام موزون و اصالت این دو مکتون بیان
می سازد و سامعه سخن پرستان را باین حرف دلنشین می نوازد -

ارباب سیر اتفاق دارند که در محفل اقدس رسالت پناهی و رساننده نفاس
وحی الہی علیہ افضل الصلوات و اتمل التحیات نسیم سخن موزون می وزید
و غنچه لعل مبارک با تبسم آشنای گردید و هر گاه خاطر ملکوت ناظر از استماع سخن
می کشود مخاطب را به خواندن شعر دیگر پیهم اشاره می فرمود -
موزونان پائے تخت رسالت را به هجو مشرکان مامور می ساخت و طائفه

معنی طرازان را به انعام صلوات و اقسام عنایات می نواخت خطاب اُفْجُوا
 الْكُفَّاءَ فَإِنَّهَا أَشَدُّ عَلَيْهِمْ مِنْ شَرْقِ النَّبْلِ وَنَصِبٌ مِنْ بَرِّ الرَّائِىِ حَسَنُ
 بن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَدَعَا اللَّهُمَّ أَيُّدُهُ بِرُوحِ الْقُدْسِ وَحَدِيثٌ هَجَا
 حَسَنُ فَشَفَى وَاسْتَشْفَى وَعَطَا شِيرِينَ نام جاریه به حسان رَضِيَ اللَّهُ
 عَنْهُ در وجه صله شعر و انعام بر دو مبارک به کعب بن زهیر در جائزه تصیده
 بِأَنْتَ سَعَادٌ مَشْهُورٌ اسْتِ وَدَرَكْتُبٌ مَعْتَبَرَةٌ مَسْطُورٌ -

و در تفسیر قرطبی آورده قال کعب (بْنُ مَالِكٍ) ۷

جَاءَ السَّخِينَةَ كَيْ تَغَالِبَ سَابَهَا وَلِيُغْلِبَنَّ مُغَالِبَ الْعَلَابِ

حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود "لَقَدْ مَدَّ حَكَ اللَّهُ يَا كَعْبُ فِي قَوْلِكَ هَذَا
 و در روایتی آمده که حضرت فرمود ان الله لم ينس ذلك لك یعنی بدستی
 اللہ تعالیٰ فراموش نکند این شعرے که تراست -

حواشی

مراد از سخینه^۳ بخائے مجھے بر وزن سفینه قریش اند و در اصل سخینه طعام است
 که از آرد و روغن ترتیب دهند - قریش این طعام را اکثر استعمال می کردند و مردم
 دیگر ازین وجه قریش را طعن می زدند تا حدیکه نام ایشان سخینه افتاد و لیغلبن
 صیغه مجهول است و مغالب صیغه اسم فاعل و غلاب صیغه مبالغه یعنی آید
 قریش تا غالب شوند بروردگار خود را و هر آینه مغلوب می شود و غلبه جوینده بر
 کسی که سخت غالب است یعنی حق سبحانه و تعالیٰ -

۱- تفسیر کبیر جلد ۷ صفحہ ۵۵ و مشکوٰۃ صفحہ ۲۰۱ - ۲- تفسیر در المنثور جلد ۵ صفحہ ۱۰۰ مطبوعه مصر -
 ۳- مجمع بحار الانوار جلد ۲ صفحہ ۱۰۳ و مشکوٰۃ صفحہ ۲۰۱ مطبوعه دہلی ۱۳۱۰ هجری -

و شیخ جلال الدین سیوطی در خصائص کبری روایت می کند کہ -
 نابغه جعدی شعرے در حضور پُر نور حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم خوانده
 فرمود اَجَدَّتْ لَا يَفِضُّصُ اللَّهُ فَانْكَ يَعْنِي شِعْرُ جَعْدٍ كَفْتِي نَشَكَنْ خَدَائِي تَعَالَى
 دنداں ترا -

عمر نابغه یکصد و چند سال شد دنداںے نہ ریختے - و در روایتے ہر گاہ
 دنداںے می افتاد بجائے آن دیگری روئید -

و بیہقی در دلائل بابے مستقل عقد کردہ و گفته بَابُ اٰخْتِيَارِهِ صَلَّى
 اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الشَّعْرَ وَ حَدِيثُهُ طَوِيلٌ اُورده از جابر بن عبد الرحمن رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
 حاصل مضمون حدیث آنکہ مردے نزد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آمد و گفت
 یا رسول اللہ پدرا من می خواہد کہ مال بگیرد حضرت فرمود پدرا خود را پیش من بیار -
 چون پدرا آمد - حضرت فرمود پس تومی گوید کہ تو مال اوراے گیری - عرض کرد
 کہ پرس یا رسول اللہ اورا کہ مصرف مال او نیست مگر عمارت و قرابات او - آیا
 صرف نکم آن را بر نفس خود و عیال خود - پس نازل شد جبریل علیہ السلام و
 گفت یا رسول اللہ این شیخ در نفس خود شعرے گفته است کہ تا گوش او نرسید
 یعنی ہنوز از زبان بر نیامدہ - حضرت صلی اللہ علیہ وسلم پرسید آیا گفتی در نفس
 خود شعرے - شیخ گفت لَا يَزَالُ يُزِيدُنَا اللَّهُ تَعَالَى بِكَ بَصِيرَةً وَ يَقِينًا
 یعنی ہمیشہ افزون کناد مارا اللہ تعالی بتو بصیرت و یقین را - و ہفت عدد

۱- دلائل النبوة جلد ۲ صفحہ ۱۶۴ و خصائص کبری جلد ۲ صفحہ ۱۶۶ ہر دو مطبوعہ حیدرآباد دکن -
 ۲- کتب و نسخہ دلائل بیہقی مطبوعہ دائرۃ المعارف حیدرآباد دکن تفحص نمودہ شد - اما ابن باب
 حدیث مذکور بنظر نیامدہ - آری این روایت مع ہفت عدد ابیات در کتاب سیرۃ محمدیہ مؤلفہ
 مولوی کرامت علی دہلوی مرحوم مطبوعہ ممبئی صفحہ ۲۲۰ منقول است و صرف ابیات در شیخ حماسہ
 تبریزی صفحہ ۳۵۲ مطبوعہ یورپ بمقام بن ۱۸۲۸ ہجری ہم موجود است -

ایاتے کہ گفته بود بعض رسانید اولش این است ۷

عَدَّ وَثَنَكَ مَوْلُودًا وَعَلَّتْكَ يَافِعًا تَعَلُّ بِمَا أَحْبَبْتَنِي عَلَيْكَ وَتَنْهَلُ

جابر رضی اللہ عنہ گوید قبلی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم اخذ
تَلْبِيْبُ ابْنِهِ وَقَالَ لَهُ اِذْ هَبْ فَاَنْتَ وَمَالِكُ الْاَبْيَاكُ يَعْنِي كَرِيْمَتِ حَضْرَتِ
صلی اللہ علیہ وسلم از استماع ابیات - پس گرفت گریبان پسر را و فرمود برو - تو
و مال تو پدید تر است -

مسئله تصرف پدر در مال پسر بقدر ضرورت بهمین حدیث ثابت شده
و در حدیث شریف آمده ذَكَرَ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
الشَّعْرُ فَقَالَ هُوَ كَلَامٌ فَحَسَنُهُ حَسَنٌ وَقَبِيْحُهُ قَبِيْحٌ - (مشکوٰۃ صفحہ ۳۰۳)
و ابن سیرین گفت هَلِ الشَّعْرُ اِلَّا كَلَامٌ لَا يُخَالِفُ سَائِرَ الْكَلَامِ
اِلَّا فِي الْقَوَافِي فَحَسَنُهُ حَسَنٌ وَقَبِيْحُهُ قَبِيْحٌ -

مقصود آنکه شعر فی نفسه مذموم نیست بلکه حسن و قبح راجح می شود و بعد لول و
درین امر خود نظم و نثر مساوی است - و معنی قبح آنست که مخالف شرع باشد
مثل هجو و شتم مسلمانان یا کذب که موجب اضرار باشد نه کذب که محض برای تخمین
کلام آرند - چه قصیده بانست سعادت فراوان اغراقات دارد و متضمن تغزل با
سُعَادٍ وَتَشْبِيْهِ رِضَابٍ بِشَرَابٍ است ۷

تَجَلَّوْا عَوَارِضَ ذِي ظُلْمٍ اِذَا ابْتَسَمَتْ كَاَنَّهُ مِنْهَلٌ بِالتَّارِحِ مَعْلُوْلٌ

حضرت صلی اللہ علیہ وسلم این ہمہ را شنید و انکارے فرمود

و این زیادہ تر آنکہ و اصف حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حدیث کات

۷ شرح بانست سعادت لابن ہشام الانصاری صفحہ ۳۲ مطبوعہ یورپ ۱۸۷۱ء

۷ کتاب الموشی صفحہ ۱۰۵ مطبوعہ یورپ ۱۳۰۲ ہجری بمقام بریل

عُنُقَهُ جَيْدٌ دُصِيَّةٌ بِرَأْسِي تَصْوِيرٌ مَدْعَاكَ رَدُّنَ مَبَارَكٍ رَابِعًا رَدُّنَ تَمَثُّالٍ عَاجٍ
تَشْبِيهِ دَادَةٌ وَأَنَّ رَأْمَضَالِقَةَ نَدَانَسْتَهُ -

وَقَالَ وَصِيدَانِي كَمَا إِذَا كَابِرٌ عَلَمَا نَدُ كَفْتَهُ نَدُ كَذِبِ شَعْرٍ كَذِبٌ نَيْسْتُ زِيرِكُمْ
تَصَدُّ كَذِبِ تَحْقِيقِ قَوْلِ خُودِ اسْتِ بَعْنِي كَذِبِ رَأَصْدَقِ وَأَمِي نَمَائِدِ وَتَصَدُّ شَاعِرِ
مُحَضِّ تَحْسِينِ كَلَامِ اسْتِ ۛ

از پنج اثبات شد که تخیلات موزونان برای تزیین اشعار و تحلیف نبات
انکار جائز باشد وَ لِلَّهِ دَرُّ الْقَائِلِ ۛ

حَتَّ بَانَتْ سَعَادٌ ذُنُوبٌ كَعَبٍ وَ أَعْلَى كَعَبَهُ فِي كُلِّ نَادٍ

و حضرت صلی اللہ علیہ وسلم گاہے مثل می زد بمصراعے و می فرمود راست
ترین کلمه که شاعر گفت کلمه لبید است ۛ الْأَكْلُ شَيْءٌ مَا خَلَا اللَّهُ بَاطِلٌ وَ
احیاناً مثل می فرمود باین مصرع ۛ وَيَا نَبِيَّكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزِدْ

و هر جا در کلام الهی و حدیث رسالت پناهی ذم شعر و شعر واقع شده باتفاق
اعمهء دین در بارهٔ ترا خایان مشرکین است -

اما نفی تعلیم شعر از حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کرمیه مَا عَلَّمْنَاكَ الشَّعْرَ وَمَا
يُنْبَغِي لَهُ از برای آنست که اگر حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فکر شعر شعرا خود می ساخت
پست فطرتان گمان می بردند که لکلم مبارک به آیات بنیات از جنت سلیقه زبانی
است نه سفارت ربانی

و این نکته دلیل است واضح بر براءت این صناعت

معتمد احیاناً از ان مرتبه جامع صلی اللہ علیہ وسلم کلام موزون سر بر می

زد - از آنجمله است ۛ

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبٌ أَنَا ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ

وگفته اصلاح شعرے فرمود۔ سید محمد برزنجی مدنی رحمہ اللہ تعالیٰ در بعض

رسائل خود آورده کہ کعب بن زہیر در بیت

إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٍ يُسْتَضَاءُ بِهِ مَهْلِكًا مِّنْ سَيُوفِ اللَّهِ مَسْلُوكًا

سُيُوفِ الْهِندِ كَقْتِهِ بُوَد۔ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سُيُوفِ اللَّهِ ساخت۔

راقم الحروف گوید ظاہر اسباب اصلاح حضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنست کہ لفظ

زائد در کلام واقع نشود چہ ہندی تیغے را گویند کہ مصنوع از آهن ہند باشند قال الجوهری

المَهْدُ السُّيْفِ الْمَطْبُوعُ مِنْ حَدِيدِ الْهِندِ

شبه در مدینہ منورہ علیٰ مَنْوَرِهَا الصَّلَاةُ وَالتَّحِيَّةُ مکتبہ در فضیلت کلام

موزون بر ضمیر این فقیر وارد گردیدہ و آن اینست کہ بخاری روایت می کند ان

مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ۔ برضا حکمت پناہان و طبایع دقت دستگاہان ہویدا است کہ

بعضی از شعر یعنی شعرے کہ شرعا محمود باشد مندرج در مفهوم حکمت است زیرا کہ مفهوم

شعر انحصار من وجہ از مفهوم حکمت است و مقصود ازین کلام بیان فضیلت شعراست

پس سزاوار آنست کہ مخبر عنہ واقع شود و مقدم در ذکر باشد و حق عبارت این کہ گفته

شود بَعْضُ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ اما حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود انَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ

تقدم لفظی را بر اصل خود گذاشت برای اہتمام شان شعر و افادہ حصر و اسلوب معنوی

را قلب کرد و حکمت را مخبر عنہ ساخت بجمت مبالغہ در مدح شعر یعنی ماہیت حکمت

بعضی از شعراست و لازم آمد کہ جمیع افراد حکمت بعضی از شعر باشد و مندرج در ان

کہ اندراج ماہیت مستلزم اندراج جمیع افراد است و خبر حضرت صلی اللہ علیہ وسلم

از افادہ حصر بتقدیم خیر و ایراد کلام با اسلوب تاکید چہ قدر بر مراتب مبالغہ افزود و

و مدارج تفضیل شعر را تا کجا طے فرمود پس معنی کلام شریف چنین شد که ہر آئینہ حکمت نیست مگر بعضی از شعر۔ لطف کلام صاحب جوامع الکلم را صلّے اللہ علیہ وسلم باید دریا کہ مبالغہ بہ شعر مناسبت داشت۔ این مناسبت شعرے را در کلامے کہ برائے مدح شعر آرد وہ رعایت نمود و دستاویزے برائے جواز مبالغہ و تفتیکہ مصلحتے شرعی مقتضی باشد افادہ فرمود صلی اللہ علیہ وسلم۔

وطیبی شارح مشکوٰۃ در بیان قول حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اَنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا مے گوید کہ من تبعضنیہ است و مراد تشبیہ بیان بہ سحر است و حق کلام این کہ گفتہ شود ان بعض البیان کالسحر حضرت صلی اللہ علیہ وسلم قلب کرد و خیر را مبتدا ساخت و اصل را فرع و فرع را اصل گردانید بجمت مبالغہ۔

و ابن ماجہ روایت می کند اَلْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ حَيْثُمَا وَجَدَهَا فَهُوَ احْتِقَ بِهَا يَعْنِي كَلِمَةً حَكِيمَةً مُمِشَّةً مَوْمِنٍ اسْتَبْرَأَ بِهَا يَدَ اَنْ رَاسِ اَوْ سَمَرًا وَاَرْتَرَا اسْتَبْرَأَ بِهَا اَنْ رَاسِ۔ و قید ہر جا یا بد برای آنست کہ مے باید نظر این کس بہ مقول باشد نہ بہ قائل چنانچہ گفتہ اند اَنْظُرْ اِلَى مَا قَالِ وَلَا تَنْظُرْ اِلَى مَنْ قَالِ و در کفایۃ الحاجہ شرح سنن ابن ماجہ گوید بعبارت عربی حاصلش اینکہ کلمہ

حکمت ضالۃ مومن است یعنی مطلوب است او را در کمال مطلوبیت پس لائق بحال مومن اینست کہ بگوید کلمہ حکمت را چنانکہ می جوید کسے گم شدہ خود را۔ این کلام بطریق ارشاد و تعلیم واقع شدہ نہ بطریق اخبار چہ بسا مومن کہ اصلاً طلب نہ دارند یا بطریق اخبار واقع شدہ بحال مومن بر فرد کامل انتہی و کلمہ حکمت شامل باشد نشود نظم را بجمت عموم لفظ۔ مؤید ثانی است اَنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ طرفہ اینکہ اطلاق کلمہ بر قصیدہ ہم آمدہ۔ و در زمان قدیم شعر عرب ہمین قصیدہ بود۔ قَالَ الْجَوْهَرِيُّ اَلْكَلِمَةُ الْقَصِيدَةُ بِطَوْلِهَا۔

اکنون باید دانست که در حدیث **اِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ** اگر قطع نظر از مبالغه
 کنند و اصل معنی اخذ نمایند یعنی **بَعْضُ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ** حاصل شود بانضمام او با
 حدیث ثانی شکل اول باین طریق **بَعْضُ الشَّعْرِ كَلِمَةٌ حَكِيمَةٌ وَ الْكَلِمَةُ الْحَكِيمَةُ**
ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَبَعْضُ الشَّعْرِ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ - لفظ کلمه در صغری زیاد کرده
 شده زیرا که شعر حکمت قوی است و حجت قاطع است در اثبات نتیجه آنچه مسلم است
 می کند که **گفت شریذ صحابی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ** روایف شدم رسول الله را صلوات
 علیه و سلم روزی فرمود آیا هست با تو از شعر امیه بن الصلت چیزی - گفتم
 هست - فرمود بسیار پس خواندم بیتے را که خوش آمد حضرت را صلی الله علیه و سلم
 و فرمود زیارت کن تا آنکه من خواندم حدیث

و ازین حدیث مستفاد شد استحباب طلب شعر محمود که نتیجه شکل اول است و
 استحباب طلب زیادت و استحباب انشاء شعر - و استحباب طلب از هر جا که باشد چه
 امیه بن الصلت کافر بود - و حضرت صلی الله علیه و سلم فرمود **اِنَّ لِسَانَهُ وَ كَفْرَ قَلْبِهِ**
 در کتب سیر آمده که شعراء مدحت طراز حضرت صلی الله علیه و سلم صد و شصت و نه
 از رجال و دوازده از نسا بودند و باستثناء کریمه **اِلَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَ عَمِلُوا الصَّٰلِحٰتِ**
 سر امتیاز با آسمان می سودند - و همچنین بسیاری از کبراء امت و فصحاء ملت کنوز
 سر بسته عرش را بمفاتیح زبانها کشوده اند و نفائس معانی را با سلوب شعرا دانموده
رَحِمَهُمُ اللهُ تَعَالَى -

و اول کسیکه جواهر سخن را در رشته نظم کشید و این تحفه موزون را از خزانه غیب
 به قلم و شمشور رسانید آدم علیه السلام است چون **قابیل** یا **بیل** را شربت شهادت

چشانید۔ مرثیہ فرزند شهید در سلک نظم کشید از انست

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَمَنْ عَلَيْهَا   وَوَجْهُ الْأَرْضِ مُغَبَّرٌ قَبِيحٌ
تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعِيمٍ وَلَوْ لَوْنٍ   وَقُلُّ بِشَاشَتِهِ الْوَجْهَ الْمَلِيحُ
فَوَاسَفَى عَلَى هَابِيلَ ابْنِي   قَتِيلًا قَدْ تَضَمَّنَهُ الصَّرِيحُ

ابن اشیر وجم غفیر این ابیات را بآدم اسناد کرده اند و جمعے دیگر انکار
نموده اند کہ انبیا علیہم الصلوٰۃ والسلام از گفتن شعر معصوم اند۔

و در تفسیر معالم التنزیل از ابن عباس روایت کرده کہ آدم علیہ السلام
این مرثیہ را با سلوب نثر ادا نمود و بفرزندان وصیت فرمود کہ ہمیشہ متواتر
شوند و برین مصیبت عظمی رقت نمایند۔ چون بہ یعرب بن قحطان رسید۔ از زبان سزنی
بلسان عربی ترجمہ کرد و موزون گردانید۔

امیر خسرو علیہ الرحمہ فرماید

ماہمہ در اصل شاعرزادہ ایم   دل یابین محنت نہ از خود داده ایم

و مرزا صاحب گوید

انگہ اول شعر گفت آدم صفی اللہ بود   طبع موزون حجت فرزند می آدم بود

اکثر مؤرخین آورده اند کہ اول کسی کہ شعر فارسی گفت بہرام گور است روزے
بشکار رفته بود۔ شیرے را صید کرد و از غایت بشاشت این مصراع ہرزبان
ش گشت
سے منم آن پیل دمان و منم آن شیریلہ

دلارام چنگی کہ مجوبہ او بود و ہر سخن کہ از بہرام سر بر می زد مناسب آن
جواب بہم می رسانید۔ در مقابل گفت سے نام بہرام نرا و پدرت بوجیلہ

لہ تفسیر المائدہ۔ ۵ آیت ۳۲ صفحہ ۲۸۰ جلد ۱ مطبوعہ مہبتی و محم فی معاییر اشعار عجم صفحہ ۱۴۸ مطبوعہ بیروت۔
لہ تذکرہ دولت شاہ سمرقندی صفحہ ۲۹ مطبوعہ یورپ و محم فی معاییر اشعار عجم صفحہ ۱۴۹۔

و بعضی نوشته اند که در عهد عہد الدولہ دہلی در کتابہ قصر شیرین کہ تا آن وقت سلامت بود۔ این بیت بزبان قدیم نوشتہ یافتند۔

ہریر اگیہان انوشہ بزی جہان را نگہبان و نوشہ بزی
ہریر بضم ہا و کسر زای فارسی بمعنی خوب و نیکو و صاحب فرہنگ سروری
بفتح ہا گنتہ بروزن صغیر نوشتہ۔ و ازینجا بوضوح می رسد کہ وجود شعر فارسی پیش از زمان
اسلام ہم بود۔

صاحب تاریخ صبح صادق نقل می کند کہ اول کسیکہ بعد از بہرام گور در عہد
اسلام شعر فارسی گفت عباس مروزی است۔ چون مامون خلیفہ بمرو رفت قضیہ
در مدح او پرداخت و صلہ جزیل یافت۔ مطلعش اینست

اے رسانیدہ بدولت فرق خود تا فقیرین گسترانیدہ بجد و فضل در عالم بدین

ابتداء خلافت مامون سنہ ثلث و تسعین و مائتہ (۱۹۳) بودہ است۔

و بعضی قلمی نمودہ اند کہ یعقوب بن لیث صفار کہ در احدی و خمین و

مائین (۲۵۱) استیلا یافتہ پسر او روز عبید با اطفال جوزمی باخت ہفت جوز بہ گو
اقتادویکے بیرون ماند۔ پسر نومید شد۔ اتفاقاً جوز غلطیہ بہ گو رسید از غایت سرور
برزبان پسر گزشتہ سے غلطان غلطان ہی رود تالب گوئیہ

این کلام مذاق یعقوب خوش آمد و بافضلا در میان آورد۔ بعد از نوح

مصراعے از بحر ہزج یافتند و مصراعے و بیتے دیگر ضم ساختہ دو بیتی نام کردند و رفتہ
رفتہ رباعی نام شد اما در شعراء عرب تا حال دو بیتی نام دارد۔

و برنجے آورده اند کہ ابتداء شعر فارسی در اسلام ابو حفص سغدی گفت و

اور حدود سنہ ثلث مائتہ (۳۰۰) بودہ و شعرے کہ با او نسبت دہند اینست

آہو کے کوہے در دشت چگونہ دودا یار نداد بے یار چگونہ رودا
بالجملہ تاحد و ثلث مائتہ (۳۰۰) ہجری نثر ذمہ قلیل اندک اندک شعر گفتہ بودند اما
کسے بہ تدوین نپرداختہ تا در عہد سلاطین سامانیہ استاد رودکی ظہور کرد و دیوان شعر
ترتیب داد و بحر و روہور پایہ سخن رسید بجائے کہ رسید

راسم اوراق درین صحیفہ مجھے از قافیہ سنجان مناخرین را کہ ابتداء ظہور یا انتہاء
وجود ایشان بعد از ہزار (۱۰۰۰) ہجری است بر صدر بیان سے نشان دہو بعد ازان
موزونان بلگرام را رونق این انجن می گرداند تا عرصہ سخن را دستگاہے ہم رسد
و نظر تماشا ئیان را بحوالہ لگا ہے پدید آید۔ و دیوان ہر صاحب سخن کہ بدست افتاد و
بتقریب انتخاب آن استفادہ دست ہم داد اشعار می رود و جز غزل و رباعی قسم
دیگر کمتر ثبت سے شود۔

اکنون بہ تحریر تراجم روشن طبعان می پردازم۔ و چراغانے ترتیب دادہ چشم بیدار
را گرم تماشای سازم۔

(۱) سحابی - مولانا سحابی استرآبادی

سحاب گوہر پایش اسرار است۔ و آفتاب سرگرم افاضہ انوار در ارشاد حقائق
و معارف بے نظیر اُفتادہ۔ و ارواح معانی را در چار عنقر رباعی بروجہ احسن جلوہ دہا
مدت سی سال بجا روبر کشی آستان نجف اشرف سعادت جاودانی اند و خت و دوران
فرصت قدم از روضہ علیہ بیرون نگزاشت۔ و از حطام دنیا بہ حصیرے داہر یقے
قناعت کرد و ہم دوران بقعہ مبارک در حدود سنہ عشر و الف (۱۰۱۰) فنا سے صورت
با فنا سے معنوی ہم آغوش ساخت۔

صاحب تاریخ صبح صادق نقل می کند که وقتی بکنار آب رسید - خواست
 که بگردد - پایش فرورفت - با خود گفت این معنی از تعلق است و مرا به هیچ چیز
 جز دیوان شعر خود تعلق نیست دیوان را در آب انداخت و چون بیک صبا بر
 رو که دریا خرامان بگذشت -

هفتاد هزار رباعی گفته بود از آنجمله قریب بیست هزار که در سفائن مردم مرقوم
 بود باقی ماند - وَمِنْ الْقَائِسِ النَّفِيسَةِ ۵

با ذات بهر صفت گر آید خوش است   نغمه بهر آهنگ سر آید خوش است

از بهر خدا هیچ عمل ضائع نیست   در خلد زهر در که در آید خوش است

عالم چه کنی و عالم آرائی را   هم از ننگش یار اسیرائی را

در خانه اگر هزار صورت باشد   درمان نکنند در تنهای را

بر خود در مدح و ذم نمی باید زد   بیرون از حد قدم نمی باید زد

عالم همه آئینه حسن ازلی است   می باید دید دم نمی باید زد

آنانکه باصل کار نیکو بینند   کار این سو برای آن سو بینند

ز آنگونه که روی جامه را خیا طان   این رود زند و حسن آن رو بینند

(۲) فیضی و فیاضی شیخ ابو الفیض اکبر آبادی

طوطی هندی سخن گستری است - و ملک الشعراء در گاه اکبری - در طبقه سلاطین

تیموریه هند اول کسیکه بخطاب ملک الشعرائی تحفیل مباحث نمود - غرض اولی مشهدی

است که از پیشگاه اکبر بادشاه باین خطاب نامور گردید - و بعد رسیدن او از صحرا

فنا بر نغز ارباب شیخ فیضی باین لقب بلند آوازه گشت و در عهد جهانگیر بادشاه

طالب آملی در زمان صاحبقران شاه جهان اَنَا اللهُ بَرُّهَانَ ابُو طَاب

کلیم ہمدانی باین خطاب سکے تفاق زدند۔

و کبر متبجان اخبار موزونان روزگار جوید است کہ از شعراء ولایت ایران
 و توران کسانیکہ بداحی سلاطین و امراء ہند پرداختہ و قسم اند قسم اول
 جمعے کہ از اوطان خود بگلگشت ہند شتافتہ اند۔ صحبت ممدوحان دریافتہ مثل حکیم
 روحانی سمرقندی صاحب تاجیح صبح صادق گوید کہ سلطان شمس الدین
 ایلتمش والی دہلی در سنہ ثلث و عشرين و ستمائے (۶۲۳) قصد رختنبہور کرد
 و گرفت پس پمندر و رفت و استیلا یافت۔ حکیم روحانی سمرقندی در آن
 آدان از ہنکارا بجی مت او پیوست و قصیدہ بعض رسانید و صلہ جزیل یافت
 مطلعش این است ۵

خبرہ اہل سما برد جبرئیل امین ز فتحاء سلطان عمر شمس الدین

و مثل بدر چاچی کہ در پایان عمر ہند خرامید و مشمول فراوان عنایت و رعایت
 سلطان محمد تغلق شاہ گردید و بہ فخر زمان مخاطب گشت۔ دیوانش بین الجمہور مشہور
 است۔ طور خاصہ دارد و تشبیہ کنایت اکثر بکاری برد و مثل شیخ آوری اسفہنی
 کہ بعد تحصیل زیارت حرین مکرمین شرفی اللہ تعالی بسیر ہند شتافت و با سلطان محمد
 نبیرہ رايات اعلیٰ خضر خاں فرمانرواے دہلی بر خورد و از انجا رو بدکن آورد
 سلطان احمد شاہ بہمنی با عزاد و اکرام پیش آمد۔ اتفاقاً سلطان در ان ایام
 شہر سپدر بنیادی کرد و دارالامارہ در کمال شکوہ طح انداخت شعراء پایے تخت
 کتابہ عمارت بنظم آوردند۔ شیخ آوری ہم چند بیت موزون ساخت۔ از انجملہ
 است این دو بیت ۵

جبذا قصر مشید کہ ز فرط عظمت آسمان پایہ از سدہ این درگاہ است

آسمان ہم نہ توان گفت کہ ترک ادب است   نصر سلطان جہان احمد بہمن شاہ است

سلطان دروجہ صلہ دو از دہ ہزار بستہ قماش عنایت نمود شیخ گفت لا تمحل عطا یا کہ
 الا مطایا کہ۔ سلطان بیست ہزار تنکہ دیگر وجہ کرایہ راہ رعایت فرمود شیخ بااحمال
 و انقال بخراسان عطف عنان نمود و مثل شہید می قمی کہ بعد فوت سلطان
 یعقوب بدیاری ہند ہجرت برگزید و در دکن و گجرات زندگانی بسر برد۔ صاحب تالیخ
 فرشتہ گوید کہ چون اسماعیل عادل شاہ در سنہ ست و ثلاثین و تسعمائتہ (۹۳۶) قلعہ
 بیدر مفتوح ساخت و خزان را با کلید سخاوت بر روئے خلایق باز کرد۔ مولانا
 شہید می قمی کہ از کمال شہرت از تعریف مستغنی است در آن مدت از خطہ گجرات
 آمدہ بود۔ و بواسطہ سمیت شاعری کمال تقرب نزد سلطان پیدا کرد۔ سلطان حکم
 فرمود کہ بجزانہ رفتہ آن قدر زر احمر کہ حملش مقدور باشد بردارد۔ چون مولانا
 از رنج سفر فی الجملہ ضعف و ناتوانی داشت بعرض رسانید کہ روزے کہ از گجرات
 متوجہ این درگاہ می شدم دو چندان این قوت داشتم چہ باشد کہ بعد از چند روز
 کہ آن توانائی عود نماید برین خدمت روح پرور سرافراز شوم۔ سلطان سخن پرور
 نکتہ گزار لب بہ تبسم شیرین کردہ گفت نشنیدہ سے کافتہ است در تاخیر و طالب رازیان
 دارد۔ باید کہ دو دفعہ بجزانہ رفتہ آنچه از دست بر آید تقصیر کنی۔ و وقت فرصت
 غنیمت شماری۔ چون این حکم عین مدعا کے مولانا بود شگفتہ و خندان از مجلس
 برخاستہ دو کرت بجزانہ شتافت و ہمینا ہما سے بیست و پنج ہزار ہون طلا بیرون
 آورد۔ چون خازن این خبر بسمع بادشاہ رسانید۔ فرمود مولانا راست مے گفت
 کہ من قوت ندارم۔ و نزاکت این کلام ہر ارباب ادراک واضح و روشن است

لے تاریخ فرشتہ جلد اول صفحہ ۶۲۷ مطبوعہ ممبئی و تذکرہ دولت شاہ صفحہ ۷۰۰ مطبوعہ یورپ۔

لے تاریخ فرشتہ جلد دوم صفحہ ۲۳ مطبوعہ ممبئی۔

کہ ہم جانب خوش طبعی منظور است وہم جانب ہمت۔ قسم ثانی۔ جمعہ کہ قدم سعی بان
دیار نافر سو دہ اند۔ وغائبانہ تحفہ گرا نمایہ مدح ارسال نمودہ۔ مثل خواجہ حافظ شیرازی
قدس سرہ کہ بدرگاہ سلطان غیاث الدین والی بنگالہ غولے فرستاد۔ این دو بیت ازان
است۔

شکر شکن شوند ہمہ طوطیان ہند زین قدر پارسی کہ بہ بنگالہ سے رود
حافظ شوق مجلس سلطان عیاش دین غافل مشوکہ کار تو ازانالہ سے رود
دشمل عارف جامی قدس سرہ کہ اور ابا ملک التجار خواجہ محمود گگاوان امیر الامراء
سلطان محمد شاہ بہمنی والی وکن ارتباط خاص بود وارمغان مدائح ارسال
می فرمود۔ از انجملہ قصیدہ الیت کہ یک بیتش این است۔
ہم جہان را خواجہ وہم فقر را دیباچہ است
بستر الفقر است لیکن تحت استار الغنا
و در خاتمہ غولے می فرماید۔

جامی اشعار دلاویز و جنبی است لطیف بودش از حسن ادالط معانی تازش
ہمرہ قافلہ ہند روان کن کہ رسد شرف ہر قبول از ملک التجار ش
امادہ محمد اکبر بادشاہ عدد ہر دو قسم بحد کثرت رسید۔ و بازار ہر دو گروہ پتہ
گرم گردید۔ طائفہ اولی عیان اند۔ مستغنی از اطالت بیان۔ و طائفہ ثانی را شیخ
الوافضل در آئین اکبری بیان می کند و می گوید :-

و دآنکہ سعادت بار نیافتند و از دور دستہا گیتی خداوند را شنا گزاردند پس انبوه چون قائم
گو نوبادی ضمیری سپاہانی۔ وحشی یافتی۔ محتشم کاشی۔ ملک قمی۔ ظہوری تشریفی
ر رشکی ہمدانی۔ ولی دشت بیاضی۔ نیکی۔ نظیری۔ صبری اردستانی۔ فکاری
در اسفرآینی۔ میر حضور قمی۔ قاضی نورمی سپاہانی۔ صافی یبینی۔ طوفی تبریزی۔

د از جملہ ثانی شیخ علی نقی کمرہ قصیدہ سی و پنج بیت در ستائش شیخ فیضی

پرداختہ و از صفایان بہند روان ساختہ ازان است ۷

مرا افکند بر نظم امورم پر تو فیضی ابو الفیض آن گزین اکبر و شیخ کبیر من

ظہیر قدوہ پیشینیان حتی ظہیر الدین امیر زبیدہ اہل زمان حتی امیر من

اگر ہستم مجیر اندر سخن او ہست خاقانی و گر من مستحیرم آستان او مجیر من

کیم باورسد و شاعری دعوا بچشتی کہ در این خانقاہم من مرید او پیر من

زمین ہند با قرب درش نعم النعیم دل ہولے خلد و راز حضرتش شبس المصیر من

د شیخ فیضی را وقت سفارت بر ہان شاہ والی احمد نگر یا ملا ملک قمی

و ملا ظہوری تر شیزی ملاقات واقع شد و صحبت کبری افتاد۔ بعد معاودت از

جانین ابواب محبت نامہا مفتوح بود

ملا ظہوری نثر لطیفی در مدح شیخ فیضی بقلم آورده۔ حکیم عین الملک

شیرازی مکتوبات شیخ جمع نموده و در خانہ مکتوبات۔ نثر مذکور مندرج ساختہ۔

مرزا اصائب علیہ الرحمہ اور انجوبی یاد می کند و می فرماید ۷

این آن غول کہ فیضی شیرین کلام گفت در دیدہ ام خلیدہ و در دل نشستہ

احوال شیخ فیضی تفصیلاً در فصل ثانی از دفتر اول پیرایہ بیان پوشیدہ اینجا آنچہ

مناسب منصب شاعری است سمت گذارش می یابد۔

نامش ابو الفیض است۔ سالہا فیضی تخلص کرد۔ آخر فیاضی قرار داد و اشعاً

باین معنی می نماید ۷

زین پیش کہ سگہ ام سخن بود فیضی رقم نگین من بود

اکنون کہ شدم بہ عشق مرتاض فیاضیم از محیط فیاض

پادشاہ اورا بنظم خمسہ مامور ساخت۔ در مدت پنج ماہ کتاب نلد من چہا نہر

دولیت بیت مقابل لیلی مجنون موزون ساخت و با اشرفیہا از نظر پادشاہ
گزرانید۔ درجہ استحسان یافت۔ حکم شد کہ نسخہ دیگر نوشتہ مصوّر سازند۔ نقیب خان
در حضور می خواندہ باشد۔ ازان کتاب است۔

بانگِ قلم درین شب تار بس معنی خفتہ کرد بیدار
و در برابر مخزن اسرار مرکز ادوار نقش بست و آن سواد را بعد وفات
اد شیخ ابوالفضل بہ بیاض رسانید
در پہلوی شیرین خسرو۔ سلیمان بلقیس و درازاء سکندر نامہ۔
اکبر نامہ و در تقابل ہفت پیکر ہفت کشور آغاز کرد اما با تمام نرسانید
از مقطعات اوست۔

منم فیضی کہ در میدان معنی چومن چابک سوارے تیر تانگ نیست
بجلد شعر من از پوست تا مغز بجائے مردم ناپاک رگ نیست
بدان می ماند این پاکیزہ گفتار کہ در دیوان حافظ نام سگ نیست
شیخ محمد تکی الہ آبادی در کتاب اعلام الانام گوید۔ صاحب قطعہ را
این بیت بنظر نرسیدہ۔

شنیدہ ام کہ سگان را قلادہ می بندی چرا بگردن حافظ نے نہی رسنے
را تم الحروف گوید در بعضے نسخ دیوان خواجہ حافظ بجائے لفظ حافظ لفظ عاشق
واقع شدہ و مقطع چنین است۔

مزان دہرتبہ شد درین بلا حافظ کجاست فکر حکیمے و راے برہمنے
از حسن اتفاقات اینکہ چیزے کہ شیخ فیضی مے خواست در دیوان فقیر آزاد
موجود است و ازین لفظ میراست۔

دیوان شیخ فیضی بنظر در آمد متضمن اصناف شعر است۔ بیتے چند از غزلیت

ادفر گرفته شده

سہیل طلعت آن ماہ بُرد باران را	نماند گریہ شب وصل بقیراران را
کہ راست می کنم امشب رسی شب را	خبر برید شب عید پیر مصطبه را
مرا ز ہمدے خود ملال مے گیرد	اگر ہر نے نکشم سوی بیخودی چہ کنم
توان شناخت کزین خاک مرد می خیزد	شدیم خاک ولیکن ز بومی تربت ما
مردان رہ برہنہ نہادند پائے را	مژگان پریش چون قدم از دیدہ میکنی
مشکل اگر دشمن جانی کند	آنچہ بہ فیضی نظر دوست کرد

رباعی

بر ما چہ زیان اگر صف اعدا زد
مشتے خاشاک لطمہ بردر یا زد
ماتبع برہنہ ایم در دست قضا
شد کشتہ کسے کہ خویش را برما زد

(۳) انیسی شاملو یوقلی بیگ

نکتہ سنج یگانہ است و انیس معانی بیگانہ۔ از ابران دیار بہ شیر مہند خرامید
و مدتہا در ظل عاطفت خانخانان آرמיד۔ وفاتش در برمان پور در سنہ ثلث
عشر و الف (۱۰۱۳) واقع شد۔

انیسی نظم قصہ محمود و ایاز شروع کردہ بود۔ ہادم اللذات قطع سخن کرد و آن
نقش صورت اتمام نپذیرفت۔ از انست در وصف چشمہ

بحدے سرد کز بیم فسردن	نیار و عکس دروے غوطہ خوردن
بریم مانع تو بر نفس بجائے خویش	چنانکہ مرغ برد خص با شیانہ خویش
یادگار از ما درین عالم عم بسیار ماند	رفت اگر آتش نشان دوو برد یوار ماند
خبر گل مرسانید بہ مرغان نفس	کس چرا مرثوہ نوروز بزندان آرد

تقاضا کے نامہ تو اند نہ حرف شوق جیف از زبان کہ بال کبوتر نمی شود

(۴) نوعی ملا نوعی جنوشانی

نوع کلامش جنس عالی است۔ و شیعہ اقلامش بقیمت لالی۔ مرزا اصائب گل
دعای برتریت او سے افشانہومی فرماید

این جواب مصرع نوعی کہ خاکش سبز باد سایہ ابر بہاری کشت را سیراب کرد
ابتداء حال از متوسلان شہزادہ و انبیال ابن اکبر بادشاہ بود چون او
شنتقار شد دامن دولت خانچانان گرفت و قصائد و ساقی نامہ در مدح او خپرت
و بکرات و مرات جو از گرانند اندوخت۔ یک دفعہ ہزار روپیہ نقد و خلعت
فاخرہ و زنجیر قبیل و اسپ عراقی صلہ شعر گرفت۔ ملا رسمی درین باب گوید
ز نعمت توبہ نوعی رسید آن مایہ کہ یافت میر معزی زد دولت سبخر
ز گلبن املش صد چمن گل امید شگفت تا کہ بدمرح تو شد زبان آور

در عہد اکبر بادشاہ نوجوان ہندوئے شب طوسی خود را اکبر آبا و از بازا
ستف میگذشت قضا را استقف فرود آمد۔ نوجوان بر خاک ہلاک افتاد۔ عروس نامہ
کہ در نہایت رعنائی و کمال خوش سیمائی بود بآئین خود قصد سوختن کرد۔ اکبر بادشاہ
در حضور خود طلبیدہ ہر چند منع نمود۔ و امیدوار فراوان ناز و نعمت ساخت۔ زن
بپائندی ہمت از جان رفت و پروانہ دار خود را بر آتش زد۔ از بیخاست کہ شعراء
زبان ہند در اشعار خود عشق از جانب زن بیان می کنند کہ زن ہند و ہمین یک
شعبہ ہر می کند۔ و اورا سرمایہ زندگی می شمارد و بعد مردن شوہر خود را با مردہ شوہر
می سوزد۔ امیر خسرو علیہ الرحمہ می گوید

خسرواد عشق بازی کم زہند و ز مساش کز برای مردہ سوزد زندہ جانے خویش را

د از غرائب اتفاقات آنکه در قرآن مجید قصه عشق زن بر مرد واقع شده یعنی قصه
یوسف علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام -

مثنوی نوعی حسب الامر شاهزاده دانیال در واقع مذکور شوی سوز و گداز
بنظم آورد - از انست ه

عبارت را تبسم پیش رو کرد

جمال ناز را پیرایه نو کرد

و از ساقی نامه اوست ه

بده ساقی آن ارغوانی بنید

بگردان زره عمر برگشته را

چو شاه نجف روز شب گشته را

وفات نوعی در برهان پور سنه تسعة عشر و الف (۱۰۱۹) اتفاق افتاد -

دیوانش بمطالعہ درآمد و این ابیات حاصل شد ه

زاں پیش که صبح از شب امید بر آید

دست فرسود متنادل شیدائی نیست

باده می خواهم به سیر ما هتاجم کار نیست

شراب مطرب و دلدار در رقابله بود

مایه سواد علم معاش زمانه ایم

ما عاشق و جز خانه خرابی فن مان نیست

یکروز صبا بوی گلے برد به یعقوب

نسیم مصر بجا روب گل دمانم رفت

سبوی باده سلامت که زینت دوست

توروی آئینه و ما قفای آینه ایم

چو جام باده مسخر شود به عورت صبح

چنانکه از تو بد از مانگو نمی آید

چه لازم است که تسخیر آفتاب کنند

ہرزہ را جزای جہاں تابع رنگے است در بادہ گرت جسم نک ریخت شکر گیر

(۵) نظیری۔ مولانا نظیری نیشاپوری

سخن سر سبزش نظیر فیروزہ نیشاپور است از انش نظیری خوانند۔ و دیوان
رنگینش رشک نگار خانہ فغفور است از انش بے نظیر دانند۔

مرزا صائب گوید

صائب چہ خیال است شود چہ نظیری عرفی بہ نظیری نرسانید سخن را
وظاہر است کہ ترجیح دادن مرزا نظیری را بر عرفی و بر خود مطلق نخواہد
بود کہ عرفی در قصائد چرب است و مرزا در غزل خودی فرماید
بدلیل خوشنوا سے نیشاپور نجل از طبع بے نظیر من است

مولانا نظیری فیروزہ دار از نیشاپور برآمدہ در ہندوستان بہین جوہر شناسی
خانخانان نامے بر آورد و قصائد عزادری مدحت خانخانان بر صفحہ روزگار ثبت
نمود۔ و صلوات گرانمایہ اندوخت۔ بعد چندے بدلات خضر توفیق احرام حرمین
مختبرین بر بست و بعد احراز این سعادت کبری رخت عود بہ ہندوستان کشید۔
و در گجرات۔ احمد آباد رنگ توطن ریخت۔

وقتے جہانگیر پادشاہ کتبا بہ عمارتے امر فرمود۔ مولانا غولے گفتے بعض رسائید کہ
مطلعش این است

این خاک درت صندل سرگشتہ سرن
باد امزہ جاروب رہت تاجوران را

پادشاہ در جائزہ قریب سہ ہزار بیگہ زمین انعام فرمود۔

شیخ محمد مندومی متخلص بغوثی در کتاب گلزار اہرارے گوید :-

مولانا نظیری نیشاپوری حاجی الحرمین درویش طبیعت صوفی سیرت۔ مہذب الاخلاق بود

در آخر روزگار زندگانی عنان نظم تراشی بصوب طرز گفتار صوفیان وحدت گزار منعطف
 در ساخته نخت سواد عبارت عربی از مصاحبت نگارنده گلزار ابرار روشن ساخت سپس
 در دوازده سال که تتمه عمر او بود در احمد آباد اقامت گزیده علوم دینی تحصیل کرد و تصحیح تفسیر و
 در حدیث از خدمت مولانا حسین جوهری داره نمود و در هزار و بیست و سه (۱۰۲۳) بعالم
 از قدس خرامید انتمتہ -

قبرش در تاج پورہ احمد آباد واقع شدہ و بر قبرش گنبدے تعمیر کردہ اند این چند
 بیت از دیوانش انتخاب اُنتادے

جز نامم صنم نقش مکن لوح جبین را / تا چپ کنی راست نخواهند نگین را

بے عشق عقل را ہنرے در داغ نیست / بد سوزد آن قتیله کہ از شعلہ داغ نیست

شرم می آید ز قاصد طفل محبوب را / بر سر راہش بند ازید مکتوب مرا

بسین بحیب و قبولم کہ در پناہ توام / اگر بدرد و جہانم کہ نیک خواه توام

وگر خدا بردای دل اسر کجا داری / کہ یکد روز شد آتش بزیر پاداری

جرم من است پیش تو گر قدر من کم است / خود کردہ ام پس نہ خریدار خویش را

می گویم داند گر یہ چو طفلم خبرے نیست / در دل ہو سہمست ندانم کہ کدام است

یہ مہربانی او اعتماد نتوان کرد / کہ تازہ عاشقم و خاطرش بمن صاف است

این رہمہائے تازہ ز حرمان عہد ما ست / عنقا بروزگار کسے نامہ بر نشد

توان زمانہ من یافت اشتیاق مرا / عیا شوق باندا زہ سخن باشد

بیر بیع عشوہ برم جان کہ مست ناز مرا / اہانت است کہ خود بر سر متاع آید

دولتے بود کہ مر دمیم بہنگام وداع / آن قدر زندہ نمادیم کہ محل برود

یک توجہ از تو دور کار است و صد عالم مراد / غم ندانم گرا جابت با دعا دشمن شود

تو کار خود بہ غمرہ معشوق و اگر زار / بیطاعتی مکن کہ نگویان نکو کنند

مسافران چمن نارسیدہ در کوچ اند شگوفہ می رود و شاخ بار می آرد
 مکر و خدومتت عمریت می بندم چہ شد قدم برہن می شدم گر این قدر ز نامی بہتم
 بوی یار من ازین حسست و فامی آید گلم از دست بگیرد کہ از کار شدم
 نازم باین شرف کہ غلام محبتم لاف نسب ز نسبت آدم نئے زخم

(۶) سبخر میر سبخر خلف میر حیدر معانی کاشی

سرخس ہموار است و گہش آبدار۔ دیوانش بنظر امعان در آمد غول و قصیدہ و
 مثنوی یک رتبہ دارد۔

در سلک ملازمان اکبر بادشاہ انتظام داشت و قصائد فراوان در نشاط از می
 بادشاہ و شاہزادہ ہا و امراء اکبری بنظم آورده و بامیرزاجانی والی تہہ نیز مربوط بود و
 زبان بہداحی میرزاجانی و میرزا عازمی و تارمی کشود۔

در اواخر عہد اکبری جانب بیجا پور حرکت کرد۔ و در ظل عنایت ابراہیم عادل شاہ
 قرار گرفت۔ عادل شاہ در ملازمت نختین خلعت ملبوس خاص و انگشتر مر و بیش بہا
 عطا فرمود۔ و شکستہ حالی اورا بمومیائی لطف و احسان مداد نمود۔

میر در اشعار خود شکایت بسیار از دست روزگار دارد۔ و در زمرہ ممدوحان
 خود از ابراہیم عادل شاہ اظہار رضامی کند و در مدح او می گوید
 دو شاہ شاعر پرور بلند نام شدند نخست والی عنین دوم خدیو دکن
 رسید بچند تو شاعر بہ پایہ ملکی زہے نوازش شاہ وزہے ظہور سخن
 اشارہ بملک قتی و ملاظہوری تر شیرازی ہر دو شاعر مشہور پای تخت ابراہیمی
 در ایام اقامت بیجا پور فرمان طلب شاہ عباس ماضی با خلعت فاخرہ بنام
 او صدور یافت اما پیش از وصول فرمان۔ منشور اجل نامزد گردید و این صورت

در سنه احدی و عشرين و الف (۱۰۲۱) روداد - مصرع "افکنند بادشاه سخن چیر سنجی"
تایخ است - مؤرخ دو عدد زائد را بحسن تعمیمه افکنند -

۱۰۲۳
۱۰۲۱

این چند بیت از غزلیات سنجی به انتخاب در آمده

شهر حسن است بر جانب بازار مرا	تو نخواهی دگرے هست خریدار مرا
نه تاب دیدن و نه طاقت شکیبائی است	تو چون نقاب کشی رحم بر تماشائی است
محققان که ز دریای علم در جوش اند	چو کوه تا کنی شان سوال خاموش اند
آتش خرم منی شبنم کشت دیگران	دو رخ من چرا شدی ای تو بهشت دیگران
ای بخت صبح عشرت تا که بخواب بینی	بر در اسر ز بالین تا آفتاب بینی
رایه بر دگوش به راز زنهان ما	دقفل دل شکست کلید زبان ما
ناخوانده گریچه آمده ام ز دمی روم	طبع ترا زیاده مگر نمی کنم
الماس بدل پاشتم و منت کشتم از خود	من لذت این خم بسوزن نه پسندم
اگر از دامن محل کشیدم دست بیتابی	به پایه نایق افتادم به گرد ساربان گشتم
ما عجز دشمنم حریفان ز بون طلب	ای خون ما به گردن طبع غیور ما
ای غم هجر پیش ازین جایی تو نیست دلم	یا بگذر ازین سرایا بنما قباله را
امشبای همسایه و همان من از خود ترا	گر کسی احوال من پرسد بگو در خانه نیست
هر آمد به تماشای تو با تیغ و تریخ	گو بیا گر هوس دست بریدن دارد
هر آینه زمین نمک فروشان است	دماغ سوزی مرهم به دماغ من غلط است
نیست او را سر آزادی این مرغ اسیر	در نه صد مرتبه گردانند گرد سر خویش
این زمان به نسبت سنج و گرنه پیش ازین	دست من در زلف او گشتلخ تر از شان بود

(۷) زمانی - ملا زمانی یزدی

علت این تخلص آنست که مذہب تناسخ داشت - و خود را شیخ نظامی گنجوی پنداشت
و این خام خیال را در عالم قال می آرد - کہ

در گنج فرو شدم پے دید از یزد بر آمدم چو خورشید

ہر کس کہ چو مہر بر سر آید ہر چند فرود رود بر آید

و آودیوان لسان الغیب را غزل بغزل جواب گفت - و دم بہم صغیری بلبل

شیراز زد و دیوان خود را نزد شاہ عباس ماضی برد و عرض کرد کہ دیوان خواجہ راجا

گفتہ ام - شاہ فرمود خدا را چہ جواب خواہی گفت - کلیات او دہ ہزار بیت است مؤلف

صبح صادق سال وفات او در سنہ احدی و عشتمین و الف (۱۰۲۱) نوشتہ و

ناظم تبریزی در تذکرہ خود گوید "وفات او در سنہ ہزار و ہفدہ (۱۰۱۷) واقع شد"

غنیچہ تاملش باین رنگ می شگفدہ

حکایت از قد آن یار دلدنواز کنید باین فسانہ مگر عمر مادر از کنید

ہلاک شیشہ در خون نشستہ عنوشیم کہ آخرین نفسش عذر خواہی سنگ است

زبان حال نموشان کسے نمی داند و گرنہ سوسن آزاد در فسانہ تست

(۸) شانی - شانی تکلو

در سخنوری شانے بلند دارد - و مکانے ارجمند - مولانا فصیحی ہروی در مباح

قطرہ طویل الذیلے می پردازد - و در عنوان آن می طراز دے

صبا بکوی دل آشفگان عشق گز زمین بیوس اگر آسمان دہد دستور

بگو بر دمک دیدہ ہنس شانی کہ امی ضمیر تو چون چشم عقل سایہ نور

تو آن مسج مقالی کہ ملک معنی راست بیاض جہتہ کلک تو صبح گاہ نشور
 واوازشنا طراز ان پایہ سر پر شاہ عباس ماضی است۔ و بنظر التفات شاہ
 اختصاص داشت۔ و در صلہ این بیت ۵

اگر دشمن کشد ساغر و گرد دست بطاق ابروی مستانہ اوست
 شاہ اورا بزر کشید و مبلغ ہم سنگ عنایت کرد۔

شانی در او اخر زندگانی در مشہد مقدس گوشہ انزو ابر گزید۔ و از سر کار
 شاہی بوظیفہ بیست تومان موظف گردید۔ نوشتش در سنہ ثلث و عشرین و الف
 (۱۰۲۳) واقع شد "پادشاہ سخن" تاریخ است۔

چراغ فکرش چنین پر تومی دہد ۵

چہ خوش است بادوزلفت سر شکوہ باز کردن گلہ ہائے روز ہجران بشب دراز کردن
 لذت آزار گر این است پیکان ترا بیچ اجرے نیست در محشر شہیدان ترا

ہر قاصد آہے کہ بسوی تو فرستم ہچون نفس باز پسین باز نیامد

چون مرغ گرفتار بہ اُمید رہائی ہر چند کہ پرواز کنم در قفس اُنتم

نیست ممکن کہ گرزیم ترغوا الان خیال ورنہ مجنون تو تنہا ترا زین می بایست

(۹) شکیبی - محمد رضا بن خواجہ عبداللہ صفا ہانی؛

از نژاد خواجہ عبداللہ امامی است کہ عارف جامی در نفحات الانس بہ تحریر
 احوالش پرداختہ۔ و او فرزند خواجہ امین الدین حسن باشد کہ حضرت لسان الغیب را
 یادی کند و می فرماید ۵

برندی شہرہ شد حافظ پیران چندین رع لیکن چہ نم دارم کہ در عالم امین الدین حسن دارم
 شکیبی در سنہ اربع و ستین و تسعماتہ (۹۶۴) متولد شد بر خے علوم در شیراز و لختہ

در صفایان تحصیل کرد. و به اراده سیه میمند در کشتی نشسته خود را به ساحل بندر چچول کشید
 و از آنجا به قصد ادراک خانخانان که در آن ایام در گجرات بود. عازم گجرات شد اتفاقاً
 خانخانان در آن فرصت به آگره رفته بود و شیکیبی از گجرات به آگره شتافت. و خانخانان
 را دریافت. و با او سیرسندھ و وکن کرد. در سنه ست و الف (۱۰۰۶) از خانخانان
 جدائی ورزید. و در سمرقند از توابع مالوا رسیده بیماری صعب کشید. و نذر کرد اگر شفا
 حاصل شود خود را بزیرارت حرین شریفین رساند. از برکات این نیرت شفا دست بهم
 داد. و در سنه اثنا عشر و الف (۱۰۱۲) مکر ایفاء نذر محکم بر بست. و این سعادت غطی را
 حاصل نمود. و بعد از سه سال از راه بندر سورت برگشت. و در برهان پور با خانخانان
 برخورد و در سنه ثمانیه عشر و الف (۱۰۱۸) التماس گوشه نشینی کرد خانخانان برای او
 سیورغالے و صدارت و پہلی از درگاه جهانگیری برگرفت. و باین تقریب در دار الخلافه
 و پہلی بدل جمعی فروکش کرد. تا آنکه در سنه ثلث و عشرین و الف (۱۰۲۳) محل سفر عالم دیگر ^{بست}
 شاعر خوش طبیعت صاف فکر است. ساسانی نامه برای خانخانان در سنگ نظم کشید

و بصله ده هزار روپیہ جیب و دامن آرزو پُر کرد. ازان است ۵

بیاساتی آن آب حیوان بدہ	ز سر چشمہ خان خانان بدہ
سکندر طلب کرد لیکن نیافت	کہ در ہند بود او بظلمت شتافت
ای خدا جنس مرا از غیب بازارے بدہ	می فروشم دل بیدارے خریدارے بدہ
شکستہ دل نشوم اتر اسر جنگ است	کہ آگینیہ ما ہم طبیعت سنگ است
تو غنچہ سحر و من چہ راع صبح دم	تو خندہ بر لب من جان در آستین دام
پروانہ نیک رفت کہ در پیش شمع سوخت	آگ نشہ کہ سوختن غائبانہ چیست

رباعی

نرویت جہاں کہ بردنش با ختن است   نرادی او شش دو کم ساختن است

دنیا بمثال کعبتین نزد است برداشتش برای انداختن است

(۱۰) رضی - آقارضی اصفهانی

استاد فن و نقاد سخن بود - سیر ہندوستان کرد و برگشت و در سنہ اربع و عشتین
والف (۱۰۲۲) جادہ فنا پیمود "آہ از رضی" تاریخ است -

نقش سخن باین آئین می بندد

نہ ہر کہ چہ ہر ابرو فخت از غم آزاد است کہ سرخ روی گل از طبا نچہ باد است
در فراق تو چنان است تن بے جانم کہ چو فانوس بہ تحریک نفس می گردد
نخواہم زیست چند اینکہ بازار دپیا مشرا وصیت نامہ بر بال مرغ نامہ بر بستم

(۱۱) ملک - ملا ملک قمی

مشہور سخن سرا بیان است - و معروف نکتہ پیرایان - مرزا صاحب سخن اورا مکر
تضمین می کند و در قطع می گوید

این جواب آن غول صاحب کمی گوید ملک چشم بنیش باز کن تا ہر چہ خواہی بنگری
در صغرس بہ شق شاعری افتاد - و از قم بہ کاشان آمد و ایامے در اینجا انجمن
سخن گرم داشت - آخر متوجہ قزوین شد - و قریب پچہ سال در مصاحبت موزوں
و مستعدان آن مقام گزارانید -

در رمضان سنہ سبع و ثمانین و تسعماتہ (۹۸۷) از قزوین بر آمدہ سرے
بدیار و کن کشید - و از مرتضی نظام شاہ دیوانہ والی احمد نگر و بعد از بزرگ
شاہ اکرام و انعام فراوان یافت -

و در بیجا پور دامن دولت ابراہیم عادل شاہ والی آنجا گرفتہ - از

مقربان بساط عزت گشت۔ وثمر ہا از نہال برومند و دلنش برچید۔ و چون جوہر
قابلیت ملاحظہ فرمایید۔ و دختر خود را در حبالہ نکاح او درآورد۔
صاحب تاریخ عالم آرا می عباسی گوید:-

”مولانا ملک قمی با اتفاق مولانا ظہوری تشریحی کتاب نورس را کہ نہ ہزار بیت است“
در بنام عادل شاہ تمام کردہ نہ ہزار ہون بالمناصفہ صلہ یافتند۔“

شیخ فیضی وقتے کہ از درگاہ اکبری بہ سفارت برہان شاہ والی احمد نگر ماٹو
شد۔ در عرضہ خود از احمد نگر بہ اکبر پادشاہ می نویسد کہ:-

”در احمد نگر دو شاعر خاکی نہاد۔ صافی مشرب اند۔ و در شعر تہ عالی دارند کیے ملا“
”ملک قمی کہ بکس کتر اختلاف می کند۔ و ہمیشہ مژہ ترے دارد۔ دیگر ملاحظہ فرمایید کہ بغایت“
”در نگین کلام است۔ و در مکارم اخلاق تمام۔ عربیت آستان بوس دارد۔“
ناظم تبریزی گوید:-

”در سنہ ہزار و ہست و چہار ملا ملک فوت شد و ملاحظہ فرمایید یک سال بعد از او“
و ابوطالب کلیم گوید:-

ملک آن پادشاہ ملک معنی کہ نامش سکہ نقد سخن بود
چنان آفاق گیر از ملک معنی کہ حد ملکش از قم تا دکن بود
سوی گلزار جنت رفت آخر کہ دلگیر از ہوائے این چین بود
بجستم سال تاریخش ز ایام بگفتا۔ او سر اہل سخن بود
آما این تاریخ از روایت ناظم تبریزی یک عدد زیادہ دارد۔^{۲۵}
۱۰

پیش ازین کلیات ضخیمہ از ملا ملک دیدہ ہوں۔ در وقت تحریر دیوان غزل

لے اس عرصی کو مولانا محمد حسین آزاد مرحوم نے در بار اکبری میں صفحہ ۳۹۷ سے لغایت ۴۱۷ نقل کیا ہے
دیکھو در بار اکبری مطبوعہ لاہور رفاہ عام سٹیٹم پریس ۱۹۹۸ء +

مختصرے ازو بنظر در آمد۔ خوش لفظ است۔ اما معانی تازه کم دارد۔ و تشبیه که رکن
رکین فصاحت است در کلام او بسیار کم واقع شده۔ و اشعار چیده او از بن قبیل
است که به تحریر می آید

دلم ز داغ غمت صد نیز ارجاریش است کسی که دوست بود با تو دشمن خویش است

ازین مرغ که بیدار دکار محبوب است اگر وفانه نماید سینه هم خوب است

اگر چه مجلس مستان تھی ز خو غنائیست ولیک صحبت شان خالی از تماشا نیست

ده خصلت که ریز خون مردم چشم قنات که ترسم و صدف محشر رسد دستے بدامانت

اگر با مدعی عهد وفا بستی نمی رنجم کمی دائم ندارد اعتبارے عهد و پیمان

بروز حشر شهیدان چون بهما طلبند تشنه کن و خاموش کن زبان همه

با احتیاطی عافیت به ساعه ریز که سنگ نفرتی خصم پیاله داران است

پیام مست عهدان داشت سقمی که قاصد دست بنرض خبر داشت

صلح کردیم من و غیره دین بود صلاح زانکه جنگ من او باعث رسوائی تست

مرغ شب کور که در سایه پروانه گذشت بهتر آنست که تقلید سمندر نکند

صد تم دیدی ملک یکبار سر کن شکوه نیستی شرمندہ لطفی زبانت لالچ صیبت

رباعی

عاشق بهوس گریه سر کاسے می داشت جادو جرم چون تو نگاسے می داشت

ای کاش ملک بو الهوسی می آخوت تا در نظر تو اعتبارے می داشت

(۱۲) ظهوری - ملا ظهوری نیشیزی

ظهور دولت سخن در عهد او بعارض علیا رسیده و نهال کلام موزون از زمین

ترتیب او سر به طارم انحراف کشیده۔

مرزا صاحب اور ابا ادب یادمی کندومی گویدے

سائب نداشتیم سرو برگ این غزل این فیض از کلام ظہوری بمارسید

ظہوری درین زمین دو غزل دارد۔ بیٹے ازان فقیر خوش آمدے

باخبر کشیدہ تغافل رسانده بود خود را بہ پیش من کہ نگاہ از فقارسید

ساقی نامہ ظہوری عجب صفائی و نمکینی دارد۔ وہ نازک ادایہا دل از

دست می برد۔ کتابتہ این میخانہ بنام برہان شاہ والی احمد نگر است۔

نثر ملاً ہم طرز خاص دارد۔ اما غزلش باین رتبه نیست۔ بعد از تحصیل حیثیات

محل سیاحت بر بست۔ وہ سیر عراق و فارس پر داختم عازم گلگشت دکن گشت و

از خوان احسان ابراہیم عادل شاہ فراوان نعمت اندوخت۔ و کام و زبان را بہ

اوشیرین ساخت۔

ملاً ملک قمی اور ابن پور کمالات محلی دیدہ طرح اُلفت ریخت۔ و صبیحہ خود را در عقد

از دواج مولانا کشید۔

و این ہر دو سخن آفرین دماغ اتحاد نوعی رسانیدند کہ تالیقما بمشارکت فکر بہ تحریر

آوردند۔ چنانچہ ملاً ظہوری در دیباچہ ”خوان خلیل“ می طرازد کہ ”ظہوری

قبل ازین در پیرایش ”گلزار ابراہیم“ و اکنون در گستردن ”خوان خلیل“ سہیم

عدیل ملک الکلام است۔“

وفات ملاً ظہوری در دکن سنہ خمس و عشرین و الف (۱۰۲۵) واقع شد۔

نتی سال پیش ازین کلیات سیرضیامتے از و بنظر رسید۔ و درین وقت دیوان غزل

بہ دست آمد و بیٹے چند انتخاب اقتادے

شب از مرگان تر فرتم غبار آستانش را پیشیانم کہ کارے یاد دادم پاسانش را

لے مراد از کتابہ در بیجا ٹیڈی کشین است۔

تفاضل پیشہ صیدانگن این سرزمین باشد   کہ دائم بہ تقریب زگا ہے در کین باشد
نیفتاد چنان کہ کوشش افلاک بر خیزم   مگر گرد تو گرد گرد من کہ خاک بر خیزم
ہچنان طفل مزاجیم اگر پیر شدیم   کوچہ گردی است بجا کہ زمینگی شدیم
ازین چہ باک کہ رسم وفا نمی دانی   بلاست اینکہ طریق جفا نمی دانی
مار خویش منہ جملہ بر نئے دادم   گذشت کار ز طفلی چہ را نمی دانی
سعادت است بہ عشق تو بہ نفس مردن   وکیل خضر منم عمر جاودان نہ راست
تصرف عجبے کرد در مزاجش غیر   عجیب نیست کہ غیرت مزاج گوشہ است
نیاز مودکہ زور غرور تا چند است   اگر حریف ضرور است عجز ما اینجا است
کہ دید است این چنین صیاد قدر آن متروا   کہ زخم فرہ از پنجر لائغر بر نگر داند
خصم گو صبر مرا عجز تصور میکن   نیستم مرد عداوت محبت سوگند
بجلدی چون نگاہ تیز بینان قاصد خواهم   نشستن بر سر راہ صبا از من نمی آید
بہ تکلیف گاہ عرض حال کوہ آہنی بودم   چہ دانستم حیا در عتشی سیما ہم اندازد
خوشی نفعها دارد سخن پرداز می داند   نخستین اینکہ ساکت ہیچکے ملزم نمی گردد
اگر چہ یاد مرا رخصت نشستن نیست   ہمین بس است کہ بر خاطرش گذرد آید
ز حد برد است چشم اشکبارم قرع غلہانی   نمی دادم شکیم از سفر کے بازی آید
سعی فرماے کہ سیاب شوی از تف شوق   کہ اگر کشتہ شوی قدر تو افزون گردد
بُرد باران کوہ را از گاہ کمتر می نهند   نا تو انان اند لیکن در سخن برداشتن
ذوقی است پادشاہے آعلیم دوستی   خواہم کہ یک دور روز تو باشی بجای من
تبع تو نمی داشت اگر آب مُر و ت   خون چو منے را کہ رساندے بہ بہائے
فلک گو یا تلاش منصب مشاطگی دارد   و گرنہ چسیت از خورشید و مہ آئینہ گردانی

کہ ام جو رتو از لطف و لئشین تر نیست چه احتیاج کہ تشویش انتخاب کشی
 شیخ فیضی در عریضہ خود از احمد نگر بہ اکبر پادشاہ برمی نگار د کہ :-
 ”مولانا ظہوری نقل کرد کہ روز سے در باغ کیے از شرفاء مکہ معظمہ مجھے بود۔ اقسام
 ”مروم بر کنار حوض نشستہ صحبتے داشتند۔ بہ تقریبے کیے از ابالی ماوراء النہر گفت
 ”کہ فردا چہار یار بر چہار گوشہ حوض کوثر نشستہ آب بمومتان خواہند داد و محمود صباغ
 ”نیشاپوری بر خاستہ گفت۔ نامعقول گوئید حوض کوثر مدور است و ساقیش علی مرتضیٰ
 ”و گر بخت“

راقم الحروف گوید چون تقریب حوض کوثر در میان آمد۔ رشحہ فائدہ از سحاب قلم
 می تراود کہ حوض کوثر مربع است۔ شیخ جلال الدین سیوطی رحمہ اللہ تعالیٰ در کتاب
 ”البدور السافرة“ می آرد اخرج احمد والبراء عن جابر قال قال
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا علی الحوض انظر من یرد
 علی والحوض مسیریة شہر و نوا یاہ علی السویة یعنی عر ضہ مثل طو

(۱۳) زکی ہمدانی

زکی الخلق ذکی الطبع بود۔ و گوئے غزل گوئی از اقران می ربود۔ قوت مدر کہ
 بلند داشت۔ و با ملا شکوہی در خدمت میرزا ابراہیم ہمدانی درس می خواند۔
 میرزا طاہر نصیر آبادی انتقال او در سنہ ثلثین و الف (۱۰۳۰) نوشتہ و
 ناظم تبریزی گوید ”وفات او در سنہ ہزار و بیست و پنج (۱۰۲۵) واقع شد۔
 و او ساز سخن باین قانون می نواز دے

شکشان محبت دم از فغان بستند گرہ ز جہہ کشادند و بر زبان بستند

ترا به نکست پیرا بنی مضایقه نیست   و لے به طالع مارا راه کاروان بستند
گردل از عرض تمنا برادے نرسید   این قدر شد که ترا بر سر ناز آوردم

(۱۴) فرقتی - ابو تراب جوشقانی

جوشقانی المولد - کاشانی المنشأ - از قافیه سخنان عبثه شاه عباس ماضی بود -
و گوی سخن از همه داستانان می ربود -

و او قطعه بنظم آورده پیش صادقی بیگ نقاش به اصفهان فرستاد -
و التماس تخلص کرد - صادقی بیگ قطعه در جواب نوشت - و چهار تخلص تجویز نمود -
از آنها فرقتی پسندش افتاد - از آن چهار تخلص یکی کلیم بود - گفتند چرا کلیم تخلص نمی
کنی - گفت نخواهم که ظرفا کلیم جوشقانی خوانند

ارتحال او در سنه ست و عشرين و الف (۱۰۲۶) اتفاق افتاد نهال گلکش این

نوع ثمری افشاند

مجنون ترا عارض ز عریانی تن نیست   پروانه پرسوخته محتاج کفن نیست

چه شد اگر مژه بر هم نمی تو انم زد   که لب بلب نرسید است هیچ دریا را

خون تراوش می کند از چاکهای سینه ام   طفل اشکم باز گم کرد است راه خانه را

چو جادوئی که از بهر فسون لبها بجنباند   به افسوسم زنده چشمت بهم هر لحظه مژگان را

(۱۵) فقفور - محمد حسین

از سادات لایپسجان - و در فن طبابت و شعر و خوشنویسی ممتاز زمان بود - در

ایران رسمی تخلص می کرد - و بعد وصول دهند فقفور تخلص برگزید - بے شاه

مصوران کشور فصاحت است - و خمس و نقوش طراز آن قلم و کتابت -

در او خرابیام زندگانی ملازم شهزاده پیر ویزرن جهانگیر بادشاه شد و اشعاً
خود را بحدت او موشح ساخت -

و در بلده اله آباد سنه ثمان و عشرين و الف (۱۰۲۸) چینی حیاتش بر
سنگ فنا افتاد -

دیوانش قریب چهار هزار بیت نوشته اند - نقاش فکرس باین حسن تصاویر
می کشده

فلک مشب بکام زنده و در آشام می گرد	عس گویا باحت کن که امشب جام می گرد
در عشق چو سبابة تسبیح شماران	صد عقده به پیش آمد و از راه نگشتم
سر شوریده بسامان نتوان باز آورد	این نه دستار پریشانیست که از سر بنده
این قوم خود نما که نه بیند عیب خویش	آینه کاش در گرو نوتیا کنند
می رسد ناز از آن چشم که چون غنچه گل	سر مرگان تو از طرف کله می گزرد
ملاحظت تو گواه است و شور خجسته من	که بے نمک نسرشتند خاک آدم را

(۱۶) نظام - میر نظام دست عیبی شیرازی

نسق ملک سخن طرازی است - و نظام قلم و نکته پردازی - در عمر سنی ساگی دنیای
منج روزه را وداع کرد - و این سانحه در سنه تسع و عشرين و الف (۱۰۲۹) واقع
شد - خوابگاهش حافظیه شیراز -

سحاب کلکش باین آبداری گوهر می افشاند

دل مرا عشق گرداند بگرد چشم پر کارش	چو آن مرغی که گرداند کس بر گرد و یارش
ز دنیا یکسر منعم نباشد اهل دنیا را	که دلگیری نباشد و نفس مرغان دنیا را
گر فلک ما من هم آغوشش نماید و در نسبت	باغبان بر چوب بند گلبن نوخیز را

چشم چون بر عشوه کرد اول بسو خویش دید
 باده خود خورد ساقی ساغر لبریز را
 دل که فسرده شد از سینه بدر باید کرد
 مرده هر چند عزیز است نگر نتوان داشت
 من آن مرغم که باشد آشیانم سایه بزرگ
 تواند جنبش با بے مرا بے خانمان کردن

(۱۷) مرشد - ملا مرشد میرزا جردی

مرشد سالکان جاده سخن است - و صاحب تلقین مرتاضان این والا فن
 از وطن خود رها گراے هندی شد - چون بقند هار سید - جاذبه التفات میرزا
 غازی وقاری عقاب پائے او گردید و در آن عتبه کرسی نشین عزت گشت - و
 مرشد خان خطاب یافت - بعد فوت میرزا غازی خود را به هندی کشید -
 پوشیده نماند که وارد شدن مرشد از ولایت خود بقند هار و رحل اقامت افکن
 در سایه عاطفت میرزا غازی هفده سال پیش ازین هنگامے که تخریر پید پیضا در میان
 بود - در تذکره مشاهده افتاد - تعیین تذکره از خزانة حافظ بر آمد -

و میر تقی او حدی صفایانی صاحب تذکره عرفات گوید - محض کلام مشربکننده

"مرشد وقتیکه از میرزا جردی به صفایان آمد بنده بخدمت ایشان مکرر رسیدم - از آنجا

"بشیراز رفته - مدتے سیر کرد - چون بملاک سنده افتاد صحبت او با میرزا غازی بر آمد

"و ترقیات نمود - و مرشد خان خطاب یافت - و چون میرزا غازی جرعه شهادت چشید -

"اراده درگاه جهانگیر بادشاه نمود - در اثناے تخریر این مقالات به آگره آمد - چند روز او

"در یافتیم - پس در اجمیر رفته به اردو سے جهانگیری واصل شد و بملازمت سلطانی مشرف

"گردید و الحال با مهابت خان می باشد"

و همچنین میر تقی در ترجمه طالب آملی که با او هم ملاقاتها دارد می نویسد که :-

"وقتیکه از ایران عزم هندی کرد در سنده بخدمت میرزا غازی قیام نمود"

برفقال وخط شناسان چهره تایخ هموید است که میرزا اجانی والی تنته پدر
 میرزاغازی درسنه احدی و الف (۱۰۰۱) ناصیه بخت بملازمت اکبر پادشاه
 برافروخت. و میرزاغازی در تنته ماند. اکبر پادشاه تنته را به میرزا اجانی
 ارزانی داشت. و نیابت به میرزاغازی عنایت شد و چون میرزا اجانی در
 برهان پور درسنه ثمان و الف (۱۰۰۸) جان بجمان آفرین سپرد. پادشاه
 میرزاغازی را مشمول عواطف داشته ولایت سندھ را با او باز گذاشت. و
 درسنه احدی عشر و الف (۱۰۱۱) سعیدخان چغتایا بتزاع سندھ مامور شد میرزا
 غازی حلقه انقیاد در گوش کشید. و تا بچکر رسم باستقبال بجا آورده سعیدخان را
 دریافت. و بهمراهی او خود را بدرگاہ اکبری رسانید. ہمت خسروانی برحمت
 بحالی ملک سندھ رنگ رفتہ او را بحالت اصلی آورد. و در عمد جہانگیری صنو
 ملتان در اقطاع او اضافہ شد. آخر بصوبہ داری قندھار سرمایہ افتخار
 اندوخت. و ہمانجا در عمر بیست و پنج سالگی سنہ احدی و عشرین و الف (۱۰۲۱)
 پیمانہ حیات او لبریز گردید.

میرزاغازی بعد از آنکہ از سندھ بہند خرامید. باز بہ سندھ نرفت.
 پس ملاقات مرشد و طالب با میرزاغازی در سندھ بقول میر تقی در عمد
 اکبری بودہ باشد. واللہ اعلم

مخفی نماند کہ تذکرہ میر تقی صفایانی بعد تبیض این جریدہ بنظر رسید
 اسامی شعراء ترتیب حروف تہجی مے کرد. عجب صلاے عامے در دادہ. و بہ آذنی
 موزونے کہ پے بردہ چہ قدیم چہ جدید در همان خانہ خود تکلیف نمودہ و بہ از
 تذکرہ میر تقی کاشی است. تذکرہ صفایانی نسخہ ناقص از حرف الصاد تا

حرف البیاء بدست آمد و چند جا ضرورتاً بعضی مطالب الحاق نموده شد۔

مرشد در سده ثلثین و الف (۱۰۳۰) از لباس عنصری بر آمد منتخبی از دیوان
او محتوی بر اقسام شعر بنظر در آمد۔ زبان خوبے دار و سخن بقدرت می گوید۔ تصایید
و مشنویات او بے از غزل است و ساقی نامہ مختصرے نشہ آور از میخانهء فکرش تراویده
مطلعش این است ۵

بہار است و دل مست و من در خار	خوشا جامے خاصہ از دست یار
گیرم کہ روزِ حشر سر از خاک بر کنم	آن دیدہ کہ کوہ جانب قاتل نظر کنم
من آن مفرعم کہ گریاری نماید تخت سازم	بود نا گوشہ بام قفس معراج پر و ازم
طرہ و لبر نیم تا کہ پریشان زیستن	چشم عاشق نیستم تا چند حیران زیستن
کاش اجزای وجودم بگسلد از یکدگر	تا دور وز بے جمع گروم زین پریشان زیستن
بسیار ز حد می گزرد و گرمی مجلس	و سوختہ در پس دیوار نباشد
بے سبب مرشد ز طویر من شکایت میکنند	اینقدر آخر نمی داند کہ من دیوانہ ام
جو ان ز بسکہ شد از فیض ابر عالم پیر	شگوفہ ریزد از شاخ بر سر نخچیر
ہمان بزرگ گل افتد بخاک سایہ گل	ز بسکہ لطف ہوا کرد در زمین تاثیر
ہوا چنان بر طوبت کہ از زبان تا گوش	ہزار جا بزند ریشہ نالہ شبگیر
چنان ز لطف ہوا گشت طبع آتش تیز	کہ شعلہ چون می گل رنگ بگذرد ز حریر

رباعی

را ہے پیشم بسے نشیب است و فراز
کز انجانش خبر ندارد آغاز
چون نالہ عاشقان پست و بلند
چون وعدہ وصل گلرخان دور و دُا

(۱۸) ز لالی خوانساری

در اختراع تازگی عبارات و نازکی اشارات بے نظیر افتادہ و بایجاد سبوعہ

ستیا رہ سپہ بلند خیالی را رونقے دیگر داده۔

عمدہ ثنویات او "محمود و ایاز" است کہ مصنف اکثر اوقات خود را صرف این کتاب ساختہ۔ سال آغازش کہ احدی و الف (۱۰۰۱) باشد این بیت تصریح بینایدہ
 و راستہ فتاح این منشور نامی بجز تاریخ نظمش از نظامی
 و تاریخ اختتامش کہ سنہ اربع و عشرین و الف (۱۰۲۳) باشد این مصرع افادہ میکندہ

الہی عاقبت محمود باشد

اما ترتیب نادادہ ورق حیات گرداند شیخ عبدالحسین داماد شیخ علی نقی کہ
 در ہندوستان نسخ متعددہ فراہم آورده بہ تقدیم و تاخیر و طرح ابیات فی الجملہ
 ربطے داد۔ و ملاحظہ فرمائی مشہدی دیباچہ شربہ تحریر آورد۔

و فوت زلالی در سنہ احدی و ثلاثین و الف (۱۰۳۱) واقع شد مصرع
 از جہاں رفت زلالی بچنان "تاریخ یافتہ اند۔"

از محمود و ایاز است ہ

مئے کز وے خورد بے برگ گردد   غم از یک جرعه شادی مرگ گردد
 جنون یک قطرہ از لائے خم او   سر بہوشی و پائے خم او

(۱۹) نقی - شیخ علی نقی

از شعراء معمورہ مکرمہ و مروج نقد سہ است۔ در آغاز سن و توف بحد تمام
 بکسب علوم پرداخت۔ و در معقولات و منقولات از اکفاء و اقران مستثنی برآمد
 و اکثر ناوک فکر بصید معانی می انداخت۔ و وحشیان خیال را در دام عبارت
 بند می ساخت۔ دیوانش مشتمل بر قصائد و غزلیات و دیگر جنس شعر منظر در آمد۔ قصائد

لہ ازین مصرع تاریخ مظلوم برنے آید۔

غداد ارد. و بیشتر شناگستر حاتم بیگ اعتماد الدوله است. و در صده قصیده دالبیه
 که در مدح اعتماد الدوله گفته مبلغ خیر سالیان مقرر گردید. و بعد فوت شیخ هم چند
 سال آن وجه به متعلقان شیخ می رسید. مطلع قصیده مذکور این است
 اهل صورت که بجمیعت صوری شادند فانح از تفرقه معنوی اصدادند
 رحلت شیخ در سنه احدی و ثلثین و الف (۱۰۳۱) اتفاق افتاد. این چند بیت
 از دیوانش فرا گرفته شده

چندان دلم پریشان چشم تو شاد نیست	دائم که بر تو ابرو مست اعتماد نیست
کشد چو سوکچمن بے قدرت مال مرا	گذر چو ماه سیاه سایه نهال مرا
کم گن شراب لطف که پر شد ایام ما	روغن چنان مرز که میرد چراغ ما
کردی سفید چشم فقیر از انتظار	این بود پنبه که نهادی بداع ما
بهنگام وداعش می کنم نوحه دیرین را	چو بیایه که وقت مرگ ایمان تازه می سازد
عاشقان نامی بجز و ناتوانی داشتند	کو بکن آخربز و این قوم را بدنام کرد
نقی در گریه آورد اضطراب عشق جانان را	که زور آتش سوزنده آب چوب نر گیرد
من کشته آن چشم که در عین تکبر	با همچو من در صد و ناز در آید
رفتی و خموشم که در آغاز مصیبت	ماتم زده بکیند بشیون نبرد راه
نقد دل زدوی و آنگاه بتقریب جیا	سر بر پیش افگنی و چشم ببالا نکنی
نیست و عشق دل شاد شنیدی که چه بد	پادشاهی ز غلامی پدیری از پسری
وای بر جان خلایق اگر آرنج بشد	عوض روز قیامت شب تنهائی را

(۲۰) طالب آملی

برادر خاله زاده حکیم رکناکاشی بود. جو یای معانی بلند است و خواص لالی دلپند

میرزا صائب گوید

بطرز تازه قسم یاد می کنم صائب که جاع طالب آمل در اصفهان پیدا است

در ریجان شباب از ولایت خود بر آمده به نزهتگده هند خرامید چون میرزا
غازی و قاری از پیشگاه جهانگیر پادشاه بصوبه داری قندهار مامور گردید
و نقد کمیاب قدر دانی اهل کمال را رواج داد- طالبان خود را باستان میرزا
غازی کشید- و به انفات فرادان اختصاص یافت طالبان قصیده طولانی در مدح
میرزا غازی می طرز- و در آن قصیده رفتن خود از هند پیش میرزا مفصل بیان
می نماید- از اینجا است این بیت

عنایات شوق تو شد ورنه که دل زوے فال رجعت ز هند و ستانم

و بعد رحلت میرزا غازی کمر تانی به گلگشت هند شتافت و ایامی با عبداللہ
خان بہادر فیروز جنگ ناظم گجرات بسر برد- آخر با عتصام ذیل جهانگیری قوی پایہ
شد و در سنہ ثمان و عشرين و الف (۱۰۲۸) بخطاب ملک الشعرائی بلندی آمد و
در ہین سال ابو طالب کلیم بھدانی از ہندوستان بعراق عجم معادرت نمود-
طالب آملی در مدح جهانگیر بادشاہ و اعتماد الدولہ وزیر و نور جهانگیری
قصائد فراداد-

دستی النسا خانم ہم شیرہ طالباست- دستی النسا خانم در عہد رضا حقیران
ثانی شاہ بھمان مدار المہام محل پادشاہی بود- و شوہرش نصیر ابرا در حکیم رکن
کاشی در ہندوستان رخت ہستی بر بست- چون فرزندے نہ داشت دستی النسا
خانم دو دختر کہ از طالبان ماندہ بود بہ فرزندگی برگرفت- کلاں را بعقل ازدواج عاقل
خان و نور را بجالہ نکاح حکیم ضیاء الدین مخاطب بہ رحمت خاں کہ سپہر
حکیم قطب ابرا در دیگر حکیم رکن است در آورد-

ستی النسا خاتم دردی الحج سزست و خمین والف (۱۰۵۶) بساط زندگی

در نور دید-

طالبان در او اہل مہر دار اعتماد الدولہ بود آخر مستغنی شد و قطعاً اعتذاری

بنظم آورده - از انست سے

دو صنف اند اہل طبیعت کہ ہرگز

یکے را فرومایگی کرد شاعر

من آن شاعرم شکر اللہ کہ دارم

کہ گرد ہر باقوت یکدانہ گردد

بہ گلزار معنی ہزار فصیح

چو مہر تو دارم چہ حاجت بہرم

طالبان در مدح قلیج خان ناظم لاہور قصیدہ ہشتاد و چہار بیت در یک

شب فکر کردو بان می نازدومی گوید سے

منم کہ نیست چو من شاعر سے ز اہل سخن

گواہ این دو سہ معنی ہین قصیدہ بس است

اما میرزا صاحب اشہب فکر از طالبان نیز ترزند - و ہنگام درود برمان پور

قصیدہ شصت و یک بیت در یک چاشت در مدح ظفر خان بنظم آورد و در پانچ

سے فرمائے

ہزار حیف کہ عرفی و نوعی و سبج

کہ قوت سخن و لطف طبع سے دیدند

ہین قصیدہ کہ یک چاشت روی داد

نہند جمع بدار العیار برمان پور

نمی شدند بطبع بلند خود مغرور

ز اہل نظم گفت است در سنین و شہور

اگرچہ طالبان را بیست و سہ بیت افزون است - اما افزونی ابیات طالبان با وسعت

وقت کم است۔ و کمی ابیات مرزا با تنگی فرصت افزون۔ و این معنی از تقسیم ابیات
بر ساعات واضح می شود۔

آمدم برین که نسبت بجناب مرزا اصحاب بے ادبی نمی توان کرد۔ اما این
همه تفاخر از طالب آملی نام منظور است۔ چه شوکت قصیده قریب صد بیت در
مرح میرزا سعد الدین در عرض چهار ساعت بخومی انشا نمود۔ و مطلقاً لب
باظهار کمال نکشود۔ مطیع قصیده این است۔

بسکه جوشد شعله صل کرد از مینائے من   شیشه را فواره آتش کند صہبائے من
و در آخر قصیده می گوید۔

شب که گردیدم ہم آغوش پر یزد خیاں   چار ساعت در گذار شام دیو آسای من
این همه اطفال معنی را که افکار من اند   زاد کلک مریم آسای میجازای من

طالبان درین جوانی از زیبا خلعت زندگانی برآمد و این واقعه در دست و
ثلثین و الف (۱۰۳۶) پیش از فوت جهانگیر پادشاه بیک سال روداد۔

دیوان قصائد و غزلیات و رباعیات طالبان در وقت تخریر۔ بدست آمد فرصت وفا
نکرد که با انتخاب پرداخته شود۔ گل چند از گلستانش حواله دست قلم می شود۔

گر من بجائے جوهر آئینه بودے   بے رونا ترا بنوے کے می نمودے
من کہیم کہ شرم قتل من سمراند پیش   ہیکل تو ہم گرانی می کند برگردنش

بے نیازانہ زار باب کرم سے گزرم   چون سیچیم کہ بر سر مرہ فروشان گزرد
ملا میّت کن و فاعل شو از ملا میّت خلق   کہ نخل موم ز آسیدب تیشہ آزاد است

دشنام خلق را نہ ہم جز دعا جواب   ابرم کہ تلخ گیرم و شیرین عوض دہم
سب چہین کہ بگلگون می سوار شدم   امید بہت کہ رنگ پریدہ را گیرم

خانہ شرع خراب است کہ ارباب صلاح   در عمارت گری گنبد دستار خود اند

مرغ در جهان نے بینم دہر گوی دہان بیمار است

(۲۱) شفق اصفہانی

اسمش شرف الدین حسین است۔ پدرش حکیم ملا طیبہ حاذق بود۔
 مشارک الیہ مراحل کسب علوم بسرعت نور دید۔ و حکمت نظری را بیشتر ورزید۔ و مدتے
 مشق طبابت کرد۔ قرا بادین او مشہور است۔ و عمر با درسخہ نویسی شعر افتاد و بمعاجین
 افکار و ماغہار اتقویت بخشید۔ مرزا صاحب فرمایدے

در اصفہان کہ پدر سخن رسد صاحب کنون کہ نبض شناس سخن شفقانی نیست
 حکیم نزد شاہ عباس ماضی با فزونی قرب و منزلت امتیاز داشت تا بحدیے
 کہ روزے در عرض راہ شاہ را بر خورد۔ شاہ خواست کہ از اسپ فرود آید حکیم مانع
 آمد اما امر اچہ پیادہ شدند تا حکیم گذشت۔

ہجو بر مزاجش غالب آمد۔ میر باقر داماد میگفت "شاعری فضیلت شفقانی
 را پوشید۔ و ہجا شعرا و را پنهان ساخت" لیکن در پایان عمر ازین امر ناامگم توبہ
 موفق گردید۔

فوتش در رمضان سنہ سیع و ثلثین و الف (۱۰۳۷) اتفاق افتاد۔
 زادہ طبعش دیوان جد و ہنرل و چند شہنوی است مثل "دیدہ بیدار" و
 "نمکدان حقیقت" و "مہر و محبت" این ابیات از دیوانش ماخوذ شدے

در دل در آن فرج گلہای داغ کن	از خاند چون بلبل شوی سیر باغ کن
خویش را بر قلب غم آخر دل بیتاب	این کتان پارہ کوس خصمی مہتاب
حاکمے نو کو کہ بر در گاہ اودادی کنیم	مشت خونے بر جبین مالیم و قریادے کنیم
از زبان خنجر کین پریش دلہا مکن	عالمے را طعمے شمشیر استغنا مکن

اسے درآغوشِ ملکِ وہ بدخونی مکن
 شکرستان زیر لبِ باری ترش روی مکن
 بخود غم تو نگویم کہ بیمِ رسوائی است
 نہان کنم ز خیالت کہ یار بہر جانی است
 بہ انتقام ابد آشتی میسر نیست
 ز بسکہ نحوے تو بر یک گناہ مے پیچد
 نو بہائے کہ دلی تشگندہ از پہلوی او
 جاے آفت کہ پہلوی خزان بنشیند
 دامن دیدہ نگہدار کہ در غمہیب ما
 دل چو شہ کشتہ دیت از مژہ تر گیرند
 یک لحظہ نہ پرداخت مراد اور محشر
 این شکوہ جانسوزہ کحشر دگر افتاد
 خدا عشق مرا از رنگِ رسوائی نگہدارد
 کہ بدبیتابی پیرامن این راز می گردد
 گرفتہ جان بہائے وصال نمی شود
 از قاصد تو ذوق خبر می توان گرفت
 آن دل کہ نامزد بوقاسے تو کردہ ام
 کارے مکن کہ عہدہ جوئے دگر شود
 تپِ غم دیدہ را دلسوزی شکر زبان دارد
 تبسم را مکن شیرین کہ می ترسم بجانِ فتم
 ز بہر بیدام بہ بزم امتحان کم کم مرید
 ہر چہ داری بر سرم ہم ریز تا یکجا کشم
 پے شکستن سپان بہین بس است تلافی
 کہ بہر تازگی عہد داد دست بہ تم
 مرا قیمت بہ پیمان دیدنی کردی خوردیم
 کہ بوی عبتی می آید از ان بہا کردن

(۲۲) قاسم - قاسم خان جوینی

قاسم مائدہ فصاحت است۔ و ناظم جوہر بلاغت۔ مینچہ بیگم خواہر اعیانی
 نور جہان بیگم در جبالہ عقد قاسم خان بود۔ وہ علاوہ سلفیت جہانگیر بادشاہ
 بہ پایہ امارت و تربیہ مصاحبت سربراہ فرانت۔ وہ قاسم خان مینچہ مشہور گردید
 در اوخر عہد جہانگیری حکومت صوبہ اکبر آباد و حراست قلعہ آن مہرے
 پرداخت و در آغاز دولت شاہ جہانی بہ منصب پنجزاری پنج ہزار سوار و ایالت

صوبہ بنگالہ امتیاز یافت۔

و در سنہ آشتین و اربعین و الف (۱۰۷۲) بعد فتح ہو گئی بندر کہ از بنیاد
عمدہ بنگالہ است۔ بفاصلہ سه روز باجل طبیعی در گذشت۔ امیر سے خیر مستجمع کر اعم احلا
بود در نماز تہجد تقید داشت۔ و ہر سال دو لک روپیہ مستحقان می رسانید

رایت سخن باین شکوہ می افزا دے

نمونہ جرس بیدلم صدانہ کمم ز بس شکستہ دلم لب بخندہ وانکمم
راہ از نجوم گریہ بر آواز بستہ ایم خون خورده ایم تال لب نماز بستہ ایم

(۲۳) شوقی میر محمد حسین

از سادات ساوہ است۔ و طراح سخن باحلاوہ۔ میرزا صاحب کلام اورا

تضمین میکنند و می گویدے

جواب آن غزل است اینکہ میر شوقی گفت چوشیر از دو طرف می کشند زنجیرم

از ولایت خود بکشور ہند آمد و بشمول عواطف اعتماد الدولہ طہرانی ہماگیری

گردید۔ بعد چندے سدہ ہمانگیر پادشاہ لازم گرفت۔ و بہ تقصیرے مورد عتاب شد

در حبس افتاد۔ و بتوجہ قاسم خان جوینی از قید رہائی یافت و مدتے با اولسر

برد۔ آخر ولایت ایران معاودت نمود و ہما بخا در گذشت۔

طلائے سخن باین چاشنی از معدن بیرون می آردے

در عشق ہر کجا کہ بلندی است پست ماست فیروزہ حبابی گردون بدست ماست

نتوان عریذ باچشم تو کردن آریے بتواضع گورانند ز خود مستان را

(۲۴) فتحی اردستانی

فاتح ابواب خیال بندی است۔ و حرف شناس قفل ابجد مشکل پسندی۔ مرزا

صائب سخن اور انصہین می کندومی فرماید

این جواب آن غول تھا کہ فتحی گفتم است از فراموشان مباد آن کس کی مارا یاد کرد
فی الجملہ تحصیل کردہ بود۔ در کمال ملائمت و نہایت پاکیزگی زندگانی میگرد۔ وفات
اودر سنہ خمس و اربعین و الف (۱۰۲۵) واقع شد

گو بہر سخن چنین در سلک نظم می کشد

ہزار گنہ بکن گفت چشم نمازش چو سمر خورده کہ بیرون نیاید آوازش

بدیدہ اشک شود رہنمون دل مارا ستارہ شمع بود رہروان دریا را

(۲۵) فصیحی

از اعیان سادات ہرات۔ و آئینہ نقش پذیر حسن صفات بود۔

خوانندہ افسون فصاحت۔ نوازندہ قانون بلاغت۔ میرزا جلال اسیر گوید

آنانکہ مست فیض بہار اند چون اسیر تہ جرعہ ز جام فصیحی کشیدہ اند

ابتداء حال در خدمت حسن خان بن حسین خان حاکم ہرات عظیم تقرب

داشت۔ و تخم مدحت پدرو پسر فراوان در سر زمین سخن کاشت دران ایام درود حکیم

شفائی بہ ہرات اتفاق افتاد۔ و در مجلس حسن خان بامیرزا فصیحی ملاقات دست

داد۔ و مشاعرہ ایشان بمنازعہ انجامید۔ خان طرف فصیحی گرفت۔ شفائی از ہرات

برآمدہ فصیحی را ہجو کرد۔ فصیحی در دیوان بلند حوصلگی را کار فرمود و اصلاً ملتفت

جواب نشد۔ ہجو فصیحی در دیوان شفائی بنظر درآمد دل نخواست کہ زبان قلم بکلمات رکبکاشت شود۔

میر تقی اوحدی صفحہ ہانی گوید: چند نوبت عوم ہند کرد مانع او شد نہ چون ماہیچہ

لوائی شاہ عباس ماضی در سنہ احدی و ثلثین و الف (۱۰۳۱) سواد افروز ہرات

گردید۔ میرزا فصیحی باریاب ملازمت گشت۔ و صحبت او دلنشین شاہ افتاد۔ و بعنایات

فراوان مخصوص گردانید۔ و ہمراہ خود بعبراق عجم و ما زندان برد۔ از فروغ بیت
گو بہر اورا جلائے بخشید۔

دیوان فصیحی بنظر در آمد۔ خوش محاورہ است۔ اما مضمون تازہ بندرت دارد۔

این چند بیت از دالتقاط یافت۔

زبون درد پریشان زلف یار شدم	نصید دوست کہ صید دل نگار شدم
مزیت خط دوست کہ چون بخت سر آید	آب سیه از چشم خورشید بر آید
تو تماشکن آئینہ کہ حیران نشوی	زلف بر خویش میفشان کہ پریشان نشوی
لبے کز ناز کی بار تبسم بر منے تا بد	بخون غلظم کہ امروزش بد شام آشنا کردم
رتبه حسن بلند است چه حاجت بنقاب	بهر منع نگلی کز مژہ کوتاہ تراست
ہزار بار قسم خورده ام کہ نام ترا	بلب نیاورم اما قسم بنام تو بود
خویش را بر نوک مژگان ستم کیشان زیم	آن قدر زخمی کہ دل میخواست در پیکان نبود
ما زہر قاتلیم فصیحی نہ شہد ناب	مرد طباخچہ خوردن بال گس نسیم
خار ترم کہ تازہ ز بانم بریدہ اند	محروم بوستانم و مردود آتشم
نوبہار ابشیم گل عیشم مفرب	کہ من این نالہ زار از دل خرم دام
مخفوضستی کہ مارا بود صرف جام شد	گر خدا روزی کند دست دگر بر سر زخم
خاک آن کوی فصیحی ز جبین رنج مکن	از مہ و مہر بیاموز جبین سائی را

(۲۶) شاپور طهرانی

پدش خواجگی براد حقیقی میرزا محمد شریف ہجری پدر اعتماد الدولہ جہانگیری
است شاپور فریبی ہم تخلص میکرد۔ قصائد و تقریب وارد و غزلہاے دیوان زیب
مرزا صاحب کلام اورا تضمین می کند و می فرماید۔

صائب این تازه غزل آن غزل شاپورا
 که گران می رود آنکس که توکل دارد
 کلیات شاپور نظر در آمد قصیده نسبت دیگر اقسام شعر خوبتر می گوید و در وقت و نزاکت
 می دهد چون قاعده اغلب این جریده ذکر ابیات غزل است چندی از غزلیات او جدا نموده شده

بشوخی تو سوارے بصدر زین شست
 تو تا سوار شدی نمنه بر زمین شست

گر چه در حاشیه بزم تو داخل باشم
 رو خراشیده ترا از صفحه باطل باشم

نه گلچیدم ازین بتان نام یاسمن بروم
 دلم پر در داز غوغای مرغان چمن بروم

در ره یارے کز و ممنون یاری نیستم
 گر چه خود را گشته ام بے شرمساری نیستم

بے می سرتیار دل ریش ندارم
 تا مست نگردم خیر از خویش ندارم

نازک دلم چو کاسه چینی خدای را
 انگشت بر لبم زنی کز فغان پُر است

قد بر من پست از بلند یگا استغفای او
 ورنه دیوار من از دیوار کس کوتاه نیست

ماؤنگاه دور که رندان پاکباز
 بر سر نخه زندگله را که بوکنند

سینه بر خنجر اوزن که شهادت اینجا
 ناقص است از مدد کشنده به قاتل نرسد

چو ابرم از پیرغ کدورت گریه می آید
 اگر بر خاطر باد صبا بیغم غبار خود

میرود قص کنان بروم تیغ شاپور
 دامنش را بگذارد که کارے دارد

گو- میا بهتر تلافی بسیر کشته خویش
 به که این صلح برنجیدن پای نکشد

بر تیر که چون بیشکرازد دست تو خوردم
 تا آهن پیکان هگی جزو بدن شد

پیچ جرم نیست در عالم ز غمازی بتر
 عشق معذور است گرنه صورت را بردا کرد

عیب پوش خود نباشتم عیب جوی کس نیم
 در دمندم در شکست در دمندان نیستم

نعم البدل وعده صد سال وصال است
 آن بوسه که نقد از لب پیغام گرفتیم

کف غبارم و عریانی ست کسوت من
 نیم عبیر که خود را به پیرهن عالم

روشن نشد ز آتش ما چشم خانه
 همچون چراغ گور بویرانه سوختیم

فرصتِ عرضِ تمنا کو کہ در ایام وصل   یا مستغنی من مستغرقِ نظارہ ام
 زین سرگوشان نتوان بادہ خریدن   صفرای می از بادہِ خوناب شکستیم
 ورقِ ہستیم از ہم بدر انید کہ من   دیدہ ام آنقدر اصلاح کہ باطل شننا

(۲۷) اسیر میرزا جلال بن میرزا مومن شہرستانی

شاعر ادبند است و موجد انداز با سے دلپسند۔ ابو طالب کلیم گویدے
 میرزای ماجلال الدین بس است   از سخن سخنان طلبگار سخن
 راستی طبعش استاد من است   کج نیم بر فرق دستار سخن
 و میرزا اصائب سخن اورا مکر تضحین میکند و در مقطعے میگویدے
 خوشاکے کہ چو صائب صاحبان سخن   تتبع سخن میرزا جلال کند
 اسیر اگر چہ تلمیذ فصیحی ہر وی است اما با میرزا اصائب اعتقاد تمام دارد۔ و
 مکر نغمہ ستایش می سجد۔ و جای می گویدے

با وجود آنکہ استاد فصیحی بودہ است   مصرع صائب تو اندیک کتاب مشہور
 میرزا از اجراء ساداتِ شہرستان صفایان است و بمصاہرت شاہ عباس
 ممتاز زمان پیوستہ سرگرم صحبت ارباب کمال بود۔ و بجلوہمت و سمو فطرت اتصاف
 داشت۔ اما با گردش جام و شرب ہر ام آنقدر خوگر شد کہ در عین جوانی بر بستر ناتوانی
 افتاد۔ و در سہ تسع و اربعین و الف (۱۰۲۹) غبار ہستی بہاد فنا داد۔
 دیوانش سیر نمودہ شد۔ غث و سمین دارد۔ و مضامین تازه کم واقع شدہ این
 چند رشحہ از خمستانش می چکدے

گر چہ آن قیمت ندارد دل کہ پامالت شود   صرف آتش بازی طضان ہمسالت شود
 ز خدیت کشتنم بدہ نرگس کم نگاہ را   یا مکن آشنای دل گرمی گاہ گاہ را

بامید کسے نگذاشت بیدارش دلِ مرا	خدا اجرے دہد در کشتنِ ماقابلِ مارا
بلب ہر دم رشادی شکرین سودا نمی گنجد	کہ در دامِ تغافلِ غیرِ صیدِ مانمی گنجد
پس از عمرے بسویم گزنگاہے کرد جا دارد	شہید زخمِ شمشیرِ تغافلِ اجر ہا دارد
خطِ یارِ گرچہ سز دنگہ شکرش ہست	چہ عجمِ خار دارد می ناز در سرش ہست
بکدام جان باز د بکدام سر نہ بخشد	چہ کند کسے بیکدل کہ ہزار دلبرش ہست
جولانِ دل شکارش از کار برود آست	مستانہ می رود جلوے میتوان گرفت
غیرت روانداشت کہ تنہا گزارمش	عمر عزیز در قدم نامہ برگزشت
نہ خوب دانم و نہ زشت اینقدر دانم	کہ ہر چہ ہست بغیر از من انتخابِ من آست
گرچہ استغناست ناقِ کشتگانِ باخون بہا	چشمِ خوبان را نگاہِ عذرخواہی لازم آست
دپریشان کہ ہا یاس بود فیضِ رسا	سایہ بید خوش آئینہ شامے دارد
صبحِ خندان می شود بر رو تیغِ آفتاب	کاملے باید کہ از تقصیرِ جاہل بگذرد
بدوستی کہ چو در کوی او عجب ارشوم	نسیم را خبر از سرگزشت من مکنید
بگذارید کہ بگذارم و آہے بکشم	عمر با سوختہ ام تا نفسے یافتہ ام
گفتم نہ ہی دل نشنیدی سختم را	از آئینہ دیدی چہ قدر ناز کشیدی
دستے کہ بزگیہ داز پافتادہ را	چون آستینِ خالی است بیکارتا بگرد

رباعی

اگا ہی چسیت سیر دنیا کردن	در مملکت وجود سودا کردن
چون مہر سفر کن کہ بود کار زنان	از سرمہ سایہ دیدہ بنیا کردن

(۲۸) ادائی - میر محمد مومن یزدی

کلامش ادا ہائے خوب دارد - و انداز ہائے مرغوب - در دیار خود متمم بالحد و گز

و مجال اقامت ندیدہ رخت بوسعت آباد ہند کشید و در سہ تہلثین و الف (۱۰۳۰)
 وارو دکن شد۔ و در ان الکہ مراحل زندگانی بیایان رسانید۔

سیارات ابیاتش از افق بیان طلوع می کند
 بے روی تو روزیکہ رہم برچمن اُفتد دیوار بہ از سایہ کہ بر روی من اُفتد
 یک دل آزاد دین و املہ فانی نیست یوسف نیست درین ہصر کہ زندانی نیست
 چاشنی گیر بہر کاسہ این خوان گشتم خوش نمک تر ز سر انگشتِ پشیمانی نیست
 رباعی

این عمر بہاد نو بہاران ماند این عیش بسیل کو بہاران ماند
 ز بہار چنان بزی کہ بعد از مردن انگشت گزیدنی بیاران ماند

(۲۹) سعید نقشبند بر دی

نقشبند کار گاہ خوش تماشای است۔ و صورت آفرین ہیولائے خوش قماشای میرزا
 صائب اور اہربان ادب یادی کندومی گوید
 این خوش غزل فیض سعیدای نقشبند صائب ز بحر دل تباہل رسیدہ است
 سعید ادر صفایان اقامت داشت۔ و نزد اکابر وقت معزز و محترم می زیست
 نقش خیال در پرند عبارت چنین می بافد
 کس نیست کہ خام ز دل ریش برارد این خار مگر آتش از خویش برارد

(۳۰) نظیر شہدی

نظیر عند لیب بہار است۔ و عدیل طوطی شیرین گفتار۔ در سہ تہلثین و الف
 (۱۰۳۰) احرام بیت اللہ بست و بعد از ادراک این سعادت متوجہ ہند گشت۔ و

در اثناء راه شد اند بسیار کشید و کشتی او شکست. بعد محنت تمام به شهر بیجا پور رسید.
و در سلاک مقربان عادل شاه انحراف یافت.

اول نظیری تخلص می کرد. با استدعای نظیر نیشاپوری نظیر فرار داد. گویند
نظیری عوض حرف یاده ہزار روپیہ بہ نظیر تسلیم کرد. و این سوال و جواب ظاہر اغابا
شده باشد. زیرا کہ نظیر بعد فوت نظیری بہ ہندوستان رسید و اللہ اعلم

نظیر آہوان معانی را باین قسم شکار می کند
نگذاشت ز سامان تنم ضعیف جدائی چندانکہ نگاہ شوم و از مرزہ خیزم
در سلسلہ بال فشانانِ ہوائی خم ناشدہ از نامہ من بال پر نیستے

(۳۱) نام لاہیجانی

سرخروئی معرکہ شعر است. اما از شکست نفس نام تخلص می گزیند و صدر آرای
مجلس فصحا است. لیکن از فروتنی در صف آخر می نشیند. الکن طلق اللسان بود.
و قصب السبق از افضان مضماری زبان آوری می ربود. از دیار خود بمالک دکن
افتاد. و با مولانا نظیری نیشاپوری صحبت معتقدانہ داشت. بعد چندے بصنو
بنگالہ خرامید. و از انجا بہ عظیم آباد تپنہ حرکت کرد. آخر بہ اصفہان معاود
نمود و ہما بنجام حلقہ آخرت پیمود.

روحان کلامش در سرزمین ورق سبزی شود

در کعبہ اگر دل بسوے یار نباشد احرام کم از سبت زنا رنبا شد

ہرگز این طفل مزاجی نرود از یادم گرتابوت روم شوخی گوارہ کنم

باعث جلوہ گل دیدہ بیدار من است بلبان شور بر آید کہ خوابم نبرد

ہنوزش رنگ طفلی هست گل چیدن نمیند بدامن آشیان بلبیل از گلزار می آید

(۳۲) سُروری کا بلی

عالم بیگ نام دارد نکات زنگینش گلدسته سُروری است۔ و خیالاتِ دلنشین
 سرمایہ حضورِی۔ در اُردوی جمانگیری بسرے برد۔ و در زمرہ خوش خیالان می بست
 نہال فکرش باین رعنائی می بالده

آتش از آب چه گرم و چه خنک خاموش است	لطف و دشنام تو تکین بن بیوش است
چون نفس زیر پوست پتیدن سماع است	در قفس دست و پانزدون اختراع است
پیوند ما بطلب انقطاع ماست	چو کان صفت بطلب خود پست پازیم
میوه بید سایہ بید است ✓	عذر دست تہی است خلق کریم

(۳۳) مطیع تبریزی

طوطی بے بدل و مطیع استاد ازل است۔ میرزا اصائب مصراع اور تضمین
 می کند می فرماید

جو ابان غول است اینک گفته است مطیع کلید کعبہ و تہخانہ در بغل دارم
 مطیع تجارت پیشہ بود۔ از دیار خود بسیر مہند خرامید۔ روزگارے مہنڈاشت
 طرہ اشعارش پیرایہ عارض ورق می شود

آہے کہ مرا از دل پُر درد بر آید	چون شاہسواری است کہ از گرد بر آید
چو وسعتِ عدم در خیال می آید	ز تنگنائے وجودم ملال می آید

(۳۴) اوجی نطنزی

فکر بلندش طرفہ او بے دارد۔ و شعر آبدارش عجب موجے۔ میرزا اصائب سخن

اور اضمین می کند و می فرماید

این جواب صریح اوجی که وقتی گفته است

و اوجی نسبت بمیرزا می گوید

صائب نمود جوهر شعر مرا به من

تبع برهنه ام که جگر دار یا فتم

اوجی با حسن خان شاملو حاکم بهرات بسر می برد - و در مدح او فراوان

قصائد پرداخت -

دیوان او بمطالعہ درآمد و این چند بیت بالنقاط رسیده

کرم گلے است که در باغ خود نمائی نیست

کرم ساخته بودن کم از گدائی نیست

گرشامگ شیب و گر صبح شباب است

پوشیدن چشم از دو جهان کیمزه خواب است

ساغر بغیر داد ز رشکم خراب ساخت

آتش بد دیگرے زد و مار اکباب ساخت

نگه گرم عنانم صف دیدار کجاست

بورسه بے ادم کج لب یار کجاست

رطل گران بقیمت جان می توان خرید

این است آگوهرے که گران میتوان خرید

دیرین زمانه پسر با پدر نمی سازد

دیرین حدیث گوهر شراب با گوری است

بهریک لب خنده توان منت شاد کشتی

منصب گل گرد و هفت غنچه تصویر پاش

ما حریف این قدر بار تعلق نیستیم

می بزور این رنگا بر چهره ما بسته است

خاطر جمعی ندارم از تو آخر دیده ام

همچو دستار پریشانم ز سروا کرده

که با آرایش ویرانه مامے آید

آنکه در آینه یک جلوه بصدا ناز کند

من گرفتار خویش را بے غم تسلی ساختم

خاطر غم را باین معنی تسلی چون کنم

با آن که قتل ما بتخل حواله کرد

چندان امان نداد که خاکے بسر کنم

صفای روی عفتناک یار را نازم

که صلح داد بهم آفتاب و شبم را

از باده منتهی توان بریدن

زین آب گذرنه می توان کرد

اوجی این فطرہ خون کی اجل خواہد شد
صرف آنست کہ در گردن دشمن باشد

(۳۵) مشرقی میرزا ملک مشہدی

در نظم و نثر منشأ بدائع آثار است و مشرق فراوان انوار چندے در خراسان
باحسن خان شاملو گزرانید۔ آخر باصفہان شتافت۔ و در سبک منشیان
شاہ عباس ماضی انتظام یافت۔ خان مذکور در مفارقت او غزلے گفتے۔ از آن
است۔

منا مشرقی از کنار من رفت از مشرق آفتاب رقت

دیوان مشرقی بملاحظہ درآمد۔ قصائد غزادہ مدح شاہ صفی بنظم آورده۔ و
مقطعات ہجو بسیار گفتے۔ محرر اوراق التزام کرده کہ زبان خامہ را از ہجویات و
ہزلیات شعرانگاہ دارد۔

مشرقی مضامین محب در قصائد تلاش کرده۔ این چند بیت از غزلیات او
برچیدہ شد۔

نمی گویم کہ آتش رنگت گل بو بگرداند
الہی آن گل آتش طبیعت خوب گرداند

دوستان بوی می از خرقہ ماسے آید
نکبت یوسف ازین کہنتہ قبامی آید

ہجو خورشید قدم بر سر دنیا دارم
عالے در تریک آبلہ پا دارم

پیر تو شمع رنخے افتاد در کاشانہ ام
سروش یا قوت شد خاکستر پروانہ ام

دل را بشیم گل دانغے نرساندیم
پروانہ خود را پیچرانغے نرساندیم

چو عند لیب مدارم باہ و نالہ گزشت
چو گل تمام بہارم بیک پیارہ گزشت

باغبان چون بچہ نرگس مرادہ خواہد
تا بحسرت در کد امین بزم چشمے و اکفم

ز کعبہ ہم ورشک آیدم بخون نابے
کہ از زیارت دلہاے خستہ مے آید

کار دوباره عیش تباراج دادن است می راز خم بجام کن و در سبو مکن
 مطلب اضطراب بقصد رسیدن است از شیشه تا بلب نرسد می رسیده نیست
 نہ در بهار نشاطہ نہ در خزان الے فلک مرا بچہ امید در قفس دارد
 نہ زخم خاکشیدم نہ بومی گل دیدم ز عندلیب شنیدم کہ نو بہاری بہت
 آب حیات تیغت جان داد مشرقی را ہرگز کس نہ در دجان داد فی چنین یاد

(۳۶) منیر اوالبرکات لاہوری بن ملا عبدالمجید طنانی

صاحب طبع منیر و نظم و شعر دلپذیر است۔ در منشآت خود گوید "من بے خانمان
 کہ در ظلم و سخن وطن گزیدہ ام صد ہزار بیت بلند بنیاد نہادہ ام" منثورات او و شعر
 کہ بر قصائد عرفی شیرازی نوشتہ متداول است۔ مولد و منشأ منیر دارالسلطنت
 لاہور است

در عہد شاہجہانی اول با میرزا صفی مخاطب بہ سیف خان ناظم الہ آباد
 بسری برد این سیف خان داماد میرزا ابوالحسن مخاطب بہ آصف خان
 بن میرزا عیاش بیگ اعتماد الدولہ طہرانی جہانگیری است۔ بعد از ان
 منیر با اعتقاد خان حاکم چوہدر پسر خرد اعتماد الدولہ مذکور مربوط گشت۔ و از
 خوان احسان اوزلہ برداشت۔

و ہفتم رجب سنہ اربع و خمین و الف (۱۰۵۴) در مستقر الخلافہ اکبر آباد خربت
 حیات بر بست۔ نعش او را ہلاہور نقل کردہ زیر خاک سپردند۔

طبع منیر سواد سخن را چنین روشن می کند

قدم برون نند ماہ من ز منزل خویش بود چو صورت آئینہ زیب مجمل خویش
 سہی قدان کہ گرفتار جلوہ خویش اند چو نخل شمع دو اندر شبہ در گل خویش

(۳۷) قدسی - حاجی محمد جان مشہدی

جان سخن پروری است و روح معنی گستری - سعادت زیارتِ حرمین
شرفین اندوخت - و بگلگشتِ مندر خرامش نمود - و در شہر ربیع الآخر سنہ ثنثین
و اربعین و الف (۱۰۴۲) بتقبیلِ عقبہ صاحبقران ثانی منتهی برب گزاشت روز اول
قصیدہٴ بعرض رسانید کہ مطلعش این است -

ای قلم بر خود ببال از ننادی بکش از با
و ز ننا کے قبلہ دین ثانی صاحبقران
بعنایت خلعت و انعام دو ہزار روپیہ کا میا بگشت - و در ذیل شننا طرازان انخراف
یانت - و بیومیہ پیش قدرے موظف گردید - و بارہا بجوا اثر کام دل اندوخت
شیخ عبد الحمید صاحب شاہ جہان نامہ در وقائع جشن نوروز سال ہنرا
و چیل و پنج ہجری می نگار دک :-

”روزِ پنجشنبہ دوازدهم شوال ہریر آرای آسمان چہارم پر تواعتدال ہر ساحت حمل
”انداخت و افسردہ طبعان نباتات را با ہنرا ز در آورد - شازدہم ماہ مذکور -“
”حاجی محمد جان قدسی در جلد وی قصیدہٴ کہ بہرح پادشاہی محلی ساختہ بود ہر زبر
”کشیدہ مبلغ وزن را کہ پنج ہزار و پانصد روپیہ شد با و مرحمت گردید و در او اسطشہر
”ربیع الاول سنہ تسع و اربعین و الف (۱۰۴۹) بعنوان صلہٴ شہر صد ہر عنایت
”شد - و در جشن شفا یا فتن جہان آرا بیگم بنت صاحبقران ثانی از آسیب آتش
”در او اہل شوال سنہ اربع و خمیس و الف بعنایت خلعت و دو ہزار روپیہ تمتع
”بر گرفت -“

شیرخان در مرآة الجنیال می نویسد کہ :-

”حاجی محمد جان قصیدہٴ رنگین در مدح صاحبقران ثانی گفتہ بعرض رسانید پادشاہ“

”اقسام جواهر قیمتی طلبیده فرمود تا هفت بار در هانش ازان پر کردند انتہی“

امامولین شہابجہان نامہا مثل ملا عبد الحمید لاہوری و ملا علماء الملک
تونی و صاحب عمل صالح کہ ہر کدام حالات پادشاہی مستوفی می نگار و صلہ پُر کردن
دہان قدسی بجواہر بزبان قلم نیاوردہ اند۔

قدسی پادشاہ نامہ صاحبقرانی نظم آورده چون نام عبد اللہ خان فیروز جنگ
در وزن پادشاہ نامہ نمی گنجید۔ باین حسن بیان ادا کرده

نہنگے کہ از غایت احتشام نگنجد بجز از بزرگیش نام

بجای ناقص می گزرد کہ برای نگنجیدن نام دو تعلیل آورد۔ از غایت احتشام
و از بزرگی۔ احد ہا زائد است۔ اصلاح برین وجہ می تواند شدہ

نہنگے است از غایت احتشام نگنجد بجز از بزرگیش نام

و طورے بیکلف معنی می تواند شد کہ ضمیر شین را راجع بنام سازند یعنی نہنگے
کہ از غایت احتشام او نام بمرتبہ بزرگ شدہ است کہ در سخن نمی گنجد۔ و اصلاحے کہ
کرده شد معنی را صاف ادا می کند۔

شہوی و قصیدہ قدسی خوب است لیکن غولش چندان رتبہ ندارد۔ انتقال او
در سہ دست و خمین و الف (۱۰۵۶) اتفاق افتاد کلیم در مرثیہ او ترکیب بندے

گفته و تاریخ چنین یافتہ مصرع دور ازان ببلبل قدسی چہنم زندان شد

شیخ عبد الحمیدی گوید کہ ”قدسی بعارضہ اسہال در وار السلطنت لاہور
درگزشت“ و غنی کشمیری در نقطہ تاریخ وفات کلیم گوید کہ

عمر او زیاد از زیر زمین خاک بر سر کرد قدسی و سلیم

عاقبت از اشتیاق یکدگر گشته اند این ہر سہ در یکجا بقیم

ظاہر منطوق عبارتِ ہمین است کہ ہر سہ در یکجا مدفون اند و این وقتے تواند شد کہ جسد قدسی را بر کشمیر نقل کرده باشند۔

و میر طاہر نصیر آبادی می نویسد کہ " استخوان او را بمشہد مقدس نہیں"

دیوان قدسی بنظر تصفح در آمد و این چند بیت اختیار افتادست

زود بگردم من بے صبر و باغِ خوشی را / اول شب می کشد مفلس چراغِ خویش را

در جلوہ گری مثل نوکس یاد ندارد / نادر بود آن پیشہ کہ استادند ارد

در مجلس کہ یاران شرب مدام کردند / نوبت بما چو آمد آتش بجام کردند

ایجا غم محبت۔ آنجا جزای عصیان / آسایش دو گیتی بر ما حرام کردند

در چنین فصلی کہ بلبس گشت پر گل است / گر ہمہ پیمانہ عمر است خالی خویش است

ہر چه بازلف تومی ماند دل از من ببرد / روز عمر در تمنای شب یلدا گزشت

غم ہجوم آورد من در فکر بے سامانیم / میزبان تجلست کشد ہر چند ہمان آشناست

عیش این باغ باندا زہ یک تنگدل است / کاش گل غنچہ شود تادل ما بکشاید

گردست شام ہجران گیر دگلوئی شبی / مشکل کہ تا قیامت از صبح دم براید

عشق چون قہمت ارباب عیشت میکند / لالہ دانے زمین برد کہ دانم دارد

تاب ہجران شرا نم نیست تا وقت صبح / پیشتر از صبح می خندد گل پیمانہ ام

نگذاشت بخواب عدم شیون بلبس / گل ریختہ بودند مگر بر سر خام

(۳۸) سلیم میرزا محمد قلی طرشتی

از طبقہ اتراک و نکتہ سنجان بلند ادراک است۔ صاحب طبع سلیم وزیر مستقیم۔

در سلاست عبارات ممتاز و در نزاکت خیالات بے انباز۔ ابتداء حال با میرزا
عبداللہ وزیر لاکھپان بسر می برد۔ و پیرید مصاحب امتیاز داشت۔ در آن

ایام مشوی رنگینے در تعریف لاهیجان انشا کرد۔

آخر الامر در عهد شاهجهانی سرے بہند کشید و مشوی مسطورہ را تغیر دادہ بنام کشمیر ساخت۔ ازان است در صعوبت راہ کشمیر

چنان معلوم می گردد کہ این راہ	رو موران بود بر خرمن ماہ
ز بس رہورد و سنگین خر آمد	ز پابیش رشته پنداری برآمد
ہمانا کا فراست این کوہ خونخوار	کہ دارد بر کمر زمین راہ ز تار
مغلطان سنگ از تومے توانی	کہ باشد بد بلائے آسمانی
بسامان رفتن این راہ زشت است	مجر و شو کہ این راہ بہشت است

بعد ورود ہندوستان ندیم میر عبد السلام مشہدی شد و در مدح او قصائد بلند پرداخت۔ میر عبد السلام از عمدہ امرا شاہجهانی است در عهد شاہزادگی منصب شایستہ و خطاب اختصاص خان اختصاص داشت و بعد سریر آرای سلطنت اول بخشی دوم شد۔ پس ازان ناظم گجرات و عقب آن ناظم بنگالہ۔ سپس بخطاب اسلام خان و والایہ وزارت مباہی گشت و چون نوبت وزارت بہ سعد اللہ خان رسید پادشاہ اسلام خان را با ایالت ممالک دکن سرفراز فرمود و ہم در زمان حکومت دکن سنہ سبع و خمین و الف (۱۰۵۷) جمان فانی را و اداع نمود۔ مقبرہ او در سوادا اورنگ آباد معروف است عمارتے و نشین دارد۔

محمد قلی سلیم در رکاب اسلام خان بسرے بڑو۔ و در سالے کہ اسلام خان فوت کرد یعنی سنہ سبع و خمین و الف (۱۰۵۷) او ہم در کشمیر رخت سفر ازین عالم بر بست۔ و در دامن کوسہ کہ مشہور بہ تخت سلیمان، است مشرف بہ تالاب ڈل خلو نشین خاک گردید۔

این چند بیت از دیوان سلیم برابر باب ذوق سلیم عرض می شود

مگذارد و ستم که گل باغ وفا بم	بر دست تو شایسته تر از رنگ حنا بم
تا چند دیر و کعبه محوان این فسانه را	همچون کمان حلقه کیکی کن دو خانه را
بدست آئینه از عکس رخش گلدرسته را ماند	ز نشانه زلف او هندوی ترکش بسته را ماند
ای تازه روز زخم خدنگ تو داغ ما	از روغن کمان تور و روشن چرخ ما
درفس رفت چو قمری چمن از یاد مرا	بهر از سر و بود سایه صیاد مرا
مرعی گز کند بحث سخن دلگیر است	در جدل گوش و زبانش سپهر و شمشیر است
تا سحر امشب شراب ناب می باید گرفت	خوبهائے شمع از متاب می باید گرفت
نار سائی به بنر و همه جا همراه است	جامه سر و موزونی او کوتاه است
جدل از نهم هنر باشد و از من عیب است	چون رگ لعل زردانارگ گردن عیب است
بها نصیب تو از من چنانکه خواهی نیست	که استخوان مرا مغز، همچو ماهی نیست
امشب که ز بختم بسوی بزم تو راه است	چون شمع سراپای نیم وقف نگاه است
صید ما را از خدنگش در دل جان آتش است	ناوک او را که چون شمع پیکان آتش است
ساتی گلغام سخن باغ را میخانه ساخت	از طرب چون صبح صوفی سحر را پیمان ساخت
واقف کسے ز شیوه آن کجکلاه نیست	چون صورت فرنگ نگاهش نگاه نیست
نیم بلبل که فصل گل بگلشن آشیان گیرم	دیم صد گل که چون شمع یک برگ خزان گیرم
چو بلبل باغ شورید گفتاری نمی دادم	چو گل تقریب این آشفته دستاری نمی دادم
با وجود صد هنر لاف ز شعر و دلکش است	خامه در دست هنر و زیر روی ترکش است
روزی کس را خورد که دیگرے زان چوب است	آب نتواند فرو بردن که رزق آتش است
بهر کدام نمک لطف می کنی خوب است	که داغهای دلم را ز هم جدائی نیست
راحت مردان هم از پیر خجسته مرادگی است	شیر را در وقت خفتن دست و بازو بستگی است
زوقی از دیدن معشوق بدگیری نیست	خجسته در چاک نفس نعل در بر زندان است

نگردد گریه مستانه ام کم	که این باران شب سینه گرفت است
نتوان نمود نقش ترا آنچه آنکه هست	آئینه پیش روی تو چون صبح کاذب است
خند بر سر و مکن این همه در محفل خویش	جامه کوتاه اش اولی است که صد دستگار است
سیلم از میه نوحال آسمان پیدا است	نشان مرکب طفلان رکاب کوتاه است
چون ندر روی کاشیان تبدیل زو میشود	تالب مجنون تهی لیلی چو در محفل نشست
به بزم باده موبه صحیفه عزله	سفینه بطلب تا توان در آب نشست
همان بخانه دیر چو ماند عزیز نیست	کوتاهی زمانه ز عمر دراز ماست
گر سر بود کجکله و بر زده دامان	منعش نتوان کرد از زینها که جوان است
بهیچ کس حال سر مار نمی داند که چیست	عالی را چشم همچون صبح بردش است
شاهان چو اسلیم برورشک می برند	ملک سخن چو پیش زیک گوشواره نیست
دل درون سینه ام می زصد از حرف و	بهیچ سازه ما میان را چون صد آفت است
تبع پیش از اجل می سازدم از غم خلاص	راه پل در است می باید مرا بر آب زد
از یار مصلحت نیست آهنگ شکوه کردن	چون دف بقلعه مادیوار گوش دارد
در مقام عشق دل را از تعلق پاک کن	بماند آئینه را نتوان بدست شاه داد
سیلم گفت که دارم بطره است سخنی	بخنده گفت که مهند زبان چه می داند
یوسف من چشم طفلان نیست تنها بر بهت	شوق مکتوب تو پیران را کبوتر باز کرد
بهیچ کس پرورده خود را نمی خواهد زبون	آب آتش را خصومت بر سر خاشاک شد
اعتباری دولت جشید را پیدا نشد	تا که تا از دو دمان خود باو دختر نداد
نسبتی در عاشقی ما را به مرغ بسمل است	تا از ما صیاد سر گرفت ما را سر نداد
نیست در ایران زمین سامان تحصیل کمال	سپانیا ره سوی هندستان حنا زنگین نشد
با خبر باش از زبان خود که ادایان راز	از خموشی حلقه در گوش سخن چین کرده اند

جهان سفلہ اگر داد جرعہ آبی ہمان نفس چوئی آن را بروی من آورد

از غزنیست ہرگز دلگیر و عدہ او کابل ہمیشہ خواهد ہمراہ لنگ باشد

شاندی آید بکار زلف از آشفستگی آشنایان را در ایام پریشانی پرس

چوتند با حوادث مشوغبار انگیز پناہ مردم بے دست پاچو مژگان باش

بسکہ دارم ذوق جنتن از فضاے روزگاری در میان خانہ ہچون تیر میدان می کشم

سفر اول شوق است بکویت مارا صید ماژو دتوان کرد کہ نو پروازیم

حیف باشد کہ ز بے مہری او شکوہ کنیم ما کہ معشوق پران ہچو کبوتر با زیم ✓

چنان قناعت فقر است سازگار مرا کہ چون حباب شوم فریب از ہوا خورن

عمد کردم کہ گر این بار بکوی تو رسم سرمہ دیدہ کنم سایہ دیوار ترا ✓

خفنی نماند کہ در تنبغ فقیر اول کسیکہ تفضیل چسبان در مقطع غزل طح انداخت سلیم

است - می گوید

سلیم اشب بیا در تربت حافظ قح نوشت

الایا ایہا الساقی ادر کاسا و ناوہما

وے گوید

گفت حافظ دید چون کلک بیانم را سلیم بلبے برگ گلے خوش رنگ در منقار داشت ✓

زبان زد خلق است کہ او معانی بیگانہ را با خود آشنای ساخت - چنانچہ عملاً

وارستہ گوید

دخلم کہ نکر دی بکلام اللہ است بیتے کہ نبردہ تو بیت اللہ است ✓

طرفہ اینکہ سلیم از دست دیگران می نالہ روی گوید

دیوان خود بدست حریفان مدہ سلیم غافل مشو کہ غارت بائع تومی کنند

و نیز می گوید

دیوان کیست از سخنانم تھی سلیم تنہا نہ بر من این ستم از دست صاحبان

نام میرزا صائب را تصریح کرده اما بالغ نظران می دانند که میرزا صائب
خیلی صاحب قدرت سیر بضاعت است - حاشا که باخود جر پروازد - و متاع بیگانه را
دست نای خود سازد - مضامینی که از سلیم و صائب همسایه یکدیگر واقع شده و بنظر متبع
این نارسا رسیده در اینجا ثبت می نماید - و چون تاریخ وفات سلیم مقدم است اول شعر
سلیم مذکور می شود -

سلیم به مشاطه را جمال تو دیوانه می کند   کائینه را خیال پر بیخانه می کند
صائب به دل را نگاه گرم تو دیوانه می کند   آئینه را رخ تو پر بیخانه می کند
عنی کشمیری نیز این مضمون را می بندد که

هر کس که دید روی تو دیوانه می شود   آئینه از رخ تو پر بیخانه می شود
سلیم به چشم تو ام زهوش تهیدست می کند   یک سرمه دان شراب مرا مست می کند
صائب به از چشم نیم مست تو با یکجهان شراب   مصلح کرده ایم بیک سرمه دان شراب
سلیم به صدا چگونه بر آید که این سیه چشمان   بسنگ سرمه شکستند شیشه ما را
صائب به نماد ناله دل در دو پیشه ما را   بسنگ سرمه شکستند شیشه ما را

ملاطاهر عنی نیز این مضمون بسته است

ز نیم آنکه مبادا صد بلند شود   ز سنگ سرمه شکستیم آئینه خویش
سلیم به ز آشفتنگی طره مقصود خبر داد   هر فال که از شانۀ شمشاد گرفتیم
صائب به خواب نقاد درین لعش بدست من   این فال را از شانۀ شمشاد دیدیم
سلیم به زینت ارباب حنی جوهر ذاتی بس است   لاله در کوه بدخشان گر نباشد گو مباحش
صائب به شع بر خاک شهیدان گر نباشد گو مباحش   لاله در کوه بدخشان گر نباشد گو مباحش
سلیم به اگر چشم حقیقت نظر کنی دانی   که طوق فاخته بر پای سرو خنجال است
صائب به حسن بالادست را آیشی چون عشق نیت   طوق قمری سرو را بهتر ز خنجال ز راست

سَلِمَ سَلِمَ سَلِمَ سَلِمَ سَلِمَ سَلِمَ سَلِمَ سَلِمَ سَلِمَ سَلِمَ سَلِمَ سَلِمَ
 صائب از ہند جگر خوار خورد خونِ مرا
 چہ روز بود کہ راہم باین خراب قناد
 دستگیر من اگر شاہ نجف خواہد شد

اما ملا نوعی جو شانی پیش از ہر دو می گوید

گر اخت ہند جگر خوار امی اجل پسند کہ استخوانِ ہماٹی غذای زراغ شود

و ملا مشرقی نیز ہند را باین صفت یاد می کند و می گوید

دلم در آرزوے ہند خون شد کہ خون با دادلِ ہند جگر خوار

مقتضای حُسن ظن آنکہ اشتراک مضامین را حمل بر توار دکنند و نا کہ محلِ حسنی داشته

باشد چہ را در پیے محل دیگر روند۔

علامہ تفتازانی در مطول نقل می کند بلخص کلامش اینکہ :-

”حکم سرتہ وقتے کردہ میشود کہ اخذ ثانی از اول یقینی باشد و الا احکام سرتہ مترتب نمی تواند“

”شد و از قبیل توار د خواہد بود۔ و در صورتے کہ اخذ ثانی از اول معلوم نباشد باید

”دگفت کہ فلان شاعر چنین گفتہ است و دیگرے سبقت بر دہدہ چنین یافتہ۔ و باین حُسن“

”تعبیر معتتم داند فضیلت صدق را۔ و محفوظ دارد خود را از دعوی علم غیب و نسبت“

”نقص بغیر انتہی“

و اگر کسی بنظر تفتیش ملاحظہ کند کہ شاعرے را از توار و مضامین خالی یابد چہ

احاطہ جمیع معلومات خاصہ حضرت علم الہی است تعالی شانہ۔ خامہ معنی نگار تیرے

بتاریکی می افکند چہ داند کہ صید و ارستہ است یا بال و پر بستہ ابو طالب کلیم خوب

گفتہ و گوہر انصاف سفتہ

کہ استفادہ معنی جز از خدا نکنم

منم کلیم بطور بلند می ہست

نظر بکاسہ در یوزہ گدا نکنم

بخوان فیض الہی چو دسترس دارم

دلے علاج تو اردنی تو انم کرد
مگر زبان بسجن گفتن آشنا نہ کم
فقیر جزوے از اشعار تو ارد فراہم آوردہ - چند بیت از تو اردات سخن سجان

متاخرین برسبیل اسنشما دعرض می شود
امیر خسرو بستم دل اسیران یکجا گریزد از تو
صناہ بحوالی دو چشمت چشم بلا شستہ
بنائی عتفا کہ بر لب او خط عنبرین دارد
صناہ امیر جان شیرین داتم از لعل سیرایش
میرتخرم دم واپسین زلیخا ہمیں ترانہ تن زد
نقی سے چندم از فریب دشمن کہ محبت زلیخا
سیلم سے شوق رویش ہمہ کس لب بغریبی دارد
کلم سے چند در خانہ اش آتش فدا ز پر تو تو
سیلم سے چون کشم بار گران غم دوری کو ضعف
کلم سے ز ناتوانی خود اینقدر خبر دارم
اسیرہ نیست جو ہر بہ تیغ یار اسیر
میر صیدی سے نیست جو ہر کہ بشمشیر تو تصویر شد آ
ملا غرتی سے قضا جاز تو خونم چرانے ریزد
اسیرہ یار ہرگز بہرنے آید
سیلم سے مگر از صبح محشر روزن من روشنی یابد
واعظہ سے چون دوا بروی سیتا کہ ہمہ پیوستہ است
حزنی سے ما بر سادہ لوحیہا حزنی خندہ می آید
فطرت سے ما بر سادہ لوحیہا فطرت خندہ می آید

بحوالی دو چشمت چشم بلا شستہ
چون قبلہ کرد لیلی ہمہ جا بجاشستہ
برای کشتن من ز ہر درنگین دارد
نداستم کہ از خط زہر در زیر رنگین دارد
کہ بہ جذبہ محبت پسر از پدر گر فتم
بکشا کش نہانی پسر از پدر بر آرد
سبب این است جلا سے وطن آئینہ را
زین ستم آئینہ در فکر جلا سے وطن است
نگہ خود نتوانم ز رخت بردارم
کہ از رخت نتوانم کہ دیدہ بردارم
بہر قلم نوشتہ دارد
رقم قتل جہانے است کہ تحریر شد است
مگر دست قضا این قدر نے آید
از قضا این قدر نمی آید
کہ شبہا سے سیاہم ابرو پیوستہ را ماند
بے تو شبہا سے درازم ہمہ بر ہم بست است
کہ دارد چشم لطف از دلبر نامہ زبان من
کہ عاشق گشتہ و چشم وفا از یار ہم دارد

نامہ بے طاقتان بر بال مرغ بے مل است
 نامہ بے طاقتان بر بال مرغ بے مل است
 عمر دوبارہ سایہ سرور روان اوست
 عمر دوبارہ سایہ سرور بلند تست
 آب چون در روغن افند میکنند شیون چراغ
 صحبت ناچس را باشد شتر آزار را
 در دست دیگرے است خزان و بہار ما
 در دست دیگرے است بہار و خزان ما
 شد نگین بانام تا انگند از خود نام را
 صاحب نام و نشان نمود نگین را
 کہ سیلاب نگہ از عینک صاف
 چو نور دیدہ از عینک گذر کرد
 غلاف غچہ گل شیشہ گلاب شود
 ز شرم غچہ گل شیشہ گلاب شود
 کو آب کہ شیرینی جان زد دل مارا
 دلم می سوزد از شیرینی جان
 کہ چین بقدر بلندی در آستین باشد
 در خور طول است چینہائے کردار آستین
 پرواز ما چو رنگ ببال شکستہ است
 پرواز ما چو رنگ ببال شکستہ است
 چو چشم عکس دروے شخص پنہان

سلیم ہانگہ پیغامے بردازا بسوی او دل است
 فطرت سے می توان از دل تمپیدن یافت احوال
 صاحب سے سر چشمہ حیات لب میچکان اوست
 فطرت سے عیش ابد بکام دل درو مند تست
 صاحب سے صحبت ناچس آتش را بفریاد آورد
 علی سے آب چون در روغن افند نالہ خیزد از جوی
 مشرقی سے برگ جناب نعیم و بامید رنگ و بو
 خالص سے مارا خبر ز شادی و غم نیست چون
 و اعظاہ مدعا از دل برون کن تا بر آید مدعا
 و حید سے دورنگن نام را کہ نام نگندن
 ناظم در عراج سے چنان بگذشت زین سقف شفا
 و حید سے ز چشمہ مہ سوے بالا سفر کرد
 فیاض سے بباغ بسکہ ز شرم رخت گل آب شود
 و حید سے بگلشنے کہ رخ دوست بے نقاب شد
 دانش سے لب تشنہ تیغیم بگو قاتل مارا
 قاسم دیوانہ دم آ بے ز تغیت ستمند م
 صاحب سے ہمیشہ صاحب طعل امل عمین باشد
 بیدل سے دستگاہت ہر قدیش است اکلفت بیشتر
 و حید سے بال مرا شکتگی پر بنستہ است
 بیدل سے مالا فہمت از مدو عجز سے ز نیم
 حاکم از سے عدم آئینہ - عالم عکس انسان

جهان انسان شد و انسان جهانے ازین پاکیزه تر نبود بیانے
 انسان هستی شخص عدم چو آئینه به پیش عالم بمثال عکس بے خویش و بخویش
 انسان بمثل چشم عکس است درو آن شخص عیان نمود پاک از کم و بیش
 این مضمون توضیحی میخواند لہذا بشرح رباعی پرداختہ می آید۔

شرح

ہستی را کہ در اصطلاح صوفیہ صافیہ عبارت از حقیقت حق است تعالی شانہ
 تشبیہ می دہد شخصی کہ خود را در آئینہ مشاہدہ می کند۔ جہت جامع آنکہ ہر دو محتوی بر لو
 از کثرت اند۔ کثرت در ذات رائی باعتبار اعضا و در ذات حق عہ شانہ بحسب شیونہات
 ذاتیہ چنانچہ می فرماید کُنْتُ لَنْزَا حَفِيًّا۔ و ہر دو خواہان ظہور اند آن تناسب اعضا
 می بیند و این کمال اسمائی وصفاتی جلوہ می دہد چنانچہ می فرماید فَأَحْبَبْتُ أَنْ
 أُعْرَفَ۔

و عدم را کہ در اصطلاح این طائفہ علیہ عبارت از علم حق است جل بر آئینہ تشبیہ
 می دہد بہ آئینہ۔ بعلاقہ آنکہ ہر دو منشاء انکشاف اند۔

و عالم را بعکس آن شخص۔ و چہ تشبیہ آنکہ حقائق عالم کہ نزد صوفیہ صور علیہ است
 در مرتبہ علم متجلی می گرد و چنانچہ عکوس در مراتب منطبع مے شود و برابر باب پیش ہوید است
 کہ چنانچہ در آئینہ عکس جمیع اعضا می افتد عکس چشم نیز می افتد۔ و در عکس چشم عکس آن
 شخص بتمامہ نمودار می گردد۔ پس حقیقت انسان را کہ از جملہ حقائق عالم مخصوص بجامعیت
 و مظهریت اتم است تشبیہ می دہد بعکس چشم کہ آن ہم ممتاز است از عکوس سائر اعضا کہ
 آئینہ داری آن شخص می کند و او را با و بازمی نماید بخلاف عکوس دیگر و ہذا معنی
 کَلَامِ الشَّيْخِ الْأَكْبَرِ قُدَّسَ سِرُّهُ وَكَانَ أَدَمُ هِيَ الْمِرَاةُ الْجَلُوتُ۔

واشتر اک اسم مشبه و مشبه به یعنی انسان و انسان العین لطفی خاص دارد و تخلص شاعر که انسان است این لطف را دو بالا کرد-

پس معنی رباعی چنین باشد که هستی یعنی ذات حق که جامع جمیع شیوانات است در مرتبه علم که بمنزله آئینه است جلوه نمود و عالم بمثال عکوس و ظلال آن شخص متمثل شد-
و معنی بے خویش و بخویش آنست که عالم را مانند عکس دو جهت پیدا شد- ازین رو که موجود علییّه می نماید و یوصف غیریت بنظری آید بے خویش است یعنی هیچ زیراکه آن شخص در حقیقت خود بر خود مشهود می گردد و عکس را جز در وهم غلط نما وجود نیست- و ازین رو که عکس در حقیقت خود اوست که بر خود متجلی است بخویش یعنی موجود فی حد ذاته-

اما حقیقت انسان از جمله حقائق عالم مانند چشم عکس است یعنی عکس چشم که ذات حق در و جلوه فرمود با جمیع مراتب که در عالم متجلی است-

و معنی پاک از کم و بیش آنست که ظهور حق تعالی در حقیقت انسان و ظهور او در تمام عالم با هم منضاد و متناقض نیست مگر بحسب اجمال در انسان تفصیل در عالم- چنانچه صورت آن شخص در آئینه و در چشم عکس تفاوتی ندارد الا به اعتبار کبر و درآت و صغر و چشم عکس- و نظر بهمین انسان را عالم صغیری نامند و عالم را انسان کبیر- این معنی بر طبق اصطلاح مشهور است و اگر بر یکشوف حضرت مجدد قدس سره حل کنند نیز می توانند شد-

نزد مجدد قدس سره حقائق عالم اعدام است و صفات عالم اعدام صفات الهیه بشرط آنکه وجود حق جل شانّه و وجودات صفات در اعدام متجلی شوند بچشمی که اعدام بمنزله مواد باشد- و وجودات بلکه عکوس آنها بمنزله صور- و هر یک حقیقت ازین ماده و صورت ترکیب یافته و اللہ اعلم-

درین مقام دو کلمه ترجمہ صاحب رباعی بقلم می آید نام انسان شیخ غلام مصطفیٰ است
واصلش از کنبو و مولد و منشا او مراد آباد از توابع شاہجہان آباد۔ انسان کامل
بود و در احاطہ علوم عقلی و نقلی ممتازا مثل تحصیل معقولات بیشتر از ملا قطب الدین
شہید سہالوی نمود و نیندے در خدمت شیخ غلام نقشبند لکھنوی تلمذ کرد و سلسلہ
سند حدیث بہ شیخ عبدالحق دہلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ رسانید۔ و رسم ارادت در طریقہ
قادریہ بجناب شیخ جان محمد شاہجہان آبادی بجا آورد۔

شیخ جان محمد از کلماء عصر بود و در عرالت و انتقامت یگانہ وقت می زیست۔
شاہ کلیم اللہ چشتی دہلوی می فرمود کسیکہ در یافت صحبت اسلاف تمنا داشته باشد۔
صحبت شیخ جان محمد در یابد۔

شیخ جان محمد

شیخ غلام مصطفیٰ در فنون دیگر سواى علوم درسی نیز دستگاہ عالی داشت مثل
طب و نجوم و خوشنویسی و فنون حرب و علم شانہ بینی و علوم ہندی بچینیہ کہ
اکثر بر اہمہ حل عوامض از خدمت شیخ می کردند و شعر ہندی نیز خوب می گفت۔ صنادید
شعراء ہندی در حضور او سرفرو می آوردند۔ و اصلاح کبت و دوہہ می گرفتند۔

کتب جمیع فنون در لوح سیمہ محفوظ بود۔ و کراسی از کتب در ملک نہ داشت۔ و
استعارہ ہم نمی کرد۔ وقت درس سوائی حل کتاب آن قدر فوائد زوائد بقدر حوصلہ تبع
ذکر می کرد کہ ہر گاہ این کس رجوع بخواستی می نمود فوائد مسموعہ را از فوائد مکتوبہ زیادہ
می یافت و ہر کس از ارباب فنون بخدمت شیخ می رسید ہر فنہ کہ مناسب آن کس می
دید صحبت می داشت۔

اکثر عمر جنوان نوکر پیشگی گذرانید۔ در عہد عالمگیر پادشاہ بہ علاقہ منصب داری
از ہند بدیار و کن خرامید۔ و مدتہ درین دیار بسیر برد آخر با ترک نوکر پیشگی کردہ
در بلدہ ایچیپور پائے اقامت افشرد۔

می فرمود در ایام طالب علمی با جوانی تعلق خاطر پیدا شد۔ جوان در قصبه از قصبات سکونت داشت۔ خود را بسکن محبوب کشیدم و دست از تحصیل باز کشیدم تقصا را جوان فوت شد و من سر بصر ادا دم وقتی مولانا قطب الدین را گزری بران قصبه افتاد و از مردم استفسار حال بنده نمود۔ صورت واقعه بعرض رسانیدند۔ فرمود کسی برود و او را بیار و مردم گفتند او با بادی زنهار نمی آید۔ حضرت ملا فہم گرفته بر شفقہ نوشت اَطْرَقَ كَمَا اَطْرَقَ كَمَا اِنَّ النِّعَامَةَ فِي الْقُرْبَى

این کلام افسوس عرب است کہ بآن جانور وحشی را صید کنند۔ استعمال این کلام درین مقام نظر بحال شیخ و حضرت ملاکہ استاد بود بسیار موعوع واقع شد۔

بجز در دیدن شفقہ لَمَمَعًا وَطَاعَةً بخدمت ملا شتافتیم و سعادت ملازمت در یافتیم شیخ پیش از انتقال بسہ سال لباس را تغییر داد و لبس قمیص اختیار کرد۔ شب اول در خواب دید کہ گویندہ می گوید سَجَلٌ خَيْرٌ كَعَمَلٍ خَيْرًا

انتقال او در سنہ آنین و اربعین و مائت و الف (۱۱۲۲) واقع شد۔ دفن المچیور

اکنون گلگون فہم بر جادہ مدعای اصلی می خرامد۔

گرفتیم کہ شاعرے جمع دو اوین زبانی را احاطہ کرد و دو اوین زبان دیگر را چہ علاج می تواند کرد۔ و جامع السنہ مختلفہ بودن خود بسیار ناوار است مثلاً علامہ چلی متخلص

بفارغ گویدہ

جرم از طرف غیر و ملامت ہمہ بر من گوئی سر انگشت ملامت زدگانم

این مضمون بعینہ در شعر ابن شرف قیروانی واقع شدہ کہ می گویدہ

عَبْرَتِي حَقِّي وَاَنَا الْمَعَاكِبُ فِيكُمْ فَكَأَنِّي سَبَابُهُ الْمُنْتَدِي

ابن شرف ابن شعر خود را برابر ابن شریق خواند و پرسید کہ مثل این مضمون شنیدہ۔

گفت بے شنیده ام و بیت نابغه ذبیانی بر خوانده

فَكَفَّتْنِي ذَنْبُ اسْرِعِ وَتَرَ كَتَبَهُ كَذِي الْعُرْسِ يَكْوَى عَيْرُهُ وَهُوَ مَرَاتِعُ

عمر ایضاً مبین مملکت مرصع است که در شتر پیشه و در شتر صحیح را داغ کند تا سرایت نکند۔

ابن رشیق بعد از خواندن شعر با ابن شرف گفت که تو این مضمون را از اینجا گرفته و

فاسد ساخته زیرا که معاقب غیر جانی باید۔ در بیت تو هر دو یکے است و در بیت نابغه

جداست۔

راقم الحروف گوید در شعر ابن شرف تقابل عضو با عضو است نه شخص با شخص

مثلاً زبان تا گفتنی گفت و این کس انگشتت گوید پس می بایست که زبان را تغذیب

می کرد۔ و همچنین چشم نا دیدنی دید یا گوش ناشنیدنی شنید۔ و شاعر را این اعتبارات

کفایه می کند و ملا محمد سعید اشرف ما ز درانی گوید

رنگاه گوشه چشمی سوی می توان کردن نماز وقت بیماری با پامی توان کردن

و برهان الدین قیراطی در همزیه خود گوید

كَمْ سَلَامٍ بِالطَّرْفِ مِنْهَا عَلَيْنَا كَصَلْوَةِ الْعَلِيلِ بِالْأَيْمَاءِ

و شوکت بخاری گوید

تا کیم مژگان چشم داغ باشد تیر او دیده زخم مرا ابرو بود شمشیر او

و ابن نباته مصری گوید

خَلَقْنَا بِأَطْرَافِ الْقَنَا فِي ظُهُورِهِمْ عِيُونَ الْعَاوِقِ السُّيُوفِ حَوَاجِبِ

طرفه آنکه شاعر کے پیش از ابن نباته این مضمون را یافته۔ چنانچه علامه

تفتازانی در خانمہ فن ثالث از مطول بیان کرده۔

وسید حسین خالص گوید

خونے ز دم تیغ تو ای شوخ چکید است آن خال که بر گوشه ابرو کے تو پیداست

و مؤلف کتاب پیش از اطلاع این بیت گفته

لَيْسَتْ مِنَ الْمَسْكِ خِيْلَانٌ يُوجِبُنَّهٗ دَمٌ تَقَاطَرُ مِنْ صَمَصٍ لِحْطَاتِهِ

و علماء گفته اند کہ اگر ثنائی از اول در بلاغت افزون باشد محمود است و اگر دو باشد مذموم۔ و اگر مساوی باشد فضیلت اول راست و ثنائی بعید از ذم است۔ بشرطیکہ آثار سمرقہ ہوید انباشد۔

عارف جامی قدس سرہ در بہارستان تحت ترجمہ سلمان ساوجی میفرماید کہ

وے در سلاست عبارات و وقت اشارات بے نظیر اُفتاده۔ در جواب اُستادان

قصائد وارد۔ بعضے از اصل خوبتر و بعضے فروتر و بعضے برابر۔ وی را معانی خاصہ

بسیار است و اکثرے از معانی اُستادان بخصیص کمال اسمعیل در اشعار خود آورد

چون ثنائی در صورت خوبتر و اسلوب مرغوب تر واقع شدہ محل طعن نیست

معنی نیک بود شہد پاکیزہ بدن کہ بہر چند درو جامہ دگرگون پوشند

کسوت عار بود باز پسین خلعت او گزند در خویش از پیشتر افزون پوشند

ہرست این کہ کن خرتے پیشین ز برش بدر آرد درو اطلس و اکسون پوشند

و مضمون این قطعہ را محرر کلمات در بیتے آورده و بر منطوق قطعہ شاہدے گزرا نیدہ۔

بیت این است

شاہد معنی کہ باشد جامہ لفظش کن نکتہ دانے گر جریر تازہ پوشاند خوش است

(۳۹) کلیم ابوطالب

ہمدانی المولد کاشانی الموطن۔ عارج طور معانی است و مقتبس نور سخندان۔

بمبضہ سخنش دید بیضا است و خامہ سحر شکنش ہمدست عصا۔ در جمیع اسالیب نظم

قدرت عالی دارد و ہمہ جا داد سخنوری می دهد و لہذا جمہ اورا خلاق المعانی ثنائی گفته اند

دوبارہ سیر ہندوستان کرت اولی در عہد جاگیر کی رسید و باشاہ نواز خان بن میرزا اسلم صفوی صحبت کوک گردید۔ بعد چن برسے (اورا) یاد وطن دامنگیر شد و در سنہ ثمان و عشرین و الف (۱۰۲۸) بعراق عجم صرف عنان نمود و "توفیق رفیق طالب" تاریخ مراجعت خود یافت لیکن بیش از دو سال در آبخانہ استاد۔ و کرت ثانی شہدیز عجم جانب ہند جلورین ساخت و با میر حاکم شہرستانی متخلص بروح الامین مصاحب و مربوط گشت و تھے برداشت۔ و در مدح او و شاہ نواز خان قصائد غرا پر دخت آخردست بدامن دولت صاحبقران ثانی شاہ جہان اَنَا سَلَّ اللهُ بَرْهَانَكَ زِدْ دُرَّ شَنَاكَ سْتِرَانِ قَوْمِ سِرِّ جِلْفَانَتْ رَتْبَهُ سِرِّ حَلْفَانِي بِهَمِّ رَسَانِدِ۔ و بخطاب ملک الشعرائی بلند آوازہ گشت۔ و سالہا در رکاب والا مشمول عواطف بود۔

صاحبقران وقتے کہ از سفر اول کشمیر لوای معاودت بر افراخت و چتر سلطنت در قرب مستقر الخلفاء اکبر آبا و سایہ وصول انداخت ساعت در آمدن شہر و جلوس بر تخت مرصعہ کہ حسب الامر بصر یک کروڑ روپیہ زینت ترتیب یافت۔ و در عرض ہفت سال صورت اتمام پذیرفت۔ و شعراء پای تخت اشعار آبدار در تعریف این سریر بے نظیر برداشتند۔ و مورخان روزگار بر سخنے ازان اشعار در تاریخ نامہ ما ایراد ساختہ۔ باختیار انجم شناسان روز جمعہ سوم شوال سنہ اربع و اربعین و الف (۱۰۲۴) مقرر شد۔ و تارسیان ساعت در نزدیکی شہر توقف نمود۔ و غرہ شوال این سال نیز اعظم درز بہ تنگدہ محل خرامید و معانقہ سعید و نوروز نشہ سرور جہانیاں راد و بالاساخت۔ پارشاہ بتاریخ مقرر داخل شہر شد۔ و بر تخت مرصع جلوس نمود۔ و تانہ روز جشن عالی انعقاد یافت۔

ابو طالب کلیم در تنیت اربع و توصیف تخت مرصعہ قصیدہء نظم کرد و یہ پایہ سیر اعلیٰ معروض داشت مطلعش این است ہ

نخستہ مقدم نوروز غرہ شوال   نشانہ اندچہ گہماے عیش بزیر سال

قصیده درجه قبول یافت. و کلیم بمیزان عنایت خسروی سجیده شد. مبلغ پنج هزار و پانصد روپیه هم سنگ برآمد. و بان زبده موزونان انعام شد.

و در جشن نوروز سال دیگر یعنی خمس و اربعین و الف (۱۰۲۵) حاجی محمد جان قدسی در مقابلہ قصیده برز سجیده شد. و همین قدر مبلغ هموزن برآمد چنانچه در ترجمه او گزارش یافت.

و در سنه ست و اربعین و الف (۱۰۲۶) باقیانائینی قصیده تهنیت نوروز بعرض صاحبقران رسانید و بزر بر کشیده شد. و مبلغ پنج هزار روپیه مساوی وزن حاصل کرد.

و بوضوح پیوست که قدسی و کلیم بپایه سرسیرشاهی چنانچه در میزان اکرام هم سنگ بودند در میزان انعام هم رتبه مساوات داشتند. و چنانچه این هر دو از باقیان در موزون معنوی راجع اند در موزون صورتی نیز رجحان داشتند.

و در جشن وزن شمس سنه ثمان و اربعین و الف (۱۰۲۸) در دار السلطنت لاهور کلیم را هزار روپیه بصیغه جائزه شعر عنایت شد

کلیم در آخر ایام حیات خود نظم فتوحات صاحبقران تقریب ساخته رخصت کشمیر حاصل کرد. و در آن خطه بهشت آئین رنگ اقامت ریخت و بتقرری سالیان از سرکار پادشاهی آسوده حالی گزرانید.

چون الوئی صاحبقران در سنه خمس و ثمین و الف (۱۰۵۵) بصوب کشمیر ارتقا یافت. و غره زبج الاول این سال ظل و رود بر خطه کشمیر انداخت. ابوطالب کلیم قصیده در تهنیت مقدم پادشاه رسانید و بمرحمت خلعت و دولیت اشرفی طلاک احمد بهره مند گردید.

و همچنین روزی که موکب سلطانی موافق چهارم شعبان همین سال از

گلگشت کشمیر عطف عنان نمود کلیم را در صله قصیده دولیت مہر انعام شد۔
 فوت کلیم پانزویم ذی الحجہ سنہ احدی و شین والف (۱۰۶۱) وقوع یافت
 و در نزدیکی قبر محمد قلی سلیم مدفون گردیدہ

گفت تاریخ وفات او معنی طور معنی بود روشن از کلیم
 ۱۰۶۱ھ

این چند بیت از دیوان کلیم نقل می شود

دل دامن مجاورت چشم تر گرفت	با طفل اشک صحبت دیوانہ در گرفت
زان چشم ندیدم کہ نگاہی بمن افتد	بیار عجب نیست اگر کم سخن افتد
نہ رحم کرد کہ خون دل خراب نخورد	غور او ز سفال شکستہ آب نخورد
کے تمنائے تو از خاطر نا شا در رود	داغ عشق تو گلے نیست کہ بر باد رود
داغ بر فلک و دل بر پائے بتان	زمن چہ مے طلبی۔ دل کجا۔ داغ کجا
گر قفس تنگ از پیر حسی صیاد نیست	صید از ذوق گرفتاری بخود بالیدہ است
دیدہ امید را کردی سفید از انتظار	دوست ماران را نبود این چشم از دلداریت
ہر آنچه رفت ز دستم برون زد ہم رفت	میان دست و دلم چون صد جدائی نیست
از جہان بے بہرہ را نبود تمنای عمر خضر	روز کوتاہ از برای روزہ داران بہتر است
تو پادشاہ حسنی۔ مشہار بوسہ بر ما	زیرا کہ عیب شاہان دانستن حساب است
ہر کہ خود بین و خود آرا۔ نہ ہنر محروم است	ہمچو طاؤس کہ پُرزینت و کم پرواز است
سر بر تن صدف نبود زانکہ روزگار	یکجا بیچ کس سرو سامان نمی دہد
کیا بچسں تو ام قدر حظ نکو دانم	ز سایہ ذوق نکر د آنکہ آفتاب نخورد
اغنیای بہرہ ز اندوختہ خود نبرند	کہ ہمین نشنہ بسی قسمت دریا باشند
مژہ را داد ز کف چشم تو در آخر حسن	مژگ مغلطس چو شود تیغ بیازار برد
دوستان نازک مزاج و بابیس نازک داغ	چون کسے اوقات صرف پاس خاطر با کند

بتان ز صحبت ہم می کنند کسب غرور   ترا بآیند ہم آشنا نمی خواهم
 دشنام و بوسه هر چه عوض می دهی بده   حاشا که با تو بر سر دل گفتگو کنم
 چون رشته گلدرسته بگرد و هم خوبان   گردیدم و یک یار وفادار ندیدم
 آذربایجان فاخته ام شد گلو کبود   منت ز خلق بسکه بگردن گرفته ام
 از ادای علاج هر کس نجالت می کشم   با کمال بے دماغی من و کیل عالم
 نهال مرکب و گل بے وفا و لاله دورو   درین چمن بچہ امید آشیان بندم
 مکشای زبان بز خودے را چو بی بی   ز نهار که شمع شب منتاب نباشی

(۲۷۰) معصوم - میر معصوم

پسر میر حمید رحمانی کاشی و برادر میر سبخر است - صاحب ذہن ثاقب - و
 ہم طح ابوطالب کلیم و میرزا اصائب بود -
 میرزا اصائب غزلے می فرماید و یک رنگی ہر سہ معنی طراز با ہم بیان می نماید
 خوش آن گروه کہ مست بیان یکدگرند   ز جوش فکرمی ارغوان یکدگرند
 نمی زنند بسنگ شکست گو ہر ہم   پے رواج متاع دکان یکدگرند
 زنند بر سر ہم گل ز مصرع رنگین   ز فکر تازہ گل بوستان یکدگرند
 سخن تراش چو کردند تیغ الماس اند   زند چو طبع بکندری فسان یکدگرند
 بغیر صائب و معصوم نکتہ سنج و کلیم   دگر کہ ز اہل سخن مہربان یکدگرند
 میر معصوم مدتی با حسن خان حاکم ہرات بسر برد و در عہد شاہجہانی
 قصد ہند کرد و در نواحی ہنگالہ افتاد - اعظم خان ناظم ہنگالہ میر را با عزا زو
 احترام پیش آمد - و لوازم قدر شناسی بتقدیم رساند - اعظم خان جد ارادت خان
 واضح است - احوال او مجلا در ترجمہ واضح سمیت وضوح می پذیرد -

میر معصوم مدتی رفاقتِ اعظم خان برگزید۔ واز موائد احسان او کامیاب گردید۔
سکہ سخن باین خوش عیاری رواج می دهد۔

مرکشائیش خاطر از گلستان است   کلیه قفلِ دلم بڑہ بیابان است

ای کہ ہمراہ موافق ز جهان مے طلبی   آن قدر باش کہ عقاز سفر باز آید

خراب ہمتِ خویشم کہ صبح چون گردون   گر آفتاب بدستم فتاد شام نماند

نام قاصد چون برآمد قالب من شد تھی   مرغِ رُوح من جواب نامہ دلدار بود

بعد تحریر سیر و آزاد معلوم شد کہ میر معصوم در سنہ اثنین و خمین و الف (۱۰۵۲)

در ہند وفات یافت۔ و قطعہ تاریخ فوتش در دیوان میرزا محمد علی ماہر بنظر در آمد۔ مادہ

تاریخ این است مصرع معصوم نزد حیدر و سبخر قدم نہاد۔
۱۰۵۲ھ

(۲۱) شبیدا

مؤلف و منشأ او پتھور از توابع اکبر آباد است۔ صاحب ذہن رسا و فکر آسمان پیا

بود و شعر را بسعت تمام میگفت۔ و بچشم زدن جو اہر فراوان می سفت۔ طبعش در مسلک

سخن طرازی اگر چہ راست می رفت اما از جادہ حسن خلق انحراف داشت۔

قصیدہ اعتراضاتے کہ در مقابلہ قصیدہ حاجی محمد جان قدسی بنظم آورده سہر

تمام دارد۔ و طالبائے آملی و میر الہی و دیگر مردم را ہجو کرد۔ چون شیوہ ہجا

شعار خود ساخته بود۔ خود نیز ہدف ناوک حریفان می شد۔ مناظرہ سبخر فیروز باشیدا

مشہور است۔

صاحب تاریخ صحیح صادق روایت می کند "عدد اشعارش بصد ہزار رسید"

در اوائل حال چندے رفیق خانخانان بود و یا مے ملتزم آستانہ شہر پار

بن جہانگیر پادشاہ۔ بعد از ان در سلک ملازمان صاحبقران ثانی شاہ جہان۔

اناس اللہ بڑھانے منخرط شد۔ ووزمرہ احدیان سرکار والا داخل گردید۔ وچون
مطلع او کہے

چہست دانی بادۂ گلگون مصفا جوہرے حسن راپروردگارے عشق راپنجیرے
بسمع پادشاہ رسیدد غضب آمد بھرت آنکہ ام الخبائث را در لباسے کہ نباید
وصف کرد۔ و حکم صادر شد کہ از ممالک محروسہ اخراج نمایند۔ شیدہ قطعہ عذری
املا نمود۔ و قول عارف جامی قدس سرہ استشہاد آورد کہ ہے

از صراحی دوبار قتل سے پیش جامی بہ از چہار قتل است

پادشاہ از سر عتاب در گزشت ہے

الحق در عمد اکبر پادشاہ و جہانگیر پادشاہ وہنے در بنیاد اسلام راہ یافتہ
صاحبقران ثانی از سر نو مویش قوائین شریعت شد و سلطان اورنگ زیب
عالمگیر تتم۔ و این ہر دو پادشاہ غفران پناہ حق عظیمہ بر اسلامیان ہمند
ثابت کردہ اند۔

شیدہ آخر حال در خطہ کشمیر گوشہ گیر شد و بموجبہ از سرکار صاحبقرانی
موظف گشت۔

از منظومات اوست مثنوی مسمی بہ دولت بیدار در برابر مخزن اسرار

مطلعش این است ہے

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ آمدہ سر چشمہ فیض عمیم

درین چمن گل و لالہ شبنم اندود است کہ خندہ گل این باغ گریہ آلود است

بیکٹل کے توان اندیشیہ دنیا و دین کردن کہ نتوان ہر دو دست خویش در یک آستین کرد

گفتن دعا بلف تو تحصیل صل است با خضر کس گفت کہ عمرت دراز باد

فسوگرددان خاکے کہ زوی بوی مار آید شناسم بوی زلفت را اگر در مشک نر پیچی

ہوایت در سرے گنج کہ در زیر دم تیغت
چو شمع از حیث ہر دم سردیگر برون آرد
شہید حسرت آن خوش ای نازک بدن گشتم
بجائے موے سردر ماتم بند قب بکشا

(۲۲۱) ادہم میرزا ابراہیم بن میر رضی

از اجراء سادات اربیمان من توابع ہمدان است پدرش میر رضی نیز حسب
سخن بود۔ دیوان مختصرے از و بنظر درآمد۔ طور قمرہ دارد۔ ساقی نامہ او شیرین اُفتا
از ان است۔

دماغ ز مے خانہ بوئے شنید
حذر کن کہ دیوانہ ہوئے شنید

بگیرید زنجیرم اے دوستان
کہ پیلم کند یار ہندوستان

دور از ان در اشک بیتا بم بزرگان آشت
دست با سر سبز انو۔ پادمان آشت
ادہم بیانیے خوش دارد وزبانے دلکش۔ میرزا صاحب سخن اور اقصیٰ بن می کند و
می گوید۔

این جواب آن غزل تھا کہ ادہم گفته است
گرفش دامن نگیرم خون من خود مرده بہ

ادہم از جانب مادر صفوی نژاد است۔ در ریگان شباب قصد گلگشت ہندوستان

کرد۔ و در عمد شاہجہانی درین دیار رسیدہ۔ بذریعہ حکیم داؤد مخاطب بقرب خان

کہ از امراء عمدہ شاہجہانی بود باریاب محفل خلافت گردید۔ و نوٹینان عظام نظر بہ نجابت

خانمان طرف مراعات اونگاہ می داشتند۔ لیکن از بسکہ برندی و بیباکی مجبول بود۔

و سودائے نیز و سرداشت۔ و علانیہ فرنگک منہی می شد۔ و با اعیان شوخیہا می

کرد۔ از مرتبہ افتاد۔ و چون با تقرب خان ہم بے ادائیہما از حد گزرانید۔ خان مذکور

اورا بحسب فرستاد۔ تا در سنہ ستین و الف (۱۰۶۰) در دار الخلافہ شاہجہان آباد

زندانی ہستی را پدر و نمود۔

بہارِ بخش چنیں جوشِ زندہ

رسائی بین کچون بر خیزد از جا قدر عنایش   فتنہ گیسوئے او چون سایہ شمشاد بر پایش

(۲۳) الہی - میر الہی

از سادات اسد آباد من توابع ہمدان است - کلامش لطافت و غدو بہتے دارد - و مذاقہارا لذتے خاص می بخشد -

در صفا بان بسیار بودہ - و با حکیم شفقائی و آقا رضی صحبت داشته -
آخر بہ نذر ہتکدہ ہند شتافت و در سلک ملازمان شاہ جہانی انتظام یافت - بسیار خوش خلق و در ویش مزاج بود - و نزد اکابر معزز و محترم می زیست -

فوتش در سنہ اربع و ستین و الف (۱۰۶۲) واقع شد یعنی کشمیری این مصرع

تاریخ یافت - مصرع برد الہی ز جہان گوی سخن

سیف کلکش جوہر با بین خوبی عرض می کندہ

زمانہ بسکہ مرا خاکسار مردم کرد   ز آب دیدہ من می توان تیمم کرد

رباعی

از دوریت ای تازہ گل باغ مراد   چون نچوئے چیدہ خندہ ام رفتہ زیاد

گر بان چو پیالہ پُر م در کف مست   نالان چو سبوی خالیم در رو باد

(۲۴) یکجی - میر یکجی کاشی

شاعرے است احیاء معانی کارش - و جان در کالبد سخن و میدان شاعرش از

ولایت خود در عصر صاحبقران ثانی شاہ جہان رہگراے ہند شد و در ذیل ثنا

طرازان شاہی منسلک گردید -

ملا عبد الحمید مؤلف شاہ جہان نامہ گوید :-

”غزوة ذی القعدة سنة تسع وخمسين والفاء (۱۰۵۹) میبھی شاعر را صد مہر انعام شد انتہی“

و چون قلعہ ارک دار الخلافہ شاہجہان آباد با سائر عمارات بصرف مبلغ شصت

لک روپیہ در سنہ ثمان و خمسین والفاء (۱۰۵۸) انجام گرفت۔ و صاحبقران وقت دخل

شدن درین عمارات جشن عالی ترتیب داد۔ میر بیگی تاریخ بر آورد کہ ع

شد شاہجہان آباد از شاہجہان آباد

دران جشن تاریخ از نظر شاہی گزشت و ہزار روپیہ صلہ مرحمت شد

انتقال او در شاہجہان آباد یازدہم محرم سنہ اربع و ستین والفاء (۱۰۶۲)

اتفاق افتاد۔

نخل سخن باین نازکی می بندد

بہ بوریانہ نمی پاک از فقیران است قدم منہ بہ نیتان کہ جا شیران است

ز روی آدمیت پذیر من ناصح نمی داند کہ من با آن پری خو کردام آدم نمی خواہم

مہ ز دست گریبان گوشہ گیری را کہ مومیائی پائے شکستہ دامان است

ہر چه یایم نانیفشانم نمی گیرم قرار در کف زال فلک پستو چون پرویز نم

نرمی بسیار خواہد باد رشتان ساختن معر خونہا خوردن در استخوان جا کردہ است

ہم چون غلاف گرد و موافق یکے شوند بانج شان ز ہم نتوان ساختن جدا

حیاتم بس بود چندان کہ کیشب با گلے ہم شود چون روز روشن عمر چون شبنم نمی خواہم

ہران نے کار زود ناخن دل کرد بود آخر برای فروش ایوان قناعت بوریاکرم

نیم از ناوک صیاد آگہ۔ اینقدر دامنم کہ جائے دام اگر خواہی بجا کم نتوان کرد

دولت دو ناخن مرد است تا ہم برسند گره ز خاطر خود وانمی توان کردن

(۲۵) دانش میرزعی بن میر ابو تراب رضوی مشہدی

شاعر عالی جناب است و معنی تازہ یاب۔ زلال نکرش در کمال صفا و شیرینی و
نہال بیانش در نہایت نازکی و دلنشینی۔

در عہد شاہجہان پادشاہ با والد خود عازم ہند گردید و در اشتیاق
ہند گفت۔

راہ دور ہند پابست و وطن دارد مرا چون حنا شب در میان فتن ہندستان خوش

بعد وصول ہندوستان با ریاب محفل شاہجہانی گشت۔ و در شعبان سنہ خمس

ستین و الف (۱۰۴۵) قصیدہ در مدح پادشاہ بعرض رسانید۔ و دو ہزار روپیہ
صلہ عنایت شد۔ بیتے از ان قصیدہ این است۔

بخوان بلند کہ تفسیر آئیہ کرم است خطے کہ از کف دست مبارکش پیدا

و چندے خود را در ملازمان شاہزادہ دارا شکوہ در آورد و بہ الطاف

خاص فوازش یافت۔ شاہزادہ را این بیت او کہ۔

تا کہ را سبز کن ای ابر نیسان در بہار قطرہ تامی میتواند شد چہ را گوہر شود

بسیار خوش آمد و لک روپیہ بہاے شعر مرحمت نمود۔

و ایامے در بنگالہ با شاہزادہ محمد شجاع بن شاہجہان نیز بسر برد۔

ازا بخارخت سفر بہ حیدرآباد دکن کشید۔ و نزد عبد اللہ قطب شاہ والی آنجا

اعتبار تمام بہم رسانید۔

میر ابو تراب والد میرزعی ہم طبع نظم داشت و فطرت تخلص می کرد۔ و

در حیدرآباد سنہ ستین و الف (۱۰۶۰) بر بستر تراب خوابید۔ قبر او در دائرہ

میر محمد مومن استرآبادی دیده شد. بر لوح مزار او کنده اند که این رباعی را دم آخر
بنظم آورد. رباعی

فطرت بتوروزگار نیزنگی کرد   نواخت بهر خارج آهنگی کرد
آن سینه که عالمی درومی گنجید   اکنون ز ترود نفس تنگی کرد
در رباعی دیگر از میر رضی که در فراق والد خود گفته هم بر لوح مزار میر ابو تراب
تحت رباعی مذکور نقش است رباعی
دانش مکن اعتماد بر عمر دراز   کاید بزمان کم بسر عمر دراز
گیرم که چو عیسی بفلاک بر شده   آید بچه کار بے پدر عمر دراز
آخر الامر سلطان عبداللہ قطب شاہ میر رضی رانائب الزیارة خود
مقرر نموده در سنہ اثنین و سبعین و الف (۱۰۷۲) رخصت مشہد مقدس ساخت
که در روضہ رضویہ از جانب سلطان مراسم زیارت بتقدیم رساند و در اثناء این
خدمت دوازده تومان تبریزی سالیانہ از سرکار سلطان باومی رسید. نقل فرمان تقرراً
سالیانہ در منشآت حاجی عبدالعلی طالقانی که منشی سلطان عبداللہ
بود. بنظر رسید.

انتقال میر رضی در سنہ ست و سبعین و الف (۱۰۷۴) واقع شد. منتخب
دیوانش بلاخط در آمد و این اشعار منتخب گردیدہ
نمک شناس اسیران گراز نفس رستند   بنخل خانہ صیاد آشیان بستند
روی ماہ نو بروی بادہ گلگون بہ بین   آب عمر افزا بنوش و حسن روز افزون بہ بین

لے ہمیں رباعی بادی تغیر در آثار الامرا جلد دوم صفحہ ۵۸۸ مطبوعہ کلکتہ در ترجمہ علامہ فیضی مذکور است و
دقات او در سنہ یک ہزار و چہار اتفاق افتادہ میر ابو تراب در سنہ یک ہزار و شصت رودادہ پس از
باید فہمید کہ حقیقت حال این رباعی چیست۔

در بزم کرم سیر کہ جائے و گرم نیست
 از حلقہ برون چون قح می سفر نیست
 بتار سازد رین بزم نسبتے داریم
 خوش اند اہل نشاط از ضعیف تا لیما
 پر خدراز آفت ہم صحبت دیرینہ باش
 کاش اول نبودے شیشہ بانگ آشنا ✓
 صفحہ دشت با ماد رفیقان طی کن
 چون قلم بے دوسہ یارے بسفر رفت
 کشادہ روئی خوبان در آخر حسن است
 دین چن ہم جا موسم خزان باز است
 متاب رخ نفسے تا بجائے خود باشیم
 چون عکس آئینہ مازندہ از نگاہ تو ایم
 شب عیدے وی بنیم قح درد رنگینش
 شبستان حنا مشب چراغ روشنے دارد

مسیح حکیم رکن کاشی (۲۷۱)

مسیح و میسحا و مسیحی تخلص می کند۔ شاعری ست عیسیٰ نفس۔ در تشخیص مزاج
 معنی زود رس خادم طبیعت سخن۔ روح آفرین قوالب کمن۔

میرزا صاحب نام اورا بتعظیم میگیرد می گویدے

این آن غول حضرت رکن است کہ فرمود پائے ملخے پیش سلیمان چه نماید

در فن طبابت نیز ید طولی داشت۔ و آثار تخلص خود بظہوری رسانید۔

سالها از مصاحبان خاص شاه عباس ماضی بود۔ شاه مکر منزل اورا پر تو

قدم برافروخت۔ آخر مزاج شاہی منحرف شد۔ حکیم کم التفاتی شاه مشاہدہ کرده

از ولایت برآمد و درین باب گویدے

گر فلک یک صبح دم با من گران باشد سرش شام بیرون می روم چون آفتاب از کشورش

و خود را ابدار الامن ہمتد کشید۔ و در آستانہ اکبر با پادشاہ با سودگی می گزرائیدے

و در عہد جہانگیر می نیز قرین کامرانی و بار یاب محفل سلطانی بود تا آنکہ بتقریبے جانب

اله آباد رفت - و چندے دوران مصر رحل اقامت افگند -

آخر بار سفر بصوب حیدرآباد دکن بریست - میر محمد مومن استرآبادی وکیل السلطنت
محمد علی قطب شاہ بدیدن حکیم شریف آورد حکیم برسم تو اضع شیشہ گلاب را غلط کرده
شیشہ شراب بر میر افشانند - میر آزرده گشت و حکیم غرق عرق انفعال شده راه بیجا پور
گرفت - و در انجا نیز زمانه موافقت نکرد - ناگزیر بر آردوی جمانگیری معاودت نمود -
و با مہابت خان ملازم گشت -

چون صاحبقران ثانی شاہ جمان بر او رنگ فرمانروائی برآمد حکیم قطعہ تاریخی
الماکرده بعض رسائید و بانعام دوازده ہزار روپیہ کامیاب گردید ازان قطعہ است
پادشاہ زمانہ شاہ جمان خرم و شاد و کامران باشد
بہر سال جلوس او گفتم در جمان باد تا جمان باشد

و در سنہ احدی داریین و الف (۱۰۴۱) بنا بر کبر سن التماس رخصت مشہد
مقدس نمود - وقت رخصت بجنایت خلعت و بیخ ہزار روپیہ کام دل اندوخت و در
رفتن توفیق زیارت حرین شریفین یافت و با پیران دیار برگشت - آوجی نطنزی
گویدہ

میان ہمنفسان خواستم میسرا را ہزار شکر کہ دیدم حکیم رکنا را
سفید سخن از ورطہ بر کنار آمد گز بساحل ایران فتاد و دیار را
کمن شراب جوان نشہ طبیعت او نوید عمر طبعی دہد آجب را
زے مبادستی دست ساقی کہ رساند بیای بوس صراحی پیالہ مارا
بعد ادراک زیارت روضہ رضویہ بجا ذبح الوطن متوجہ کاشان گردید
و ایامے توقف کردہ ہر ارادہ در گاہ شاہ صفی رو بصفا مان آورد و از شاہ چند
التفات نیافتہ بشیر از آمد - پس از چندے باز رخت سفر بہ کاشان کشید -

میرزا امینائی قزوینی مؤلف شاہجہان نامہ می طراز دکہ :-

” حکیم رکنابراق مراجعت نموده بدعاے دولت ابد پیوند مشغول گشت۔ و چون در

”سک مدحت سرا بیان این دودمان علیہ انتظام داشتند۔ و وارو۔ در اکثر سنوات

” اور از روی مرحمت بہ انعامے یاد و شاد می فرمایند۔

وفاتش در سده ست و ستین و الف (۱۰۶۶) واقع شد۔ این مصرع تاریخ یافته اند

رفت بسوی فلک باز سج دووم

کلیاتش قریب بصد ہزار بیت است۔ مجون سخن چنین مرتب می سازد

اگرخواہی کہ سخی زور فقر و سلطنت باہم

ببینیہای فقوری بزن کشکول چوبین را

سنہ پامال است در زیر درخت میوہ دار

در باجر یکید و روز صبورم کہ از فراق

چون شاخ نو بریدہ ندارم خبر ہنوز

در پناہ اہل دولت ہست خواری بیشتر

رباعی

ہرگز نشدم بسوزنی بار کسے

وین دیدہ ندوخت چشم بترار کسے

صد شکر کہ در جہان بستم ہرگز

تحت الحنکی بقصد دستار کسے

(۷۷) حاذق حکیم حاذق بن حکیم ہمام گیلانی

واقف من است و نبض شناس سخن۔ میرزا اصائب تبضیم مصراع اوے

پر و از دومی فرماید

جو اب آن خول حاذق است این صفا

بہار دیدم و گل دیدم و خزان دیدم

مولد حاذق فتحپور سیکری است و در غنائی گیری بمنصبے شایستہ سرفرازی داشت

و چون حکیم ہمام با اتفاق میر سید صدر جہان پہاٹومی در زبان اکبری

بسفارت عبداللہ خان دالی توران نامزد شدہ بود۔ صاحبقران ثانی شاہ ہجھان در سال اول جلوس خود حکیم حاذق را بہمان اعتبار نزد امام قلی خان دالی توران رخصت فرمود۔ حکیم حاذق بعد ادای سفارت مراجعت نمود و از درگاہ خلافت بمنصب سہ ہزاری و خدمت عرض مکرر بمعرض امتیاز درآمد۔

و پایان عمر در مستقر الخلافہ اکبر آباد گوشہ انزو گرفت و بسالیانہ پانزدہ ہزار روپیہ از سرکار پادشاہی مؤظف گردید۔ و تا سنہ اربع و خمسین و الف (۱۰۵۴) ^{لیانہ} شاہ او باضا فہمای متعدد پچہل ہزار رسید۔

حکیم در شوال سنہ سبع و ستین و الف (۱۰۶۷) در اکبر آباد شربت فنا چشید۔
ادہم خامہ را باین روش جولان می دہد

زگوش فلک اسرار مہر و شد فاش بیک کلاہ دو سر مشکل است پوشیدن
ما قدر جوانی چه شناسیم کنز اول تصویر کشان قامت ما پیر کشیدند
بقول من نرسید است فعل من ہرگز خوشا کسے کہ دراز است از زبان دستش
درینجا محلے احوال سید صدر جہان کہ در ترجمہ حاذق ضمناً مذکور شد بزبان خامہ
تقریباً جو حوالہ می شود

سید صدر جہان

مولد و منشأ سید پہانی است بکسر بائے فارسی و یائے تختانی در آخر قصبہ ایست از توابع لکھنؤ۔ سید فاضل جید بود۔ و طبع ظریف و نکتہ سخن داشت۔
ابتداء حال بوساطت شیخ عبدالبنی صدر بلامت اکبر بادشاہ رسید و منصب اکتفاء ممالک محروسہ برقرار گرفت۔

در سنہ اربع و تسعین و تسعماتہ (۹۹۴) پادشاہ او را باتفاق حکیم ہمام نزد عبداللہ خان دالی توران بابلچی گری فرستاد بعد تقدیم سفارت معاودت نموده

در خطہ کابل پادشاہ را دریافت -

و پس از چندے بوطای منصب صدارت کل بر صدر عورت نشست و رفتہ رفتہ بیایہ امارت و منصب دو ہزاری متصاعہ گشت

جہانگیر پادشاہ در ایام شاہزادگی چہل حدیث در خدمت سید بخواند۔ شاہزادہ اورا بسیار دوست می داشت۔ روزی سید از قرضداری خود شکایت کرد۔ شاہزادہ با سید وعدہ فرمود کہ اگر نوبت سلطنت بمن می رسد۔ قرض شمارا ادا می کنم۔ یا ہر منصبی کہ خواہید میدہم۔ بعد جلوس سید را مختار کرد۔ او منصب چہار ہزاری درخواست پادشاہ بمنصب مذکور نوازش فرمود۔ و صدارت را نیز بحال داشت۔ و قنوج را در اقطاع او تنخواہ کرد۔

سید محسن الزمان نافع الخلق بود۔ در صدارت عہد جہانگیری چندان مرد معاش مستحمان مقرر نمود کہ میرزا جعفر آصف خان بغرض پادشاہ رسانید کہ آنچه عرش آشیانی اکبر پادشاہ در عرض پنجاہ سال بخشید۔ سید در عرض پنج سال بمردم حوالہ کرد۔ صد و بیست (۱۲۰) سال عمر داشت۔ اصلاً در عقل و حواس او فتورے راہ نیا انتقال او در سنہ سبع و عشرين و الف (۱۰۲۷) واقع شد مشہور است کہ ہر گاہ سید بسفارت توران رفت پادشاہ و امراء آنجا سید را در فنون بسیارے امتحان کردند مثل خوشنویسی و تیراندازی و شطرنج وغیرہ۔ سید در ہر باب کامل عیار بر آمد و مردم آن دیار را در حیرت انداخت

اما طاقاطعی رسالہ در باب ایچیگری حکیم ہمام و سید صدر جہان ترتیب دادہ در ان رسالہ جمیع ہنر با نسبت بہ حکیم ہمام نوشتہ الا علم مجلس کہ آن را نسبت بسید نقل کردہ۔ و سید بر علماء آنجا غالب آمدہ۔

(۲۸) فرج - ملا فرج اللہ شوشتری

تازہ دماغ نشہ زودرسی۔ وانجن افروز سخن عربی و فارسی است۔ سید علی مصححو
کلی در سلفیۃ العصر کہ تذکرۃ الشعراء عرب جمع کردہ احوال ملا را بطریق می نویسد
و میرزا صاحب مکرر اوراد و مقاطع یاد می کند۔ از انجمله است سے

ہمین زفاک فرج کامران نشد صاحب کہ فیض ہم بظہوری ازین جناب رسید
از وطن مالوف بسیر ممالک دکن خراسید۔ و در خدمت سلطان عبداللہ قطب شاہ
والی حیدرآباد منزلت و ثروت تمام ہم رسانید
پیری زادان سخن را چنین تسخیری کند سے

مغان کہ دانہ انگور آب می سازند ستارہ می شکنند آفتاب می سازند

در ہوا سے بادہ گل رنگ بنیما بیم ما سالہا شد کثر ہوا داران این آیم ما

از رہ بباگ ہرزہ در ایان نے روم کے می دہد فریب صدائے جرس مرا

گر زیر سپہریم عجب نیست کہ دریا در زیر جناب است از فزون تر ز جناب است

ہمیشہ می خورم از خود شکست پنداری کہ نیمہ زدلم شیشہ نیمہ سنگ است

و از اشعار عربی اوست سے

لَا غُرُوبَانَ لَمْ تَفْصَحِ الْآيَامُ بِرِي الدَّهْرُ ابْنُ عَطَا وَ ابْنُ السَّرَّاءِ

وَبِذَا جَرَى طَبْعُ الزَّمَانِ وَ أَهْلِهِ دَفْنُ الْكَلَامِ وَ أَهْلُهُ أَحْيَاءُ

اشارہ است بہ واصل ابن عطا معتزلی کہ الشیخ بود یعنی حرف راء را نطق نمی

توانست کرد۔ و نوعی سخن ادومی نمود کہ حرف راء در کلام ادومی آمد و عجیب لشعہ بر سماع

مکتشف نمی شد تا بحمد کے کہ ضرب المثل شد۔ و شعراء در اشعار خود استعمال کردند۔

سے سلفیۃ العصر نسخہ تالی ورق ۳۸۸ فہرست کتب خانہ آصفیہ فن تراجم نمبر ۵۔ ملک ابن خلکان نمبر ۹۱ حرف الواو
مطبوعہ یورپ و کامل میر صفحہ ۵۲۷ مطبوعہ یورپ۔

ابو محمد خازن گوید در مدح صاحب ابن عباد وزیر سے
 نَعَمْ تَجَنَّبُ الْيَوْمَ الْعَطَاءَ كَمَا تَجَنَّبُ ابْنُ عَطَاءٍ لِنُغْتَةَ السَّاءِ
 دویگرے گوید سے
 وَجَعَلْتَ وَصَلِي الرَّأءِ لَمْ تَنْطِقْ بِهِ وَتَطَعْتَنِي حَتَّى كَانَتْكَ وَاصِلُ

(۲۹) احسن - ظفر خان

میرزا احسن اللہ نام احسن تخلص بن خواجہ ابوالحسن تربتی - خواجہ
 در عہد اکبر بادشاہ وارد ہند شد و وزارت شاہزادہ و انبیاں و دیوانی دکن
 اختصا یافت۔ چون جہانگیر بادشاہ سریر آراشد خواجہ را از دکن طلبیدہ اول
 خدمت میں بخشیدگی نواخت و آخر بتفویض وزارت اعلیٰ و منصب پنج ہزاری ممتاز مانت
 در سنہ ثلث و ثلاثین و الف (۱۰۳۳) حکومت دار الملک کابل ضمیمہ وزارت مقرر
 گشت و ظفر خان از جانب پدر بہ حکومت کابل مامور گردید۔

و چون نوبت دارائی ہندوستان بہ صاحبقران ثانی شاہ جہان رسیدہ خواجہ
 را بمنصب شش ہزاری شش ہزار سوار سرفراز فرمود۔

در سنہ اثنین و اربعین و الف (۱۰۴۲) صوبہ کشمیر مرحمت شد۔ و نظر براق
 ستالی و دولت خواہی خواجہ را از رکاب جدا نمودہ ظفر خان را بہ نیابت پدر برخصت
 کشمیر فرمود۔

و چون خواجہ نوزدہم رمضان سنہ اثنین و اربعین و الف (۱۰۴۲) در سن ہفتا
 سالگی و ولایت حیات سپرد۔ صوبہ کشمیر اصالتہ بہ ظفر خان تفویض یافت و منصب سہ
 ہزاری و علم و تقارہ مرحمت گردید۔

ظفر خان مدتی بہ حکومت کشمیر پرداخت۔ و ملک تربت را مفتوح ساخت۔ و
پایان عمر در دار السلطنت لاہور فرود کش کرد و دستہ ثلث و سبعین و الف (۱۰۷۳)
محل بہ صحراے فنا کشید

ظفر خان صاحب جوہر و جوہر شناس بود۔ و سرے بصحبت و تربیت ارباب
کمال داشت۔ افتخارش ہمین بس کہ مثل میرزا صاحب مادح آستان اوست۔
ظفر خان چند جادو متطیع غول میرزا را یاد می کند از انجمله است ہ
طرز یاران پیش احسن بعد ازین قبول نیست تازہ گوئیہای او از فیض طبع صاحب است
ہشت عدد قصیدہ میرزا در مدح ظفر خان بنظر درآمد۔ میرزا تعریف سخندانے او
بسیار می کند و پاس نمکخوارگی بجای آورد۔

دیوان مختصرے از ظفر خان مطالعہ افتاد۔ از انجاست ہ

ولم بکوی تو امید واری آید   نگاہ دار کہ روزے بکارے آید
در گوشہ میخانہ ہمین گفت و شنید است   یاران برسانید ماغے شب عید است
در بتان ہند چون او دلبر خود کا منیت   رام رام گر چہ می گوید و لیکن رام منیت
شادم بدل شکستگی خود کہ پیش من   قدر دل شکستہ چو زلف شکستہ است
گوشہ چشمی اگر ساقی بہا در دجاست   عمر با در گوشہ میخانہ خدمت کردہ ام

(۵۰) آشنا۔ عنایت خان

میرزا محمد طاہر نام آشنا تخلص بن ظفر خان مذکور۔ در عہد شاہ جہانی
منصب ہزار و پانصدی داشت۔ و احوال نسی سالہ شاہ جہان را ملخص بقید
قلم آورد۔

بعد جلوس خلد مکان در کشمیر زاویه دولت گزید و در سنه احدی و ثمانین و الف
(۱۰۸۱) رخت به نهادن خانه عدم کشید

دیوانش مشتمل بر تصانیف و غزلیات و مثنویات و دیگر قسم شعر بنظر در آمد مثنویهاست تصفیر
متعدد از دوازده انجمله است ساتی نامه - این بیت از ان است

حکیمانہ ساتی بہ مجلس نشست چرانہض مینا نگیرد بہ دست
این چند بیت از غزلیات او فر گرفته شد

الفت میانہ دوستمگر نمی شود دندان مار قبضہ خنجر نمی شود

بسکہ در راہ فنا با خاک یکسان شدتم میتوان همچون عبا را فشانند از پیراہتم

از حوادث گوہر مرداگی کمتر نشد تیغ اگر در آب آتش رفت بے جوہر نشد

ہر دم نوید لطف و گرے دہد مرا دل بے بروز دست و جگر می دہد مرا

گر پوستم چو نافد کشد آسمان بجاست موشد سفید و تیرگی دل ہمان بجاست

کشتہ بدست آورد وقت کشت متاب است دعا بے میخواران سیر عالم آب است

کدام چیز عزیزان زبید بگر گیرند بغیر این کہ از احوال ہم خبر گیرند ✓

بیاد روی تو شبها کنم نظارہ ماہ ز ر سفید بود از برائے روز سیاہ

خلق خوشت مرا بہ ثنا خوانی آورد گل عند لیب را بسخندانی آورد

دولت بوقت تیرگی بخت نکبت است جاروب وقت شام پریشانی آورد ✓

تیرہ طبعان بسینہ صاف بدانند ذوق آئینہ نیست بد رو را

ما بزندان نعمت خو باشستن کردہ ایم گاہ گاہے نالہ بر خیزد از زنجیر ما

لقمہ چرب خوشامد نمکند رام مرا دل من از سگ کوی تو وفادار تراست

مرد اتن آسانی باعث فنا گردد زود بگسلد از ہم رشعہ کہ بتیاب است

از بسکہ دست من ز تعلق بریدہ است رنگ گرفته را بہ چنا بازمی دہد

سامانِ دل ز قطع تعلق شود زیاد
 گل بیشتر دہد چون گنی شاخ را قلم
 عقل ناچار کشد ز حمت آلائشِ نفس
 دایہ پرہیز کند طفل چو بیمار شود
 طرز آئینہ خوش نہ کرد دلم
 عیب پوشی بہ از مند پوشی است
 ز دور ساختن ابرام سفلہ گرد بیش
 کہ زد در ستین مواز پے تراش بود
 ہر کجا بود مراننہ صفت با خود داشت
 ہرگز موی نتوانست کہ بیخود سازد
 تادرون پر بود از تفرقہ دل وانشود
 چون پر آشوب بود شہر دکان نمکشاید
 چشم بسبان آئینہ در عیب خلق نیست
 پیوستہ ہر عکس خودم در کین خویش
 نیست نازک طینت ان طاق ت سہامی خوش
 دیدہ نرگس ندارد تاب سہامی چراغ
 چند چون رشتہ تسبیح شوی سرگردان
 نتوان کرد سہر رشتہ ز تقدیر برون

۵۱) صائب میرزا محمد علی تبریزی اصفہانی

امام غول طرازان و علامہ سخن پردازان است۔ ازان صبحی کہ آفتاب سخن در عالم
 شہود پر تو افشانندہ - معنی آفرینی باین اقتدار سپہر دو اربہم نرسانندہ - چنانچہ خود گوے
 دعوی در میدان می اندازدومی طرازدہ

ز صد ہزار سخنور کہ در جهان آید
 یکے چو صائب شوریدہ حال بر خیزد
 حامل لو اے فصاحت - منشأ اعلیٰ کلہ بلاغت - نور بجاہت از ناصیئہ کلامش پیدا اولعہ
 شرافت از سہامے بیانش ہویدا - فوج فوج مضامین برجستہ منقاد جنابش خیل خیل
 معانی بیگانہ بندہ حاضر جواہش - ذوق سلیم در حقیقہ اشعارش بنو بر کردن مسرور و ذہن
 صحیح در خزینہ افکارش بدولت تازہ اندوختن مغرور - فکر نیرنگش موجود عبارات رنگین
 جعل بسببش مخترع تراکبب دانشین - زلال تقریرش در کمال روانی - لالی تعبیرش در نہما
 غلطانی پاسے وقت خیال با ورج کمال رسانیدہ - معہذا اصلا اثر تکلف گرد کلامش نگردیدہ

و این کیفیت در کلام فصحاء دیگر کمتر توان یافت -

تصویر و مثنوی هم دارد اما مشاطه فکرش به تزیین عروس غول بیشتر پرداخته - و
این غول رعنا را بطرز تازه و انداز خاص جلوه افروز ساخته - چنانچه خود می فرماید
غول گوئی به صفا ختم شد از تکلمت پروازنا رباعی که مسلم شد ز موزونان سجانی را ✓
و نیز می فرماید

غول نبود باین رتبه هیچک صائب نوا عشق در ایام من کمال گرفت
و از جمله شرافت اوصاف میرزا است که با وصف این جلالت شان از شعراء
معاصرین و متقدمین هر که در اشعار خود یاد کرده بخوبی یاد کرده و تیغ زبان را با زخم هیچکس
آشنا نساخته و خود می فرماید

بمور وقت سخن دست طرح ده صائب گرت هواست سیلیمان این جهان باشی ✓
پدرش از که خدایان معتبر تبارزه عباس آباد اصفهان است میرزا در
دار السلطنت اصفهان نشو و نمایافت - و به کمر فرصت درشش جهت عالم کوس
سخندان زرد - و در عین شباب آخر عهد جهانگیری متوجه هندوستان گردید - چون وارد
دار الملک کابل گشت - ظفر خان که به نیابت پدر خود خواجه ابوالحسن نژاد بستی ناظم
کابل بود میرزا را به کند حسن خلق صید کرد - و لوازم قدر شناسی نوعی که باید به تقدیم
رسانید - چنانچه شمه ازین ابیات میرزا مستفاد می شود

کلاه گوشه بخورشید و ماه می شکم باین غرور که مدحت گر ظفر خانم ✓
زنو بهار سخایش چو قطره ریز شوم قسم خورد بسیر کلک ابر نیسانم
بلند بخت نهالابهار تر بیت که از نسیم هوادار سیت گلستانم
حقوق تر بخت را که در ترقی باد زبان کجاست که در حضرت فرو خوانم

تو پای تخت سخن را بدست من دادی   تو تاج مدح نهادی بفرقی دیوانم
 ز روی کرم تو جوشید خونِ معنی من   کشید جذب تو این لعل از رگ کانم
 تو جان زد و خل بجا مصرع مراد ادبی   تو در فصاحتی دادی خطاب سبحانم
 ز وقت تو معنی شدم چنان باریک   که میتوان بدلِ مور کرد پنهانم
 چو زلف سنبُل ابیات من پریشان بود   نداشت طرّه شیرازه روے دیوانم
 تو غنچه ساختی او راق با دیده من   و گرنه خار نئے ماند از گلستانم
 تو مشت مشت گهر چون صد من دادی   چو گل تو زرد بسپهر ریختی بدامانم

چون حکومت کابل در او اعلیٰ جلوس صاحبقران ثانی شاهجهان به لشکرخان
 تفویض یافت۔ و ظفرخان برادر اک عبثه خلافت شتافت میرزا نیز به رفاقت
 ظفرخان بسپهر همد خرامید

چون رایات صاحبقران در سنه تسع و ثلثین و الف (۱۰۳۹) جانب دکن
 باہتر از در آمد۔ میرزا با ظفرخان در رکاب موکب سلطانی سرے بدیار دکن کشید۔
 از آنجا کہ شهر برهان پور گرد بسیار دار و میرزا در حق این شهرے فرمایدے
 تو تیا سازد غبار اگره و لاہور را چشم من تا خاکمال گرد برهان پور خورد
 و چون سید لشکر محمد عارف از مشاہیر اولیادین شهر آسوده اند توجیہ گردان
 خاطر فقیر چنین برخواستے

فتاد بسکہ گزر لشکر محمد را   غبار خیز بود کو چہائے برهان پور
 و در ایام اقامت برهان پور پدر میرزا خود را از ابران به دیار ہندوستان
 رسانید تا اورا بوطن مالوف برد۔ چون خیر قدم پدر بمیرزا رسید۔ تصیدہ در مدح
 خواجہ ابوالحسن انشا کرد و ز خصمت وطن التماس نمود و در آنجائی گویدے
 شش سال پیش رفت کہ از اصفہان ہند   افتادہ است تو سن عدم مرا گزار

هفتاد و ساله والد پیر است بنده را
 کز تربیت بود بمش حق بیشمار
 آورده است جذبه گشاخ شوق من
 از اصفهان به آگره و لاهور اشکبار
 زان پیشتر کز آگره بمجور و دکن
 آید عنان گسسته تر از سیل بے قرار
 این راه دور را ز سر شوق طے کند
 با قامت خمیده و با پیکر نزار
 دارم امید خجسته از آستان تو
 امی آستان کعبه امید روزگار
 مقصود چون ز آمدنش بدون من است
 لب را بحرف نصحت من کن گهر نثار
 با جبهه کشاده تر از آفتاب صبح
 دست دعا بدرقه راه من برار

اتفاقاً موکب صاحبقران عنقریب در سنه احدی و اربعین و الف (۱۰۴۱) از
 دکن به اکبر آباد عطف عنان نمود۔ ہزدہم محرم سنہ اثنین و اربعین و الف
 (۱۰۴۲) ظفر خان را حکومت کشمیر بہ نیابت خواجہ ابوالحسن مفوض گردید۔
 میرزا محل سفز با ظفر خان بر بست و پس از گلگشت کشمیر بہ جنت نظیر عازم ایران
 دیار گشت و تا آخر ایام حیات نزد سلاطین صفویہ مکرم و مجمل زیست۔ و در مدائح
 ایشان قصائد غرا پر داخت۔

وفاتش در سنہ ثمانین و الف (۱۰۸۰) اتفاقاً اُفتاد و در اصفهان مدفون
 گردید و غزل میرزا کہ مطلعش این است سے
 در بیچ پرده نیست نباشد نوای تو عالم پُر است از تو و خالیست جائے تو
 بر طبق وصیت بر سنگ مزار او کہ یک قطعہ سنگ مرمر است کندہ شد
 راقم الحروف گوید سے

عندلیبِ نغمہ پرداز فصاحت صائباً
 رفت ازین عالم بسوی روضہ دار السلام
 خامہ آزاد انشا کرد سالِ رحلتش
 ببلبل گلزار جنت صائب عالی کلام
 دیوان میرزا قریب ہشتاد ہزار بیت بخط ولایت بنظر رسیدہ و میرزا سی و سہ
 ۳۳

غول متفرق بخط خاص بر حواشی آن نسخه قلمی فرموده اشعارش عالمگیر است مستغنی
از تحریر - چند بیت بنا بر التزام پیرایه این مقام می شود

زبان لاف رسوا می کند ناقص کمالان را	که رو بر خاک مال پر فشانی بسته بالان را
نه از روی بصیرت سایه بال هما افتد	سیمست است دولت تا کجا خیزد کجا افتد
از تماشا نمی پریشان جهان دلگیر باش	والله یک نقش چون آئینه تصویر باش
هیچ همدردی نمی یابم سزای خویشتن	می نهم چون بید مجنون سر بسپای خویشتن
زنگین نراز حناست بهمار و خزان ما	بردست خویش بوسه زند باغبان ما
جلوه برق است در میخانه هشیاری مرا	از پی تفسیر بالین است بیداری مرا
می خورد باد دیگران مستانه بر ما بگذرد	در زنگ این ظلم و این بیداد حاشا بگذرد
ای که فکر چاره بیماری دل می کنی	نسبت خود را بچشم یار باطل می کنی
عشق سازد ز مهوس پاک دل آدم را	درد چون شعله شود امن کند عالم را
سخت می خواهم کرد آغوش تنگ آرم ترا	هر قدر افشرد دل را بنفشارم ترا
از جوانی داغها در سینه ما مانده است	نقش پای چند زین طاؤس بر جامانده است
ز سیری حرص و دنیا نفس طامع را دو بال اند	گدازا کاسه در یوزه از کوزهی مثنی شد
پا از گلیم خویش نباید دراز کرد	تنیغ ستم به بین چه بزلف ایاز کرد
که حال دردمندان پیش چشم یاری گوید	که حرف مرگ بر بالین این بیماری گوید
اهل کمال را لب اظهار خاموشی است	رمنت پذیر ماه تمام از هلال نیست
ای خوبی امید باین دستگاہ حسن	این یک دو بوسه گز نه شماری چه می شود
رمزی ست ز پاس ادب عشق که مرغان	شب نوبت پرواز به پروانه گزارند
نقش پای رنگان هموار سازد راه را	مرگ را دایره عزیزان بر من آسان کرده است
مکن اعانت ظالم ز سادۀ لوجیها	که تنیغ سنگ فسان را سیاه می سازد

در طلب ما بے زبانان اُمرت پروانه ایم
 سوختن از غرض مطلب نزد ما آسان تر است
 عقل کامل می شود از گرم و سرد روزگار
 آب و آتش می کند صاحب برش شمشیر را
 ز صدق و کذب سخن سخن را اگر بری نیست
 چو صبح تیغ جهانگیر ما دو دم دارد
 با خبر باش که دل از خم زلفت نبرد
 دُر گوشت تو میتی است که در عالم نیست
 مصرع زنگین بمطلع می رساند خویش را
 هر که کسب آدمیت کرد آدم می شود
 ما حجاب آلودگان را بجرأت پروا نیست
 رگ و سرگردیدن ما رگ و دل گردیدن است
 صفای سینه مراد حرم کند قندیل
 چه شد برون ز فرنگ آمد است شیشه ما
 نیزنگ چرخ چنگل رعنا درین چمن
 خون دل از پیاله زرمی دهد مرا
 صائب ز ملانک مطلب رتبه انسان
 آئینه بے پشت چه دیدار نماید

(۵۲) غنی - ملا محمد طاهر اشعوی کشمیری

اشعی قبیلہ ایست از قبائل معتبر کشمیر - از بد و شہور در حلقہ درس ملا محسن قانی
 کشمیری تلمذ نمود - چون طبع بلند داشت در کمتر روزگار حیثیت شایسته بهم رسانید - آخر
 بنوعی سخن افتاد و جو اہرے کہ بنقد جان توان خرید بیرون آورد - میرزا صائب
 کلام اورا تضمین می کند و می فرماید

این جواب آن غزل صائب کہ می گوید غنی یاد ایامی کہ دیگ شوق ما سر پوش داشت
 معنی ببناء طبیعی مجبول بود و با وصف بے دستگاہی بحضور خاطر بسرمی برد - از اینجا
 کہ غنی تخلص میکند

مدۃ العمر در شہر خود گذرانید - و در سنہ تسع و سبعین والف (۱۰۷۹) دامن

از عالم سفلی برچید

دیوانش سائر و دائر است - چند بیت بنا بر ضابطہ ثبت افتادہ

عاشقان را جنبشِ مژگانِ چشمِ ببارکشت
عالمی را اضطرابِ نبضِ این بیمارکشت

تو نگرانه ز بیم لب بخواهش آشنا کردن
چون نبود دست خالی بد نما باشد دعا کردن

سیلی نخوری تا ز کفِ اهلِ زمانه
چون مُهره شطرنج مرو خانه بخانه

تا توانی عاشقِ معشوق هر جائی مشو
می کند خورشیدِ سرگردان گل خورشید را

سایه گرسایه کوه است سبک می باشد
کسب میکنی نکند سفلد زار باب و قار

با تو نزدیکم دلم ز فیضِ عام تو
موم در زیرِ نگین خالی ست از نقشِ نگین

از کشته شدن چهره عاشق نشود زرد
این داغ به پیشانی سیاب نهادند

در دم صبحِ غمی پیر فلک می گوید
که قضا نان دهر آن وقت که دندان گیرد

نیست چون مُهره نردم هوسِ قصر بلند
خانه ام ساخته از ریختن رنگ بود

خاطر او از غبارِ لشکرِ خط جمع نیست
هر دم آن زلف پریشان شانه بینی می کند

رفتیم سوی یار و ندیدیم روی یار
مانند رهرو که رود سوے آفتاب

گر تیغ بر سرم رود از جانم روم
لیکن چو کوه ناله ز زخم زبان کنم

غمی چو سایه مرغ پریده در ره شوق
اگر بخاک بیفتم نیفتم از پرواز

چشمِ گرم مدار ز شایان که جز نمند
آئینه خلعتی ز سکندر نیافت است

از نزاکت او فتنه مضمون من
گر بمضمون کسے پہلو زند

چراغ مجلسم نبودم راتا بجدل با کس
اگر در پیش من دم میزنی خاموش می گروم

ز مضمون بردن یاران نمی باشد غم ما را
چنان بستیم معنی را که نتواند کسے بردن

سعی بر راحت همسایه ها کردن خوش است
بشنود گوش از برای خواب چشم افسانه را

راقم الحروف را هم مضمونے مناسب مضمونِ غمی بهم رسیده که

محنت همسایه ها بر خود گرفتن خوش نماست
از برای چشم بینی زیر بار عینک است

مخفی نماند که چنانچه گوش از استماع افسانه افاده خواب چشم می کند خط خود هم

که سمیع قول مرغوب باشد مستوفی می گیرد - بخلاف بینی که عینک را حسبته الله برمی دارد - و برای نفع همسایه دیده و دانسته خود را در شکنجه می کشد -

(۵۳) ناظم هروی

عمده ناظران جواهر معانی - و زبده گهر نبدان عرائس سخن رانی است - در خدمت عباس قلی خان ولد حسن خان شاملو اعتبار عظیم داشت و همت بقبض رسانی مردم می گذاشت

برهان استعدادش مشهوری "یوسف زلیخا" است که یوسف سخن را از چاه و زندان و اربانه و بمصر بلند پایگی برده بر تخت نشاند - تمام این کتاب در سنه اثنین و سبعین و الف (۱۰۷۲) شده است سنبل شعرش کا کلمی افشاند

خواه پنجم که خوش بد عمل زهد پیے کم

تسبیح تازیانه گلگون سے کم

ز سیر باغ و زندان بر نیاید کام سو دایم

نه شاخ سنبلے بر سر نه زنجیری است در پایم

کئی تا چند خواب ای مست غفلت ناله سر کن

سر مینای دل بکشاد ماغ دیده تر کن

پیاله می ازین شیوه آبرو دارد

بدستگیری افتادگان ز پا منشین

قطره آبی کف خون شد و بر خاک ریخت

آدم خاکی چه طرف از عالم ایجا دبست

بیتقراری عضو عضوم را بکام دل رساند

زخم تیغیت بر تنم چون ماه نو سیاره شد

بسکه از بے اعتباریهای خود شرمنده ام

آ پنجان سوی تومی آیم که گویا می روم

(۵۴) واعظ میرزا محمد رفیع قزوینی

نواده ملا فتح الله واعظ قزوینی است - پایه ترفیش ازان رفیع تر که بسلم قلم

له این مشهوری از بسکه نادر الوجود است و در کتب خانه آصفیه حیدرآباد دکن موجود -

توان رسید۔ و شرفہ توصیفش ازان بلندتر کہ ببال اوراق توان پریدہ آلی منظومانش
در کمال خوش جلای۔ و جواہر منشوراتش در نہایت بیش بہائی۔

حجت کمالش کتاب ابواب الجنان است کہ قماش سخن را در نہایت نازکی
بافتہ۔ و باتفاق جمہور کتابے باین خوش بیانی در باب مواعظ ترتیب نیافتہ اما عمرش
باتمام این کتاب وفا نکرد۔ فرزندش میرزا محمد شفیع کہ تلمیذ والد خود است مجلد ثانی
بہ انجام رسانید۔ این مجلد در بیان فضائل اعمال است لیکن بہ آن رنگینی و خوش
انشائی نیست

مطالعہ دیوان و اعظ طبع را در اہتراز آورد۔ این چند غزال از ختن او خراش
مے آید

از زبان کلک نقاشان شنیدم بارہا	بے زبان نرم کے صورت پذیرد کارہا
این قدر طول اہل رہ میدہی در دل چہرا	مصحف خود را باین خط می کنی باطل چہرا
آزادہ بہر اہی کس بند نگرود	خاصیت سرو است کہ پیوند نگرود
بریدن از جہان سرمایہ از زندگی باشد	کہ افزودن قیمت شمشیر از بزندگی باشد
حرفے اگر بجا شق بے تاب مے زند	شترش طہا پنجہ بر گل سیراب مے زند
سر برون آورد عکس از روزن آئینہ گفت	فیض صحبت می تواند سنگ را آدم کند
نیک خواہان در جہان مکروہ طبع مردم اند	جز ترش روئی نہ بیند شربت از بیمارہا
روزگار آخر شکر را شمشکس مے کند	شیشہ می سازد مکافات شکستن سنگ را
اگر خورشید خسار تو در پیش نظر باشد	چو مارہ نوزیری می روم سوی جو انیما
دست برداشتن وقت دعا ایما نیست	کہ شفا عنکبر ما پیش خدا دست تہی است
ز ابناسی جنس خود بخد رباش زانکہ آب	با آن سرشت پاک بائینہ دشمن است
فروتنی بخد ازود تر کند نزدیک	کہ زود قطع شود راہ چون سرازیر است

فیض پروانگی محفلِ مایون شکند	که چراغش ز صفائی قدم یاران است
غم گوارا تر بود آزادگان را از سرور	آب تلخی بید را باشد به از آب نبات
سخنوری نتوان بے سخن شنو کردن	سخن بگوش بود پیش از زبان محتاج
شود از عدل - طبع ظالم معزول ظالم تر	کمان رازه گرفتن بیشتر پر زوری سازد
آزاد نیستند بدولت رسیدگان	گر دید پاسبان ندانین تا سوار شد
گرتی دستی نه و اعظایه دیوانگی است	چسیت باعث کز درختان بید مجنون میشود
گشت داغ و دلنشین تر در بهار	ز آنکه بهتر مهر گرد و صفحہ چون نم می شود
باشد از بے خانمانان برگ عیش اغنیا	زندگانی شهر از پہلوی صحرا می کند
یادگیر از بید مجنون شیوہ افتادگی	گر گزارند آرزو بر فرق تو سر بالا کن
ظالم چون افتد از کار استناد ظالمان است	سر حلقه کمانهاست چون شد کباده
صد حیف که مایه جهان دیده نبودیم	روزیکه رسیدیم به ایام جوانی
ظاهر آرائی نباشد شیوہ روشن دلان	میرد آتش از برای جامه خاکستری
نیست جز نخلت از احباب تھی دستان را	بید اجز عرق بید نباشد نثرے

(۵۵) رابع میسر احسن

شاعر رابع المقدار و منشی کامل عیار بود - اصلش از قزوین است - مدتها با قامت مشہد مقدس سعادت حاصل کرد و لذت به مشہدی شهرت گرفت بعد از آن که منازل علوم رسمی طی کرد و دستمایه فنون بهم رساند - نزد نذر محمد خان والی بلخ رفت - و بمبضب انشا امتیاز یافت -

آخر عازم ہند شد و چہار دہم رجب سنہ ۱۰۵۲ (۱۰۵۲) بہت با ن بوس صاحبقران ثانی شاہ جہان دولت تازہ اندوخت و در ملازمت اول نخلت

وانعام سه هزار روپيه کامياب گشت۔ ودرسک بندگان درگاه در آمد۔ ودر جشن
وزن شمسی بیست و چهارم ربیع الاول سنه ست و ستین والف (۱۰۶۶) منوی
تهنیت جشن بعرض رسانید۔ و مبلغ هزار روپيه برسبیل جائزه مرحمت شد۔
و در عهد عالمگیری بخدمت دیوانی و بیوتاتی کشمیر مامور گردید۔ انجام کار
بعذر کبر سن از نوکری استعفا نمود و از سرکار پادشاهی وظیفه تقریافت۔ و در
دارالخلافه شهابجهان آباد وظیفه جیانش منقطع گردید۔

عندلیب قلم زمزمه اومی سراید

چون شمع کار خود را یک شمع تمام کرد	آنها که خواب راحت بر خود حرام کنند
دائم از ماهی که او را خراب جزوتن است	سهل باشد لذت خاری که در پیراهن است
گر چمی جوشد با تش لیک او دشمن است	دل منه بر لفت دشمن که تا ارم است
من میباید علاج خار دامنگیر بصیبت	خار را آتش توان زد تا نگیرد و امنی
در خور حالت خود نامه بر در کار است	نیم بسمل شده مرغی کبف آرم که مرا
کسی که باز بود دیده تماشائی است	بدام زلف تو عالم تمام در بند است
که رو برو نشود با کسی که خود بین است	قفای آینه را به ز روی آینه دان

(۵۶) ناصح میرزا عرب تبریزی

نکته طراز ممتاز است و مصداق ترانه عندلیب شیراز که مصرع

«هر آنچه ناصح مشفق بگویدت بپذیر»

یعنی کلام او شنیدنی است۔ و جرعه جام او چشیدنی۔

میرزا اصحاب مکر شعر او را تضمین می کند و در قطعی می فرماید

این جواب آن غول است که ناصح گفته است   طالب ساغر بخون من گواهی می دهد

فی الجمله تحصیل کرده در عیاس آباد متوطن بود۔ و بشیوہ تجارت اشتغال داشت۔
 اشعار بسیار از ناصح بنظر رسیده۔ سواد کلامش سرمد در چشم ورق می کشد۔
 به سرمد رام نگر دید چشم جادویش که از دو میل سیاهی رمید آهوش
 در زندگی برگ کشید است کار ما خواب گران ماشده سنگ مزار ما
 در حقیقت دل بیرحم ندارد مغزے پسته را که نباشد لب خندان پوچ است

رباعی

نادان غلطش ز مستی رلے خود است بے قدرش از پستی کالای خود است
 بر مرکب چوبین چو شود طفل سوار خوش راهی و بد راهیش از پای خود است

(۵۷) سالک - محرابر اہم قزوینی

سالک مسالک خویش بیانی۔ و مختصر عجائب و غرائب معانی است۔ مدتے در
 صفحہ بان اقامت داشت۔ و با صاحب کمالان آنجا سرگرم صحبت بود۔
 آخر عازم ہندوستان گردید و بواسطہ ربط قدسی و کلیم سرمایہ جمعیت
 اندوخت و بوطن مانوس مراجعت کرد۔ خویشان او آنچه داشت ہمہ را وا کشیدند۔
 ناگزیر کرت ثانی خود را بہ ہندوستان رسانید و مدتے اقامت گزید۔ و باز
 مجاذبہ وطن بہ قزوین برگشت۔ و ہما بجا درگزشت۔

عبر کلامش چنین بومی دیدے

مہر و کین شوخی چمان ترا آئین است این دو بادام کیے تلخ و گرشیرین است
 چه ذوق چاشنی درد عافیت جو را کہ شیر ہم شکر آب است طفل بد خورا
 عرق سعی محال است بجائے نرسد ابر را آبلہ دست گہر می گردد
 ز صفت بپشیدستی قاتل نداده ایم گلگون دواندہ بروم شمشیر خون ما

استخوان من و مجنون بہ تفاوت بردار اے ہما چاشنی درد فراموش مکن
بے برگی من فکر سر انجام ندارد چون شمع تمام است بیک ترک کلام

(۵۸) سالک یزدی

رہ نور و قلم و خوش مقالی است و تیز رو جادہ باریک خیالی۔

آغاز حال در شیراز بود۔ شانہ رنگ می کرد۔ آخر یکسوت درویشان برآمد
سرے بہ صفایان کشید۔ و چندے رحل افگند۔

از انجا بولایت و کن افتاد و در خدمت قطب شاہ والی حیدرآباد می گزرا
چون طائفہ مغلیہ را از انجا بر آوردند بدار الخلفانہ شاہ جہان آباد آمد۔ ملا
شفیعیائی یزدی بیاس ہموطنی رعایت بسیار نمود۔ و در سنہ ست و ستین و
الف (۱۰۶۶) بہ ملازمت صاحبقران ثانی شاہ جہان رسانید۔ و در ملک مدحت
گزاران منتظم ساخت۔

ملا شفیعیائی یزدی مخاطب بہ دانشمند خان در عمدہ شاہ جہانی منصب
سہ ہزاری فائز بود۔ و در زمان عالمگیری بمنصب پنج ہزاری و والامرتبہ میر
بخشگیری متصاعد گشت و در سنہ احدی و ثمانین و الف (۱۰۸۱) در گزشت۔

سہیل طبعش عقیق سخن را چنین رنگ می دہدے

در ہولے عشق پرورد دل دیوانہ را چون سپند از بہر آتش سبز کرم دادہ را

آشنائی کہنہ چون گردید بے لذت بود کوزہ نو یکد و روزے سمر سازد آہنا

نوامی نالہ نے می رسد بغایت ہوش تو برق تازی این نے سوار ادربا

در خور خیر بود دخل زدیوان قضا نرود تا نفسے کے نفسے می آید

زبان هرزه در ايان توان نبرمست که پنبه سمرقند خاموشی جرس باشد

(۵۹) صیدی - میر صیدی طهرانی

صید بند و حشيان خيال است و دام نه فراوان غزال - فرع شجره سیات
است و صاحب انواع حیثیت -

از صفایان به همد خرامید و پنجم ربیع الاول سنه خمس و شتین و الف (۱۰۶۵)
به ملازمت صاحبقران ثانی شاه جهان مباحی گشت و قصیده که بمدح شاهي پرتو
بود بعرض رسانید - هزار روپیه صله قصیده مرحمت شد - مطلعش این است -
ز تبه جهان خدارا سپهر عدل و کرم بزیر سایه قدر تو نیز اعظم

سرخوش گوید - روزی جهان آره ایگیم بنت شاه جهان بسیر باغ
صاحب آبادی رفت - میر صیدی از بام سراه بباغ بلند مطلع خود بر خوانده
برقع برخ افکنده بردناز باغش تا نکست گل بخته آید به دماغش
بیگم شنیده مسرور گردید - و پنجاه روپیه صله عنایت فرمود -

دیوان صیدی بمطالعہ درآمد - تصاید در مدح صاحبقران شاه جهان
دارد و شنوی در تعریف کشمیر موزون ساخته در صعوبت راه کشمیر گوید -
ز بیم جان در و صد جا زیاده شود از باد بوی گل پیاده
توان بهمت مردان دو صد سپاه شکست بزور خود نتوان گوشه کلاه شکست

دو عشق هر که هست همیا جنگ ماست بر روی ما کسیکه نه استاد رنگ ماست
ما که باشیم که در بزم تو داخل باشیم دولت ماست که حسرت کش محفل باشیم
هر که خواهد نظر بر به جمال تو کند آن قدر عمر نیابد که خیال تو کند

چون رنگ گل شد است شمرایم بجام بند	تنها گشته بے تو ز بانم بکام بند
آن گل که منع بوی خود از باد می کند	مارا به برگ سبز کجا یاد می کند
مرعی که پرشکسته شد آزاد می کند	صتیاد ما بنای ستم تازه کرده است
سایه محبت خویش پریشان دارد	غم ز بے مهری او نیست که بچیند نهال
می کند از خود نهالی را که پیوندش کنند	کتر از برگی نباید بود در تسخیر دل
تغافل نگه آمیز صد ادا دارد	میان آشتی و جنگ هم مقام خوش است
با آنکه اضطراب مرا غم نخواه شد	خود را بچشم آینه دیدی و سوختیم
هر کس را جامه هستی برنگی داده اند	صورت دیوار هم در عالم خود زنده است
کوزه بیدسته چو بینی بدو دستش بردار	مرد بے برگ و نوار اسبک از جائے بگیر
ز گلر خان بتو دارد نظر بهار امروز	چو غنچه که بگلشن شگفته باشد فرد
نسبت هر چه به گلزار رسد گل باشد	نقص عشق است که از خار بنا لد بلیل
سان در زمین آینه بیند سپاه را	چشمت نهوز از صف مرثگان بقتل عام
که مرا تندی خوئی تو معنائی کرد	هر چه می گویم از ان نام تو مطلب باشد

(۶۰) ماہر - میرزا محمد علی اکبر آبادی

شاعریت ممتاز در نظم و نثر سحر طراز - نقد عمر تا دم آخر در خریداری متاع
گر انمای سخن صرف کرد - و با کلیم و قدسی و صاحب طبعانے که بعد ازین دکان
تازه گوئی چیده اند صحبت داشت -

بدایت حال ملازم شاهزاده دارا شکوه بود و مرید خان خطاب داشت
و چندے در رفاقت و انشمنند خان شفیعا شاه جهانی بسر برد -
آخر کار ہمہ را دست زده بر پوست تخت درویشی نشست - و قلم و قناعت و

آزادی تسخیر نمود-

مسرخوش در تذکره خود گوید که:-

”روزے فقیر گفت- نواب دانشمند خان میربخشی و همت خان تن بخشی هر دو بر حال شما

”مهربان اند چرا منصب شایسته نمی گیرید- خنده کرد و گفت به ترک دنیا مشهور شده ام- و دم

”از فقیری می زنم- اگر الحال باز رغبت بدینا نمایم بان زن هندومی ماند که باشوهر مرده برآ

”سوفتن زفته باشد- آتش سوزان دیده خواهد که بگریزد- کناسان بچو بهاسریش راشکسته

”بسوزانند- فقر با استقلال داشت و نازنده بود به جمعیت و فراغت بود-

راقم الحروف آزاد گوید که فقیر را با نواب نظام الدوله ناصر جنگ شمشید

خلف الصدق نواب آصف جاه طاب ثراه ربط عجبی اتفاق افتاده بود و گفته

که بالا تر از ان متصور نباشد دست بهم داد- چون نواب نظام الدوله بعد حلت

پدر برسد ایالت دکن نشست بعض یاران دلالت کردند که حالا هر نتیجه که خواهد

میراست اختیار باید کرد و وقت را غنیمت باید شمرد- گفتم آزاد شده ام- بنده مخلوق

نمی توانم بشد- دنیا بهر طالوت می ماند عرقه از ان حلال است زیاده حرام- و

این شعر فرو خوانده شد

درین دیار که شاهای بهر گدابخشند غنیمت است که ما را همین بابخشند

وفات ماهر در سنه تسع و ثمانین و الف (۱۰۸۹) واقع شد صاحب دیوان ضمیم و

مثنوی های متعدد است- و مثنوی مختصر در مدح جهان آرا بیگم دختر صاحبقران

ثانی شاه جهان گفته بنسب عینایت خان آشنا تخلص نزد بیگم فرستاد است

بذات او صفات گردگار است که خود پنهان و فیض آشکار است

بیگم را خوش آمد- و پانصد روپیه صلح فرستاد-

له نتائج الافکار صفحه ۳۹۶ مطبوعه مدراس ۱۸۷۳ء-۶-

اما در کلیات نعمت خان عالی شنوی شانزده بیت در تاریخ عمارت زین العابدین
 دختر خلد مکان بنظر رسیده در آن شنوی بیت مذکور هم هست - تو او افتاده باشد -

ماهر در شنوی گوید در نعت سرور کائنات صلی الله علیه وسلم سه
 گرچه آورد پیش ازین عیسی مرده را دوباره در دنیا
 از ره معجز آن جهان کرم عیسی آرد دوباره در عالم
 چشم چگونگی دیدن رویت هوس کند نظاره بر چراغ تو کار نفس کند
 حاسد اهل سخن داغ ز حسن سخن است انتقام پدر از خصم سپری گیرد

(۶۱) فیاض - ملا عبد الرزاق

لابحی الاصل قمی الوطن - مصنف کتاب «گوهر مراد» تلمذ بنی حضرت حکیم صدرای
 شیرازی نموده و در عقلیات و نقلیات و دستگاه عالی بهم رسانده و جلواندیشیه را
 بسمت سخن طرازی نیز عطف می ساخت -

دیوانش محتوی برقصائد و مقطعات و غزلیات و ساقی نامه و دیگر نوع شعر بنظر
 رسید - قصائد طولانی فراوان در مدح ائمه اهل بیت رضوان الله علیهم و استاد خود
 حکیم صدرای شیرازی - و استاد الاستاذ میر باقر و اما و استر آید می - و در
 مدح شاه صفی صفوی و امراء عصر دار و در رقی هندی گوید سه

حبذا هند کعبه حاجات خاصه یاران عاقبت جو را
 هر که شد مستطیع فضل و همنز رفیق هند واجب است او را
 سوی زلفش می کشد آشفته سامانی مرا می کند تکلیف هندستان پریشانی مرا
 کرا و مانع که از کوی یار بر خیسند و نشسته ایم که از ماغبیار بر خیسند
 اثر نمیده دل از حرف مهربانی تو چو شمع تا یکی این گرمی زبانی تو

ز شیرین بود خسرو خوشدل فریاد زان خوشتر
 که داد دلیران خوش باشد و بیداد زان خوشتر
 سنگ بالین کن و آنکه مزه خواب به بین
 تا بدانی که چه در زیر سر مردان است
 ہزار حج کند ار باغبان باین نرسد
 کہ وقف مشہد بلبل کند گلستان را
 قسمت مازین چین بار سے تعلق بود بس
 سرور نازم کہ آزاد آمد و آزاد رفت
 دریاب این اشارہ کہ شاہان نابخو
 نام بلند خود بہ نگینی سپردہ اند
 ہر کس کہ زخم کاری مارا نظر کرد
 تا حشر دست و بازوی او را دعا کند
 بیک زخم دگر جان مراد اضطراب افکند
 نمی دادم چہ سان مغز و دارم قاتل خود را

(۶۲) تجلی - ملا علی رضا اردکانی

از کہ احد از ادگان اردکان من اعمال فارس است - بعد از ان کہ قدم
 در مرحلہ سن شعور گذاشت بہ ارادہ تحصیل علم بہ اصفہان رفت - و نزد آقا
 حسین خوانساری کہ از مشاہیر بخاریہ است تلمذ نمود و تحصیل را بپایہ تکمیل رسانید -
 آنگاہ عازم کشور ہند گردید - علی مردان خان دکنج علی خاں کہ در
 سال یازدہم جلوس شاہ جہانی از قندھار ہند آمد و بمنصب ہفت ہزارری و خطاب
 امیرالامرائی سرمایہ مبالغت اندوخت - مقدم اورا گرامی داشت و بتعلیم فرزند خود
 ابراہیم خان مقرر نمود - و رعایت فراوان بعمل آورد - و پنجین سائر امراء ایران
 با او مہربانی و گرمجوشی بتقدیم می رسانیدند -

بعد چند سے ہوا می وطن اصلی در حرکت آمد - و ازین دیار بہ صفالان معاذ
 نمود - شاہ عباس ثانی مشمول رافت ساخت - و در شہور سہ اشتین و سبعین
 و الف (۱۰۷۲) قریہ از مضافات اردکان در سیورغال او عنایت فرمود -

و در سہ ثلث و ثمانین و الف (۱۰۸۳) شاہ سلیمان صفوی اورا بہ درگاہ

طلب کرد- و بحضور مجلس خود اختصاص بخشید- از آن وقت در صفایان مقیم بود- و بر
جاده ذکر علم و تالیف فنون مستقیم- تا آنکه بمنزل خاموشان شتافت -

شاعر خوش خیال معنی یاب و بطالع شهرت کامیاب است- دیوان غزل و قصاید
دارد- و شنوی معراج الحیال او مشهور است منتخب دیوانش بنظر در آمد و این
چند بیت به تحریر رسیده

خیالش چون شود خمیازه فرمای برود شوم لبالب می شود چون هاله از مهتاب آغوشم

در ره محل نشینان وفا واپس میباش تا توانی بوی گل گردید خار و خنص میباش

خواهم چو بهله با تو می همسر می کنم دسته بران میان زده قالب تهی کنم

بیا که بنیوی به چشم نظاره زندانی است نگه دیده چون تار در سیلیمانی است

هر چه آید در نظر آئینه دار ناز او دست کفو ایمان چون دو چشم از یک در گذشت

نفس بدر اگر رسد فیض نصیب دیگر است آنچه باز بنوری ماند همین نیش است و بس

(۶۳) اشرف ملا محمد سعید

پسر ملا محمد صالح مازندرانی است و صبیه زاده ملا محمد تقی مجلسی فاضل
صاحب جودت بود- و شاعر و الا قدرت- طبع چالاکش معانی تازه بهم می رساند- و
عجائب گلهادر جیب و دامن سامعه می افشاند-

در آقا جلوس خلد مکان به هند رسید- و به ملازمت سلطانی استسعاد
یافت- و بتعلیم زریب النساء بیگم و دختر پادشاه مقرر گردید- مدتی باین عنوان
بسر برد- آخر حجت الوطن مستولی گشت- و قصیده در مدح زریب النساء بیگم مشتمل
درخواست رخصت بنظم آورد- در انجامی گوید

یکبار از وطن نتوان برگرفت دل در غمتم اگر چه فزون است اعتبار

پیش تو قرب و بعد تفاوت نمی کند گو خدمت حضور نباشد مرا شعار
نسبت چو باطنی است چه دہلی چه اصفہان دل پیش تست تن چه بہ کابل چه قندھار
و در سنہ ثلث و شمانین والف (۱۰۸۳) بہ اصفہان معاودت نمود۔ و
کرت دیگر قائم روزگار زمام اور اجانب ہند کشید و در عظیم آباد پتہ ہاشم
عظیم الشان بن شاہ عالم بن خلد مکان کہ در آخر عمر جد خود نظم آن
صوبہ می برداخت۔ بسری بُرد۔ شہزادہ خلیلی طرف مراعات ادنگاہ سے داشت۔
و بنا بر کبر سن در مجلس خود حکم شستن کردہ بود۔

ملا در پایان عمر ارادۂ بیت اللہ کرد و خواست کہ از راہ بنگالہ در جہاز نشستہ
عازم مقصود شود۔ اما در شہر مونگیر از توابع پتہ سزاوول اجل در رسید۔ و اورا
بعالم دیگر رسانید۔ قبر ملا در آنجا مشہور است۔

اولاد او در بنگالہ می باشند۔ میرزا محمد علی وانا تخلص سپر ملا محمد سعید مرد
فاضل و شاعر بود۔ و در مرشد آباد فوت کرد۔ چند ورق اشعار بخط خودش بنظر
در آمد۔ از انجا فر گرفته شد۔

تاسینہ نامیت رسانا وک نازت
دل زمن رم کردہ در ابرو جانان ماندہ آ
زان دل از کشمکش ہند پریشان ماندت
کہ ز ہر رو پیہ دہ ماشہ ہما خوا بانداست
نہمت چو بد رشود با ولم چه خواہد کرد
ہلال یک شبہ ابروت کتا نم سوخت
دیوان ملا محمد سعید اشرف بمطالعہ درآمد۔ انواع شعر قصیدہ و غزل و شنوی
و قطعہ وغیر ہا دارد۔ و ہمہ جا حرف بقدرت می زند

وقتہ تریب النساء بیگم پرستارے را برائے ملا فرستاد کہ در خدمت خود
نگاہ دارد۔ ملا ناخطوط شد و قطعہ طویلیہ در خدمت پرستار نظم کردہ بزریب بیگم

ارسال داشت - اولش این است

قدر دانشورشناسا نور چشم علما ای که هرگز قدرت هم چشمت حورا داشت
 درین قطعه آیه که میفرماید قَوِّمُوا لِنَفْسِكُمْ اَوْ اَدْنٰی راجائے آورده که نمی توان بر
 زبان قلم گزارد - خداوند در جزای این بی ادبی بچه عقوبت گرفتار خواهد گشت - اینجا
 است که حق تعالی می فرماید الشُّعْرَاءُ يَكْتُمُونَ الْغَاوُونَ الْمُرْتَدُونَ وَالْمُكَذِّبِينَ
 كَلَّ وَاِدْبِیَّهُمْ كَلَّ -

این چند بیت از غزلیات او ایراد می شود

اشک که راز عشق بگوید نشان نمی است	طغی که خوش محاوره افتد نشان نمی است
سبح گردانی به هنگام پریشانی کند	عامل از بیایگی دو لایب گردانی کند
از غم افلاس او قائم به بیهوشی گزشت	چون چراغ مفسان عمرم بخاموشی گزشت
در ایران نیست جز مهند آرزو بے روزگارانی	تمام روز باشد حسرت شب روزه دارانی
حیات از صحبت افسردگان ناپود می گردد	که چون فصل زمستان شد نفسها و دومی گردد
هر خود را از توای بے مهر که خواهی برید	تا جوانی عاشقم چون پیر گردیدی مرید
بدنی چون در آید آدمی بد بخت می گردد	هوا چون در میان مشک آید بخت می گردد
بشان پلئه میزان نگر که از تنگین	بلند ساخته پا در برابر خود را
کنی اگر ره باریک آدمیت سر	منه ز کف چو رسن باز لنگر خود را
ساقیا ساغر بگردش آرمگین و اگذار	کشتی دریا کشتان را لنگر بے درکار نیست
گر نگین نیست نگین دان طلار عشق است	حسن لیموی آن آبله و هم بد نیست
گشت منفی ز وصل اشرف بیا و عارضش	تا چون آن حافظ که مصحف را تمام از بر تو
کابلان راجز لکد کوب حوادث چاره نیست	می کند مالیدگی سحبتت اعضا را علاج
خافلان را چرک دنیا نیست زینت در لباس	جامه تصویر از روغن مصفا تر شود

در جوانی روش حالت پیری دارم	چون گل زرد بهارم بخندان می ماند
بچه درویش که شیرینی بر منعم برد	عاشقان پیش تو اول جان سپاری میکنند
جا بلان اهل جهان را تیر روی ترکش آ	فرد چون گردید باطل جلد دفتر می شود
رفته رفته آبرو را بر طرف سازد غضب	آب را چند آنکه جوشانند کمتر می شود
جمال نازنین نو خطم ماند مرتع را	که خطش در کمال خوبی و تصویب هم دارد
نقره چون انگشتری گردید می بچید بلبل	می شود در وقت پیری حرص دنیا بیشتر
مرد را خلق بگو کم ز نجابت نبود	موم خوشبو چو شود هست چو عنبر ممتاز
کار خود کن راست چون فواره بجا مدغمه	خود نهال خویش خود آب روان خویشان
طفل صاحب حسن را در خانه بودن بهتر است	اشک بگینم نمایان گریه باشد گو مباش
چو برگ لاله نشینند گریه هم عشاق	بکف کرون داغ تو در میانه خویش
چو نور چشمم ضعیف از نظاره عینک	شود ز ساغر می خاطر پریشان جمع
در دسر بیمار را بسیار دادن خوب نیست	از نگاه ناوان او بچشمک ساختم
بچه چشمی درون که کز فروغ آید بهم	کلبه ام تاریک گردد از چراغ دیگران
کام شیرین بکنم از قی ز نور عمل	سر بزرگی نتوان گردد ز شان دگر
بوقت عرض مطلب قفل خاموشی بلب دارم	چو آن شخصی که در خمیازه گیرد بر دمان دست

(۶۲) راقم - میرزا سعدالدین محمد مشهدی

راقم نقوش غریبه و ناظم جوهر عجیبه است - میرزا اصائب سخن اورا تفسیر

می کند می گوید

این جواب آن غول صفا که راقم گفته است تیغ دائم آب درجود دارد و خون می خورد

پدرش خواجه غیاثا به هندوستان تجارت می کرد و میرزا سعدالدین

در خدمت اسلام خان مشہدی شاہ جہانی معزز و محترم بسری برود۔

آخر پدار السلطنت صفایان عود کرد۔ اول وزیر ہرات شد۔ بعد از ان وزیر
مجموع ممالک خراسان۔

شوکت بخاری ماویح اوست و مدتی با او بسر برد

دیوان را تم پیش ازین بنظر رسیده بود۔ در وقت تحریر بدست نیامد۔ عرائس
افکارش بر منصفہ ورق جلوہ می نماید

همیشہ بست و کشاد من از ہمز باشد   کلید و قفل صدف ہر دو از گہر باشد
گرہ ز ناخن تدبیر کی کشادہ شود   کہ از کلید غلط بستگی زیادہ شود
بس بود در سفر کعبہ مقصد مارا   توشہ رہ قدمی چند کہ برداشته ایم

(۶۵) شوکت بخاری (محمد اسحق)

معنی یاب وقت آفرین۔ و گلستانہ بند خیمالات رنگین است۔ از عنفوان شعور
زلف سخن را شانہ کشید۔ چہرہ عرائس معانی را غارہ تازہ مالید۔

در اصل صراف پسرے است از بخارا۔ ہما بخا نشو و نما یافت۔ و بنقادی نظر
خداداد طلای جہد در بازار نکتہ سخنے را حج ساخت

وقتے اوزبکے اورا رنجانید۔ دکان را بر ہم زدہ ترک وطن گفت و رخت ہجر
بہ مشہد مقدس کشید و ناصیہ سعادت باستان سائی روضہ رضویہ منور ساخت
و صحبت او با میرزا سعد الدین وزیر ممالک خراسان بر آمد و سالہا با او بسر
برد۔ و قصائد غرادر مدح او پرداخت۔ دریکے از قصائد می گوید

ستارہ فلک اقتدار سعد الدین   کہ سعد اکبر ازو کرد استفادہ نور

بیاض شعرو سوادِ خطِ ترا نازم کہ بہ ز شام بہرات است و صبح نیشاپور
 روزے مرزا سعد الدین کسی را در طلب شوکت فرستاد۔ شوکت در آن وقت
 بیدماغ بود۔ جواب داد۔ میرزا آزرده شد۔ و باحضار گفت یاران بہ بینید۔ من با
 شوکتا چہ بد کردم۔ این حرف بہ شوکت رسید۔ متاثر شد و این بیت فرخواند
 منت اکسیر مارا زندہ زیر خاک کرد از طلا گشتن پشیمانیم مارا مس کنیند
 ہمان ساعت ہمہ را پشتِ بازو نہد درویشی در بر کرد۔ و سرے بصوب
 اصفہان کشید و بقیہ عمر در دارالامان انزو بسر آورد۔

چاشنی درد و مذاق شکستگی بر تبتہ اتم داشت۔ میر عبدالباقی صفایانی نقل
 کرد کہ من در اصفہان بودم کہ شوکت بخاری تشریف باصفہان آورد۔ اکثر خدمت
 اومی رسیدم۔ گاہے اتفاق ملاقات نیفتاد کہ اورا بے گریہ دیدہ باشم۔ و اعوہ کہ با
 او ہر تہا یار بودند می گفتند کہ تا اورا دیدہ ایم چنین دیدہ ایم۔

شوکت اکثر مضامین ادعائی می بندد۔ و معانی وقوعی کم دارد چنانکہ بر ناقان
 عیار سخن مبرہن است۔

گلگشت دیوانش اتفاق افتاد و این چند بیت در سبک تحریر در آمدہ

در از بیگانگی شوخی بروی آشنا بندد	کہ از وحشت بشام دیدہ آہو جان بندد
در شام عم خویش مرا صبح اُمید است	گر نقش نگین تیرہ بود نام سفید است
از برای سزجوی سعی بیش از پیش کن	چون گل رغنا خزان را زیر دست خویش کن
نفس از بدن رہے سوی آن آستانہ یافت	بو کر و خواب را سنگ را ہے بخانہ یافت
خون من صدبار می ریزم می بندی جنا	نیست دلگیری دے از کشتن و بستن ترا
نباشد آسمان را آفتے از لامکان سیران	خطر از رنگ می بیرون زد نہا نیست مینارا

لہ دیوان شوکت بخاری قلمی نایاب در کتب خانہ آصفیہ حیدرآباد دکن موجود است۔

یکمشت استخوان شدم از بس گرفته است	چون کعبتین داغ تو از شش جهت مرا
وقت آن شد که سبک و جیم از دست برد	چون حنای سمرناخن شده ام پای بر کاس
دیده و ادید بود مایه سرگردانی	گردش عید مرا سنگ فلاخن کرد است
ماتم و شور جهان دست بهم داده اند	خنده مینا عی مے گریه مستانه است
هیچ مرگ نبود سخت تر از خود بینی	پیش صاحب نظران آینه خشت لی راست
می توان دادن از ان کنج دهن کام مرا	آز ویم گر چه بسیار است از کم بیش نیست
غیبت است جوانی که موسفید شدن	بقدر فرصت یک شیر گرم کردن نیست
عشق معشوق چو شد حسن کند تسخیرش	شیشه سرو پری ز اد ز قمری دارد
هستی جاوید باشد ماتم خود داشتن	خضر پیرا هن برگ خویش آبی می کند
خود آرا شوخ زاهد مشربی افکنده از پایم	که دستش سج از تخم گل رنگ حنا دارد
بود کوچک دله سر مایه عزت بزرگان را	اگر دریا کند گرد آوری خود را اگر باشد
قیمت گوهرم افزون رنگ می گردد	گردش چشم خریدار کند غلطانم
سخن را قطع کن تا قطع راه دل توانی کرد	که من از قرص مهر خامشی زاد سفر دارم
طبع در مذہب آزاد مردان کفری باشد	چرا گیرم ز ناصح پند آخر همه دارم
بمردن هم نیفتد از بلندی رتبه نامم	برنگ مرده فیروزه تابوت از نگین دارم

رباعی

در دهر کسی که ارجندی دارد	عیبش کن ار چه خود پسندی دارد
از بس گروی فتاده ایجاد زمین	هر کس بمقام خود بلندی دارد

(۶۴) قاسم - قاسم دیوانه مشهدی

در عنفوان سن تمیز به اصفهان رفت و تحصیل علم اشتغال وزرید و وزیر

شباب روی به هندوستان آورد - و مدتی درین دیار بسر برد و در دارالخلافت
شاهجهان آباد رخت بوادی خاموشان کشید

دیوانش بملاحظه درآمد - و این چند بیت پیرایه تحریر پوشیده

می طپد دل در برم از شوخی سیاره	چشم و انعم می پردمی آید آتش پاره
لب نموش و شکوه در دل چاره ما کردنی است	ماند در منزل کلید و قفل در و اگر دنی است
می شود هر چند نیکو یار بدخومی شود	ناز چون بر خویش باله چین ابری شود
رقعه از خط مشکین تو تحریر نشد	دو جهان زیر روز بر شد ز بروز زیر نشد
خامه بوقلمون در کف اندیشه گذاخت	رنگ آخر شد و نیرنگ تو تصویر نشد
قاتل دو کار در حق ما کرد روز قتل	دستم گرفت و خون مرا پایمال کرد
رسد لاف بجز دقا صد صحرا نور دے را	که مانند نگاه از خانه خود فرد بر خیزد
چون نسخه دقیق به نزدیک کم خرد	از دیدن تو آینه را خواب می برد
فسرده دل همه شب داغهای من شمرد	چو مفلسه که نه دیگران حساب کند
باین طراوت اگر بگذری بکوچه نقاش	برای ماهی تصویر فکر دام نماند
کار مژگان تو از گوشه ابرو آید	بر کمان تو چرا منت ترکش باشد
بے مشقت نبود قطع تعلق قاسم	رشته هر چند ضعیف است گسستن دارد
اگر از حق پرستانی - کتاب از خلق روی دل	که شکل آدمی بت را خدای آدمی سازد
بسکه بے روی تو دشوار نظر باز گم	مژه موکے ست که از داغ جد امی گردد
طفل بے پروا آمیزش نمی داند که چیست	می کند کم خانه آئینه تمثالش هنوز
خداوند که سر از دیده یا از دل برون آرد	ز مژگان شوخ تر خاری که من در پیک خود دام
درین چمن نمرنگها - پیوند م	فتاده است به شلخ دیگر رسیدن من
باش هموار که آسیب درشتی نه کشی	صافی آینه بیکار کند سولان را

مرتبہ حرفِ سخنور ز سخنِ سنجِ پیرس   خبر از قیمتِ گوہر نبود دریا را
راز دل نتوان بزور از مرد بینا و کشید   آب کے بیرون تراود از فشارِ آئینہ را

(۶۷) طغرای ملا طغرای مشہدی

طغرای منشور استعداد است و فروغِ پیشانی قابلیتِ خدا داد - طرحِ نثر
بطور نو انداختہ و لآلی عبارات را بجملای تازہ نظر فریب جو ہریان ساختہ
از ولایت خود بسوادِ اعظم ہند خرامید - و یکچند در ظلِ عنایتِ شاہنرادہ
مراد بخش بن شاہ جہان پادشاہ ہمداد دل کامیاب گردید -
و در رکابِ شاہنرادہ بسیرِ مالک و کنِ پرواخت - آخر در کشمیرِ جنتِ نظیر گوشہ
را نزد گرفت و ہما بجا بمقر اصلی شتافت - و در نزد یک قبر ابوطالب کلیم مد فون گردید
طغرای کلامش بہ این خوش نقشے صورت می بندد

دلاچو شمعِ رگ گردنے ملائم کن	ز بہر دادنِ سر پائے خویش قائم کن
کج نیابد کامِ دل بے اتفاقِ راستان	تا بقربانت شود بانیرے سازد کمان
کلاہ فقر ز ترکِ گل و گیاه مکن	بغیر ترکِ ہوا صرف این کلاہ مکن
اگر چو آیینہ سر تا قدم شوی ہمہ چشم	بسوی دوست نگر - سوی خود نگاہ مکن
گدایِ عشق گرت جانشینِ خویش کند	نشستہ باش و تواضع بہ پادشاہ مکن
عروسان را بسوی جملہ نتوان بر دے ساز	بہ آواز دف و نئے دختر راز را ہمینا کن
باید چو برق خندہ زنان از جہان گزشت	نتوان چو ابر بر سر دنیا گریستن
موی سید کافتد ز سر ہر گز نمی گردد سفید	از عیشِ عورت کی کند پیری تصرف در جوان
سایمی افتاد از طغرا در ایامِ شباب	پیر چون شد می خورد از سایہ طغرا بر زمین
مینا سپای سانر چون سر نہد بہ سجدہ	چیزے دگر نخو اہد غیر از دعائے یاران

در سہ فصل عمر باید سر بچیب غم کشید تا توانی ہچو گل یک فصل خندان بستن
شاید بہ بیند آنچه نما کرد آسمان از دود آہ سرمہ بچشم ستارہ کن

(۶۸) مخلص (میرزا محمد کاشانی)

از عالی تلاشان خطء کاشان است۔ قیاس صحتش منتج مضامین تازہ و کلام
ملحش مفید حلاوت بے اندازہ۔

دیوان غزلش بنظر رسید۔ سیر تما مش از تنگی فرصت اتفاق نیتقاد چند بیت
عجالتہ الوقت فرا گرفتہ شدہ

کردہ بیجا دم از طرہٴ جانانہ جدا دست مشاطہ الہی شود از شانہ جدا

نظر بنامہ این خاکسار نیست ترا دماغ خواندن خط غبار نیست ترا

چہ لازم در مقام بحث با دشمن میان بستن نمی باشد سلامی بہتر از تیغ زبان بستن

چگونہ خواجہ با سیم سخا علم گردد کہ چون سوال کنی حاتم اصم گردد

ما چون قلم سخن بزبان دیگر کنیم چون کار ما بحرف رسد گریہ سر کنیم

این خوارے کہ بر سر کوی تومی کشیم ہرگز نشد کہ نقل بجای دیگر کنیم

قدرت بیجا نشد مشہور در عالم بہ رعنائی تخلص بیشتر شہرت کند از نام موزون

ز عصبیان لب گزیدن در جو اینہا نمک دار ازین نعمت چہ لذت می بری چون ریخت دندان

چون گرفتہ بیت شاعر در عطا مستی مکن تا کہ مے مضطر نباشد کہ فروشد خانہ را

بدست غیر دوی ساعد چون نقرہ خامت یقربان سرت گردم مکن این خام دستہا

ہست تا محشر بی پای بیگناستہ یک قدم امن بودن می کند نزدیک راہ دورا

حد ہر آنکہ بدستور نیست در قانون عقل چوب از مضراب می باید خبر طنبور را

نمود نام نگوی تو عالمے تسخیر اگر چہ غیر نگین نیست یک سوار ترا

می شود و در زلفش چو شد نقش تمام هر قدر کار تو صورت نپذیرد خوب است
 بیگانه و ارمی گذری از سواد چشم ای نور دیده حبت وطن در دل تو نیست ✓
 حالت ما با ذراته تسبیح در ذکرش یکی است هر که نامش بر زبان آورد برد از جا مرا

(۶۹) موسوی - موسوی خان میرزا معزالدین محمد

از اجله سادات قم - و چراغ دودمان امام هفتم است - و صبیبه زاده میر
 محمد زمان مشهدی که سرآمد علمای مشهد مقدس بود
 موسوی خان از عنفوان شعور و ابرین سعی آکتساب علوم برزید - و اوائل
 کتب در وطن خود تحصیل کرد - و در ریجان شباب با پدر خود میرزا فخر ابرهم
 زده - بدار السلطنت صفایان شتافت و ده سال در حلقه درس آقا حسین
 خوانساری تلمذ نمود - و جاده عقلیات و نقلیات نور دیده خود را با تفسی حدو
 کمال رسانید -

و در سنه اثنتین و نمانین و الف (۱۰۸۲) تشریف به هندوستان آورد
 و دخلد مکان بواسطه جوهر ذاتی و نسبتی مورد الطاف ساخت - و تبر و تیج صبیبه
 شاه نواز خان صفوی و سلف ساختن با خود فرقی عجزتش بر افراخت -
 اول بدیوانی صوبه عظیم آباد - پتنه مامور گردید - اما صحبتش با بزرگ
 امید خان ناظم پتنه پسر امیرالامرا شایسته خان بر نیامد - چه بزرگ
 امید خان از جلالت خاندان خود دماغ بر فلک داشت - و میر از رشته
 سیفیت پادشاه و علاوه فضل و کمال سر به تبعیت ناظم فرود نمی آورد - آخر
 ناچاقی صحبت ایشان سمیع پادشاه رسید - میر حضور طلب شد -

و در سنه تسع و تسعين و الف (۱۰۹۹) بخطاب موسیٰ خان و دیوان تن
 سرافرازی یافت - و بعد یک سال بدیوانی مجموع ممالک و کن کامیابی ^{خوش}
 سال تولد میر سنه چسین و الف (۱۰۵۰) است و سال انتقال که در ^{تولدت}
 و کن اتفاق افتاد - سنه احدی و مائة و الف (۱۱۰۱)
 اول فطرت تخلص می کرد - آخر موسوی قرار داد - و خطاب خانی
 هجدهمین تخلص گرفت -

دیوانش متداول است - این چند رشحه از ان سحاب می چکده

جزیاد تو فکر دل ناشاد ندارد	این شیشه می غیر پری زاد ندارد
نباشد آشنائی در جهان غیر از می نابم	اگر در خانه خود نیستم در عالم آیم
نو توبه ایم که بشرا بے بجام کن	ساقی عیار ناقص مارا تمام کن
بدل افکند آتش باز زلف عنبرین ^{می}	چراستند ز این تیغانه آورد است ^{هنگام}
چینوش باشد که بکشایم بر پیش چشم گریانی	کشم در رشته نظاره مروارید عطرانی
نظر برگریه مستانه ام گردوش می کردی	شراب جلوه در ساغر آغوش می کردی
تیره روزم پستی اقبال معار من است	چون لیکن روی زمین سر کوب دیوار ^{است}
شراب با گل مہتاب نشه شیش دهد	لبش ز خنده دندان نما ر بود مرا
با بیچ مسلمان نظر رحم ندارد	شمشیر نگاه تو مگر کار فرنگ است
اینکه از بے سخنی گشت مرا چیزی نیست	زنده ام کرد بیک حرف قیامت این ^{است}
در قتل ما نکرد کی انتظار تو	کوتاهیست که بود ز عمر دراز بود
نمی باشد نگین قیمتی را نقش در طالع	هنر هر کس که دارد در جهان گننام میگرد
ندارد با بزرگان چهره گشتن صرفه فطرت	که کهسار از جواب هیچ کس ملزم نمی گردد
مژده زخم نوی گریه شهیدان ندهند	بچه امید سر از خواب عدم بردارند

دران صحر که بودم آگه از ذوق گرفتاری
غزالان را سراغ خانه صبیاد می دادم
همت ماضی تقویم را یکسر نوشت
گر سیه روزیم وقت عالمی از ما خوش است
در فکر آن دماغم و در یاد آن کمر
چون من بروزگار دگر هیچکاره نیست

(۷۰) راسخ - میر محمد زمان سهرندی

سهرند شهر سیت مشهور در وسط راه دهللی و لاهور - نام قدیمش سهرند
است چون سلاطین غزنویه از غزنه فی تا سهرند متصرف بودند - سهرند زبان زد
خلایق شد و چون صاحبقران ثانی شاه جهان کابل را تا قریب غزنه
در تصرف داشت - حکم شد که سهرند را بنام قدیم که سهرند است - می نوشته
باشند -

راسخ سید و الاثر اد بود و راسخ القدم جاوه استعداد - معانی تازه
می یابد و خوبان خیال را در لباس رنگین جلوه می دهد -
از عمده ملازمان و مصاحبان شاهزاده محمد اعظم بن خلد مکان بود و
بمنصب هفتصدی سرفرازی داشت -

وفاتش در سهرند سنه سبع و آتة و الف (۱۱۰۷) واقع شد "راسخ برد"
تاریخ است -
۱۱۰۷ هـ

طوطی ناطقه آهنگ کلاش سر می کنده

گر نبوده تاج بسم الله بآب و تراب
کجکلا هیما نکرده بر سر ام کتاب
یاد از شام غم بزم خموشان کردیم
مشته از سر مه گرفتیم و پریشان کردیم
جامه صبر ببالائے جنون تنگ آمد
آنچه از دست بر آمد به گریبان کردیم

له یک شوی راسخ سهرندی به حیدرآباد دکن در مطبع اختر دکن بقالب طبع در آمده است -

(۷۱) علی (شیخ ناصر علی سهرندی)

شیرنستان سخنوری است و مردمیدان معنی گستری - ذوالفقار کلکش به بیخ قلم و بیان پرداخته - و تصرف طبعش آفتاب سخن را از افق غربی راجع ساخته - سمرخوش گوید

در ملک سخن بود جهانگیر علی   در مشرب دل ولی علی - پیر علی

باشعری نمی رسد شعر کس   ز انسان که خط کس بخط میر علی

گل و ارستگی بر سر داشت و جام استغنا در دست - چاشنی گیر مشرب بلند بود و

متمسک سلسله علیه نقشبند - استفاده از جناب شیخ محمد معصوم خلف الصدق مجدد

قدس الله اسرارها نموده - و در ثنوی زبان به مدح حضرت شیخ کشوده که

چراغ هفت کشور خواجه معصوم   منور از فروغش همدتا روم

ردا از ما هتتاب شرع بردوش   چون صبح از یاکاکی باطن قصب پوش

مولد ناصر علی و موطن و منشأ سهرندی است - ابتداء حال با میرزا فقیر الله

مخاطب به سیف خان بزغشی چون جوهر شمشیر ملازم بود - چون سیف خان

را حکومت اله آباد از پیشگاه خلافت مفوض گشت - در رفاقت او بگلگشت

اله آباد خرامید - و چند بسیر مجمع البحرین دماغ را تازه کرد -

سیف خان پسر تربیت خان بخشی سیوم صاحبقران ثانی شاهجهان

و داماد اسلام خان خوشتی - سفید و فی متخلص به والا است در عهد خلد مرکان

سند تسع و سبعین و الف (۱۰۷۹) به صوبه داری کشمیر ریاض آمالش نصارت

یافت - بعد چند بسیر گوشه انزو گرفت و در سنه ست و ثمانین و الف

(۱۰۸۶) بعنایت بحالی منصب و خطاب و خلعت خاصه و شمشیر از تنگنای عولت

بر آمد - و پس از آن بنظم صوبه اله آباد ویرانی خاطرش آبادی پذیرفت - و

بیست و پنجم رمضان سنہ خمس و تسعین و الف (۱۰۹۵) پیمانہ حیالتش بسر نیز گردید۔
سیف آباد یک منزل از سہرند آباد کردہ سیف خان است کہ خلد مرگان
اور ابطریق آل طمغاعنایت نمود۔ سیف خان جو بہر قابل و قابل دوست بود۔
”راگ در پین“ در فن موسیقی و رقص ہندی بعبارت پارسی تالیف اوست۔

بعد از گذشتن سیف خان۔ ناصر علی در سنہ ہزار و صدم (۱۱۰۰) از سہرند
بہ بیجا پور رفت۔ و با ذوالفقار خان بن اسد خان دزیر اعظم خلد مرگان
موافقت دست بہم داد۔ بلے علی بود ذوالفقار کے بدست آورد و در مدح او
غزلے پرداخت کہ مطلعش این است ۵

ای شان حیدری ز جبین تو آشکار نام تو در نبرد کند کار ذوالفقار
ذوالفقار خان یک زنجیر نیل و مبلغہ خطیر صلہ داد۔ ناصر علی بہمان ساعت ہمہ
را بر مردم پاشید۔ و تہی دست بہ منزل خود برگشت۔

و چون ذوالفقار خان در سنہ ثلث و مائت و الف (۱۱۰۳) بہ تسخیر ملک
کرناتیک اقصای ملک دکن متوجہ گردید۔ با او بہ کرناتیک رفت و ایامے
معدود دران نواحی بسر برد۔ و بانشاہ حمید اعتقاد تمام بہم رسانید در مدح
اومی پردازد ۵

اینک اینک ساتی شیرین رسید	نوبت جام حمید الدین رسید
حلقہ درگاہ بیچون جام او	از زمین تا آسمان در دام او
جام او خورشید رسانی بود	انجن افروز سبحانی بود
گر جمال او براندازد نقاب	روزین ہر خانہ گردد آفتاب

و در جلالتش برکشید تیغ از نیام غیر او باقی نماند و السلام
 و این شاه حمید مجذوبه بود در چنچی - بعد فوت او علی دوست خان
 از رؤساء نوایت ارکات بر مرقد او قبّه عالیشان بنا کرد -

و از ممدوحان ناصر علی شاه عادل پسرخواجه شاه مخاطب به شریف خان
 است - شریف خان از سرافراز کرد های خلد مکان بود و چند سینه بصب
 صدارت کل امتیاز داشت - گویند شاه عادل ترک دنیا کرده بود - و دامن دست
 فقر بدست آورده - ناصر علی در مدح او قصیده دارد که مطلعش این است -

منم آن طفل نظر کرده استاد قدیم که بود نقطه سهواً قلمم فکر حکیم
 و با غضنفر خان ربط کلی داشت - و این غضنفر خان از رفقا ذوالفقار
 خان بود و بحکومت کپچی می پرداخت - کپچی شهرسیت مشهور بر مسافت دوازده
 کرده از ارکات و یکی از معابد سبعة هینود است - در مدح غنفر خان گوید
 هچو پیل بے جگر بگریزد از میدان ما بشنود گر کوه آواز غضنفر خان ما
 آخر الامر از دکن به هندوستان حطف عنان نمود - و در شاهجهان آباد
 بے نیاز مندانه می گزرانید - و همین جا بیستم رمضان سنه شان و مائة و الف
 (۱۱۰۸) بحجته الماومی خرامید - عمرش قریب شصت سال و قبرش در حوالی مرقد
 سلطان المشائخ نظام الدین دهلوی قدس سره -

سید جعفر روحی زبیر لوری نقل می کرد که روزی با جمعی از یاران بزیارت
 خاک شیخ ناصر علی رفتم و با هم صحبت داشتیم - یارے رو بقبر شیخ ناصر علی آرد
 گفت - بارے آن قول شما چه شد که

خاک گردیدیم و می رقصه هنوز افغان ما خم شکست امانی زیند می جوشان ما
 گفتم بر زبان شما این افغان ناصر علی است که بر نفس درآمد - یاران تحسین کردند

صیر کلکش در گنبد خضرا پیچیده - این چند بیت بنا بر قانون کتاب بحر بر رسیده

یکش چشم خوش نگهان فروش راه اوست   آنجا که سرمه گرد کند جلوه گاه اوست

بسر بود یک جنبش ابروی تیغ قاتلم   می توان از سایه شمشیر کردن بسلم

گوار نیست عشقت طبع ناپر بهیز گاران را   چه لذت از نشاط عید باشد روزه خواران را

دوش یک لحظه بخواب آسنة یار شدم   طپش دل چه ستم کرد که بیدار شدم

خوی نازک بدل من چه ستمها که نه کرد   شیشه بر شیشه زدن کار چه خار که نکرد

قد آرا خلعتی در عالم امکان نمی باشد   دل تنگی نیاز آورده ام این جانم بیان را

خود نمائی ست که شهن ز لباسی که تراست   در تیره پیرهن از خویش چو تصویر بر آ

درین دریا نکر دم لب بحر فی آشنا هرگز   چو ما ہی شد ز بانم آب از شرم شکایتا

ما تو ای پر پوشش در کیش هم تمامیم   گر از تو بهتری نیست از ما بر نباشد

آشیان گم کرده چون من گرفتارش مباد   سخت بے رحم است می ترسم که آزادم کند

انتقام داد خواهان قیامت شد تمام   می فشانند چشم قاتل سرمه بر سوزم هنوز

ز معینهای بیغش سیز نتوان ساختن دل   بود گرد صد پری در شیشه باشد چچنان خالی

چشم بر بند اگر می طلبی رزق حلال   مرغ بسمل خویش باز نظر دوخته است

بود دنیا و دین پشت و رخ آینه هستی   بزرگ آید وجود خویش در چشم شالان را

نشاط این جهان هر چند کتر سیر حال تر   بطفلان عید روز جمعه آهسته بود و افسوس

خشم اهل کرم از لطف بخیلان بهتر   تشنه را آتش یا قوت به از آب بقاست

کلاه سلطنت خسروان شکست نداشت   نمی زدند اگر پشت پا فقیرانش

سرمه آه از درای کاروان وحشت است   ناطق ما بسته از چشم غرولان زنگها

(۷۲) وحید میرزا محمد طا هر قزوینی

یگانه عصر بود - و در فنون علوم و نظم و نثر گرد از هم عصران می برد -

الحق در ایجاد مضامین تازه و ابداع مدعا مثل بے نظیر افتاده و آن قدر دشواریگان
معانی که از صلب طبیعتش زاده - دیگر حرف آفرینان را کم دست بهم داده - میرصدیدی
طهرانی گوید

صدیدی امروز نور چشم کمال   میرزا طاہر و جید من است
و نیز می گوید

صدیدی امروز سخن سخن و جید است و جید   فرصتش باد که سرخیل بہتر کو شان است
ابتداء حال بخرید دفترے از وقت توجیہ نویسی شاہ عباس ثانی صفوی کہ
در سنہ اثنین و خمین و الف (۱۰۵۲) بر تخت فرمانروائی برآمد - مامور بود و بنا بر
فرط سلیقہ اعتماد الدولہ سار و تقی کہ وزیر اعظم شاہ بود بہ پیشدستی خود نواخت -
و چون اعتماد الدولہ بقتل رسید و منصب وزارت بر سید علا و الدین مشہور
بہ خلیفہ سلطان قرار یافت - میرزا طاہر را عمدہ پیشدستی بحال ماند - و رفتہ رفتہ
بہ مجلس نویسی شاہ کہ عبارت از وقائع نگاری کل باشد سر بلند گردید -

و در عہد شاہ سلیمان کہ در سنہ سبع و سبعین و الف (۱۰۷۷) بر مسند
دارائی نشست نیز چند گاہ در ان کار مستقل بود و یکمال تقرب اختصاص داشت آخر الامر
بوالاپائیہ وزارت متقاعد گشت -

و در آغاز عہد سلطان حسین میرزا کہ در سنہ خمس و مائت و الف (۱۱۰۵) جلوس
نمود مورد عتاب گردید - تا آنکہ از کرد و رت بہتی و ارست و رخت سفر ازین عبرت نگدہ
بعالم دیگر بر بست -

دوشنوی دارد - یکے مقابل و مخزن اسرار، مطلعش این است -

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ   ہست نہالے زریاض قدیم

و دیگر ناز و نیاز، مطلعش این است -

خدا یا سینہ بے سوز دارم دے ہچون چہ راغ روز دارم

و درین شنوی گوید در مدح شاہ عباس ثانی

چنان آباد شد ازو کے زمانہ کہ چون شانِ غسل پر شد ز خانہ

دیوان غول قریب نسی ہزار بیت ازو بنظر درآمد تا کجا کسے بنظر تامل ملاحظہ کند۔

بمطالعہ سرسری چند بیت برچیدہ شد

نورِ معشوق ازل در دم از یار اُفتاد عکس خورشید ز آئینہ بدیوار اُفتاد

مرا ز صحبت جاہل چہ پاک مے باشد کہ درد بانِ نجس حرفِ پاک مے باشد

چومی بنیم بدی از خصم خود در مہرمی کوشم ز آب سرد اتم چون سفال گرم می جو شتم

می کشد ہر کس بدامن پا بجائے می رسد جمع ساز و مزع در پرواز پامی خویش را

ناقصان را جور می باشد گوارا تر ز لطف آتش سوزان بہ از آب است خشتِ خام را

زد وقتِ ساعت آخر خود بخود رسوا شود یا تم از نالہ در زلفش دلِ زدویدہ را

سیم وز رو نیا پرستان را منافق می کند پشت و رو باشد یکے آئینہ بے سیم را

دل اگر میگیم از طفلی نمی دانی کہ چیست آنچه روز اول از ما بردہ آن را بدہ

چارہ نبود شکست تو بہ را جز انفعال از گداز خویش باشد مومیائی شیشہ را

اگر کسے از ناخوشی زادہ خود نیست از تلخی گفتار خبر نیست زبان را

بر میوہ رسیدہ زدن سنگ اہلبی است ز نہار از سوال مرخبان کریم را

دامم بر ہنہ ہچو قلم راہ مے رود باشد اگر چہ کفشِ طلا تیرہ بخت را

چون کاغذِ مشقی ز جمال تو نگاہم ہر چند کہ شوید عرقِ شرم تو خواناست

در اثر پیش است ساک گر بظاہر روزِ رفتا نقش پای اسپ ہوا راست پیش از جاد

مرا بہ ز بختنِ خونِ خود مضائقہ نیست کسے اگر تو گوید چہ را چہ خواہی گفت

چون نیم یاری گویند عاشق می کشد من ز تنہا عاشقم بردوست خود ہم عاشق است

بود خاصیت آب بقا خوب ملاجم را
 بشالان می رسد از زیر دستان فیض پنهانی
 اگر خواهی ز عمر خود صلاوت تن بسختی ده
 چو دولت یافتی خوبی بدت فرمان روا گرد
 بزری پاشی بود مشهور خورشید جهان آما
 تو اند نفس ظالم از گداز خویش عادل شد
 عیب خود نسبت بعاجز می دهد فرمان روا
 گر کند اقبال ما را کامیاب انتقام
 در وصل دلم و انشود بسکه ضعیفم
 توان کردن بنرمی کارهای سخت گیران
 بدرویشان چو آمیزی پسند حق توانی شد
 با اعتبار جنگ ندر دلتاش فقر
 غلط مکن چو سرت گشت گرم فکر بلند
 نیایم در شمار آما بسان رشته گوهر
 شاعران جان از برای شعر فغان می کنند
 درین شعر طرفه مضمون واقع شده - امثال این مضمون هر چند بلند و نازک
 باشد بسنتن و در زبان حرف گیران افتادن چرا -

مثل عمق بخاری که خود را بکه تشبیه می دهد و می گوید

بخون من شد مرگان او حریف چنان
 که شیعیان حسین علی نخون یزید
 و شیخ سعدی شیرازی که خود را در چه محل فرود می آرد
 بزیر بار تو سعدی چو خربگل در ماند
 دلت نسوخت که بیچاره زیر بار من است

و عرفی شیرازی که دہان خود را بچہ می آلایدہ
 شاہد عصمت - تلاش صحبت من کے کند خون حیض د ختر رز جو شد از بہاے من
 و ملا ملک قمی کہ خود را بچہ حوالہ می کندہ
 تا چند بو الفضول زند لاف دوستی داد ادب دہید و ملک را کتک لے زنید
 و نعمت خان عالی کہ از چہ مقام حرف می زندہ
 بیا کہ شیشہ می در وجود جام شد است بین کہ خانہ ما مسجد الحرام شد است

(۷۳) عالی - میرزا محمد شیرازی

حادی فنون و افرود و جامع علوم متکثرہ - اسلاف او در شیراز بشیوہ
 طبابت مشہور بودہ اند۔

پدرش حکیم فتح الدین عم حکیم محسن خان است کہ در ہندوستان با
 شاہ عالم در وقت شاہزادگی مصاحبہ بہم رسانید۔ و پدرش حکیم حاذق خان
 در سال آخر عالمگیری بختاب حکیم الملک امتیاز یافت و در عہد محمد شاہ بہ منصب
 پنہزاری و بختاب حکیم الملوک و کمال تقرب محسود اقران گشت حکیم فتح الدین
 نیز بہ ہند آمدہ

گویند میرزا محمد در ہند متولد شد۔ و در صغر سن ہمراہ پدر بشیراز رفت
 و کسب کمال نمودہ برگشت۔ و در خدمت ملا شفیعاعلی بیزومی مخاطب بہ دانشمند
 خان نیز تلمذ نمود۔

و در سلک نوکران خلد مکان امتیاز یافت و چون شہر حیدرآباد فتح شد۔
 تاریخ فتح از نظر شاہی گزرا نید۔ و بمرحمت خلعت سرافراز گردید۔ تاریخ این است

از نصرت پادشاه غازی گردید دل جهانیان شاد

آمد قلم حساب تاریخ شد فتح بجنگ حیدر آباد

و در سنه اربع و مائت و الف (۱۱۰۲) بخطاب نعمت خان و داروغگی باور

نعمت فراوان اندوخت و "شکر نعمت واجب واجب" تاریخ یافت

و در او اخر عهد خلد مکان بخطاب مقرب خان و داروغگی جواهر خانه نگین

دولت بدست آورد

و چون محمد اعظم شاه بعد از انتقال خلد مکان به اراده مقابلت شاه عالم

از دکن نهضت هندی نمود - میرزا محمد عالی ملازم رکاب بود - و چون محمد اعظم شاه

در وقت قرب فستین بنگاه را در گوالبیار گذاشت - میرزا محمد برائے محافظت

جواهر خانه در گوالبیار ماند

و بعد گشته شدن محمد اعظم شاه و ظفر یافتن شاه عالم - میرزا محمد نعمت

ملازمت شاه عالم دریافت و بخطاب و انشمنده خان سرمایہ مبالغات اندوخت

و بخریر شاه نامه مامور گردید - لیکن اجل فرصت نداد که آن نسخه را با تمام رساند

و قلم قضا پیشدستی نموده در سنه احدی و عشرین و مائت و الف (۱۱۲۱) نسخه عیاش

با تمام رسانید

میرزا محمد در نظم و نثر قدرت عالی دار و خصوص در وادی نثر طلسم حیرت

مے بندد

دیوان محتوی برقصائد و غزلیات و مثنوی مسمی به "سخن عالی" و منشآت

او بنظر در آمده

له در وائره میر مومن واقع حیدر آباد دکن مدفون شد - (گلزار آصفیه صفحہ ۴۱۲ مطبوعہ ممبئی ۱۳۱۶)

له کلیات نعمت خان عالی بسیار نایاب خوشخط بکتب خانہ آصفیہ حیدر آباد دکن موجود است -

در دیباچه دیوان خود می نگارد که :-

”در بدایت حال به مناسبت شغل طبابت که سمت موردی بود حکیم تخلص می

”نمودم - آخر تصحیف حکم اختیار تخلص حکیم را مانع شد و بفرموده اُستادے

”نواب دانشمند خان عالی تخلص کردم“

این چند بیت از دیوانش ملقط گردیده

نخواهد کرد ترک بُت پرستیها دل زارم	که چون سنگ سیلمانی ست مادر زارم
موج آبی چو رسد دانه ترساز شود	ناخن اینجا شکند تا گر ہے باز شود
می کند باز این دل شوریده آزار خودش	من چرا منحنش کنم او داند و کار خودش
نگذارد بحرف گریه مرا	کاغذ آب دیده را مانم
رشته جیاتم را همچو رشته تسبیح	صد گره بکار افتاد تا بیار پیوستم
نقش پای او بر گامے کند جان در تنم	خاک راه دوست گشتن آب حیوان من است
یار را در بر گرفتن کے فراموشم شود	کے رود از یاد کس چیز کی از بر می کنند
گفتی اگر قرار بگیری رسی بکام	باری ازین قرار به بینم چه می شود
دین و دله کے داشتتم از دست من کشید	در من نماند جز نفس آن ہم کشیدنی ست
در یاد لی کن وز کد و پوچتر مباشش	خواهد همیشه مرتبه آشنا بلند
سیر بانگی که بود بیتو کم از ماتم نیست	می کند سایه بر نخل سیه پوشش مرا
کشت امید مرا نشو و نما معکوس شد	روی پائین می کشد قد همچو باران دانه ام
به بنرم وصل او کاش اینقدر هم می شد محرم	که چون آئینه حرنی از پس دیواری گفتم
کو کب سوخته سیکر و گرانک مددے	همچو آتش به دل سنگ تو جامی گرم
بجای نامه شمع روشنی دادیم قاصد را	که طومار سیت شرح سوز و پیغام زبانی ہم
از عصای خویش طفل را جنیبت می کشتم	از رکابش دور وقت نیسواری نیستیم

کاملان را همه گشتگی از دست خود است حاجت گردش پرکار نشد مانی را
 خود ناتوان و لے ہنر آموز مردم اند پیران قدر خمیدہ کمان کباوہ اند
 حرف بجا ز کس نشنیدم ز اہل ہند غیر از کسے کہ گفت بمطرب بجا بجا

(۷۷) خالص - سید حسین

مخاطب بہ امتیاز خان صفائی خلف میرزا با فروز سیر قورچی - حاجی
 المحرمین الشریفین بود -

بعد ورود ہندوستان در دکن - خلد مرکان را ملازمت کرد و در سلک
 ملازمان سلطانی منتظم گردید - و بدیوانی صوبہ عظیم آبا و پتینہ و خطاب امتیاز خان
 امتیاز یافت - و ثروت عظیمی بہم رسانید -

و در عہد شاہ عالم عازم دیار ایران شد - و در بلدہ بھکر رسیدہ با علامہ
 مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی برخورد و صحبتہا داشت

امتیاز خان اموال لکوک از نقود و جو اہر و اتمشہ با خود می برد - خدا یار خان
 مرزبان سدرہ چشم طمع بر اموال او دوخت - علامہ مرحوم برین معنی اطلاع یافتہ
 ہر چند مبالغہ کرد کہ پیشتر نباید رفت - و از ہمین جا عطف عنان باید نمود - گوش نکرد
 و سر بکف بجو لا نگاہ قائل روان شد - چون بسیدوستان رسید میر محمد اشرف
 خویش علامہ مرحوم نائب خدمات سیدوستان استقبال کرد و در حویلی خود فرود
 آورد - خدا یار خان میر محمد اشرف را بتقریبہ در خدا با و طلبید - و کسان
 خود را فرستاد تا شبے کار امتیاز خان تمام کردند - و این حادثہ در سنہ اثنین

دعشرین و مآتہ و الف (۱۱۲۲) واقع شد - علامہ مرحوم "آہ آہ امتیاز خان"
 ۱۱۲۲ھ

لہ ماثر الامر جلد ۱ صفحہ ۸۲۵ تذکرہ خدا یار خان -

تاریخ یافته اند۔

دیوانش مطالعہ افتاد۔ صاف گوشت تلاشہا ہم دارو این چند بیت بزبان

قلم ودیعت می شود

ما وطن دائم بجاک کربلا می خواستیم	رشته تسبیح زدگوئے که مامے خواستیم
یساعل آنچه برآید تر از دست بده	نگاہدار زبان را دهر چه هست بده
رسید فصل بهار و زمانه گلچین است	سپند آتش می شو چه وقت تمکین است
تیره روزی مانع عرض کمال دل است	روز چون شب می شود آئینه فردا بل است
نیست تقصیر کسی که ما به بند افتاده ایم	از جنون دوری خود در کند افتاده ایم
حق القدم گرفت گهر ماے نیمرو	پای کسی که آبله زد در سراخ ما
تو تا از دیده رفتی مانی بنیم خود را ہم	جدائی از تو چون آئینه تنهای کند ما را
تا نخوانند مشوسن بھر انجمنے	که نباشد به چمن قدر گل خود رورا
یکویش قاصدی میفت بیدردان ز نادانی	همه مکتوب می دادند من دادم دل خود را
دلبر من سکه دارد پشت چشم نازکے	دیده گیریم گذارد بازے بیند مرا
ای کاش بچو رشته تسبیح تار عمر	در کربلا گسته شود گر گسستی است
یا خستی که لازم ارباب دولت است	دشنام می دهند بسائل عنیت است
نیست بے لطفی جواب نامه گزنوشت دوست	از زبان خامه ما را یاد نتوانست کرد
دیوانه برا ہے رود و طفل برا ہے	یاران مگر این شهر شما سنگ ندارد
ہمت ہر کس بقدر وسعت احوال او است	آب چندین چشمہ از یک چشمہ پل می رود
لطف حق را کرد بر ما ظلمت عصیان غضب	آب دریا را شب تار یک آتش مے کند
نمی خواہم بغیر از من کسی از وی نشان یابد	چو برگردد الہی قاصد من بے خبر باشد
ساقی بیا کہ فصل خزان ز رود مے رسد	ای می تو ہم برس کہ سفر مے کند بہار

جناغی را کہ باغیار من دلخواہ می بندی اگر منظور دل بردن بود من ہم دلی دارم
کار نظارہ بعینک چوند چشم بیوش سر پیرت کہ دگر شیشہ بخود بند مکن

(۷۵) باڈل رفیع خان مشہدی

نسبش نوجواجمس الدین صاحب دیوان می ہونید۔ و عیش میرزا محمد طاہر
ذیر خان۔ در عہد صاحبقران ثانی شاہ جہان از مشہد مقدس۔ بہ ہند رسیدہ
نوکری شاہزادہ اورنگ زیب عالمگیر برگزید۔ بعد جلوس عالمگیری بصوبہ
داری برہان پور و اکبر آباد و مالوا بنوبت سر بلند گردید۔ و در حکومت مالوا
سہ ثلاث و ثمانین و الف (۱۰۸۳) حیات مستعار را و داغ نمود۔

و عم دیگرش میرزا جعفر سرو قد در مشہد مقدس مدرسہ عالی دارد۔
نور الدین محمد خان و فخر الدین محمد خان و کفایت خان پسران میرزا
جعفر سرو قد بہ ہند آمدند و نخطابات و خدمات پادشاہی ممتاز بودند۔

اولین دیوان برہان پور شد و در اورنگ آباد سنہ ست و عشرين
و مائتہ و الف (۱۱۲۶) بساط ہستی در نور دید۔ از اشعار اوست

شہ صرۃ ماتا تو شکستی دل مارا ہر پارہ این آئینہ عکسے ز تو دارد
دو مین خانسان شاہزادہ محمد معز الدین بن شاہ عالم بود۔ آخر داروغہ
بیوتات کشمیر شد و بہا نجا در سنہ تسع و ثلاثین و مائتہ و الف (۱۱۳۹) در گزشت۔
میرزا محمود پدیر رفیع خان باڈل نیز بہ ہند آمد محمود پورہ واقع
اورنگ آباد و محمود پورہ واقع برہان پور بنام اوست۔ و قبرش در
محمود پورہ برہان پور است۔

مولد رفیع خان باذل دار الخلافہ شاہجہان آباد۔ از معضمان دامن دولت
 عالمگیری بود و بحکومت سرکار بانس برہیلی سرفراز سے داشت۔
 وفاتش در سنہ ثلث و عشرین و مائتہ و الف (۱۱۲۳) اتفاق افتاد۔
 خیلے قوت بیانے دارد۔ و بہ اقتضاء تخلص خود فراوان جواہر زواہر بدل و اثاث
 می نماید۔ حمایہ حمید رمی او قریب نو ہزار بیت مشہور عالم است۔
 نقشے از کلاش در نگین صفحہ می نشیند۔

نگرد و طور جای نقش پامعراج احمد را
 یدر بیضا بزرگ داری کند نور محمد را
 کمر کار امت تنگ بستن اینچنین باید
 بہ بین در نام او گنجیدن میم مشد را
 امشب چو شمع زہرتار موے ما
 ہر گرہی کہ بود گرہ در گلوے ما
 ماست جام غبغب و میناے گردنیم
 بردوش مے کشند نکویاں سیوی ما

(۷۶) اثر شفیعائی شیرازی

سخن ساز افسون طراز است۔ پدرش از مردم پرشگفت بودہ کہ موضعیت
 از اعمال شیراز۔

مولد و منشأ شفیعائی شیراز است۔ در خورد سالی چشمش از آبلہ بے نور گردید
 اما چسب بصریش روشن کامل داشت۔ اکثر در شیراز بسر می برد۔ و باصفہان ہم
 رفتہ۔ با مستعدان آنجا صحبت داشت۔

کسانیکہ اورا دیدہ اند می گویند کہ بسیار کریم نظر بود اما ہر گاہ در نطق مے آمد
 مجلسیان را شیفتہ حسن کلام می ساخت

فوتش بعد عشرین و مائتہ و الف (۱۱۲۰) واقع شد این چند بیت از دیوانش
 بجلت تمام التقاط یافت۔

رشتہ طولِ اہل تار و جہان طنبور است   چہ قدر بر سرِ این کاسہ خالی شور است
 ز آب گلستانِ آموخت شو تم جانشانی را   بیایمی نونہالان صرف کردم زندگانی را
 خط کرد ظاہر آن دہنِ عنجبہ رنگ را   در کار بود حاشیہ این متن تنگ را
 ز خلوت خانہ خود گوشہ درویشِ محزون را   چنان باشد کہ گیر دپاد شاہی ربیع مسکون را
 بدعل را دائم از نقصانِ مردم راحت است   سنگ کم درد تر از ورا انگین دولت است
 چون آن شعرے کہ اندازند کج طبعان تقطیعش   زموزونی جدائی بود اصل عضوِ عضوم را
 دوستان را کسوتِ تجریدے پوشد خدا   شاہمی بخشد بخاصان خلعتِ پوشیدہ را
 نسا زد حق شناسان را مقید ز پور دنیا   ز انگشتِ شہادت دست کوتاہ است خاتم را
 اثرِ آخر بزلفِ پرفرن او نقد جان دادم   امانتدار خود کردم زندادانی پریشان را

(۷۷) سرخوش - محمد افضل

از مردم سرکار عبد اللہ خان زخمی شاہجہانی بود۔ می فرودش مصطبہ معانی
 است و قدح گردانِ انجمن سخن دانی۔ عمر با در کوچہ شاعری شتافت۔ و صحبت جمعے
 از صاحب طبعان عصر خود دریافت۔ چنانچہ از "کلمات الشعرا" کہ تالیف است
 سمت و وضوح می یابد۔

شاگرد محمد علی ماہر و موسوی خان فطرت است و از یاران شیخ
 ناصر علی و در مدح او می گوید
 باشعر علی تھے رسد شعر کسے   زان سان کہ خط کس بخط میر علی

لے نسخ متعددہ از کلمات الشعراء در کتب خانہ آصفیہ حیدرآباد دکن موجود است و یکے از انہا
 نسخہ کتب خانہ سراج الدین علی خان آرزوست کہ بسیار خوشخط است و اشاعت کنندہ این
 کتاب (محمد عبد اللہ خان) عوم بالجزم دارد کہ این نسخہ گرانمایہ را بطبع رسانیدہ اشاعت دہد
 یزدکار سازتوفیق رفیق گرداناد۔

شخصی در مجلس گفت که تعدیہ رسد بکلمہ با مسموع نیست - فقیر شاہدے از کلام میرزا محمد قلی سلیم طهرانی گذارش نمود -

بالمطاف ساعدت دید بیضانی رسد پیش لب سخن به میجانے رسد
 او اخر عمر در دار الخلافہ شاہ جہان آباد یاد گوشہ قناعت شکست و بہ تزوج و
 تاہل پرداخت -

ولادت او در سنہ خمسین و الف (۱۰۵۰) واقع شد - عمری در ازیافت
 و در عشرہ ثالث بعد مائتہ و الف (۱۱۰۰) بخلوت کدہ خموشان شتافت

جام کلامش بگردشی آید

زمین و آسمان در میکشی فرمانبرت گردد سرت چون گرد و از مستی جہان گرد سر گرد
 نظرے بر گل شبم زده افتاد مرا آمد از زخم نمک سود جگر یاد مرا

کار چون بانقض افتد دست بردار از کمال ہمزبان لال را ناچار باید گشت لال
 تعزیر ہم بقدر بزرگی مقرر است از اسپتازیانہ انسان کلان تراست

ز دست و پا زدن بسهل تو دانستم کہ بعد کشتہ شدن ہم تلاشها باقی است
 در عدم ہم ز عشق شورے ہستم گل گریبان دریدہ می آید

از خوشہ انگور عیان شد کہ درین باغ شیرازہ جمعیت دہارگ تاک است
 ہموار کس نہ بیند آزار نتوان کف دست خود گزیدن

(۷۸) طاہر - التفات خان نقذ صفا ہانی

نام اصلی او میرزا محمد طاہر است از سلسلہ میرزایان دفتر سلاطین صفویہ
 بود - مشاڑ الیہ و برادرش میرزا محمد علی در عمدہ جلد مکان از صفا ہان
 نے دیوان سرخوش در کلکتہ بقالب طبع در آمدہ -

به دکن رسیدند- و بمخلص خان رطبی بهم رسانیده بتوجه او ملازمت پادشاه حاصل کردند- و بمنصب کامیاب گشتند

نخستین بخطاب التفات خان و دومین بخطاب ملتفت خان مورد التفات گردید التفات خان در عصر خلدی در کان فوجدار سیر از مضافات اورنگ آباد بود- و در عهد شاه عالم فوجدار کورد از توابع گجرات احمد آباد شد و در زمان محمد فرخ سیر به فوجداری ماند و مندرسور از ملحقات صوبه مالوای پرداخت-

چون امیرالامرا سید حسین علی خان بدکن رسید- خود را بخدمت امیرالامرا رسانید- و مشمول الطاف گردید-

آخر صحبت برهم بر خور دنا گزیر متوجه دارالخلافه شاهجهان آباد گشت و در نواحی که کون رسیده در سنه تسع و عشرين و مائه و الف (۱۱۲۹) بردست قطاع الطریق رشته حیاتش انقطاع یافت-

ذکی الطبع بود و نثر مستعدانه می نوشت- و به شایسته قدرت داشت که سه کاتب در حضور او با اسباب کتابت می نشستند- هر سه را عبارت خود می فرمود- و فقره لاحق برائی هر کدام بے تاامل می گفت و ربط کلام از دست نمی داد- و با وصف آن خود هم در آن حالت مشغول کتابت می بود-

از التفات خان است

مکن گویا بعض مدعا یارب ز بانم را ببند از موی چینی تار قانون فغانم را
 شهید بیکسم پوشیده ام بعد از فغانی خود برنگ مرده فیروزه نیلی در عراے خود
 شهرت حسن نوشد از کشته دیدار تو از نسیم بال بلبل بشگفت گلزار تو

(۷۹) عیار- میرزا ابوتراب

پسر التفات خان- خوش ذهن بود- و شعر خوب می گفت-

جعفر عاشق تخلص در ہجو عیار قصیدہ پرداخت - نجبا رباین رباعی جواب ادا کرده
گویند کہ ہجو کرد مارا جعفر شیرین و لطیف ہجو شیر و شکر
صد شکر کہ آنچه عیب ما بود عجب امر و برای دیگرے گشتہ ہنر

(۸۰) واضح میرزا مبارک اللہ مخاطب ارادت خان

از دو دمان امارت است - جدش میر محمد باقر از نجباء بلدہ ساوہ و دامادی او
بمیرزا جعفر آصف خان علاوہ بود - در عہد جہانگیری بمنصب میز بخشگیری دم مہابات
می زد - و در زمان جلوس شاہ جہان بوالایایہ وزارت مترقی گشت و بفرصت تقلیل بہ
ایالت وکن و خطاب خان اعظم فوز عظیم اندوخت - و بتفریق بہ صوبہ داری گجرات
و ننگالہ و کشمیر و الہ آباد مامور گردید - و ہیچ وقت بیکار نہماند - آخر پادشاہ اورا مجاز کرد
کہ حکومت ہر صوبہ کہ خواہد برای خود اختیار کند - او فوجداری دارالینور چون پور بر گزید
و در ایام حکومت آنجا موافق سنہ ثمان و خمسین و الف (۱۰۵۸) مرحلہ آخرت پیوہ
و دختر او با شاہ شجاع منسوب بود -

و سلطان زین الدین بن شاہ شجاع از بطن آن عقیقہ متولد شد - پسر
خوردش میر اسحق ارادت خان دعوہ خلد مکان بعد از فتح داراشکوہ بکومت
صوبہ او و وہ مامور گشت و در بہان سال ازین دار لال در گزشت
پسر او میرزا مبارک اللہ واضح از درگاہ خلد مکان ب خطاب موروئی ارادت خان
مامور گردید - و در سنہ مائہ و الف (۱۱۰۰) بفوجداری چاکنہ و در سنہ ثمان و مائہ
و الف (۱۱۰۸) بفوجداری نواحی اورنگ آباد و بعد از آن بقلعہ داری گلبرگہ
منسوب گشت -

و در عصر شاه عالم بنصب چهار هزار امتیاز یافت - و در عهد محمد فرخ سیر
 سزثمان و عشرین و مآتة والف (۱۱۲۸) و دلیعت حیات سپرد -
 دیوان واضح بنظر درآمد - چند غزل بخت واضح برهوا مش این نسخه ثبت
 بود - قصائد و غزلیات و رباعیات و مثنوی متعدد دارد -

این چند گل ازان چمن چیده شده

عارف از او پُر است ولی او نمی شود	آئینه رو نما شود و رو نمی شود
ز مراض فنا نور است شمع زندگانی را	بود آب دم شمشیر صندل سرگرانی را
چه آفت است بزلف تو بقران را	بلی سیاه پسند است سوگواران را
موجم و وحشت کند محروم از ساحل مرا	در طپیدن رفت از کف دامن قاتل مرا
در عالم دل با ختن خویش رواج است	عمریست که ویرانه ما وقف خراج است
بجیب صبح ز خورشید گلفشاینها است	بجام پیری ما باده جوانیها است
براه او چه در بازیم نی دینے نہ دنیا کے	وے دایم و اندو ہے سری دایم و سودا
واضح بی بیچ راه دلم وانے شو	این فصل رنگ بست شکستن کلید است
بر مراد دل خود بال زدن نقصان است	وقت آن خوش که مراد قفس انداخته است
دست فرسودنگ طلعت خورشید نشد	حسن بے ساخته از فیض نگهبان دارد
گرچه آزادم ولی جانم فدای دیگر نیست	گرد سرگردانده صیادے مر اسر داده است
زشک فرمائے دلم نیست بجز عیش حباب	یافت یک پیرهن هستی و آن ہم کفن است
ببخود شد نم آفت بینا کے ادب بود	ساتی کرم افزود که در نشہ کمی کرد
رفتنیہاے جمان قابل دل بستن نیست	این قدر بس کہومی خاطر خود شاد کنند
گلای صاف بہ از عفو غبار آلود است	ہست دوزخ گنہی کہ ہمدار ان بخشند
بہار وقف صبا - گل بکام گلچین باد	کہ ما بکنج قفس طرح آشیان کردیم

بکاغذ افگری پیچیدہ ام یعنی دل خود را مبادا گریہ بر حال کنی ای نامہ بر رھے

رباعی

در گنجفہ دہر شہان عالم در صنف رعیت اندنے بیش و نہ کم
حکے دارند زان جہاندارشدند چون حکم نہاند گشت بازی بر ہم

(۸۱) بیدل - میرزا عبدالقادر عظیم آبادی

عمدہ سخن طرازان - و شہرہ سحر پردازان است - در اقسام نظم پایہ بلند و در
اسالیب نثر تہ ارجمند دارد - طبع و ذکاوتش چہ قدر معانی تازہ بہم رساندہ - و چہ نثر پاک
نورس کہ از نہال قلم افشاندہ - خلاصہ کلامش شہاب میخانہ ہوشیاران - و طلاے
دستمایہ کامل عیاران است از آغاز شعور تا دم آخر چشم بر سیمای معنی دوختہ - و چراغ
عجبے بر مزار خود افروختہ -

از نثر اذ قوم بر لاس است - در بلدہ عظیم آباد پتہ از نہانخانہ عدم بشہرستان
وجود خرامید و در ہندوستان نشوونما یافت

در مبداء حال نوکرتشاہزادہ محمد اعظم بن خلد مکان بود - و بمنصب امتیاز داشت
یکے از مقربان تعریف میرزا بسبع شاہزادہ رسانید - شاہزادہ فرمود قصیدہ در
مدح ما انشا کند تا رتبہ استعدادش دریافتہ باضافہ منصب و تقرب سرفراز فرمائیم
این خیر میرزا رسانیدند فی الفور دل از نوکری برداشت - ہر چند یاران مقید شدند
کہ قصیدہ در مدح شاہزادہ توان گفت - سرانکار باز دو نوکری را ترک دادہ در
دارالخلافہ شاہ جہان آباد گوشہ انزو گرفت و بقتیہ زندگانی بعنوان فقر و توکل بسر
آورد -

حق تعالی اورا اعتبار و اشتہار ارزانی فرمود - امرا و ارکان سلطنت ہمہ

آرزوی ملاقات داشتند و اعزاز و اکرام فوق الحد بجامی آوردند سیما نواب شکر اللہ خان کہ خود با جمیع اہل بیت محو اعتقاد میرزا بود و میرزا نیز مخلص خاص این خانان است۔

نواب شکر اللہ خان از سادات خوفاں است و داماد عاقل خان رازی و از پیشگاہ خلد مکان بکومت سہرند و سہارنپور و میوات سرفرازی داشت آخر در میوات سنہ ثمان و مائتہ و الف (۱۱۰۸) از منصب حیات مستغنی گشت میر لطف اللہ شکر اللہ خان پسر اوست کہ بخطاب پدر مخاطب گردید و خلف دیگرش میر عنایت اللہ شاہ خان۔ و دیگرے میر کرم اللہ عاقل خان۔

نواب نظام الملک آصف جاہ طاب ثراہ در شعر خود را شاگرد میرزا (بیدل) می گرفت۔ در منشاآت میرزا چند رقعہ کہ بنام چین قلیج خان است عبارت از نواب آصف جاہ باشد کہ خطاب قدیم اوست۔ ہر گاہ میرزا بدولت خانہ نواب می رفت استقبال و مشایعت میکرد۔ و بر سند خود می نشانند۔

و میرزا را با امیر الامرا سید حسین علی خان نیز ربط تام بود در ایامی کہ امیر الامرا بنظم ممالک و کن می پرداخت۔ میرزا این دو بیت از شاہجہان آباد بہ امیر الامرا

نوشت

ای نشہ پیمانہ قدرت پچہ کاری ہستی اثری یا پے تاراج خماری

می در قدحی گل بسری جام بدستی رنگ چینی موج گلی جوش بہاری

لیکن بعد بر ہم زدن محمد فرخ سپہ تارخ طبع زاد میرزا کہ ع

«سادات بوی نمک حرامی کردند»

شہرت گرفت۔ میرزا متوہم شدہ از وہلی حرکت جانب لاہور کرد۔ عبدالصمد خان ناظم لاہور تعظیم و تکریم تمام پیش آمد و خدمات شایستہ بتقدیم رسانید۔

و چون دولت سادات عنقریب بر ہم خورد۔ میرزا در ہمان ایام بہ شاہجہان آباد
معاودت نمود۔ و سیوم ماہ صفر سنہ ثلث و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۳) رخت بعالم
باقی کشید۔ و در صحن خانہ خود مدفون گردید۔

میرزا معنی آفرین بے نظیر است اما عبارت بطور خود دارد و بطور جمہور نیز فراوان
جو اہر سخن در رشتہ نطق کشید۔ اگر کلیاتش را انتخاب ز نند مجموعہ لطیف مقبول حاصل
می شود و خط نسخ بر نسخہ سحر سامری می کشد۔ چنانچہ درین عدالت گاہ شہود عدل
حاضر است۔

و از بس قوت طبع گاہے با دپای فکر تندی تازد و بطور ملاظہوری تر شیزی
در یک زمین مگر طرح غزل می اندازد۔

و میرزا را بحر کامل مرغوب افتادہ و درین بحر شنائی کردہ میر عطاء اللہ
صاحب رسالہ عروض گوید بعضے متاخرین شعراء عجم بر کامل مثنیٰ شعر گفته اند۔ خالی
از عذوبتی نیست چنانچہ خواجہ کمال الدین سلمان ساوجی فرماید

بصنوبر قد و ککش اگر ای صبا گزرے کنی   بہوای جان حزین من دل خستہ را خمے کنی
و از طالع میرزا بیدل است

تو کریم مطلق من گدا۔ چہ کنی جز این کہ نخوانیم   درے دیگرم بنما کہ من بکجا روم چو برا نیم
دیوان غزل میرزا منظر درآمد۔ این چند گوہر از ان محیط بر آوردہ شدہ

مست عرفان را شراب دیگرے در کائنیت   جز طواف خویش دور ساغرے در کائنیت
ادب چہ چارہ کند شوق چون فضول آفتد   بجای عذر دل آوردہ ام قبول آفتد

دیدہ انتظار را دام امید کردہ ام   اسی قدمت بچشم من خانہ سفید کردہ ام
آخر ز فتنہ بر سر دنیا زدیم پا   خلقی بجاہ تکیہ زد و ما زدیم پا

کافر مگر مغل و سنجاب می باید مرا   سایہ بیدی کفیل خواب مے باید مرا

بزادی تو دوست زد دنیا کشیدن است	بی نقش چین نه نجس فرنگ آفریدن است
برهنگی برم خلعت خدا داد است	تنم ز بند لباس تکلف آزاد است
دانه صاحب ریشه از آمیزش آب گل است	اُلفت تن باعث فکر پریشان دل است
که بر هر استخوان صد زخم چون بادام بردارد	کسے از التفات چشم خوبان کام بردارد
ای ز فرصت بجز در هر چه باشی زود باش	من نمی گویم زیان کن یا بفکر سود باش
با قبالی که دل بر خاست از دنیا به تعظیم	شکوه فقر ملک بے نیازی کرد سلیم
مطلب دیگر نئے دائم دُعاے مے کم	باز بتیابانه ایجاد نواے مے کم
چون حباب از بر خود جامه فروے آرم	من درین بحر نه کشتی نه کدوے آرم
بشوخی مژه ترسم ورق به گردانی	درین حدیقه نه قدر دران حمیرانی
از گهر کبیت برد شیوه غلطانی را	جمع گشتن دل مارا به تسلی نرساند
چون شره بر دو جهان را بنگاهے دریاب	چه وجود چه عدم بست و کشاد مژه است
تا نفس باقی است صندل بر جبین لایذ است	سرگرانی لازم هستی بود بیدل که صبح
در شبستان عدم نیز چراغانی هست	گر تا مل نفس بیضه طاؤس شود
در طاق تغافل همه نقاشے چین است	دل سخت گره شد نخچ ابروے نازش
چون بطمی باطن من عالم آب من است	صاف معنی کرد ستغنی ز درد صور تم
که گفته اند اگر هیچ نیست اللہ است	بهستی تو امید است نیستی مارا
بقدر نقش قدم چشم دوستان باز است	بهر طرف گزری سیر زرگستان کن
گوشه گیرفته می باشد کمان را تا دم است	تا نفس باقی ست ظالم نیست بی فکر فساد
توغرہ به بهشتی که جائے ریدن نیست	قلندرانہ حدیث است زاہد مغرور
فارغ از جوش غبار است زمینی که کم است	کینه در طبع ملائم نکلند نشو و نما
صفحه حیرت آئینه عجب خوش قلم است	حسن بے مشق تا مثل نگذشت از دل ما

مشق ستم ز طبیعتِ ظالم نمن رود
 زور کمان دمی که نماند کبابه است
 کس نرفتنه بجرم هستی اگر جامی داشت
 خلقه از تنگی این خانه بصر ازده است
 کاش هجران داد من میداد و گرو صلی نبود
 شمع تصویرم که از من سوختن هم ننگ داشت
 گریه بر آمد از صدف گوهر اسیر رفته است
 خانه غمبت دل آگاه را دام بلا است
 بی خمیدن از زمین نتوان گهر برداشتن
 آنچه بردار و دولت زین خاکدان قید دوست
 نه دام دامن و نی دانه این قدر دامن
 که دل بهره کشد التفات صیاد است
 در نیام هر نفس تیغ دو دم خوابید است
 آن قدر سعی به آبادی ما لازم نیست
 چون سایه بر نفس تیغ دو دم خوابید است
 گویند بهشت است و همه راحت جاوید
 چون سایه باش یک قلم آئینه نیاز
 تا خموشی نگزینی حق و باطل باقی است
 مرده هم فکر قیامت دارد
 بگذر از اندیشه یوسف که در کفان ما
 بیچ کس از معنی مکتوب شوق آگاه نیست
 هر که رفت از خود بدایغ تازه ام ممتاز کرد
 پیشکار این عجز در هر کس غالب اند
 آبرو با عرض مطلب جمع نتوان ساختن
 بیدل نتوان بردنم از خط جبینم
 خواری دیوان دهر عزت ما پیش کرد
 نقاش عرق ریز حیا نقش مرا بست
 قماش فهم نداریم ورنه خوبان را
 زین ندامت خانه بیرون رفت دشوار است
 هر قدر دستی که می سائی بهم پامی شود
 آتش این کاروانها جمله بر جان من است
 آنکه از مردان بمردی باج میگیزدن است
 دست حاجت تا بلندی کرد استغنائشت
 آتوی پیروین ناز چین پیشانی است
 هر قدر دستی که می سائی بهم پامی شود

برنگ آب سیر برگ برگ این چمن کردم	گل داغ است بیدل آنکه بوئے از وفا دارد
دانم که چرا پیکر من سایه نه گردید	تا در قدم سرو و خرمان تو باشد
چو عمر گر نشوی هم عنان خود داری	قدم بهره گزاری رکاب می گردد
بر که نالم بیدل از بیداد چرخ	خواب من آواز این دو لای برود
در مجلسی که عزت موقوف خود فروشی است	دیگر کسی چه باشد گر میرزا نباشد
چو بر گردد مزاج از احتیاط خود مشو غافل	سلامت سخت می لرزد بران سنگه کین باشد
بدایغ دعوی عشق سرو الهوس بلند است	مگر از دکان تصاب جگرے خرید ه باشد
ز دل حقیقت رد و قبول پرسیدم	بخنده گفت برو یا بسا که می پرسد
اگر مردی در تخفیف اسباب تعلق زن	کز انگشت دیگر انگشت نریک بند کم دارد
کج ادایانه به ارباب مطالب سر کن	راستی بردل این قوم سنان می باشد
دهر لبریز مکافات است اما کو تمیز	کم کس ایجا بحال خود نترحم می کند
برقی ز دور دارد هنگامه تجلی	ای بیخودان به بینید دل جلوه گر نباشد
هر چند کار فردا است امروز مفت خود گیر	شاید دماغ طاقت وقت دگر نباشد
چشمت بغلط سوی من انداخت نگاه می	تیری که ازین شمسست خطا شد چه بجا شد
نموده اند ز دست نوازش فلکم	دمی که گاه غضب بر زمین پلنگ زند
سایه از جلوه خورشید چه اظهار کند	رفتم از خویش ندانم پچه آئین آمد
ای ساغر بتخاله ازین تشنه سلامی	خوش نیمه بران چشمه کوش زده باز
وضع فقیری مانا سازد هیچکس نیست	دیرانه ایم آما بسیار خوش هوایم
چندانکه ز خود می روم آن جلوه به پیش است	رنگی نشکستم که برنگی نرسیدم
نشئه تحقیق مارا شعله جواله کرد	گرد خود گشتیم چندان که خود را سوختیم
کم ظرفیم از غفلت خویش است و گرنه	دریاست می رسخته از جام صعب بم

در وصل ز محرومی دیدار پیرسید
 آئینه نفهمید که من با که دو چارم
 طپیدم ناله کردم - آب گشتم خاک گردیدم
 تکلف بیش ازین نتوان بعرض مدعا کردن
 چه پردازم بعرض مطلب خود سخت حیرانم
 تو هم آخر زبان حیرت آئینه می دانی

رباعی

هر صبح که در باغ فلک باز کنند
 مردم قانون جستجو ساز کنند
 قوال فلک بدست گیرد و دف مهر
 دنیا طلبان پازدن آغاز کنند
 مخفی نماند که تاریخی که میرزا ابیدل برای سادات گفته و در ترجمه او بر زبان
 قلم گونشته - محرک شد که درین محل شمه از احوال دو امیر کبیر از سادات باره به و
 اسبابی که باعث عدل پادشاه شد بعرض بیان در آید - و این جمله معترضه نقاب
 از صورت حال و انماید - و اسم نواب آصف جاه هم در ترجمه میرزا ذکر یافت
 به این تقریب حالات نواب آصف جاه و نواب نظام الدوله شهبه خلف الصدق
 اوزیری طرازم - و او هم کلک را مطلق العنان می سازم -

(۸۲) سید عبداللہ خان

مخاطب به قطب الملک وزیر اعظم مفرخ سیر پادشاه بود و برادرش
 سید حسین علی خان بمنصب امیر الامرائی تارک مباحات با آسمان می سوو -
 اینها از اعظم سادات باره به اندو اکا بر شرفاء هند و نسب سادات باره به به
 سید ابو الفرح واسطی راجع می شود که سلسله نسبش در دفتر اول تحت ترجمه سید
 محمد صغری بلگرامی **تَوَمَّ اللَّهُ صَرْحِيَّةَ نَكَارِشِ يَافِتْ -**

هر دو برادر فرقدین فلک سیادت و نیرین سپهر امارت بودند تخیلی با کثر شمائل

سنیه و خصائل رضیه خصوص سخاوت و شجاعت که ازین دو صفت والا آثار غرا بطهور رسانند- و نقشهائی که طراز صفحه دولت باشد بر لوح روزگار نشانند- و از مبادی ایام عروج تا منتی بخوبی و نیکنامی بسر بردند- و از آبیاری عدل و احسان عرصه همد را تشک فر دوس برین ساختند- لیکن در او آخر دولت راه غلط پیروزند و تار و زقیان داغ بدنامی بر خود بردند- اما نزد ارباب انصاف منشاعر ل پادشاه محض پاس آبرو و حفظ جان عزیز بود که اینها مدد العمر جانفشانیها نمودند- و لو از هم دولت خواهیها بتقدیم رسانیدند- پادشاه چشم از حقوق پوشیده در صدر قلع و قمع افتاده و تازنده بود همین خیال در سر داشت- آخر این رای سقیم باعث زوال سلطنت شد و دولت پادشاه و سادات هر دو بر هم خورد-

قاضی شهاب الدین ملک العلیا قدس سره در مناقب السادات میفرماید که:-

”امارت صحت سیادت خلق محمدی است و سخاوت ناشی و شجاعت جبرری باید“

”که سید صحیح النسب ازین ملکات بهره وانی داشته باشد- و احیاناً بحکم نفس اماره“

”اگر مرتکب عصیان شود- آخر کار حبی رومی دهد که باعث نجات آخر روی می گردد“

مصدق این کلام درین هر دو برادر منشاهده افتاد که مظلوم ازین عالم رفتند و غازه شهادت بر رومالیدند نام اصلی قطب الملک حسن علی است و نام اصلی امیر الامرا حسین علی- شهادت اول بزهر واقع شد- و شهادت ثانی بخنجر-

حسن علی خان برادر کلان در عهد حلد مکان بنحطاب خانی و فوج داری نذر بار و سلطان پور از تواج بکلانه سرفرازی یافت و بعد از ان بحر است اورنگ آباد سر بلند گردید-

و چون شهزاده محمد محرز الدین بن شاه عالم از پیشگاه حلد مکان بصوبه داری ملتان مامور شد حسن علی خان بهر اچه رکاب شهزاده دستوری یافت- صحبت

او باشا هزاره کوک نشد - و آزرده خاطر به لاهور برگشت - در آن وقت میر عبد کلیل
 بلگرامی بخدمت بھکر و سیوستان قیام داشت - چون حسن علی خان از نواحی بھکر
 قصد لاهور کرد - میر سلوکماے پسندیده بعل آورد - ابتدا ی ربط با سادات این است
 و قتی که خلد مکان علم بملک جاودانی زد - و ریایات شاه عالم از پیشاور به
 لاهور خرامید - حسن علی خان را بمنصب سته هزاری و عطای تقاره و بختیگری فوج
 جدید سرافراز ساخت -

دو جنگ محمدا عظم شاه بهراولی فوج محمد معز الدین که بهراول مجموع عساکرشاه
 عالمی بود مقرر گردید - و قتی که جنگ ترازو شد - حسن علی خان و حسین علی خان و
 نور الدین علی خان برادر سیوم برسم تهور پیشگان هند خود را از قبیل انداختند و
 با جمعیت سادات بارهه پای جلادت افشوده بجنگ کوتیر اراق پیوستند نور الدین
 علی خان نقد زندگانی در باخت و دیگر برادران زخمهای نمایان برداشتند و سرخ
 روئی فتح و ظفر حاصل کردند - حسن علی خان بمنصب چهار هزاری و صوبه داری آبه
 مباحی گشت - و بعد از آن بصوبه داری اله آباد امتیاز پذیرفت

چون نوبت سلطنت به محمد معز الدین رسید - حکومت اله آباد از عزل او بنام
 راجی خان مقرر شد و سید عبد الغفار از احفاد سید صدر جمال صدر الصدوق
 پهنای به نیابت راجی خان متوجه اله آباد شد - سید حسن علی خان فوجی بتقابل
 بر آورد و در سواد اله آباد جنگ افتاد - سید عبد الغفار بعد غالب شدن مغلوب
 گردید - عنان عطف ساخت - محمد معز الدین با تقضای غفلت و عیاشی دست از تدارک
 برداشته در استمالت سید حسن علی خان افتاد و به ارسال فرمان بحالی اله آباد و
 اضافه منصب سرافراز نمود

اما برادرش سید حسین علی خان ناظم عظیم آباد بنده که بزمید شجاعت و وقار و متانت

نامور روزگار بود با محمد فرخ سیر پیمان رفاقت موکد ساخت۔ چنانچہ در ترجمہ اونگار ش می رود۔ و بہ حسن علی خان برادر کلان نیز ترغیب رفاقت نمود۔ حسن علی خان بچاپوسی محمد معز الدین کہ از وقت صوبہ داری ملتان کم التفاتی اومی دانست اعتبار نہ کردہ از تہ دل بہ محمد فرخ سیر گروید و درخواست قدم الہ آبا نمود۔

محمد فرخ سیر در چنین هنگام اتفاق این دو برادر بہادر صاحب فوج از امارت اقبال خود دانستہ از بلدہ پٹنہ بہ الہ آباد رسید و با حسن علی خان مشافہتہ تجویز عہد پرداختہ امیدوار مزید عنایات ساخت و بہ ہراولی فوج مقرر فرمود۔ و عازم پیش گشت۔

عز الدین پسر کلان محمد معز الدین بہ اتالیقی خواجہ حسین مخاطب بہ خان دوران از دار الخلافہ شاہ جہان آباد بتقابل محمد فرخ سیر مرخص گردید۔ و در حوالی کچوہ از توابع الہ آباد رسیدہ انتظار حریف می کشید۔ بجز و تقارب فوج محمد فرخ سیر عز الدین بے استعمال ادوات حرب نیم شبی را گریز گرفت۔

فوج محمد فرخ سیر کہ در کمال عسرت و بے سامانی بود از غارت بنگاہ عز الدین تقویت کمال بہم رسانید و روانہ پیشتر شدہ در نواحی اکبر آباد خرامش نمود۔

محمد معز الدین نیز از دار الخلافہ کوچ کردہ بہ اکبر آباد آمد۔ و در فکر عبور دریا جمن (جون) بود کہ حسن علی خان پیش قدمی نمودہ از متصل سرمای روز بہانی چہار کر وہی اکبر آباد در یای جمن (جون) را عبور کرد و در عقب او محمد فرخ سیر نیز از دہ گزشت۔ اکثر مردم محمد فرخ سیر از عسرت و کم مایگی رو بہ پراگندگی آورده بودند۔ معز الدین ہمراہ رکاب رسیدند۔ سیزدہم ذی الحجہ سنہ ثلث و عشرين و مائتہ و الف (۱۱۲۳) تلمانی قریبین دست داد۔ نسیم فیروزی بر الویہ محمد فرخ سیر وزید۔ و محمد معز الدین بتفسیر وضع راہ دہلی گرفت۔

درین کارزار از هر دو برادر ترددات نمایان بظهور رسید. سید حسین علی خان
برادر خورد زخمهای کاری برداشته در میدان افتاد. بعد جلوه افروزی شاهد فتح
حسن علی خان برادر کلان بر جناح استعجال روانه دارالمخلاف گشت. و پادشاه نیز
بتفاوت یک هفته سایه وصول بر ساحت دہلی انداخت. حسن علی خان بمنصب هفت
ہزاری ہفت ہزار سوار و خطاب سید عبداللہ خان قطب الملک بہادر یار وفادار ظفر
و تفویض وزارت اعلیٰ بلند پایہ گشت.

چون عروج رتبه این ہر دو برادر از حد گذشت. ناتوان بینان در صد شکست
افتادند. و بہ تسویلات و اہمی مزاج پادشاه را شورانیدند. نوبت بجائے رسید کہ
ہر دو برادر خانہ نشین گشتند. و بہ ترتیب مورچال و استعداد اسباب پرفاش پرداختند.
والدہ پادشاه کہ با ہر دو برادر اظہار دوستی می نمود و از قدیم واسطہ اصلاح بود. بخانہ
قطب الملک آمدہ مجدداً عہد و پیمان استوار ساخت. ہر دو برادر بملازمت رسیدہ
شکوہای محبت آمیز در میان آمد. و چند روز زمانہ بہ آرامش گرائیید.

غرض گویان مزاج پادشاه را بر ہم زدند. ہر روز صحبت بے مزہ ترمی گشت. و مادہ
نفاق کہ خانہ بر انداز کمند و ولتا ست می افزود. تا آنکہ امیر الامرا بصوبہ داری کن
مخص گشت. و قطب الملک بعیش و عنثرت مشغول گشته عنان وزارت بدست
راجہ رتن چند سپرد. اعتقاد خان کشمیری ہمراز و مساز پادشاه گردید و کنگاش
قلع و فتح سادات اعلان گرفت. قطب الملک بہ امیر الامرا نوشت کہ کار از دست
رفته است پیش از آنکہ چشم زخمی بہ آبرو و جان برسد. خود را باید رسانید. امیر الامرا
با کمال تسلط و جبروت از دکن روانہ شدہ سواد دہلی را محسکہ ساخت و پادشا
را پیغام کرد کہ تا کہ بند و بست قلعه بہ اختیار مانباشد در ملازمت و سوا اس دارم.
پادشاہ خدمات قلعه را بہ متوسلان امیر الامرا سپرد. بعد استیقام قلعه امیر الامرا

بملازمت پادشاه رسید-

و هشتم ربیع الآخر به اراده ملاقات ثانی فوجها آراسته داخل شهر شد و در جمعی
 نشایبته خان فرود آمد. قطب الملک و مهاراجه اجیت سنگه در قلعه رفته بدستور
 روز اول به بند و بست قلعه پرداختند و کلید دروازه بدست آوردند. آن روز و شب
 بهیمن منوال گذشت. مردم شهر واقف نشدند که شب در قلعه چه واقع شد چون صبح
 دیدند قتل قطب الملک شهرت داده افواج پادشاهی از هر جانب مرتب شده بر
 سر امیر الامرا خواستند هجوم آرند امیر الامرا به قطب الملک گفته فرستاد که چه جائی
 توقف است زود از میان باید برداشت-

لا علاج قطب الملک نهم ربیع الآخر سنه احدی و ثلثین و مائتة والف (۱۱۳۱)
 پادشاه را مقید ساخت و رفیع الدرجات بن رفیع الشان بن شاه عالم
 را از حبس بر آورده بر تخت نشاند و صدای تقاره جلوس او آشنوبی را که در شهر
 برپا شده بود فرو نشانند-

رفیع الدرجات در حالت حبس بمرض نپ دق مبتلا بود. چون سلطنت
 میسر شد لوازم احتیاط مزاج از دست داد و بعد سه ماه و چند روز روزگار او سپری گشت
 و مطابق وصیت او برادر کلانش رفیع الدوله را بر سر بر سلطنت جا دادند. و به
 شاه جهان ثانی ملقب ساختند. بعد ایامه نیکو سیر در قلعه آگره خرد و کرد.
 امیر الامرا با پادشاه بسرعت خود را رسانده قلعه را مفتوح ساخت. تا گاه فتنه دیگر
 گل کرد. بجی سنگه سوائی طبل مخالفت کوفت. قطب الملک در رکاب شاه جهان
 ثانی برای دفع بجی سنگه به فتح پور سیکری شتافت و بجی سنگه صورت مصالحه
 در میان آمد شاه جهان ثانی نیز بعد سه ماه و چند روز بمرض اسهال در گذشت.
 ناگزیر روشن اختر بن جهان شاه بن شاه عالم را از دار الخلافه طلبیده

پانزدهم ذی القعدة سنه احدى وثلثين و مائة و الف (۱۱۳۱) بر اورنگ فرمانروائی
اجلاس دادند. و به محمد شاه ملقب ساختند.

سبحان الله هر چند سادات خود دعوی سلطنت نه کردند و اولاد تیموریه را بر تخت
نشانند اما حرکتی که با محمد فرخ سیر کردند مبارک نیامد. دی به آسایش نگذرانیدند
و نفسی به طمانیت نه کشیدند. دریا های فتنه از هر چهار طرف بتلاطم درآمد و استبا
زوال دولت آماده گشت.

خبر رسید که غره رجب سنه اثنین و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۲) نواب
نظام الملک ناظم مالوا از دریای نر بردا گدشته قلعه آسیر و شهر برهان پور را
متصرف گشت. امیر الامر اسید دلاور خان بخشی خود را با فوج سنگین جانب نواب
نظام الملک فرستاد. دلاور خان بومبار به بقتل رسید. سید عالم علیخان
نائب صوبه داری دکن که نوجوان تهورش بود کارزار نموده مردانه نقد هستی باخت
امیر الامر ابا پادشاه قصد دکن کرد و قطب الملک با چند کس از امرانوزدهم
ذی القعدة از چهار گروهی اکبر آبا و فتحپور رویه رخصت دارا الخلفه دہلی شد و بهنود
نرسیده بود که هفتم ذی الحج خیر گشته شدن امیر الامر اطاعت ربا گشت

قطب الملک براد صغیر اعیانی خود سید نجم الدین علی خان را که بحر است
دہلی قیام داشت نوشت که یکے از شاهزادها را بر آورده بر تخت نشانند. یا زدهم
ذی الحج سنه اثنین و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۲) سلطان ابراهیم بن رفیع الشاه
بن شاه عالم را بر تخت دہلی اجلاس دادند. به تفاوت دوروز قطب الملک
نیز رسید و به استمالت امراء قدیم و جدید پرداخت. و فوج علی العموم نگاه داشت
و آنچه در ایام وزارت اندوخته بود از نقد و جنس که احصاء آن جز علم الہی مقدور
کسی نیست، همه را صرف سپاه و یاران و دوستان کرد و گفت اگر زنده ایم باز بهم

می رسانیم و اگر خواهش حق بنوعی دیگر است چرا در دست غیر افتد -

هفدهم ماه مذکور بعزم مقابله از دار الخلافه بر آمد - سیزدهم محرم سنه ثلث و ثلثین و مآتة والف (۱۱۳۳) بموضع حسن پور رسید - چهاردهم جنگ واقع شد - توپخانه محمدرشاهی با هتمام حمید زقلى خان میرانش پیم در کار بود و مردم بارهه سینه را سپر ساخته در مقابل توپخانه مکر رحلها نمودند از برگشتگی ایام فائده نه بخشید - چون شب شد از بارش گولهای توپ و زنبورک و شترنال که آنه فرصت نمی داد فوج قطب الملک پراکنده گشت و تا دمیدن صبح معدودے همراه قطب الملک ماندند -

همین که آفتاب از در پیچہ مشرق سر بر آورد - فوج محمدشاهی یورش کرد و جنگی صعب واقع شد - بسیاری از سادات بسمل شدند - و سید نجم الدین علی خان زنجما کاری برداشت - قطب الملک خود را از فیل انداخت - زخم تیر بر پیشانی و زخم شیر بردست رسید - حمید زقلى خان - با جمعی بر سر وقت قطب الملک رسیده اورا بر فیل خود گرفت - و نزد پادشاه آورد - پادشاه جان بخشی نموده حواله حمید زقلى خان فرمود - قطب الملک در قید پادشاهی روزی بشب و شبے بر روز سیاه می آورد آخر سموش کردند - اول مرتبه خدمتگاران و زهر مہرہ را سائیده خوراند - با استفراغ بسیار سمیت دفع شد - روز دوم باز خواجہ سرای پادشاهی حب زهر بلاهیل آورد - قطب الملک تجدید وضو کرده مستقبل قبله نشست و گفت الہی تو میدانی که این شیء حرام را باختیار خود نمی خورم - همین که از حلق فرورفت حالت متغیر گشت و جان بجهان آفرین سپرد - و این واقعه سلخ ذی الحجہ سنہ خمس و ثلثین و مآتة والف (۱۱۳۵) واقع شد قبرش در شاہ بجهان آباد زیارتگاہ ضلّٰق است -

از آثار اوست نہر پت پر گنج واقع شاہ بجهان آباد که از بی آبی حکم کر بلا داشت قطب الملک در سنہ سبع و عشرين و مآتة والف (۱۱۲۷) نہرے از اصل نہر

شاهجهانی بریده آورده و آن خطر را بوفور آب احیا نمود - علامه مرحوم میر عبد الجلیل
بلگرامی گوید

موجود فیض قطب الملک عبد اللہ خان   نهر خیری کرد جاری آن وزیر مختشم
بهر آن عبد الجلیل واسطی تاریخ گفت   نهر قطب الملک ^{۱۱۲۴} بحر احسان و کرم

وزیر علامه مرحوم در فتویٰ بمسح اومی پردازده

ارسطو فطر تے آصف نشان است   یمین الدوله عبد اللہ خان است
بدیوان چون نشیند نو بہار است   بمیدان چون در اید ذوالفقار است

۸۳) امیر الامرا سید حسین علی خان

برادر خور و قطب الملک است آنا در سخاوت و شجاعت و علو ہمت و تکلمین
و وقار از برادر کلان فائق بود - و در عهد خلد مکان بہ حکومت رتختنور و آخر با
بہ فوج داری ہندول بیانہ می پرداخت

چون برادرش بعد رحلت خلد مکان در لاہور مشمول عوطف شاه عالم
گردید - سید حسین علی خان با فوجی شایستہ در حوالی وہلی دولت ملازمت دریافت -
و در جنگ محمد اعظم شاه مصدر جلائل ترددات گشتہ نوعی کہ گزشت بہ منصب
تک ہزاری و عنایت نقارہ سر بلند گردید - و بوساطت شاہزادہ عظیم الشان بہ
نیابت صوبہ داری عظیم آبا و پتنہ رخصت یافت

در اواخر عهد خلد مکان صوبہ داری بنگالہ بہ سپہ دار خان مخاطب بہ
اعوال الدولہ خان جہان بہادر از تغیر شاہزادہ عظیم الشان مقرر گشت - محمد فرخ سیر
خلف عظیم الشان کہ بہ نیابت پدر در بنگالہ بود طلب حضور شدہ بہ پتنہ

رسید چون مدتها بخود سری گزرانیده و نسبت به برادران دیگر نزدیک و پدر مرتبه نداشت
 رفتن حضور شاق و ناگوار پنداشته بعد از عسرت اخراجات اوقات پرستی میکرد تا
 آنکه شاه عالم شنقار شد محمد فرخ سیر خطبه و سکه بنام پدر نموده در فراهم آوردن مردم
 همت گماشت - درین اثنا خبر گشته شدن عظیم الشان رسید - در ربیع الاول
 سنه ثلث و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۳) خود سریر آرای سلطنت گشت -

و سید حسین علی خان ناظم پنجه را به وعده عنایات مستمال ساخته رفیق
 گردانید و ازین جهت سید حسن علی خان ناظم اله آباد نیز طریق رفاقت سپرد - و
 کمتر زمانی افواج کثیره مجتمع گشت اما بنا بر قلت خزانة تار سیدن اکبر آباد دوازده
 هزار سوار پیش نماند -

سید حسین علی خان روز جنگ به اتفاق حسین بیگ خان صف شکن نائب
 صوبه داری اولیبه وزیرین الدین خان پسر بهادر خان رهیله مقابل
 ذوالفقار خان بن اسد خان وزیر که توپ و ضرب زن بسیار پیش رو چیده
 ایستاده بود اسپان تاخته در زنجیره توپخانه درآمد - چون عرصه و غابر خود تنگ دید
 بآئین دلاوران کشور همت پیاده گشته زخمهای کاری برداشته بر زمین افتاد - و آن
 دوسر در بار فقاء بسیار مردانه نقد زندگانی نثار نمودند -

بعد فتح سید حسین علی خان بخطاب امیر الامرا بهادر فیروز جنگ و منصب
 هفت هزاره هفت سوار و خدمت و الاسه میر بخشگیری کوس بلند رنگی نواخت
 و در سال دوم جلوس به افواج سنگین به تنبیه اچیت سنگه مر زبان سر زمین
 مار واره که لوای تمرد افراخته بود - مامور گردید و تا میر تمه هر جا تعلقه او بود لکد کوب
 تاراج ساخت - راجه از صولت فوج منصور جانب بیگانیر بدزد و در مکانهای
 استوار خزید -

درین ایستاق آنچه از اجرای حکم امیرالامرا نقل می کنند این است که :-
 "چون دیهات اجیت سنگه و جی سنگه سوائی باهم مخلوط اند و رعایای تعلقه اولین از
 "هراس رو بفراری آوردند- و بنابر اجیان حکم بود که مواضع ظالی را اینجا کرده آتش زنند
 "و مکانهای آباد را از اجیت نرسانند- رعایای اجیت سنگه این را دیدن بوساطت
 "رعایای جی سنگه امان خواسته می آمدند- همان وقت سزا و لان تعیین می شدند که بنابر اجیان
 "گویند که آتش فرو نشانند و آنچه گرفته اند مسترد سازند اصلا درین حکم تخلف نمی شد-
 "بعضی ثقات از مردم دیه استفسار کردند با اتفاق می گفتند که غیر از سوختن نقصانی
 "بما نرسید-

و ضبط و فتق امیرالامر همیشه برین منوال بود-

افواج او از راه باریکه مابین دو زراعت می گذشت کسی را قدرت نبود که از
 جاده تفاوت کند- دست بزراعت رسانیدن معلوم-

القصه اجیت سنگه چون خرابی خود و ملک مشاهد کرد و کلاء معتبر فرستاده بتقیم
 پیشکش و ارسال پسر کلان خویش ابی سنگه نام و تزوتج دختر خود به پادشاه که در
 عرف این دیار دوله گویند مستدعی عفو جرائم گردید- امیرالامر ابصالح پرداخت و
 ابی سنگه را همراه گرفته خود را بحضور رسانید و فوجی برای دوله گذاشت و بعد
 رسیدن دوله طومی پادشاه منتقد گشت-

گویند ایچنین طومی عظیم الشان از شاهان پیشین کم جلوه ظهور نمود- علامه مرحوم
 میر عبد الجلیل بلگرامی ثنوی رنگینه درین طومی بنظم آورده و داد سخنوری داده-
 بعد ازین پادشاه امیرالامر را به صوبه داری دکن مقرر فرمود- چون میر
 جمله سمرقندی هر روز مزاج پادشاه را از سادات منحرف می ساخت- قرار یافت
 که اول میر جمله بصوبه داری پتینه را بگردد بعد از آن امیرالامر رخصت دکن

شود- میر حمله روانه پتنه شد و امیر الامرا در سب و عیش و مآت و الف (۱۱۲۷) متوجه و کن گردید-

وقت رخصت موافقت عرض کرده که اگر در غیبت من میر حمله بحضور رسید- یا به قطب الملک نوعی دیگر سلوک شد در عرض بیست روز مرار رسیده دانند پادشاه از قباحت نامی بوساطت خان دوران مخفی به داؤد خان نانم پسر پور پو تحریض مخالفت نمود-

داؤد خان با آنکه سادات در ابتداء سلطنت محمد فرخ سیر واسطه جان بخشی او شدند و بتازگی امیر الامرا نیابت صوبه داری پور پور پادشاه بنام او گرفت- داؤد از گجرات احمد آباد به پور پور آمد بحکومت انجامی پرداخت چشم از حقوق سادات پوشین اراده مخالفت مصمم ساخت-

چون امیر الامرا تریدار را عبور کرد نظر هر شد که داؤد خان سر رشته موافقت گسته خیال ملاقات هم در سر ندارد- امیر الامرا در فکر اصلاح افتاد و پیغام کرد که در صورت توافق ملازمت لازم و در شکل مخالف روانه دار الخلافه باید شد از ما مزاحمت نیست-

داؤد خان پائی جمالت افشاده کار به پر خاش رسانید ناگزیر یازدهم رمضان سنه سب و عیش و مآت و الف (۱۱۲۷) عرصه مبارزت در سواد پور پو آراسته گشت و جنگ عظیم رونمود- داؤد خان بزخم تفنگ نقد هستی باخت- بعد طلوع نیرنخ امیر الامرا به اورنگ آباد رسید و بر سندر ریاست تمکن ورزید- و عنقریب کند و دیهاریه سینا پتی راجه سا هو در صوبه خاند لیس سر به فساد برداشت امیر الامرا ذوالفقار بیگ بخشی خود را به تنبیه او تعیین فرمود- و در پرگنه بهانیر دو چار گشته بنگ در پیوست- ذوالفقار بیگ جزعه شهادت چشید-

و باقی فوج بیگادر آمد. سیف الدین علی خان برادر اصغر امیر الامرا و راجه محکم سنگه
 بهالش غنیم نامور شدند و تابندرسورت عنان بازه کشیدند. و محکم سنگه تا قلعه ستاره
 مسکن راجه سا هو دقیقه از نهب و تالان فرونگذاشت.

چون پادشاه به اغوامی دولت براندازان. و سرداران دکن مخصوص راجه
 سا هو در باب مخالفت امیر الامرا. بایما و صراحت کوتاهی نمی کرد و در دهللی با
 قطب الملک هر روز صحبت تازه و نزاعی نو بر می آنگیخت و صدای بگیر و بکش
 هر وقت بگوشه می رسید. قطب الملک همیشه امیر الامرا را به آمدن دهللی
 ترغیب می کرد

لا علاج امیر الامرا از دشمنان بدشمن بیگانه ساخته در سنه تسع و عشرين و
 مائه و الف (۱۱۲۹) بار راجه سا هو بتوسط سنکر ارجی ملهارد محمد انور خان
 برهان پوری که تاجین تحریر در قید حیات است و فقیر را با او صحبت های مستوفی آنفا
 افتاد. صلح کرد و بشرط عدم تاخت و تاراج ملک و عدم تعرض طرق و شوارع. و نگاه
 داشتن پانزده هزار سوار در رکاب ناظم دکن. اسناد چو ته و سردیسکی شش صوبه
 دکن بمر خود با تنخواه کوکن و غیره ملکه که راج قدیمش می نامند حواله نمود.

مخفی نماند که در او اخر عهد خلد مکان قرار یافته که با غنیم صلح در میان آید.
 باین شرط که سرصد از محصول ملکی نه روپیه بصیغه سردیسکی حصه غنیم مقرر شود پادشاه
 میر ملنگ را با اسناد سردیسکی نزد غنیم فرستاد که عهد و پیمان محکم سازد و سرداران
 غنیم را بملازمت پادشاهی بیارد. آخر رای پادشاه برگشت و میر ملنگ را که
 هنوز اسناد حواله غنیم نه کرده بود بحضور طلبید. و در عهد شاه عالم سرصدده روپیه
 سردیسکی به غنیم مقرر شد و سند پادشاهی حواله گردید. و در ایام حکومت داؤد خان
 چو ته یعنی چهارم حصه از حاصل ملک سوای سردیسکی به غنیم قرار یافت و جاری و سایر

گشت اما سنا بعمل نیامده بود - امیر الامرا بطورے که گذشت سنا چوتھ حوالہ نمود -
آخر نخواست این تزییع سخت سرایت کرد و رفته رفته عنیم شریک غالب شد و قوت
عجی بهم رساند

امیر الامرا بعد مصالحه عازم دارالخلافه شد و غره محرم سنہ احدی و ثلثین و
ماتہ و الف (۱۱۳۱) با فوج و کن بشوکت و صولت تمام از خجسته بنیاد کوچ کرد و
معین الدین نام مجهول الحالے را پسر شاهزاده محمد اکبر بن خلد مکان قرار
داده ہمراه گرفت و بہ پادشاه نوشت کہ در تعلقہ راجہ ساہوسر کشیدہ بود اوراد سنگیر
ساختم و احتیاط لازم دانستہ خود بحضور می آرم -

او آخر شهر ربیع الاول در حوالی درہلی جانب لات قیروز شاه مخیم ساخت و
خلاف ضابطہ حضور نوبت نواخته داخل خیمہ شد - و مکرر ببانگ بلند گفت کہ من
از نوکری پادشاهی بر آمدم -

و بعد ازان کہ بند و بست قلعه را باختیار خود کرد در پنجم شهر ربیع الآخر ملازمت
پادشاه نمود و گذارش گلهما کرد - و باز ہشتم ماہ مذکور بشہرت سپردن شاهزادہ جعلی
سوار شدہ در حویلی شایستہ خان داخل گشت و قطب الملک باراجہ
اجمیت سنگھ بہ بند و بست قلعه شتافتہ ہیچکس را در انجا نگذاشت و پادشاه را
مقید ساخت طوریکہ در ذکر قطب الملک گذارش یافت -

آخر این حرکت مبارک نیامد و در اندک فرصت نیکو سیر بن محمد اکبر
بن خلد مکان کہ در قلعه اکبر آبا و مقید بود با اتفاق احتشام آنجا علم خروج بر
افراشت امیر الامرا بر جناح استعجال رسیدہ بہ محاصرہ ستہ ماہ و چند روز قلعه را مفتوح
ساخت - و بموکب شاه جہان ثانی کہ برای تنبیہ راجہ جی سنگھ سوائی تا فچپور
سیکری رسیدہ بود ملحق گردید و صلح در میان آمد -

درین ضمن چھبیلہ رام قوم ناگزیناظم الہ آباد دم از مخالفت زد۔ امیر الامرا
و قطب الملک با پادشاہ از فتح پور بہ آگرہ آمدند۔ و تا فرو نشستن فتنہ الہ آباد
توقف آگرہ ضرور افتاد۔

چھبیلہ رام فوت شد و گردہر بہادر برادرزادہ چھبیلہ رام بنیاد مخالفتی
کہ عیش گذاشتہ بود بر پا داشت۔ حیدرقلی خان و محمدخان بنگش بانوجی تعین
شدند و بتعویض و تفویض صوبہ داری اودھ با گردہر بہادر صلح واقع شد
درین اثنا نیزنگی فلک شعبدہ دیگر وانمود۔ نواب نظام الملک ناظم مالوا
را عجز مخالفت از امیر الامرا استشمام نمودہ گام سرعت بدکن برگرفت۔ و بعد قتل
سید دلاورخان و سید عالم علی خان قسمی کہ تحریر می شود ملک دکن را بفر
در آورد

امیر الامرا با پنجاہ ہزار سوار بہ عزیمت دکن نہم ذی القعدہ سنہ اثنین
و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۲) از اکبر آباد کوچ نمود۔

سبحان اللہ این دو برادر سیما امیر الامرا شجاعت و سخاوت و کرم و حلم و
مواسات فطری داشتند و کافہ انام را مشمول انواع احسان ساختند و ہرگز مجوز
ستم و بیداد بر نفسے نشدند اما مقلب القلوب نوعی دلہا را صرف کرد کہ دستگرفتہای
سادات از سادات برگشتند و ہر چند می دانستند کہ زوال دولت ایشان باعث خفا
خرابی ماست۔ می گفتند الہی این کشتی غرق شود ما ہم فرورویم از بیگانگان چہ
توان گفت۔

بعد بر ہم خوردن دولت سادات مردم دو فرقه شدند جمعی بنیکی یادی کردند و گردی
بہ بدی۔ و در مجالس فیما بین فریقین طرفہ مناقشا برپا می شد۔

میرزا بیدل تاربخ عزل محمد فرخ سیر چین بنظم آورده

دیدمی که چه باشاه گرامی کردند صد جو رجفاز راه خامی کردند

تاریخ چوا خرد بحستم فرمود سادات بوی نمک حرامی کردند
 و میر عظمت اللہ بخبر بلگرامی در جواب چنین انشاء کرده

باشاه سقیم آنچه شاید کردند از دست حکیم هر چه آید کردند

بقراط خرد نسخه تاریخ نوشت سادات دواش آنچه باید کردند

القصد اعتماد الدوله محرامین خان بنا بر قرابت قریبه که با نواب
 نظام الملک داشت در فکر غدر افتاد- و میر حمید را کاشغری را بران داشت که قابو
 یافته قطع رشتہ حیات امیر الامرا اقدام نماید-

میر حمید مسطور از ترکان دوغلات است- وجد کلانش میر حمید صاحب
 تاریخ رشیدی همواره ملتزم رکاب بابری و هما یونی بود- چند سے بہ فرمان
 روانی کشمیر ہم رسید- و از جہت میر شمشیر می اینہارا میر می گویند-

ششم ذی الحجہ سنہ اثنتین و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۲) در منزل توره
 سی و پنج کردہ عرفی از فتح پور سیکری خیم عساکر شد- امیر الامرا بعد داخل
 شدن پادشاہ در محل سراپالکی سوارہ بخانہ خود برگشت ہمین کہ متصل کالان باری
 یعنی احاطہ چوبین کہ گرد خیام پادشاہی نصب کنند رسید- میر حمید کہ روشناس
 و راہ حرف داشت فرد احوال خود بدست امیر الامرا داد و شروع بضعیف
 نالی نمود- چون امیر الامرا مشغول خواندن شد بچستی خنجر آبداری بہ پہلو سے
 امیر الامرا رسانید و کار تمام کرد نور اللہ خان از اقرباء امیر الامرا پیادہ ہمراہ
 می رفت بضرب شمشیر میر حمید را از پا در آورد- و دیگر رفقاء امیر الامرا دست
 پای زدند بجای نرسید قابو طلبان سر امیر الامرا جدا کردہ نزد پادشاہ بروند

دو پس ازین هنگامه لاش اورا بحکم پادشاهی تکفین نموده و نماز جنازه خوانده به
اجبیر نقل کردند و در جوار پدرش سید عبداللہ خان مدفون ساختند۔

پیش از وقوع این سانحہ وصلحے در روایا دید کہ سید الشہداء امام حسین
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ امیر الامرا خطاب کرد کہ ^{۱۱ ۳۲ھ} بَلِّغْ وَعْدَکَ ^{۱۱ ۳۲ھ} وَغَلَبْ عَدُوَّکَ
بعد شہادت امیر الامرا چون حساب کردند ہر یک فقرہ تاریخ بود با صنعت تقلیب
حق این است کہ در قریب الحمد کم امیری باین خوبی در عرصہ ظہور آمد نسخہ
جامح اخلاق حمیدہ بود۔ و فور طعام و صلاکے عام سرکار او مشہور است۔ مردم
اورنگ آبا و بالاتفاق نقل می کنند کہ در عہد امیر الامرا اکثر مردم در خانہ خود
طعام نمی نچندند۔ طبّاخان سرکار امیر الامرا طعام حصہ خود می فروختند و قاب پلاؤ
مکلف بچندپل سیاه می دادند۔

اجراء بلغور خانہا از غلہ پختہ و خام و احداث مجلس یازدہم و دوازدهم ہر ماہ
در بلا و عظیمہ ہند و دکن از اعمال خیر است۔ و تا امروز جاری است درین مجالس
بامشاخ و فقراء بتواضع و انکسار سلوک می نمود و آفتابہ در دست خود گرفتہ بر
دست مہمانان آب می زبخت۔

و پیش از وصول دکن زر مہم سازی نمی گرفت۔ بعد رسیدن دکن متصدیان
باطہارت داخل و کثرت مخارج مزاجش برین آوردند۔ معہذا چون حمید قلی خان حکم
بندرسورت اموال ملا عبد الغفور ملک التجار بندر مذکور کہ زیادہ بریک کروڑ روپیہ
بود ضبط نمود۔ ملا عبدالحی پسر متوفی بطریق استغاثہ بحضور رسید و پانزدہ لکہ روپیہ
بشرط معافی اموال نیاز امیر الامرا نوشتہ داد۔ روزے صبح ملا عبدالحی را طلبید
اموال باینجا معاف کرد و بہ عطای خلعت نواختہ رخصت وطن فرمود و گفت مشب
مرا برسر مال این مرد بانفس خود مجادلہ شد۔ آخر بانفس طامع غالب آمد۔

وقتیکه امیرالامرا از دکن بدار الخلافه معاودت نمود- میخواست که امین الدوله
 وقایع خوان حضور پادشاهی را بنا بر تفسیری که از امین الدوله در غیبت امیرالامرا
 صادر شده بود معاتب سازد- روزی که امین الدوله بملازمت امیرالامرا رسید
 و از در آمد میر عبد الجلیل بلگرامی حاضر بود میر بجز نواب رسانید که رسول الله
 صلی الله علیه وسلم در حق انصار و ذریت انصار دعا کرده و در مراعات ایشان وصیتها
 نموده و فرموده تَجَادَرُوا عَنْ مَسِيئَتِهِمْ یعنی در گذرید از گناهکار ایشان نواب
 از اولاد رسول اند صلی الله علیه وآله وسلم و امین الدوله از اولاد انصار رضی الله
 عنهم با قتداء جد بزرگوار تفسیر مشاغل علیه عفو شود- امیرالامرا فی الفور از حالت
 غضب فرود آمد و امین الدوله را مشمول مهربانها ساخت

میر عبد الجلیل در آن وقت با امین الدوله آشنا نبود اما می دانست که
 از اولاد انصار است چون میر طریقه محدثین داشت و همواره در مراعات سنن
 نبوی می کوشید شفاعت انصار بر خود لازم دید-

امیرالامرا خوش ذهن بود و شعر خوب می فهمید- و در فن تاریخ دانی متفرد
 می زیست و از باب کمال را فراوان دوست می داشت و بعد نماز صبح اذن بود که
 صاحب کمالان در آیند و تا یکپاس روز با اینها صحبت می داشت و تاکید بود که
 در آن وقت دیوانیان و متصدیان حاضر نشوند-

میر عبد الجلیل مرحوم تعریف خوش فهمی امیرالامرا بسیار می کرد و در مرثیه
 امیرالامرا قصیده غمناک بنظم آورده و از فرط محبتی که با امیرالامرا داشت بکمال و
 سوختگی حرف زده قصیده این است -

آثار کربلاست عیان از جبین هبند   زد جوش خون آل نبی از زمین هبند
 شد تا تم حسین علی تازه در جهان   سادات گشته اند مصیبت نشین هبند

نیلی است زین معامله پیراهن عرب
 گیتی چو اسپاه نه گردد ز دودِ غم
 هندیان چنین مصیبت عظمی ندیده است
 از داغ دل ز دند چراغان اشک جوش
 ماهی در آب می طپد و مرغ در هوا
 فرزند مصطفی خلف الصدق ترضی
 رستم نشان حسین علی خان شهید شد
 آن صفدری که از قلم تیغ بارها
 تیغش بروز معرکه خصم تیره بخت
 در یاد لے که بود ز ابر عنایتش
 از بهر هر فلک زده عالیجناب او
 منقاد او شدند اژان سرکشان دهر
 پند از شهادتش تن بے روح گشته است
 عالم چو قیر در نظر خلق شد سیاه
 گردون را ختران همه تن اشک گشته است
 دل چاک چاک گشت جگر داغ داغ شد
 اسد زجج الملائیك و استخبر الفلک
 از دست ابن ملجم ثانی شهید شد
 تا کر بلا و تا نجف و تا مدینه رفت
 ای دوستان آلِ محبان اهل بیت
 تاحق اهل بیت رسالت ادا شود
 دزخون گریه سُرُخ شد است آستین هندی
 خاموش شد چراغ نشاط آفرین هندی
 دیدیم داستانِ شهور و سنین هندی
 این است نوبهار گل آتشین هندی
 از شیون عظیم امیر مهین هندی
 کز روی فخر بود بند آتش یمن هندی
 از خنجرے که بود نمان در کمین هندی
 تحریر کرده نسخه فتح مبین هندی
 چون برق می شکافت صفیابین هندی
 شادابی بهار بهشت برین هندی
 در ترک تا ز حادثه حصن حصین هندی
 کز داغ ضبط کرد نشان بر زمین هندی
 یعنی که بود او نفس و اسپین هندی
 اوتاد تا ز خاکم دهر آن نگین هندی
 در اعتناء مانم رکن رکن هندی
 زین غم گشت زهر از دوا نگین هندی
 فی هذه المصیبة تسحالی الدین هندی
 گوئی ز کوفه است گل ماتمین هندی
 سیلاب خون دیده و آه و این هندی
 عمگین شوید بهر حسین حزن هندی
 بر رنعم این جماعه منصوبه بین هندی

از کلک من بر شئیء سید شنید
 این چند بیت ریخت چو در شین هندی
 رضوان حق چو سبزه قرین ضریح او
 تا هست صحن سبزه بگیتی قرین هندی
 سال شهادتش قلم واسطی نوشت
 قتل حسین کرد بیزید لعین هندی

۸۲۷) آصف - نواب نظام الملک آصفیاه طاب ثراه

جد مادری اوسعد اللہ خان وزیر اعظم صاحبقران شاه جهان پادشاه است و
 جد پدری او عابد خان که پدرش عالم شیخ از عطاء اکابر سمرقند و از احفاد شیخ
 شهاب الدین سهروردی بود۔

عابد خان در عهد شاه جهانی وارد هندوستان گردید و بدولت روشناسی پادشاه
 و خدمت گزینی شاهزاده اورنگ زیب شرف اندوز گشت - و چون سلطان اورنگز
 را با برادران محاربه پیش آمد درین معرکه ملتزم رکاب بود - و بعد از سر بر آرائی
 بمنصب چهار هزارری اختصاص یافت و در سال چهارم جلوسمی بخدمت صدارت
 کل و بعد از آن بمنصب پنج هزارری و خطاب تیلیچ خان افتخار اندوخت و بعد عزل
 صدارت شانزدهم جمادی الآخره سنه ثلثین و تسعین و الف (۱۰۹۲) کرت ثانی میست
 به خلعت صدارت آراست و در محاصره قلعه گلکنده حیدر آباد بسیت و چهارم ربیع الاول
 سنه ثمان و تسعین و الف (۱۰۹۸) بزخم گولہ توب نقد جان نثار کرد۔

میر شهاب الدین خلف عابد خان براتب علیا صعود نمود و بمنصب هفت
 هزارری هفت هزار سوار و خطاب غازی الدین خان بها در فیروز جنگ بلند آواز
 گشت و در فتح بیجا پور از بس ترودات نمایان بظهور رسانید۔ بقسم فقہ " فرزند
 ارجمند" بر القاب سابق نوازش تازه یافت۔ و در عهد شاه عالم بصوبه داری گجرات

مامور گشت - و در ایام حکومت گجرات سنہ ثنتین و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۲) بعالم
باقی شنافت

نواب نظام الملک آصف جاہ خلف نواب غازی الدین خان نام اصلی او میسر
قرالدین است - و سال میلاد او سنہ ثنتین و ثمانین و الف (۱۰۸۲)

در ریگان شیب مطرح انظار خلد مکان بود و بمنصب چهار ہزاری و خطاب
چین قلیچ خان سرافراز - و در تسخیر قلعه و اکنیکہ مصدر ترددات نمایان گردیدہ باضناً
ہزاری بمنصب پنج ہزاری عروج نمود - و بعد رحلت خلد مکان در تنازع شاہزادہا
سررشتہ احتیاط بدست آورده ملتزم ہیچ طرف نہ گردید

و چون شاہ عالم سریر سلطنت آراستہ بخطاب خان دوران بہما در وصوبہ
داری او دہد با فوج داری لکھنؤ کہ در ان وقت فوج دار آبخا از حضور مقررے شد
منتاز گردید - علامہ مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی تاریخ خطاب او ہمین "خان دوران
بہادر" یافت -

نواب نظام الملک بہ کتر فرصت بنا بر گرمی بازار امراء جدید و کساد امراء
قدیم از نو گرمی استغفا کردہ بہ دار الخلافہ شاہ جهان آباد آمد و لباس درویشانہ
پوشیدہ خانہ نشین گشت

بعد رحلت شاہ عالم چون نوبت سلطنت چند روزہ بہ محمد معزز الدین رسید
بہ عنایت اصل منصب و خطاب سابق نواختہ بقراء بے قید ہندوستان بر نواب
نظام الملک طعنہ زدن کہ از خرقہ درویشی بر آمدہ بہ لباس دنیا در آمدہ طریقہ
این جماعت در یوزہ گرمی ست ازان وقت با نواب نظام الملک سوال نہ کردند
غیرت این طائفہ ہم تماشا باید کرد -

القضہ چون محمد فرخ سپہ بر تخت خلافت بر آمد بخطاب نظام الملک بہادر

فتح جنگ و منصب ہفت ہزاری مباحی ساخت و بنظم و کن مامور فرمود۔
 و چون ایالت و کن بہ امیر الامرا سید حسین علی خان قرار گرفت و نواب
 بہ پایہ سریر خلافت شتافت حکومت مراد آباد تفویض یافت۔
 و چون امیر الامرا از و کن بہ دار الخلافہ معاودت نمود و محمد فرخ سیر را
 عزل کردہ پادشاہ نور بر تخت نشاند حکومت مالوا بہ نظام الملک مقرر ساخت
 نواب نظام الملک بہ مالوا آمد۔ و بوی نفاق از امراء پای تخت استشمام نمودہ
 در سال دوم محمد شاہی مطابق سنہ اثنین و ثلاثین و مائتہ و الف (۱۱۳۲) متوجہ
 و کن گردید۔

وغرہ رجب عبور دریای زبرد نمودہ قلعہ آسیر را از طالب خان و شہر برہان
 پور را از محمد انور خان برہان پوری بہ صلح بہ دست آورد۔ امیر الامرا الشکر جبار
 بہ سرداری سپید دلاور خان بہ تعاقب فرستاد۔ نواب بہ طریق رجح القہقری بمقابلہ
 شتافتہ۔ در موضع حسن پور سرکار ہندیہ سیزدہم شعبان سال مذکور تلافی فریقین دست
 داد۔ سید دلاور خان بقتل رسید۔ و نواب قرین فتح و نصرت بہ دار السرور برپائید
 عود فرمود۔ و ہنوز زخم جراحت رسیدگان التیام نیافتہ بود کہ سید عالم علی خان
 برادر زادہ امیر الامرا نائب و کن تبارک کمر بست۔ و از نجستہ بنیاد اورنگ آباد
 جلوریز جانب برہان پور شتافت و ششم شوال سال مسطور در نواحی بالا پور
 از توابع صوبہ ہرار جنگی صعب روداد۔ سید عالم علی خان از فرط تہوری پاسے
 جلاوت افشردہ خون خود را بے محابا بر تخت و نواب مظفر و منصور داخل اورنگ
 آباد گردید۔

امیر الامرا بہ استماع این خبر قطب الملک برادر کلان خود را بضبط و
 ربط ہندوستان از اکبر آباد جانب دار الخلافہ مرخص ساخت۔ و خود با پادشاہ عام

دکن گردید- چون قلم تقدیر بزوال دولت سادات باره رفته بود اعتماد الدوله
محمد امین خان شخصه را مقرر کرد تا امیرالامرا را در عین سواری پالکی به خنجر دغا
کشت و این حادثه ششم ذی الحجه سال مذکور در منزل توره واقع شد قطب الملک
بوصول این خبر وحشت افزایکی از شاهزاده را از قلعه دارالخلافه بر آورده به سلطنت
برداشت و فوجی فراهم آورده به مقابل شتافت - و بعد محاربه دستگیر گردید -
چون نواب نظام الملک به نظم ممالک دکن اشتغال داشت وزارت بر
محمد امین خان قرار گرفت -

محمد امین خان پسر خواجبهاء الدین است که برادر نواب عابد خان مذکور
و قاضی بلده سمرفند بود - محمد امین خان از عهد محمد فرخ سیزدهم خشیگری دوم
باستقلال داشت - و بطوریکه تخریر یافت بیایه وزارت اعلی مرتقی کشت اما بعد
وزارت اجل فرصت نه داد - و در ایام معدود درگزشت -

نواب نظام الملک خود را از دکن به دارالخلافه رسانیده خلعت وزارت
پوشید و خواست که قواعد محل مکان را که متروک شده بود بتازگی رواج دهلمراء
خلیج العذار این را نخل مقاصد خود پنداشته مزاج پادشاه را از نواب نوعی
منحرف ساختند

در همان ایام مطابق سنه خمس و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۵) آنتار بیغی از
ناصیه حال حمید قلی خان ناظم گجرات هوید آگشت نواب بنادیب او مقرر گردید
و به این تقریب امر نواب را از حضور بر آورده - چون نواب بمنزل جهابووه
قریب گجرات رسید حمید قلی خان که باراده جنگ مسافتی طے کرده بود تباب
مقاومت در خود ندیده خود را دیوانه قرار داد -

نواب به دارالخلافه عطف عنان نمود و در جلدوی این خدمت صوبه داری مالو

و گجرات ضمیمه حکومت دکن و وزارت مقرر گردید اما از نفاق امر اخبار خاطر با افزودنی گرفت و در سنه ۱۱۳۶ (الف) حکومت تمام ممالک دکن از تغییر نواب مبارزخان که از سالها ناظم حیر آباد بود موقوف گشت - و ملال پنهانی بر رجه اعلان رسید - نواب مخالفت هوای دارالخلافه با مزاج خود و موافقت هوای مرادآباد که پیشتر حکومت آنجا پرداخته بود بهانه ساخته از پادشاه رخصت مرادآباد گرفت - و چند منزل طے کرده جلو عزم جانب دکن صرف ساخت و پاشنه کوب خود را به دکن رسانید - مبارزخان به مقابله پیش آمد در سوادشکر کبیره شصت کروه از اورنگ آباد فریقین بهم رسیدند - بیست و سیوم محرم سنه ۱۱۳۷ (الف) جنگ عظیم واقع شد - مبارزخان بقتل رسید - و ممالک مجموع بنواب مسلم گشت -

بعد ازین پادشاه به استمالت نواب کوشید - و همیشه با رسال فرامین عنایت و بذل انعامات مخصوص می ساخت - و درین ایام نواب بخطاب آصف جاه بلند آوازه گردید - و در سنه نحسین و مائة و الف (۱۱۵۰) پادشاه بمبالغه تمام نواب را طلب حضور نمود - نواب خلف الصمدق خود نواب نظام الدوله ناصر جنگ بهاد را نائب دکن مقرر ساخته خود به دارالخلافه شتافت و شرف ملازمت پادشاه دریافت - فضل علی خان تاریخ قدوم چنین در سلک نظم کشیده

صدشکر که ذات دین پناهی آمد   رونق ده ملک پادشاهی آمد
تاریخ رسیدنش بگو شتم هاتف   گفت آیت رحمت الهی آمد
نواب هزار روپیه نقد و اسپ با ساز نقره در وجه صلح عنایت نمود

و بعد دو ماه از وصول دہلی پادشاه نواب را براسے تنبیه مرہنتہ دکن رخصت فرمود - نواب چون به اکبرآباد رسید - از بعض وجوه شارع متعارف جنوبی گذار

سمت شرقی روان گردید- و بر سر اتاوه و مکن پور مرور نموده زیر کاپلی دریای
 جن را عبور فرمود- و از انجارو به جنوب کرد- و بملک مالوا درآمد

فقیر در همین ایام عازم حریم شریفین زادها اللہ کرامتہ شد و سیوم رجب
 سال مذکور از بلگرام برآمد و از قنوج راه اکبر آباد گرفت- موبک نواب از قرب
 قنوج متوجه کاپلی شد اما سر نهضت نواب به آن سمت معلوم نبود- بعد از آن که
 فقیر سه منزل طی کرد خبر رسید که نواب از دریای جن گذشته رو به دکن آورد و مجرد
 وصول این خبر انبساط عجیبی دست داد که از غیب بدرقه راه بهم رسید- و طریق
 اکبر آباد گذشته عنان بجانب کاپلی منعطف ساختم و نهم رجب بیست و نهم
 کاپلی وصول بموبک آصفیاهی اتفاق افتاد

نواب بعد طی منازل بشهر بھوپال از توابع صوبہ مالوا رسید و فوج مرثبه
 از دکن استقبال کرد- در ماه رمضان سال مسطور جنگهای صعب در سواد بھوپال
 واقع شد- چون آمد آمد نادر شاه گرم بود- نواب مصالحه را صلاح وقت دیده
 به دار الخلافه رجعت نمود-

چون نادر شاه استیلا یافت و گذشت آنچه گذشت نواب را نسبت به
 ساعز امر افراوان رعایت و مدارامی کرد- چون امیر الامراخان دوران در
 جنگ نادر شاه جانفشانی نمود پیش از استیلاء نادر شاه منصب امیر الامرائی
 ضمیمه مراتب دیگر به نواب مقرر گشت و بعد رفتن نادر شاه بحال ماند-

در سنه ثلث و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۳) نواب از پادشاه رخصت
 دکن گرفت- و قطع مسافت نموده پرتو قدم بر سواد برهان پور افگند- مغویان
 نواب نظام الدوله ناصر جنگ را برین آوردند که سده راه باید شده اکثر سرداران
 و افواج دکن نخست عهد اتفاق بستند آخر به نظر نیک خوارگی نواب آصف جاه

در اقدام حرب تقاعد نمودند- نواب نظام الدوله زنگ فوج مشاهده کرده در روضه
 شاه برهان الدین غریب گوشه عدلت گرفت- چون رایات آصفجاه بقدر تنظیم و
 تنسیق ملک و نصب حکام جدید او اهل موسم برشکال قریب به اورنگ آباد رسید
 نواب نظام الدوله به اندیشه آنکه مبادا اویشی رود بد از روضه بقلعه مله میر رفت
 نواب آصفجاه موافق قاعده مستمر در موسم برشکال افواج را با وطن و چراگاه
 رخصت فرمود- و جریده در اورنگ آباد نشست- چون شیطان بعین راه زن
 بنی آدم است تا بحدیکه نتایج انبیا را بزور تسویلات از راه می برد- و بمعارضه
 قَاتِلِ اللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالٍ الْقَدِيمِ گستاخ می سازد- نواب نظام الدوله بتحریک
 واقع طلبان اراده اورنگ آباد مصمم ساخت- و قریب هفت هزار سوار فراهم
 آورده بایلغار قریب اورنگ آباد رسید- نواب آصفجاه با هر قدر مردم که حاضر بودند
 و توپخانه در سواد شهر جانب عیدگاه بمداغه قیام نمود- بیستم جمادی الاولی سنه
 اربع و خمسین و مائة و الف (۱۱۵۴) وقت شام جنگ قائم شد از کثرت توپخانه
 آصف جاهی و ظلمت شام و تنگی وقت- فوج طرف ثانی از بهم پاشید نواب نظام الدوله
 فیل را تاخته با معدودی خود را قریب فیل نواب آصفجاه رسانید- و زخمی شده در
 دست پدرو والا گهر افتاد-

نواب آصفجاه در سنه ست و خمسین و مائة و الف (۱۱۵۶) که عزم به تسخیر ملک
 کرناٹک بر لبست- و بعد وصول آن دیار اول قلعه ترچیناپلی را که در دست مرهت
 بود محاصره کرده مفتوح ساخت- و بعد از آن ملک ارکات را از قوم نوابیت که
 از مدتی آن الکر را در تصرف داشتند انتراع نمود و حکومت آنجا به انورالدین خان
 شها مت جنگ گوپاموی از جانب خود مقرر فرموده در سنه سبع و خمسین و مائة و الف
 (۱۱۵۷) به نجسته بنیاد مراجعت کرد

و در سنہ نسیع و خمیسین و مائتہ و الف (۱۱۵۹) قلعه بالکنده از توابع حیدرآباد کو
در دست بعض امراء دکنی بود بعد محاصره در فرصت کمی مفتوح ساخت

و در سنہ احدی و شتین و مائتہ و الف (۱۱۶۱) خبر آمد آمد احمد خان ابدالی از
جانب کابل به شاهیجهان آباد گرم شد۔ نواب به اقتضای مصلحت ملکی از اورنگ آباد
بسمت برهان پور نہضت فرمود۔ فقیر بہ تکلیف نواب نظام الدولہ حاضرین سفر
بود در برهان پور خبر رسید کہ احمد شاہ ظفر یافت و احمد خان ابدالی شکست خورده راہ
کابل گرفت۔

نواب آصفجاہ را درین ایام مرضی شدید عارض شد۔ بہمان حالت بیست و ہفتم
جمادی الاولی خیمہ جانب اورنگ آباد بر آورد۔ و از استیلاء مرض در سواد شہر
برهان پور زیر خیمہ وقفہ کرد و بیماری روز بروز قوت مے گرفت تا آنکہ چہارم جمادی
الآخرہ وقت عصر سنہ احدی و شتین و مائتہ و الف (۱۱۶۱) رایت بملک جاودانی
برافراخت۔

وقت برداشتن نعش غریوی از خلق برخاست کہ زمین وزمان در لرزہ در
آمد۔ امراء عظام جنازہ اش را دوش بدوش بہ میدانے رسانیدند۔ و نماز ادا کرد
بہ روضہ شاہ برهان الدین غریب قدس سرہ روانہ ساختند۔ و پایان مرقد
شیخ مائل قبلہ بخاک سپردند "متوجہ بہشت" تاریخ رحلت اوست کہ راقم الحروف یافتہ
بر واقفان اسرار سلف ہوید است کہ در طبقہ سلاطین تیموریہ و طبقات پیشین
امیر مے بہ این اقتدار چشم روزگار کم مشاہدہ کرد۔ قریب شتی سال با یالت ممالک
دکن پرداخت و قلمروسے کہ زیر فرمان چندین سلاطین ذوی الاقدار بود تنہا در
تصرف داشت و فتوحاتے کہ کارنامہ روزگار باشد بجلوہ آورد۔

و مستحقین را بہ خیرات و مبرات فراوان نواخت۔ از دفتر صدقات تحقیق نموده

شده که سه لکه روپیه بدستخط او سواکے انعامات بادشاہی درصوبجات دکن بطریق یومیہ
 و در ماہہ بہ ارباب استحقاق می رسید۔ و سوامی این قریب یک لکہ روپیه بمردم حج
 رو و غیر ہم رعایت می فرمود۔

سادات و علما و مشائخ دیار عرب و ماورالنہر و خراسان و عراق عجم و
 ہندوستان آوازہ قدر دانی استماع یافته رو بہ دکن آوردند۔ و در خور قسمت
 خطہ از احسان عام اندوختند۔

فقیر ابانواب آصفیاء صحبتہای مستونی دست داد۔ و صحبت اول اتفاقاً
 ہندوئی بہ ارادہ اسلام حاضر شد و شرف اسلام دریافت۔ عرض بیگی بعرض رشتا
 کہ امیدوار نام است۔ فرمود نامی باید گذاشت کہ مشعر دین اسلام باشد فقیر گفتیم
 مثلاً دین محمد۔ فرمود دیروز ہندوئی مسلمان شد نام او دین محمد گذاشتہ شد۔ گفتیم دین محمد
 ہر قدر زیادہ شود بہتر اللہم الصبر من الصبر دین محمد بسیار منبسط گشت
 و ہمین نام مقرر نمود

— نواب طبع موزونے داشت و دیوانے ضخیم از نتایج طبخش فراہم آمدہ۔ وقتے کہ
 بتقریب وزارت از دکن بہ شاہجہان آبا و تشریف آورد۔ فقیر و شاہجہان آباد
 بودم۔ زادہ طبع خود کہ

کی سوی چین میرود آن دست حنائی امروز کہ آئینہ گلزار بدست است
 برای انعام غزل در مجمع شعر انداخت۔ نواب امین الدولہ وقائع خوان حضور
 معلی۔ علامہ مرحوم میر عبد الجلیل را تکلیف کرد۔ میر قصیدہ دین زمین طرح کرد کہ
 مطلعش این است

تا حسن ترا مشعل انوار بدست است   مہ را ہم شب کاسہ گداوار بدست است
 نواب امین الدولہ قصیدہ را بہ نواب آصف جاہ رسانید۔ محظوظ شد و تکلیف

ملاقات فرمود میرقصیده دیگر در مدح نواب آصف جاه پیرداخته شبیه بموافقت نواب
 امین الدوله نزد نواب آصف جاه رفت - نواب اعزاز و اکرام فراوان بعمل آورد
 و برابر خود بیفاصله جاداد - و چون نسخه قصیده از نظر گذشت شمع را نزدیک طلبیده
 اشاره بانشارد قصیده کرد - هر یک بیت را بفهم در آورده بتوجه تمام اصفا نمود و جوهر
 تحسین افشاند - بعد استماع قصیده صلوات نقد و خلعت واسپ تکلیف فرمود - علامه
 مرحوم موافق ضابطه قدیم خود نپذیرفتند - قصیده این است -

بهار آمد و او کرد عینچه بند قبا	گره ز خاطر بلبل کشود فیض صبا
ز بسکه سبزه و گل در چین هجوم آورد	نسیم کرد بصد حیلہ جای خود را و
گرفت تموه بکف در پیاله یا قوت	برای شاہد نوروز لاله حمرا
به بین به لاله و تحریک عینچه در هر برگ	چو طوطی که ز منقار او کند پیرا
شکنج طره سنبل کند صید نظر	نگاه دیدہ نرگس فسون هوش ربا
دمید نغمه ز منقار بلبل خوشگو	چو گلبنی که از لبش گدگل رعنا
فرود حسن چین از سحاب گوهر بار	چنانچه شان وزارت ز عمده الوزرا
نظام ملت و ملک افتخار اہل کرم	قوام دین و دول آفتاب مجد و علا
بود بحسن وزارت به از نظام الملک	که نقش ثانی بہتر کشد نگار آرا
مشابه کف او بحر چون تواند شد	که نقص جزر بود مد بحر را بقفا
حباب نیست کہ بحر از تشبہ کف او	کلاه فخر بیند اخت از خوشی بہوا
رسن ز موج زده بر میان بکف کشتی	کز و سوال کند چون قلندر دریا
ز بیم کثرت جودش محیط ناله کند	گواه اوست برین بیم رعشہ اعضا
گرفت خضر بینی خرد ز دانش او	چنانکہ خلق ز جودش اصابع یسری
رسیدہ است بجای تقدس ذاتش	کہ چون ملک بود از جنس انس مستثنی

چو او ندیده امیری مهذب الاخلاق
 مثال روح مصور بود بپاکی ذات
 چکد ز سنبل و گل شیشه شیشه عنبر و عطر
 صفای آینه را سے او بود چندان
 گرم زدست گهر بار او بود ممنون
 تعجب است ز شمشیر آتش افروزی
 گره گره نبود نیزه همدوش کنش
 که نبرد بود همچو ابر صاعقه بار
 هزار شکر کز و مسند وزارت یافت
 بر سر حشون طرب چید بزم رنگینی
 ترانه سنج ز مرقع ساخت چو گانے
 سپهر شد همه تن دیده تماشائی
 بوقورتی دتو توک دن چو چوک توشوق چندی
 توشوق نسیم دن آچیلدی کوپ کوکل بندو
 محیط مدحت اورا کرانه پیدا نیست
 شعار من نبود شعر بس کغم زین حرف
 اَقُولُ وَحَقَّقَكَ اللهُ دَاعِيًا بِالْخَيْرِ
 اَدَامَ قَدَمَكَ فِي الْجَاهِ مَا سَأَلَا فَارَاكَ
 فَانْتَ خَيْرٌ ظَهِيرٍ لِمَنْ سَأَلَكَ اللهُ هُر
 قَدِ اسْتَجَابَ دُعَائِي الْهَيَّا اللَّهُعَال
 ز فضل گر زرم تیغ و نیزه می گیرم
 بعینک مه و مهران سپهر پشت دوتا
 نشان عقل مجسم بود به فهم و ذکا
 چو گرم چو شوی خلقتش شود چمن پیرا
 که می نماید از آنچه رو دهد فردا
 نظریه تیغ چمن کار او بود شیدا
 که جائی تیغ کف است و کف است بحر عطا
 که بندگشته درو جا بجای دل اعدا
 کمان چو قوس قمر تیغ چون شهاب سا
 همان که یافت تن عاذا از دم عیسی
 که از تصویر آن خامه گشت شاخ جنا
 ز بود گوی دل سامعان بحسن ادا
 پی نظره این محفل نشاط افزا
 تو تو کچی تو بود تو تو ک بولدی نیشکر موند
 تپوز بقنغ بولسون بلند قلدی نوا
 بزورق قلمی چون توان نمود شنا
 کز اهل فضل و خوب است ز اهل فضل و عا
 لَا تَنْظِمُ امُورًا اَلَا نَامَ فِي الدُّنْيَا
 وَتَدَّ اَمْرًا كِ بِالْعَمْرِ مَا سَأَسْتَ عَمْرًا
 وَانْتَ خَيْرٌ لِّصَيْرِ لِرُزْمَةِ الضُّعْفَا
 مَسْئَلِ عَرَبِيٍّ وَآلِهِ النَّجَبَا
 که بر جلدت من شایه اند این دو گوا

بروز معرکہ فصیل نمایم این دعوی	ز ذوالفقار چو بر بان قاطعی دارم
وزیر کشور ہند آصف دوام البقا	قلم نوشت برای وزارتش تاریخ
دوگونہ جوہر تاریخ از و شو پیدیا	ہزار و یکصد و سی و چہار صن نشاٹ
حکلی و مکرر تہ سہا لیب التریج لکنا	نظمت فی العری فی الفصیح تاریخیا
رہے جلت ہون اجل باس یہ وزیر پیدیا	اسیس دے کے کسی ہندی مونیان سنست
کہ ختم کن بدعا این قصیدہ غرا	خر و نجائے عبد الجلیل کرد ارشاد
برنگ زرگس گل چشم و گوش نوق سما	ملائک از پی آمین این دعا شدہ اند
وی از وزارت و از وی وزارت علی	ہمیشہ ہر دوزیم شاد و کامران باشند

(۸۵) آفتاب نواب نظام اللہ بہانا صاحب شہید حمہ اللہ

امیرے بودین پرور۔ عدالت گستر۔ غیور صاحب عزم۔ صف آرای بزم و رزم
 در اجرای احکام شریعت غرہمد وافی می نمود۔ و در فریادرسی عاجز نالان بے دست
 پا توجہ تام می فرمود۔ در فصاحت تقریر و ادراک لطائف سخن کوس یکتائی می نواخت
 و بذکر سوارخ سالفہ سلاطین اولوالعزم گوش مستعان را لبریز در رمی ساخت
 پایہ مشق سخن را بہ نتیج میرزا اصائب بجائے رسانیدہ بود کہ موثکافان و قائق
 معانی و رموزیابان لطائف سخندانہ نمیتوانستند را ہی بفرق تحقیق و تقلید کشود
 از مبادی سن شعور بمقتضای علو ہمت و فرط شجاعت ہو امی تسخیر ممالک عظیمہ
 در سرداشت۔ نواب آصف جاہ در سنہ پنجمین و مائتہ و الف (۱۱۵۰) حسب الطلب
 محمد شاہ پادشاہ بہ دار الخلافہ دہلی شتافت۔ و در تق و فتق صوبجات و کن بسبیل

لہ نتائج الافکار صفحہ ۵۰ مطبوعہ مدراس ۱۸۲۳ء - ۶-

لہ آثار الامرا جلد سوم صفحہ ۸۲۸ مطبوعہ کلکتہ -

نیابت به پسر والا که تفویض نمود. نواب نظام الدوله در تنظیم و تسبیق امور مملکت امنیت بلاد و امصار و رفاه و فلاح عامه خلاق تدابیر صائبه و مساعی جمیله بظهور آورد - و به بدل انعامات و عطای مناصب و خطابات و جاگیرات و ضعیف و شریف منتسبان دولت عظمی را مورد نوازش ساخت و عنین مرهتہ را که در دکن تسلط بهم رسانیده و صوبہ مالوارا بتصرف در آورده و تاحوالی و ہلی زیر و زبر ساخته گوشمال واقعی داد و عرصہ دکن را از ترکناز حوادث محفوظ و مصئون داشت

و چون نواب آصفیہ از دار الخلافہ دہلی الویہ توجہ بہ دکن برافراخت مغویان نواب نظام الدولہ را بر سر مخالفت آوردند - و محاربه بوقوع آمد نوعی کہ - (در ترجمہ نظام الملک) گذارش یافت

و در سنہ خمس و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۵) نواب آصفیہ فرزند گرامی را از غناب بر آورد و در سنہ ثمان و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۸) در حیدر آباد اورا مورد نوازش فرمود و صوبہ داری اورنگ آباد تفویض نموده رخصت آن بلدہ ساخت -

و در سنہ تسع و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۹) نواب آصفیہ از حیدر آباد بہ دہارور رسیدہ پسر از اورنگ آباد نزد خود طلبید - نواب نظام الدولہ خود را بحضور رسانید -

نواب شہید ابتداء در ہمین سفر فقیر الکلیف رفاقت نمود و در اسفارے کہ پیش می آید بان خود داشت و بہ اختیار مفارقت رضانداد -

القصد پدرو پسر بنا بر مصلحت ملکی جانب و انکسیر اخراش نمودند - از انجا نواب آصفیہ اسپر الطرف میسور رخصت فرمود کہ از راجہ میسور پیشکش بد آورد - و خود بہ اورنگ آباد مراجعت نمود - نواب شہید بعد وصول سر ریگ متن

کہ دارالاقامہ راجہ میسور است تحصیل پیشکش نمودہ خود را پیش پدربہ اورنگ آباد
 رسانید۔ و عنقریب پدرو پسر جانب دار السور برہان پور خرامیدند۔ نواب
 آصفیہ در دار السور متوجہ دار السور شد و نواب نظام الدولہ سند ایالت
 وکن رازیب وزینت بخشید۔ و ازیرہان پور بصوبہ اورنگ آباد کہ مقر خلافت
 وکن است متوجہ گشت و ایام برشکال را در انجا بسر برد۔

درین اثنا احمد شاہ فرمان روای ہندوستان بجمت اصلاح امور سلطنت
 کہ بسبب نزاع و نفاق اعیان حضور منجر بفساد عظیم شدہ بود۔ شفقہ طلب بہ خط
 خاص نوشت

نواب باوصف موانع و مفاسد دکن دوسواں نبی ہدایت محی الدین خان
 دختر زادہ نواب آصفیہ کہ از عہد آصفیہ بہ حکومت راجپور و ادوئی سے
 پرداخت محض بہ امثال حکم ظل الہی و اصلاح کارہای پادشاہی بانوج گران و
 توجانہ فراوان عازم ہندوستان شد۔ و تا دریای نر برد اجلوریز خود را رسانید
 درین ضمن شفقہ دستخط خاص پادشاہ ناسخ عنایت حضور و رود نمود و اخبار کوشی
 و بے اعتدالی ہدایت محی الدین خان نیز بر سبیل تو اتر رسید لہذا مراجعت
 بہ اورنگ آباد نمودہ موسم برشکال درینجا گزرانید۔

درین فرصت حسین دوست خان عرف چند از رؤساء نوایت ارکات
 بہ ہدایت محی الدین خان پیوستہ اورا بہ گرفتن ارکات تخریض نمودہ۔ ہدایت
 محی الدین خان رو بہ ارکات آورد و در انجا جم غفیرے از فرنگیان فرانسسیں ساکن
 بندر پہلجری بوساطت چند بانوج ہدایت محی الدین خان ملحق شدند۔ و
 بہ اتفاق بر سر انور الدین خان شہامت جنگ گویا موسی کہ از وقت نواب
 آصفیہ ناظم ارکات بود رفتند۔ شانزدہم شعبان سنہ اثنتین و ستین و ما تہ و

والف (۱۱۶۲) معرکه قتال آراسته شد بحسب تقدیر شهماست جنگ درجه شهادت یافت

نواب نظام الدوله بجز ظهور این سانحه در صد و گرداوری افواج - و اجتماع سرداران نامی و کهن و افزونی مصلح حرب گذشته با هفتاد هزار سوار جزار و توپخانه بیشمار و یک لکه پیاده بعزم تنبیه باغیان لوای عزیمت افراخت - و تابندر پهلچری که پانصد گره جریبی از نجسته بنیاد مسافت دارد - پاشنه کوب رسیده صف آرا می میدان نبرد گردید - بیست و هشتم ربیع الآخر سنه ثلث و ستین و مائة و الف (۱۱۶۳) تا سه پاس کامل آتش خانه فرنگ سرگرم اشتعال بود - آخر کار بیست و هفتم منه فرنگیان از رعب دهبابت محمریان رو به هزیمت آوردند و هدایت محی الدین خان زنده بگری آمد نواب به حکم *لَا تَتْرُوبُ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ* هدایت محی الدین خان را زنده نگاه داشت و مصاحبان و لشکریان او را قاطبه از جان و مال امان بخشید دولت خواهان هر چند و پیشگاه نواب بدلائل قاطعه ثابت کردند که بقای هدایت محی الدین خان موجب هیچان ماده فتنه است او را از میان باید برداشت - نواب ترحم را کار فرموده هرگز بقتل راضی نشد و محفوظ نگاه داشته مردم را برای تقدیم لوازم خدمت تعیین نخت - نا انصافان قدر این نعمت غیر مترقب نشناختند و بفجای کل *يَعْلَى شَاكِلَتِهِ* احسان جان بخشی بر طاق نسیان گذاشته پنهان گردید خواهی چست بستند - و فرنگیان با وصف شکست فاحش هنوز مصدر انواع شورش و خیره سری گردیدند

و (نواب) بضرورت قلع ریشه فساد - توقف دران سرزمین واجب دانسته متوجه

ارکات شد - و فوجی بمدا فعه آن گروه باطل پزوه تعیین نمود - از نیرنگی قضا و قدر چشم زخمی بفوج اسلام رسید و فله نصرت کرده چنجی که پای تخت الکه کرناک است بتصرف فرانسیس رفت - نواب از کمال غیرت و حمیت دین منین و مراعات رسم و آیین

ملک داری که تدارک هر امری باید فوراً بظهور رسیده عبرت افزای متمدان گردد - با و
 شدت برشکال و مشاهدۀ طوفان نوح - و صعوبت عبور در و - و انقطاع رسد غله -
 خود بدولت متوجه تنبیه کفره فجره گشت - و یازدهم شوال سنه ثلث و ستین و مائت و
 الف (۱۱۴۳) از ارکات کوچ فرمود - و هفدهم ماه مذکور به اشاره درویشی از جمیع
 منبیات توبه کرد و تانفس و اسپین بر حالت توبه ماند -

از آنجا که فلک شعبده باز در هر جزو زمان نقشه تازه بر روی کار می آورد - سرداران
 افغانه کرناٹک که درین بساق ملازم رکاب بودند - با وصف شمول عنایات و انواع
 رعایات و حقوق پرورش مطلقاً پاس نک خوارگی ولی نعمت نداشتند - و از تهر و
 غضب مستقیم حقیقی نیندیشیده به طمع ملک و مال باطناً با فرنگیان بے دین متفق و یکدل
 شدند - و جمعی از کافر نعمتان دیگر راه هم ضمیمه ادبار خود ساختند - و جو اسپیس خود فرستادند
 فرنگیان را که زیر قلعہ چچی اجتماعی داشتند بقصد شیخون طلبیدند - شب هفدهم محرم
 بحساب بنجم سنه اربع و ستین و مائت و الف (۱۱۴۳) آخر شب رسیده یکایک
 جنگ انداختند

اگر افغانه بتقویت نصاری نمی پرداختند آن جماعه که شتر ذمه قلیل بودند قدرت
 نداشتند که روبرو لشکر اسلام آرند

هر چند بعضی دولت خواهان پیش ازین به نواب رسانیدند که افغانه بر سر
 خد راند از کمال صفائی طینت اعتبار نکرده که من با ایشان چه بد کرده ام تا بحدی که در
 وقت جنگ فیل را جانب افغانه راند که به اتفاق اینها فرنگیان را باید برداشت
 همین که فیل نواب قریب فیل بهمت خان سردار افغانه رسید - نواب تو اضعاً پیش از
 مجرای او دست بسر گذاشت - از آن طرف آداب مجرا بعمل نیامد - چون صبح هنوز
 خوب ندیده بود نواب گمان کرد که مرانشناخته اند - اندکی خود را در عاری بلند ساخت

در همان فرصت ہمت خان شخصی کہ درخواستی او نشسته بود تفنگها معا سہر دادند ہر دو تیر و تفنگ بہ سینہ نواب رسید و کار آخہ شد۔ افغانہ سہر نواب را بریدہ بر نوک نیزہ کردند و سلوکے کہ اُمت در ماہ محرم با امام الشہداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ کردہ بودند نوکران نواب بانواب کردند **إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ سَرَّاجِحُونَ**۔

مردم لشکر آخہ روز سہر را بتن ملحق ساختند۔ و تا بوت را روانہ بخستہ بنیاد نمودند و پائین مرقد شاہ برمان الدین غریب نزد نواب آصفجاہ زیر خاک سپردند۔ شہادت نواب قریب قلعة چچی بفاصلہ بیست کردہ از پہلجری واقع شد۔ راقم الحروف گوید

نواب عدل گستر عالی جناب رفت   فرصت نہر اذ تیغ حوادث شتاب رفت

در ہفدہم ماہ محرم شہید شد   تیغ گفت نوحہ گرے۔ آفتاب رفت

دران شب کہ آبستن صبح قیامت بود فقیر تمام شب نزد نواب حاضر بود۔ وقت دستار بستن آئینہ طلبید و بدستار بستن مشغول شد دران حال بالعکس خود دگر رختا کرد کہ امی میر احمد! خدا حافظ توست نام اصلی او میر احمد است۔ وقت سوار شدن با وصف آنکہ وضو داشت تجدید وضو نمود و دو گانہ نماز ادا کرد و سبجہ گردانان و ادعیہ خوانان بر فیل سوار شد۔

و معمول نواب بود کہ در محاربات از سرتاپا آہن می پوشید دران شب مجز جامہ یک تہی بیچ نیوشید و بہین حالت بمرتبہ علیای شہادت فائز گردید۔

حافظ محمد اسعد مکی رحمہ اللہ تعالیٰ فرمود کہ بخاطر من گزشت کہ شہادت

نظام الدولہ عند اللہ چہ طور باشد۔ روز ہفتم از شہادت بعد فراغ از نماز صبح مستقبل قبلہ نشسته بودم کہ بیخودی دست داد۔ **بَيْنَ النَّوْمِ وَالْيَقَظَةِ** مشاہدہ می کنم کہ دو شخص بلباس عرب یکے در ہمین من است و دیگرے در بسیار۔ شخصین ہمین بہ شخص بسیار گفت

كَيْفَ شَهَادَةِ نِظَامِ الدَّوْكَىٰ اَوْ جَوَابِ دَاوَانَةِ لَنْتَهَيْدُ وَاَللّٰهُ لَعْنُ قَاتِلَاكَ

چون بافاقه آمدم شبیه که در خاطر راه یافته بود رنج شد - وصحت شهادت
بیقین پیوست - باز بخاطر گذشت که تارتخی برای شهادت این امیر فکر باید کرد - با
خود گفتم این عبارت را حساب باید کرد شاید به تغیر و تبدیل تاریخ شود - چون حسنا
کردم عبارت بی زیادت و نقصان تاریخ بر آمد -

حافظ محمد اسعد مذکور رحمه الله تعالى مولد او مکه معظمه است نزد شیخ
تاج الدین مکی و دیگر علماء حرین شریفین تلمذ کرد و در منقولات خصوص حدیث و
فقه بے نظیر زمانه بود - و در استقامت دین و سلوک جاده شریعت جاد و جهد تمام
داشت - فقیر را اول در طائف با او ملاقات دست داد و بعد در ووهمند با هم
صحبتها اتفاق افتاد

ذات بابرکات بود روز جنگ افاعنه که شرح آن عنقریب می آید هفدهم شهر
ربیع الاول روز یکشنبه وقت ظهر سنه اربع و ستین و مائة و الف (۱۱۶۴) به زخم
چند تیر شربت شهادت چشید -

مدفن او میدان جنگ سرزمین لکریت پلی بفاصله یک فرسخ از موضع راک
چونتی و یک فرسخ از دره کمار کالوه که دره ایست مشهور در نواحی کریم
راقم الحروف گوید

مَضَى حَبْرُنَا اسْعَدُ الْاَتْقِيَا   اَلَا لَآيِدَايْ مِثْلُهُ وَاِحِدٌ
لَقَدْ اَلْهَمَّ اللّٰهُ تَاَسِيْحَةً   قَضَى نَحْبَهُ عَالِمٌ مَّا جِدُّ

نواب نظام الدوله نوبته در ارکات بشکار آهونگی که موافق ضابطه
قراولان رام کرده بودند نشر لیا فرمود آهورا زیر خیمه قریب مسند آورده نشاند
نواب با حُضْرًا مجلس خطاب کرد که این را شکار باید کرد با آزاد باید ساخت چون

خاطر مائل شکر بود موافق مرضی بعضی رسانیدند که شکر باید کرد آخر نواب از فقیر پرسید چه باید کرد گفتم نقلی بیاد آمده - اگر حکم شود التماس کنم - فرمود چیست گفتیم پادشاه بے قتل اسیری حکم کرد - ضابطه است که هر گاه شخصی رامی خواهد بقتل رسانند استفسار می کنند که اگر آرزوئے داشته باشی ظاہر کن - اگر امری ظاہر می کند بعل می آرد - چون اسیر را پرسیدند گفت ہمین آرزو دارم که یک مرتبه در مجلس سلطانی باریاب شوم مردم بعضی پادشاه رسانیدند درجه قبول یافت - و اسیر را در بارگاه حاضر ساختند - و استفسار کردند که عرضی داری گفت بخیر - و فتنیکه پادشاه از مجلس برخاست اسیر بعضی رسانید که گنگارو واجب القتل اما حق صحبتی بر پادشاه عالم ثابت کرده ام پادشاه ازین حسن ادا مسرور شد و او را امان داد حالاً این آہو ہم حق صحبت تھا کرده است - پیشتر ہر چه مرضی مبارک باشد

نواب لب تہ تبستم شیرین کرد و آہورا ہم نام فقیر یعنی آزاد ساخت میسر را
جلال اسیر حرف با مزہ می گوید

مزہ کباب آہو نمک خلاصی او اگر ازی مروت قدحے چشیدہ باشی
شبے در اورنگ آبا و نواب سادات عرب را دعوت کرد - و دور تہوہ در میان آمد نواب قہوہ را بسیار دوست می داشت - یکے از سادات مدینہ منورہ خالی زمین با نواب گفت الْقَهْوَةُ كَحُرْمَةَ عِنْدَ بَعْضِ الْعُلَمَاءِ نَوَابٌ بَافِقِيرٍ خَطَابٌ كَرَدَ كَمَا لَنَا
چہ میفرمایند گفتیم - غرض مولانا این است کہ قہوہ نزد بعضی علماء معظم است و محرم از مادہ احترام است نواب ساکت شد و سید ہم فهمید - و بعد برخاست مجلس اداے شکر کرد کہ کلام مرعجب توجیبی فوراً بخاطر رسانید -

روزے در عرض راہ فیل سواری نواب و فیل سواری فقیر برابری رفت و با ہم حرف داشتیم - حدیث جبل احد مذکور شد کہ هَذَا جَبَلٌ يُجَبُّنَا وَجَبَلٌ يُفْقِرُ

آن را نظم کردم و اخلاص نواب را با خود باقتباس حدیث شریف ادا ساختم
 هُوَ نَاصِرٌ لِّسُلْطَانِ الْوَعْدِ اَبْقَا فِي الْعَيْشِ الْمَخْلَدِ سَابِقَهُ
 حَانَ الْمُنَاقِبِ وَالْمَايَسِرَ كُلَّهَا جَبَلُ الْوَقَائِرِ يُحِبُّنَا وَ يُحِبُّهُ
 فقیر سوای این قطعہ عربی کہ بطریق اخلاص بر زبان گذشت و رباعی کہ در استغاثت
 سفر حج نسبت بہ نواب آصفیاء نظم شد لب بدمرح دو لہ مندی نمکشودہ - رباعی
 این است

ای حامی دین محیط جود و احسان حق داد ترا خطاب آصف شایان
 او تخت بدر گاہ سلیمان آورد تو آل نبی را بہ در کعبہ رسان
 نواب شہید ذکاء طبع و سرعت اندیشہ بدرجہ کمال داشت - و در لہجہ غزل طولانی
 ابد را بنظم می آورد - روزی از علوم مزاج خود حرف زد کہ ہر گاہ غری در زمین است و فکر
 کردہ می شود دل می خواہد کہ قوافی تازہ بہم رسد - گفتم قافیہ اجیر مشترک است اشتراک
 قوافی ہیچ مضایقہ ندارد - بسیار تشگفتہ شد -

دیوان ضخیمی دارد - بعد شہادت او شخصے دیوان اورا کشود سر صفحہ این مطلع
 بر آمدہ

گر تر خواہش قتل است بیا بسم اللہ دم شمشیر تو و گردن ما بسم اللہ
 و بیاد دارم کہ شبے غولے مشق کرد و ہر گاہ در خانہ فکری نشست اشعار ابداً
 مسلسل می تراوید - چون این بیت از طبعش سرزد و قوی کرد کہ
 از بیخہ اجل نہ ہر اسیم ہیچ گاہ ماناف خود بہ تیغ شہادت بریدہ ایم
 این چند بیت از دوزخانہ حافظ موجود بودہ

کدام گل بہ چین گوشہ نقاب شکست کہ شبنم آیینہ بر روی آفتاب شکست
 ای دل ز زلف یار مد میتوان گرفت سر زشتہ ز عمر ابد می توان گرفت

گر بخودی بمسکده فال سفر زند از چشم مست یار بلد می توان گرفت
 ای شوخ هوائی مغلن تیس رنگه را این ناوک بیداد بکار جگرے کن
 مرجان خاطر جانان مزاج نازکی دام توگرا ز حسن مغروری من از عشق تو مغرورم
 از گل گوشه دستاز خود می لرزد قید او تازه نهالی است که من می دانم
 بعد شهادت نواب نظام الدوله - افغانه و نصاری هدایت محی الدین خان

را بسرداری برداشتند - و افغانه در جلدوی این حرکت قلاع و ملک بسپاری از
 هدایت محی الدین خان نوشته گرفتند - هدایت محی الدین خان با افغانه بی پیروی
 رفت - و کپتان یعنی حاکم آبجارا ملاقات کرد و جمعی از سپاه نصاری همراه گرفته عازم
 حیدرآباد شد - و بر سرارکات عبور نموده در ملک افغانه درآمد - قضا و قدر
 اسباب انتقام نواب نظام الدوله آماده ساخت - و در دل هدایت محی الدین خان
 و افغانه غبار نفاق برانگیخت - روزی که در سرزمین لکریت پللی مجسم شد ناخوشی ظفرین
 به اعلان رسید - و عائد پرخاش شد - از یک طرف هدایت محی الدین خان و
 نصاری و از طرف دیگر افغانه مستعد شده صف آرای قتال گردیدند بهمت خان
 و دیگر سرداران افغانه بقتل رسیدند - و کار هدایت محی الدین خان نیز بترجم نیرے
 که در حدقه چشم رسید آختر شد - اعیان لشکر نواب صلابت جنگ بن آصفجاء
 را سردار ساختند - و سر بهمت خان و دیگر سرداران افغانه را بر نوک نیزه کرده و
 شاد بیانه نواخته داخل حیاام گردیدند -

و این سانحه هفدهم ربیع الاول سنه اربع و ستین و مائت و الف (۱۱۶۴) واقع
 شد - خون نواب شهید طرفه گیر افتاد کسانیکه با نواب شهید به دعا پیش آمدند - همه
 به سزای رسیدند - و بعد شصت روز این همه قاتلان در آن واحد مقتول گردیدند
 دیدی که خون ناحق پروانه شمع را چندان امان نداد که شب را سحر کند

از اتفاقات آنکه روزیکه این جنگ واقع شد یعنی هفدهم ربیع الاول فرصت دفن مقتولان
 نشد. ہر دہم آنہارا از معرکہ برداشته در صحرائی بق دوق مسکن وحوش وسباع روزانہ
 دفن ساختند و تابوت نظام الدولہ در ہمین تاریخ ہر دہم بروضہ مقدسہ - و بعد شام
 در حواری اولیاء اللہ مدفون گردید۔

سبحان اللہ نواب اول قاتلان خود را زیر زمین فرستاد و بعد از ان خود در کنار
 زمین آسود فاعذبک و آیا اولی الاکبصار

و ہر جا در اثناء راہ تابوت اورا گزاشتہ اند۔ مردم مکہ نے ترتیب دادہ
 زیارت می کنند و نیاز ہا می گزارند۔ از بیجاست کہ برای انتقال او تاریخ دیگر
 "حسن خاتمہ" بر خاطر فقیر القاشد و در رشتہ نظم منسلک گردید کہ ۴

نواب آفتاب جہانتاب معدلت محشور با جناب حسین ابن فاطمہ
 تاریخ خواستم ز برای شہادتش ارشاد کرد پیر خرد - حسن خاتمہ

از جملہ سرداران افغانہ کہ بانواب شہید طریق دغا پیوندند عبدالمجید خان است
 کہ جدش عبدالکریم خان میانہ از عمدہ امراء سلاطین بیجا پور بود۔ و اولاد او
 تا حال بہ حکومت بنکاپور وغیرہ از توالج کرناٹک می پردازند۔ عبدالمجید خان پسر
 خود بہلول خان را بہ اتالیقی نصیب یا ورخان در کاب نواب فرستاد اما باطناً
 پسر خود و دیگر سرداران افغانہ را براہ عذر دلالت می کرد و منصوبہ شرطخ دغا غائبانہ
 می باخت۔

و ہمت خان کہ نواب را بہ شہادت رسانید پسر الف خان بن ابراہیم خان بن
 خضر خان پنی است۔ خضر خان مدار کار عبدالکریم میانہ مذکور بود۔ و داؤد خان پنی کہ با
 امیر الامرا حسین علی خان بے وفائی کرد و جنگیہ گشتہ شد پسر خضر خان است، چون صتو
 داری و کن در عمدہ شاہ عالم بہ ذوالفقار خان پسر اسد خان وزیر تفویض یافت و

نیابت به داؤد خان پنی مرحمت شد۔ داؤد خان برادر خود ابراهیم خان را نیابت
حیدر آبا و مقرر کرد۔ و چون حیدر قلی خان در اوائل عصر محمد فرخ سپهر دیون دکن شد
ابراهیم خان را به فوجداری کرنول مامور ساخت۔ ازان وقت کرنول در دست
اولاد ابراهیم خان است۔

در جنگ انتقام همت خان و دیوان او امانت اللہ خان که تخم این همه
فساد کیشته او بود و بهلول خان و نصیب یا ورخان و دیگر بنو اهان از طرفین
بیاسا رسیدند۔ و چون لشکر بر سر کرنول آمد شهر را غارت کرد و اهل و عیال همت خان
همه به اسیری در آمدند۔ و از شامت علی که ازان بے همت صادر شد جان و مال آبرو
همه بر باد رفت۔ حالت دنیا خود این است مال عقبی چه خواهد بود۔ وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ
ظَلَمُوا أَيُّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ۔

وحسین دوست خان عرف چندا هم به تیغ انتقام مذبح شد و سرش بنوک
نیزه رسیده۔ تفسیر این مقال آنکه محمد علی خان پسر انور الدین خان گوپاموی بعد
شهادت پدر قلعه ترچنپلی را قائم کرد۔ چون طرہ پرچم رایات نواب نظام الدوله
عرصه ارکات را معطر ساخت محمد علی خان آمده دولت ملازمت دریافت و بخطاب
پدر مخاطب گشت۔ و بعد شهادت نواب نظام الدوله پناه به قلعه ترچنپلی برد۔
درین وقت ریاست ارکات به چندا که در پہلچری نشسته بود عائد شد۔ و همان
جماعه نصارای فرانسس که بر نواب نظام الدوله شخون آورده بودند همراه گرفته
با فوجی دیگر بر سر ترچنپلی رفت۔ انور الدین خان فوج خود و رنگیان انگریز کن
دیوناپتن را با خود متفق ساخته بمقابلہ بر آمد۔ چندی آتش حرب شعله خیز بود۔ آخر
انور الدین خان غالب آمد و چند ازنده دستگیر شد و غره شعبان سنه شمس و ستین

لله مراد ازین محمد علی خان پسر انور الدین خان است که بعد وفات پدر بخطاب پدر مخاطب گشت۔

و مآتہ و الف (۱۱۶۵) چند ارازم بوج ساختند و سرش را بر نوک نیزه کرده تشہیر نمودند
 و همچنین سرداران فرانسس با قوم خود ہزار و یکصد فرنگی سفید پوست ولایت زاسوا
 فرقتاً کا روی زندہ دستگیر شدند

و بعد شہادت تو اب نظام الدولہ جماعتی کہ شیخون آوردند ہیچ کس روی
 آسایش ندید و مال کارباین حالت کشید ان فی ذلک لیکر ی لمن کان لہ قلب
 اوالقی السمع و هو شہیدک۔

(۸۶) نصرت - دلاورخان

نام اصلی او محمد نعیم است وطن اسلافش سیالکوٹ از توابع لاهور۔
 میر عبد العزیز پسر دلاورخان نوکر شاہزادہ داراشکوہ بود۔ بعد برہم
 خوردن داراشکوہ و آرایش یافتن اورنگ دارائی بہ خلد مکان در سلک نوکران
 خلد مکانی انخرط یافت و رفتہ رفتہ بمنصب دویہزاری و خطاب دلاورخان اتیا
 پذیرفت

میر محمد نعیم با دختر عنایت اللہ خان کشمیری کہ از امراء عالمگیری است
 ازدواج یافت۔ و در عهد شاہ عالم ب خطاب پسر مخاطب گشت۔

و چون صوبہ داری دکن در بدایت جلوس محمد فرخ سیر بہ نواب نظام الملک
 مقرر گردید و لاورخان در رفاقت اورخت بہ دیار دکن کشید۔

و چون امیر الامرا سید حسین علی خان را بہت حکومت دکن افرخت و لاور
 خان را فوجداری را بچور از توابع بیجا پور تفویض نمود

و بعد زوال دولت سادات بارہہ و استقرار نواب نظام الملک در ممالک

دکن بانواب بسرمی بُرد و بزمزید قربت و احترام اختصاص داشت۔

و در سنہ تسع و ثلاثین و مائتہ و الف (۱۱۳۹) بہ سر اُستان بقاخر امید و بر طبق وصیت در پای قبر مرشد خود مدفون گردید۔

نام مرشد او شاہ ابراہیم است۔ قبر شریفش درون حصار روضہ شاہ بُرہان الدین غریب قریب دیوار حصار واقع شدہ۔ محوطہ مختصرے و مسجد سنگینے وارد۔

دلاور خان اقسام شعر خوب می گوید و مضامین مرغوب می بندد۔ دیوانش تب است این یواقتت ازان معدن استخراج می شود۔

بسکمی دارد جیا در پرده محبوب مرا

دیدہ بیگانہ داند مہر مکتوب مرا

مژگان ہم نیاید دلدار بنی نقاب است

کی خواب میتوان کرد در خانہ آفتاب است

نی ابروی تو از نظرم نور سے رود

این تیر بلے کمان چه قدر دور می رود

بہ محفلے کہ بیک درد صد دوا بخشند

چه می شود دل مارا اگر بما بخشند

نیست ممکن کہ بروی تو دے خواب مرا

نی زند دست بہ پہلو دل بیتاب مرا

چشم پوشیدہ توان کرد سفر

چہ قدر راہ فنا ہموار است

شیشہ ساعت بود آئینہ دنیا و دین

گر یکی آباد گردد دیگر سے ویران شود

برز مینی کہ او بنا ز شمس است

خاک بر سر گر آسمان نشود

بہ عقبی رسیدیم از ترک دنیا

نشد آنچه از دست از پشت پاشد

روز بیماری نمی آید زیاران دیدہ ام

سایہ ہم در زیر پاگمی شود وقت زوال

(۸۷) قبول میرزا عبد الغنی کشمیری

فاضل ممتاز بود۔ سخن سخن معنی نواز۔ شاگرد رشید میرزا داراب جوہی اے

کشمیری است در شاہجہان آباد بصری برد۔ و در سنہ تسع و ثلثین و مائتہ و الف
(۱۱۳۹) پیمانہ ہستی او بصری گر دید۔ مورخی تاریخ و فائش این مصرع بر آورد کہ

”گنج معنی بود کہ در افلاک در زیر زمین“

شعلہ آوازش چنین می بالد

بہر حالت کہ می بینی ز عیب سر کشی پاکم چو لای بادہ گرد در عالم آہم ہمان خاکم
نہان کرد است صیاد من از راہ فسون سازی چو تخم عشق بیجان دامہا در دانہ خالی

(۸۸) گرامی - میزرا گرامی کشمیری

خلف و شاگرد میرزا عبد الغنی قبول کشمیری۔ رعنا طرز خوش مقالان است۔ و
کلاہ گوشہ شکن نازک خیالان۔ در شاہجہان آباد قلندرانہ می گزرا نید۔ و بہ کہنہ
شراب نازہ گوئی و ما عنہا رامی رسانید۔

وفائش در سنہ ست و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۶) واقع شد۔ تاریخ گوئے
سال وفائش درین مصرع ضبط می کند

”زندے عجبے ازین جہان رفت“

طولی ناطقہ را چنین در گویائی می آورد

خون عشاق بران گردن بسیمین باشد چون بیاضی کہ پراز معنی رنگین باشد
ہیچو آن شمع کہ روشن می کند صد شمع را سوختم تا در نعیم او عالمے را سوختم

(۸۹) گلشن۔ شیخ سعد اللہ دہلوی قدس سرہ

از فقراء شعرا است۔ منشأ خیالات رنگین و مصدر اشارات دلنشین۔ از رحمت
کہرہ دنیا رم۔ و در تجرود و توکل ثبات قدم داشت۔

ومیر شاہ گل متخلص بہ وحدت بن شیخ محمد سعید بن شیخ احمد مجدد سہزندی
 بود قدس اللہ انکرامہم یا این مناسبت گلشن تخلص می کرد۔

نسبش بہ زبیر بن العوام صحابی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہے پیوند دو اسلام خان
 کہ بہ وزارت بعض سلاطین گجرات احمد آباد رسیدہ از اجداد اوست
 بعد انقراض سلاطین گجرات واستیلای اکبر بادشاہ یکی از اسلاف او از
 گجرات بہ دارالسرور بہرمان پور نقل کرد۔ شیخ سعد اللہ از بہرمان پور برآمدہ
 رحل اقامت بہ دارالخلافہ شاہ جہان آباد افگند۔ وہ ارادہ سیاحت ہم برخواست
 ووطن اجداد یعنی احمد آباد و دیگر بلاد را سیر کردہ بہ شاہ جہان آباد برگشت
 ودر ہمین مصہبت ویکم جمادی الاولیٰ سنہ احدی واربعمین و مائتہ والفا (۱۱۴۱)
 متوجہ روضہ رضوان شد۔

دیوان سیرضخامت دارد و شاہد سخن را با این رعنائی برکرسی می نشانند
 پچشم خویش نگہ سحر سامی امین است نظر بہ آئینہ کن شیشہ و پری این است
 گشتم شہید تیغ تغافل کشیدنت جانم زد دست برد غزالانہ دیدنت

(۹۰) یکتا - احمد یار خان

از نژاد قوم برلاس است۔ اسلاف او در قصبہ خوشاب از اعمال لاہور
 توطن داشتہ اند۔ پدرش الہ یار خان بہ صوبہ داری لاہور و تٹہ و ملتان رسید
 و آخر سالہا بہ فوجداری غزنین تناعت کرد۔

احمد یار خان در او آخر عہد خلد مکان صوبہ دار تٹہ شد۔ یکتای امثال بود
 و مستجمع فنون فضائل۔ خطوط در نہایت جودت مے نگاشت۔ و تصویر در کمال تحفگی
 می کشید۔ و اقشام شعر بقدرت می گفت۔

در سنه تسعه عشر و مائة و الف (۱۱۱۹) وارد بھکر شد۔ و با علامه مرحوم میر
عبدالجلیل بلگرامی صحبت معتقدانہ داشت۔ و نسخہء کلام اللہ بخط نسخ از تحریر خود
بطریق یادگار تسلیم نمود۔ و امروز موجود است۔

نگارندہ اوراق وقت معاودت از سفر سندھ بہ ملتان رسیدہ استماع یافت
کہ احمد یار خان بیست و سیوم جمادی الاولی سنہ سبع و اربعین و مائة و الف
(۱۱۲۷) در قصبہ خوشاب خلوت نشین تراب گردید۔ و بہ استدعای مہربانے
قطعہ تاریخی در سلک نظم کشیدم و یک عدد زیادہ را بحسن تعمیرہ بر آوردم۔
خان و الار تبہ احمد یار خان ذات او آئینہ خلق عظیم
در فنون فصل یکتای زمان زادہ افکار او در یتیم
کرد از معمورہ گیتی سفر ماتم او ساخت دلہا را دو نیم
چونکہ یکتا رفت۔ شد تاریخ او جای احمد یار خان بزم نعیم
مثنوی متعدد در مثل "گلدستہ حسن" و "شہر آشوب" و غیر ذلک

وقتے محمد عاقل یکتا لاہوری با احمد یار خان مناقشہ کرد کہ یکتا تخلص از
من است۔ تخلص مرا بمن و ابا یید گذاشت۔ احمد یار خان گفت یکتا نشدیم بلکہ
دو تا شدیم و قرار داد کہ با ہم غولے طرح کنیم۔ ہر کہ خوب گوید تخلص از و باشد۔ خان
مذکور زمانے و مکانے معین ساخت۔ و جمیع صاحب طبعان لاہور را فراہم آورد۔
و غولی کہ طرح کردہ بود بر یاران عرض کرد و صدای آفرین و تحسین از ہر جانب
بلند شد محمد عاقل مہر سکوت بر لب زد۔ ہر چند یاران تکلیف کردند۔ غول خود را
دون یافتہ بر زبان نیاورد۔ احمد یار خان محضی درست کرد و بہ مہر و دستخط
حضر سخن سنج مزین گردانید۔

لہ ای ہر گاہ از مصرع تاریخ یک عدد کم نمودہ شد تاریخ مطلوب بیرون آمد۔

آفرین لاهوری این بیت دستخط کرده

برین معنی گواہیم آفرین ما
و دیگرے این مصراع ثبت نموده

”گوهر یکتا است احمد یار خان“

این چند بیت از ان غزل طرے است

تا خطش طرح جهانگیری کاؤسی ریخت

لشکر زنگ چورومی بسردوسی ریخت

بامیدیکه شود جلوہ گر آن سرور و روان

خاک شد جبهہ و در راه قدمبوسی ریخت

سر سر آلودنگاہی کہ بیادم آمد

کہ سرشک شفقتی از مرہ ام طوسی ریخت

بر در بنکہ از نالہ زارم نا قوس

ہمتن اشک شد و در بر نا قوسی ریخت

شع از اشک بخش تو ظمون سوخت بہ زم

جای اشکش ہمہ خاکستر طاؤسی ریخت

از بسکہ سراپا ز غم عشق تو داعم

چون کاغذ آتش زدہ یک شہر چراغ

چہ پرسی از سر و سامان من عمر بست چون کاگل
سیہ بختم پریشان روزگارم خانہ بردوشم

(۹۱) شہرت - شیخ حسین شیرازی

از شعراء راست اندیشہ - و اطباء صداقت پیشہ است - اصلش عرب بود - در ایران

نشو و نما یافته - آخر سرے بہ ہند کشید - و در سرکار محمد اعظم شاہ بن خلد مکان بعنوان

طبابت نو کر شد - و در عہد شاہ عالم بہ اعزاز و احترام بسری بُرد

و در زمان محمد فرخ سیر خطاب حکیم الممالک سر بلندی یافت - و در عصر محمد شاہ

احرام بیت اللہ بست و بعد ادای مناسک بدرگاہ خلافت معاودت نمود - و بمنصب

چہار ہزاری سرافتخار بفلک چہارم رسانید -

وفاقتش در شاهان جهان آباد ماه ذی الحجه سن تسع و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۹)
اتفاق افتاد - محرر سطور گوید

بے نظیر زمانه شیخ حسین گوی معنی ز نکته سنجان مبرور
هاتفی از برائے رحلت او سال تالیف گفت - شهرت مراد
منتخب از دیوانش بنظر رسید و از اینجا تخریر در آمده

کی برای مطلبی دل را منور ساختیم مالوجه اللہ این آئینہ را پر د خلیتم
نه من شهرت نمادارم و نی نام سے خواہم فلک گرو اگر در کینفس آرام میجوہم
نالہ پیدا داشت کہ در سینہ ما جانتنگ است رفت و برگشت سرا سیمہ کہ دنیا تنگ است
ای گل سیر کوی تو جدا از وطنم کرد من خار تو بودم کہ برون از چینم کرد
صبح شتو ناد روز و غمت روز عالم بگذرد کینفس دم را عنینت ان کہ این ہم بگذرد
مرا زلفت ز دام آزاد خواہد کرد سے دانم ولی بعد از رہائی یاد خواہد کردی دانم
مفلسی می آورد از یاد دستی حاشی ہر کجا دیدیم آخر کرد بسیار سی کمی
خواب گران مردم بیدار کرد مارا بدستی عزیزان ہشیا ر کرد مارا
در خرابیہای دل ہرگز ندارم حملتے در شکست نقد قلب خود ندارم فرصتے
پس از عمری کہ کردم ہجو قمری خدمت سروک براتی دارم و بر عالم بالاست سخوہش
غیر در بزم شکستم نکند پا قائم زانکہ من خاصیت ریزہ مینا دارم
بر یکدیگر زیادتی از بسکہ می کنند این قوم نیستند ز ابن زیاد کم
بتقابل ہم توان بخشید خون خویش گرمردی نہ کم از حنا ظالم کسی را دستگیری کن
می رسند از بسکہ پیش از من بعیب کار من دوسترمی دارم از خود دشمنان خویش را
قطرہ من گر چہ گوہر شد ز سعی روزگار کار آسان سخت شد از منت یاران مرا
اہل دولت غلط است اینکہ ہمہ بی دردند ہر کرا دیدم ازین طائفہ آزاری داشت

ای کمی گوئی که از صحبت گریزانی چرا
 در بساط علم خضائع کردنی کم مانده است
 بجز ظلم توقع مدار از ظالم
 که نخل شعله اگر بارمی دهد شر است
 کدام واسطه پروانه را به شمع رساند
 برای مردم گم گشته خضر راه که دید

(۹۲) ثابت میر محمد افضل الہ آبادی

از احفاد میر ضیاء الدین حسین مخاطب به اسلام خان خوشی سفیدرونی متخلص به
 والا است که از امراء درگاه خلد مکان بود۔

میر محمد افضل ثابت آسمان و الانطرتی۔ و بسیار سپهر بلند فکرتی است۔ پایہ
 فضیلت درسی محکم داشت۔ و در شعر گوئی و شعر نمئی و محاوره دانی فرس استاد بے
 نظیر و مسلم صاحب کمالان شهر و ملی می زیست۔ چند گاه در اردوی پادشاهی بتلاش
 منصب و جاگیر سلسله طالع جنابانید آخر پای سعی در دامن قناعت کشید و در دارالخلافہ
 شاہ جہان آباد منقطعاً نہ بسرے بُرد۔

و دو از دہم شہر ربیع الاول سنہ خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۰) رخت زندگانی
 بر بست۔ و در شاہ جہان آباد مدفون گردید۔

جمیع اقسام شعر استادانہ می گویند خصوص در قصیدہ شانی بلند دارد۔ دیوانش
 حاوی انواع سخن است۔ در وقت تحریر۔ نسخہ بدخطی بدست افتاد۔ و بہ مشقت تمام
 این ابیات حاصل شدہ

تا تماشای دہانت کرد حیران غنچہ را
 شاخ گل دستیت در زیر زندان غنچہ را
 مرد ہر دم قطع اسباب معیشت مے کند
 ہر چہ می افتد بدست تیغ قسمت مے کند
 قسم بمصحف گل عند لیب باغ تو ام
 بمرگ شمع کہ پروانہ چراغ تو ام
 بند در قیب پیش تو بر خود نیاز را
 چون نامقید مے کہ گزارد نماز را

صدار گر توانی مانند نبض جستن   صورت نمی پذیرد از دست خلق رستن
 سیاد بی مروت شوق طپیدم گشت   تا چند پاشکستن بر بال رشته بستن
 بخانه زلثستم بغیر خانه خویش   شدم بزرگ نگیں سنگ آستانه خویش
 غنی در آتش سوزان همیشه چون حمام   عذاب نمی کشد از پہلوی خزانه خویش
 شمع افروخته را کس نفروشد ثابت   داغم و گرمی بازارندارم چه کنم
 این تیر خاکی ننگه شتر مگین او   می جوید از مزار شهیدان نشان ما
 چون ماهی تصویر که در آب بنفتد   در جلوه معشوق شود کم اثر ما
 همچو کردی که بلند از اثر قافله شد   داد بر باد فنا رفتن یاران ما را
 خواب دیدیم که آئینه معارض بتوشد   می کند صورت این واقعه حیران ما را
 شبم من خورده گل رانه بند در کم   آبر و غافل ز فکر سیم وزر دارد مرا
 یافتم از سلام مردم هند   سر سری بود آشنا یها
 چشم بیمار ترا حاجت تعویذی نیست   بیگل ناخن شیر است صفی مژگان
 نذر این یاران کنی گر خورده جان عزیز   خورده گیران بر بنی دارند از کار خویش
 چون گری نخواستیم داشت چشم از قامت بزرگ   بود تا در سواد گلشن هند وستان جایم
 هست چون سچم بهم ربط عزیزان جهان   نیکی ماند ازین سلسله بر جانہ صدی
 عکس رخ تو آینه را رونے دهد   تسکین خاطرش بچ صورت کند کسی

رباعی

در مملکت قدس شهنشاه حسین   بر اوج سپهر کبریا ماه حسین
 برخاست کمر بسته پے دعوے حق   انگشت شهادت ید اللہ حسین

(۹۳) راج - میر محمد علی سیالکوٹی

از سادات سیالکوٹ من اعمال لاہور است مردی آزاد مشرب خوش خلق

خوش صحبت بود۔ و در شهر خود قلندرانے گذرانید۔ و ہنگامہ سخنوری گرم می داشت
 عمرے در ازیافت۔ گویند در منتهای عشرہ خامسہ بعد ماتہ و الف (۱۱۰۰) مرحلہ زندگانی
 طے کرد۔

فقیر در سنہ سبع و اربعین و ماتہ و الف (۱۱۲۷) از سفر سندھ معاودت نمود۔
 و عبور بر سر لاهور اُفتاد۔ در ان ایام عزیززی از سیالکوٹ از صحبت او آمد
 و خبر قدم فقیر شنیدہ رسم زیارت بجا آورد۔ و برخی از اشعار میرہ آورد و فقیر
 ساخت از ان جملہ است ✓

روز وصل از نیم حجران تو ام گریان گزشت آہ عید آمد پس از عمری و در باران گزشت
 چہ سان آموخت بیرجانہ بر فتراک سر بستن ز طفلی آن شکار افکن نمی داند کمر بستن
 اگر با حق نیازی هست حاجت نیست تعمیری ستون و سقف درویشان ہمیں دست دعا باشد

(۹۲) آفرین - فقیر اللہ لاهوری

در محلہ بخارای لاهور سکونت داشت۔ راقم الحروف وقتی کہ از ہند
 جانب سندھ رفت بیست و نہم محرم سنہ ثلث و اربعین و ماتہ و الف (۱۱۲۳)
 در لاهور با او برخورد۔ بسیار خوش خلق متواضع بود۔ در ان ایام قصہ ہمیر
 و راجحہ نظم می کرد پیش فقیر داستانے خواند۔ این بیت از قسمیہ بیاد ماندہ
 بعبان یتیمی تمنا نورد کہ عید آمد و جامہ گلگون نکرد ✓
 و چون از بلاد سندھ عطف عنان نمودم و ہفتم رجب سنہ سبع و اربعین و ماتہ
 و الف (۱۱۲۷) وارد لاهور شدم و تا دو از دہم ماہ مذکور در اینجا اقامت اتفاق
 افتاد۔ ملاقات مشائرا الیہ ہجرت واقع شد۔ مسودہ اول تذکرہ ”ید بیضیا“
 تالیف فقیر کہ نقش نا تمام بود خواہ نخواہ گرفت۔ و از منظومات خود شنوی ”انبان“

معرفت، بخط خودش بطریق یادگار تسلیم فقیر نمود۔ عنوانش این است۔
 ای مفتی بہ وضوے تجرید صبح شد صبح نماز توجید
 صبح یعنی کہ ظہورش ہمہ جااست شش بہت سجدہ چو خورد و است
 دیوان آفرین مستحکم قصائد و غزلیات و دیگر جنس شعر بنظر در آمد۔ و این چند بیت
 فرا گرفته شد۔

ستم بر زیر دستان مرد سرکش را خطر دارد	فلک را شیوہ عاجز کوشی زیر وز بردارد
شہ سپاہ تغافل پی صف آرائی است	نقیب نالہ صدائی کہ اشک مجرائی است
ہنوز حسن تو نو مشتق جلوہ پیرائی است	ہنوز اول درس کتاب رعنائی است
ہنوز چشمہ نوش تو بوی شیر دہد	ہنوز لعل لببت غافل از میسجائی است
ہنوز سر و قدرت گر چه کرد آغوش است	ہنوز لعل تشکر خادراستین خائی است
ہنوز دامن حسنت ز صبح پاکتر است	ہنوز ماہ تو امین زدائع رسوائی است
نہال مہر و وفا تا چہ بارے بندد	بہار حسن ترا آفرین تماشائی است
بقدر تاب و طاقت گلڈراز تسکین محتاجان	نداری قوت دست کرم دست دعا بکشا
حسن را در اضطراب آرد شکوہ عجز عشق	شمع می لرزد و بخود از شوئے پروا نہا
گل آفت بود در ناتوانی خود نما بودن	عروج شاخ نازک در بغل دارد تنزل را
دارغ دل افتادگان از غیب باشد روزگ	شد کشف این معنی مرا از قرعہ رتا ہا
ہست کار عاشقان بعد از فنا ہم جذب دوست	تشنگی بسیار دارد آنکہ ماہی خورده است
بزور ہزل زبردست من شود حاسد	چنانکہ طفل پدر را بخندہ زیر کند
بخرد حجت قاطع بود صاحب کمالے را	قبای بی بیغہ بر تن می در در معنی کہ کامل شد
مرد حق محکوم نادان گر شود بنقید نیست	عزت مصحف زدست انداز طفقان کم نشد
ذلت بود نتیجہ آمیزش حبیبس +	بر گرد می زنند و نمہ چوب سے خورد

بامید محقق مے پرستم ہر مزور را ازین ویرانہا شاید رسم روزی بمجوری

(۹۵) روحی سید جعفر رنبیر لوری

رنبیر براء مہلہ در اول و آخر و نون و باء موصوہ و یای تختانی بروزن زنجیر
قصہ ایست پانزدہ گروہی از لکھنؤ

سلسلہ نسب سید جعفر بہ سید نعمت اللہ ولی مے پیوندد۔ و سید محمود
حاجی الحرمین الشریفین کہ یکی از اجداد اوست سواد ہند را بہر تو قدم خود روشن
ساخت۔ و در تصبہ جاہلیسرا مضافات اگرہ متوطن گردید و یکی از احفاد سید
محمود بتقریبی در موضع رنبیر لور دارو شد و رحل اقامت افگند

سید جعفر در عشرہ نشیوخ عثمانی بلگرام کہ خدا شد۔ سید مے پاک نژاد صوفی مشر
بود۔ در توجید مذاقی عالی داشت۔ بدتہا سید العارفین میر لطف اللہ بلگرامی
قدس سرہ را خدمت کرد و فیضہا فراہم آورد۔ اکثر از رنبیر لور بہ دار السلام بلگرام
کہ چہار منزل است برای ادراک صحبت سید العارفین قدس سرہ مے رسید و
غنجہ ہای اسرار از بہشت محفل اقدس مے چید۔

و در عہد شاہ عالم بہ شاہ جہان آباد تشریف برد۔ و چندی بسیران مصر
جامع پرداخت و با صاحب طبعان آنجا سیما میرزا عبد القادر بیدل رحمہ اللہ
تعالی صحبت داشت۔

در اواخر عمر سالہا در بلدہ لکھنؤ رخت بدار الامن انزو او توکل کشید۔ و عرض
عمر ابطول مشق فنا خوش گزارانید۔ مردم بسیار باو گردیدہ بودند و از روی اعتقاد
صادق خدمت بجائے آوردند۔

فقیر و آن مرحوم با ہم محبت مفرط داشتیم۔ و دوام مجلس صحبت مے آراستیم

ملاقات آخرین است که در تاریخ ہر دہم ذی الحجہ سنہ ثمان و اربعین و مائتہ و الف (۱۱۲۸) عبور فقیر بر لکھنؤ و نزول در تکیہ ایشان اتفاق افتاد۔ آن روز در انجاء مجمع صاحب طبعان بود مثل شیخ عبدالرضا متین اصفہانی و آقا عبدالعلی تحسین کشمیری و میرزا داؤد اکبر آبادی از آخر روز تا نیم شب صحبتی زنگین گزشت۔

سید جعفر غرہ رمضان سنہ اربع و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۲) بمخاطرات انس گرفت۔ و در زلمیر پور مدفون گردید۔ کاتب الحروف گوید

سید نکتہ سخ حقی آگاہ کرد آہنگ بزم سبوحے

سال تاریخ او شود پیدا وقت تکرار۔ جعفر روحے

۵ ۷ ۷
۱۱ ۵ ۲

دیوان مخقری دارد این چند بیت از انجاء بقلم می آید

سیر نزول ذات بانسان رسید و ماند چون وحی آسمان کہ بقرآن رسید و ماند

گشت چشم تو ولی فتنہ قامت باقی است نیست آرام بگردن کہ قیامت باقی است

ایسر مفلسی می دارد استغنا ہنرور را کند گردن کشی از دانہ کم قسمت کبوتر را

از عدم بیداری دل ہست رہ آورد ما آب چشم خفتگان چون صبح باشد کرد ما

چو ماہ نو کند جذبہ حسن است ہر مومیم بسر خورشید غلطان آید از تحریک ابرویم

ز فیض مفلسی قیمت خزاید اہل جوہر را لباسِ غیر عیانی نہ زید لعل و گوہر را

عینکم شد در جہان پردہ یک راز نامند سنگ گرسد رہم گشت نگہ باز نماسند

صاحب دل از شکوہ حرف و صوتم محرم است چون سوی نقطہ شعر سواد اعظم است

کے رویاہ کردم از منت سوادے حرّم ز خود تراود چون خامہ فرنگی

شگفتہ جہہ کدام آفتاب مے آید کہ خندہ چون سحر از گرد کاروان پیدا است

(۹۴) اُمید قزلباش خان بہمانی

نام اصلی او میرزا محمد رضا است۔ در عنفوان جوانی از بہمان بہ اصفہان آمد و با میرزا طاہر وحید نسبت تلمذ درست کرد۔
 و در عہد قلد مکان بہ ہندوستان رسید و بہ عطای منصبی امتیاز پذیرفت و
 در عہد شاہ عالم بظاہر قزلباش خان سرفراز گردید۔ و در زمان محمد معز الدین
 بتقریب خدمتتہ بہ دارالسرور برہان پور آمد۔ و در ایام ایالت امیر الامرا سید
 حسین علی خان از خدمتتہ کہ در برہان پور داشت معزول شدہ بہ نجستہ بنیاد
 رسید و بہ داروغگی احشام کرناٹک مامور گردید۔ و باین تقریب بہ ارکات رفت و بعد
 چند گاہ رفاقت مبارز خان ناظم حیدرآباد اختیار کرد۔ و روز جنگ بامبارز خان
 حاضر بود۔ بعد گشتہ شدن مبارز خان در قید نواب آصف جاہ اُفتاد۔ و غولے
 طح کردہ بجناب نواب ارسال داشت۔ نواب شفقت فرمود۔ و بہ مزید عنایت و
 بحالی جایگزین ہر جرحت گذاشت۔ و حراست قلعہ منی مرک از توابع کرناٹک
 کہ الماس از سواحل دریای کشابرا آورہ در انجا درست مے سازند۔ تفویض فرمود۔
 قزلباش خان بعد چندی رخصتِ حریم شریفین گرفت۔ و بعد تحصیل زیارت
 مراجعت نمود۔ نواب آصف جاہ بدستور سابق مورد الطاف ساخت۔ و چون نواب
 آصف جاہ در سنہ خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۰) حضور طلب شد قزلباش خان
 در رکاب نواب بہ شاہجہان آباد رفت و در سفر بھوپال ملتزم رکاب نواب بود۔
 درین سفر فقیرا با قزلباش خان مکرر برخورد اتفاق اُفتاد۔ خوش خلق رنگین
 صحبت بود و موسیقی ہندی با وصف ولایت نہا بودن خوب می دانست و می گفت
 و چون نواب آصف جاہ از سفر بھوپال بہ دارالخلافہ شاہجہان آباد

معاودت فرمود قزلباش خان همراه رفت و از آن وقت در دارالخلافه بار اقامت کشاد
 و در سنه تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) در انجمن فانی را وداع نمود و محر
 اوراق گوید

خان سخن گستر سحر آفرین زینت سفر بست ازین خاکدان
 سال وفاتش دل نالان من یافته- جان داره قزلباش خان
 از منقول است که روزی پیش ذوالفقار خان بن اسدخان وزیر شکایتی از
 دست روزگار کردم- ذوالفقار خان در جواب گفت دنیا را با مید خورده اند گفتیم پس چرا
 تو اب صاحب بی من می خوردی-

این چند بیت از دیوانش نقل افتاده

زمانه بر سر جنگ است یا علی مددے	وگر چه وقت درنگ است یا علی مددے
روشن شود پیش تو چون شمع سوز من	یک شب اگر تو بهم بنشین بر روز من
خوشا وقتی که می بالید از جانان برودشتم	برنگ ماه نو هر شام پر می گشت آغوشتم
گشت روگردان ز بس آبادی ازویرانام	چون کمان حلقه بیرون شد درون خانام
خدانا کرده اند و همت چرا اند دوستان باشد	شنیدم کفتم داری نصیب دشمنان باشد
بدشمن دوست- با من سرگرائی بار با گفتم	منی خواهم چنین باشی تو میخواهی چنان باشد
بساکشاد که در بستگی شود ظا هر	کلید روزی استاد فضل گرفتار است
سر گشتگی بطالم هست	بر گرد سرت چسرا نگر دم

(۹۷) زائر- شیخ محمد قاسم

خلف الصدق شیخ محمد یحیی و دختر زاده شیخ محمد افضل ال آبادی است قدس
 اسرارهما نخست احوال این دونیر اوج کمال بر ساحت قرطاس پر تو می اندازد و سواد

کتاب را به لوا مع انوار برکات معموری سازد۔

شیخ محمد افضل آبادی

شیخ محمد افضل اله آبادی قدس سره سر حلقه خلفاء حضرت میر سید محمد کاپوی
است قدس الله سرارهما۔ مهر سپهر ولایت و گوکب درمی اوج هدایت بود و فضائل
صوری و معنوی فراهم داشت۔ نیش به سیدنا عباس عم النبي صلی الله علیه و سلم منتهی می شود
و غیر بنی الخلفاست۔

ولادت او شب دهم ربیع الاول سنه ثمان و ثلاثین و الف (۱۰۳۸) دست
داد و در آغاز حال بطور طلباء پورب و بعضی اصهار تنقل و نرحل نمود و نزد قاضی
محمد آصف که از متوطنان بعض قریات اله آیا بود و قضاء بلده مذکور داشت۔ و
از شاگردان ملا عبد السلام دیوه است و مولانا نور الدین جعفر جوپوری و دیگر فضلا
عصر تلذ کرد۔ و در فضائل رسمی شانه عالی بهم رساند۔ و در عربیت و پنج سالگی به سجاد
ارادت میر سید محمد کاپوی قدس سره فاعتر گشت و نعمت برکت محیه فراوان اندوخت
و به اجازت و خلافت مستعد گردید۔

اصل وطن او سید پور از توابع خاژی پور است به اشاره پیر در اله آباد حل
اقامت افکند۔ و به تلقین اصحاب و تعلیم آداب مشغول گشت حق تعالی قبول خاص عام
عطا کرد و طالبان بسیار از فروغ التفاتش چراغ دل برافروختند۔

تصانیف عربی و فارسی و افراد را از انجمله حل منوی مولانا روم بین الجمهور

مشهور است

روز جمعه پانزدهم ذی الحجه سنه اربع و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۴) به عالم

علوی شادنت۔ مرقم نور در اله آباد و مینر امر و تبارک به

شیخ محمد یحیی

شیخ محمد یحیی المعروف به شیخ خوب الله اله آبادی برادرزاده حقیقی و داماد و
سجاده نشین شیخ محمد افضل است قدس الله سرارهما بحر موج علوم شریعت و طریقت

بود۔ وجوہ سیراب در دامن در یوزہ گران کوچہ طلب می رخت
 در سن دوازده سالگی نہال استعدادش تبریت عم بزرگوار نشوونمایافت۔ و از
 بحث حال کافیه ابن حاجب حالش برگردید و تا ختمای تحصیل از خدمت شیخ استفادہ
 نمود۔ و مدتہا مدارج سلوک در نوروید۔ و بشرف کمال و تکمیل عروج فرمود و بخلافت و
 دامادی حضرت شیخ اختصاص یافت۔ و بعد ارتحال شیخ باستحقاق نائب مناب گشت
 و قبولی عظیم یافت و خارق عادات بسیار سرزد و کتب و رسائل کثیرہ تصنیف کرد و در کشف
 مشکلات علوم ظاہر و باطن شانے بلند داشت مکتوبات ایشان در چہار جلد برآنی است
 جلی بر علوفطرت و کمال تبحر۔

شب دوشنبہ یا نهم جمادی الاولی سنہ اربع و اربعین و ماتہ و الف (۱۱۲۴)
 در جو رحمت آسودہ آییہ کریمہ "لَقَدْ سَخِی" تاریخ است۔ مرقد مطہر در پہلوی قبر
 شیخ محمد افضل قدس اللہ اسرارہما

شیخ محمد فاضل بمصداق قَعْرًا نَابِئًا لَثِ زَبِی سَجَادَہٗ ابُوین و فرح آسمان ساری
 اصیلین طیبین است۔ صاحب صفات رضیہ و مناقب سنیہ۔ اساس حکم مدارج علیا
 قیاس منج ولایت کبری۔ میزان عدل نقلیات۔ برآن نقد عقلیات۔ تشریح بدرجہ
 کمال داشت و ہمیشہ ہمت بتعمیل قسطاس شریعت می گماشت۔ بسیار کشادہ دست
 شکفتہ پیشانی بود فتوح ذخیرہ نے ساخت و یگانہ و بیگانہ را بہ احسان بیدر لایعے
 نوانخت اکثر اوقات در سفر گذرانید۔ در جمیع اسفار جمعی کثیر از ابناء سبیل بہ او نے
 پیوستند۔ شیخ از ماکولات و ملبوسات خیر ہمے گرفت۔ و مادامی کہ عامہ رقہا را اطام
 ہم نے رسید خود بہ اکل تنہا نے پرداخت۔

از عنفوان شعور و نچرمت والد ماجد و برادر کلان خود شیخ محمد طاہر تلمذ نمود۔ و
 کتب تحصیلی مرتب گذرانید و بر صدر استادی نشست و در سفر حجاز میمنت طراز علم

حدیث از مولانا و استاذنا شیخ محمد حیات مدنی قدس سره سند نمود۔ جو بہر قسم و ذکای
او از بس عالی اُفتاده بود و در مقامات علمی بسرعت تمام ترمی رسید۔

جدامچدش شیخ محمد افضل اوراد صغریں مرید ساخت و تربیت حوالہ شیخ محمد یحیی
کرد۔ مشائرا الیہ در ظل پدر بزرگوار تربیتہا یافت و مجاز و مرخص گردید و بعد ارتحال
والد ماجد جانشین گشت۔

در حد و دسہ اربع و اربعین و مائتہ و الف (۱۱۴۲) والد فقیر بانواب مبارک الملک
سرہند خان تونی ناظم صوبہ الہ آباد وارد این شهر شد۔ و فرزند ان و قبائل را از
بلگرام در ان مقام طلبید۔ و با اہل بیت فقیر و اہل بیت شیخ محمد افضل قدس سرہ آتما
و از تباط بدرجہ کمال شد۔ و چون محررا و راق و رسنہ سبع و اربعین و مائتہ و الف
(۱۱۴۷) از کشور سندھ معاودت نمود و در شاہجہان آباد خراقامت اہل بیت
خود بہ الہ آباد شنیدہ راست از اکبر آباد بہ الہ آباد شنافت با اعزہ کرام و بستگی
تمام بہم رسید و ایام اقامت آن بلدہ بہ مجالست و موانست این اکابر بحفظ و اثر گشت۔
و الحال آن عہود حمی بیاد می آید و ناخن حسرتی بردل می زند۔

و عمدہ جہت جامع با این اعزہ اخوت طریقت است کہ سلسلہ جانبین بحفرت
سید محمد کاپوی قدس سرہ متصل می شود۔ و با شیخ محمد فاخر جہتی دیگر ضم شد کہ علم حدیث
در مدینہ منورہ از یک استاد سند کردیم یعنی مولانا و محمد و منا شیخ محمد حیات السندی
المدنی قدس سرہ

شیخ محمد فاخر در سنہ تسع و اربعین بعد مائتہ و الف (۱۱۴۹) عازم حرمین
شریفین شد و در سنہ خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۰) باین سعادت فائز گشت۔

و در ہمین سال را تم الحروف احرام بیت اللہ لیست و سفر دریا با انجام رسانید
نزد ہم محرم سنہ احدی و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۱) بہ بندر جدہ نازل شد۔

مشاورۃ الیہ درجہ تشریف داشت و جبرمقدم فقیر از مردم جهازی کہ دوروز پیش از
جهاز ما رسیدہ بود استماع یافتہ بر لب دریا چشم در راه انتظار داشت۔ بجز نزول
از کشتی ہم آغوش ملاقات شدیم طرفہ سروری دست داد و کفہتہای غربت بیکبار رخت
سفر بر بست از جہدہ با تفاق بگمہ رسیدیم و دیدہ نیاز بر آستان رب العزت تعالی
شانہ مالیدیم۔

مشاورۃ الیہ (شیخ محمد فاخر) در اوائل سنہ احدی و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۱)
بر جهازی کہ راقم الحروف رفتہ بود معاودت نمود و بوطن مالوف برگشت۔ و در سنہ الرج
و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۲) کثرت ثنائی داعیہ حریمین شریفین مصمم ساخت۔ و
رخت کوچ از الہ آباد بر بست

و درین سفر سید غلام حسن برادر اعیانی فقیر برفاقت شیخ ارادہ حریمین شریفین
کرد۔ بعد طی مراحل داخل بندر سورت شدند و بیست و چہارم محرم سنہ خمس و
خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۵) در کشتی نشستند ناگاہ در ان بحر پر شور جہازات قوم
مرہتہ و کن کہ از چندی بندر بسی را از دست فرنگیان انتزاع نمودہ در دریا قطع
طریق شعار ساختہ اند نمودار شد۔ بیست و نہم محرم سنہ خمس و خمسین و مائتہ و الف
(۱۱۵۵) وقت صبح بضر تو بہا آتش حرب اشتعال گرفت۔ ہنگام نماز عصر گولہ
توپ تخته‌های بسیار مقابل یکدیگر سوراخ کردہ بہ سید غلام حسن رسید۔ شیخ محمد فاخر
مکتوبے بہ فقیر فرستاد در انجامی نویسد کہ :-

”میر غلام حسن چون مرغ نیم بسمل در حرکت شدند گفتم میر صاحب شما شہید شدید کلمہ بخوانید۔

ما ہم اگر قسمت است بشما ملحق می شویم۔ بہای شریف ایشان در حرکت بود۔ چون در اجل

”موعود۔ اندکی توقف دیدیم بار بار مقید می شدم کہ کلمہ بخوانید۔ اول سخن کہ از ایشان سرزد

”این بود کہ می خوانم و بہ این نہج می خوانم لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللَّهِ صَلَّى

”علیہ وسلم گفتم بخوانید یمن بکارے آید۔ باز گفتند خوب شد آنچه شد و پرسیدند امروز
 ”کدام روز است گفتم پنجشنبہ۔ متبسم شدند۔ غالباً بیاد حدیثی کہ در فضل موت روز جمعہ و شب
 ”آن وارد شدہ در تبسم آمدند۔ والا کدام وقت تبسم بود۔ باز گفتند من نماز عصر بخواندہ ام مرا
 ”تیم سازید۔ بتیم نماز عصر بر پشت غلطیدہ خواندند بدستور مغرب و عشا۔ تمام شب پیش
 ”ایشان نشستہ بودم کلمہ می خواندند۔ در میان حرفے ہم می گفتند۔ یک یک رفتار اطلبیدہ
 ”استغفا کردند و کلمہ خوانان شب را با آخر رسانیدند۔ ہرگز اثر جزع از ایشان ظاہر نشد
 ”می گفتند ہرگز اثر درد معلوم نمی شود۔ مزاجی کہ سابق داشتہ دارم این چگونہ زخم است
 ”کہ اثرے از شدت سکرات یا این زخم جگر دوز نیست۔ وقت صبح کہ بہ نماز برخاستم ایشان
 ”را آشنا نیافتم۔ بعد از نماز دیدم انتقال رُوح شدہ است اِنَّ اللّٰهَ وَاَنَا الْيَوْمَ سَاجِدُونَ
 ”در عرشہ کشتی غسل دادہ و کفین نمودہ و نماز خواندہ بدریا سپردیم۔ با وجود آنکہ آب ساکن بود
 ”و ہوا غیر متحرک۔ جثہ ایشان چون تیر از جہاز دور تر رفت۔ تا بدن مبارک ایشان بر جہاز
 ”بود و جہہ جہاز جانب مکہ معظمہ بود۔ بعد از ان علیم جہاز را قابض گردیدیم و شے شدن میر غلام حسن
 ”روز پنجشنبہ و انقطاع نفس روز جمعہ سلخ محرم سنہ خمس و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۵)
 ”افتھی المکتوب ملخصاً۔

میرزا عنایت اللہ بیگ اندجانی متخلص بہ راجی این مصراع تاریخ یافتہ

”شہید شد بہرہ کعبہ سید سندم“

و محرکات شرارے از آتشکہ دل بیرون مے دہد بہ باعی

تارِ نفسم گستہ شورم برودند بازوی مرا شکستہ زورم برودند

داغ است دلم کہ رفت نورِ بصرم نام بگذاشتند و نورم برودند

از ظہور این ساختہ شگرف عبرتے دست داد و برای العین مشاہدہ افتاد کہ بے عین

ازلی کثرت اسباب کارے نتواند ساخت۔ و بے جنبش ابروی تقصا صد ہزار ناوک

صیدی نتواند انداخت - برادر شهید با سامان طریق و فراوان رفیق جاده پیمایشد و بنده تن تنها بے زاد و راحله از وطن مالوف سر بہ صحرا زدنیرنگی قدرت تماشا باید کرد کہ طوفان حوادث خاک اورا بر باد فنا داد - و بدرقہ عنایت سرمدی بندہ را در آغوش امن و امان بہ منزل مقصود رسانید و بدستور باز آورد الحمد للہ والمنہ برادر شهید اگرچہ بمنزل نارسیدہ غریق لہو فنا شد اما در حقیقت چست تر بمنزل رسید و شاہد مقصود بروجہ اتم در آغوش کشید حکم و مَنْ يُخْرِجُ مِنْ بَيْتِهِ مَهْجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَأْسُؤَلِيمٍ ثُمَّ يَدْرَأْكَهُ الْغَوَاةَ فَكُنْتُمْ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ -

و حضرت لسان الغیب قدس سرہ فرماید

دست از طلب ندارم تا کار من بر آید . یاتن رسد بجانان یا جان زتن بر آید
و دیگرے سر آید

بہر نحوی کہ باشد کام خود را از تو می گیرم . ترا یاد دست من یا خون من در گردن آتش ازین دو صورت اول نصیب مآشد و ثانی نصیب شهیدم حوم - و اورا رتبه دیگر عظیم تر حاصل گشت یعنی سرخ روئی بجز عہد شہادت کہ شرف این رتبه حاجت بشرح ندارد
القصد بعد شہادت سید غلام حسن کفار غالب آمدند و ہماز را با متاع و مسلین گرفتہ بہ بندرسی بردند و بحال شیخ محمد فاخر این قدر ترجم کردند کہ سوارے از جانب خود داده از بسی بسورت رسانیدند - و اشیاء و اسباب ایشان را جہزہ صندوق کتب ہمہ را بتصرف آوردند - شیخ محمد فاخر بانظار موسم ہماز در سورت توقف کرد و در ماہ صفر سنہ ست و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۶) بر ہماز عازم جدہ نشست - قضا را ہماز بہ تباہی شد - و بہ کنار بندر مخا رسید - شیخ چند ماہ در مخا اقامت کرد و در موسم کشتی متوجہ مکہ معظمہ گردید - و بیست و دوم رمضان سنہ ست و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۶) بحرم امن و اصل شد - و ہم درین سال حج روز جمعہ کہ آن را در عرف حج کہ

مے گویند۔ دریافت۔ و در سنہ تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) یازبہ ہندوستان
عطف عنان نمود۔ و در جمادی الاولی سال مذکور از بندر سورت روانہ پیشتر گردید۔
برادر فضائل مرتبت میر محمد یوسف سلمہ اللہ تعالیٰ قلمی نمود کہ:-

”شیخ محمد فاخر در رجب سنہ تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) بہ شاہ جہان آباد تشریف
آوردند۔ فقیر از ملاقات مسرتھا حاصل شد و بعض رؤیا کہ در ملاقات ایشان دیدہ بودم
”و بعد از عقل مے نمود۔ بقدرت حق سبحانہ و تعالیٰ صادق برآمد۔ و میرزا خان جہانان
”مظہر از ملاقات ایشان بسیار محفوظ شدند و با ہم صحبتھا گذشت۔ ششم رمضان سال مذکور
در نقل مکان بخانہ فقیر گردند۔ ششم منہ رخت کوچ بر بستند و در مہین ماہ بہ اکبر آیا در رسیدند
”و بیست و سیوم متوجہ الہ آباد شدند انتہی

شیخ یک سال در الہ آباد ماند و در ماہ شوال سنہ ستین و مائة و الف (۱۱۶۰) از
راہ بنگالہ عازم دریای محیط شد کہ از انجا در جہاز نشسته سر کے بحر میں کشد۔ و در
عظیم آباد و مرشد آباد و دیگر امصار سر راہ حکام خدمتھا بتقدیم رسانیدند۔ از بند
ہو گلگی بر جہاز نشست۔ تضار مسافت چند روز قطع کردہ چو بے از جہاز شکست
سہ ماہ جہاز در دریای تپاہی ماند آخر الامر بہ موضع چانگام کہ منتهای دیار شرقی
عمل پادشاہ ہند است از جہاز فرود آمد و بہ علت موسم برشکال سہ چہار ماہ در چانگام
گزرانید از راہی کہ رفتہ بود بہ الہ آباد برگشت۔ درین مرتبہ نیز حکام سر راہ تذکر
فراوان گذرانیدند۔ قریب دو ماہ در الہ آباد ماندہ قصد شاہ جہان آباد کرد
و بیست و پنجم رمضان سنہ ثقیقین و ستین و مائة و الف (۱۱۶۲) واصل آن شہر
شد۔ و چندی بہ اقامت آنجا پرداخت و باز نطق ہمت بزیارت حرمین شریفین بر
بت۔ و محض بہ ارادہ ملاقات راقم الحروف اول قصد دکن کرد۔ و غوہ شعبان
سنہ اربع و ستین و مائة و الف (۱۱۶۲) از شاہ جہان آباد روانہ شد و پنجم

ذی الحجہ سال مذکور بہ برہان پور رسید۔ فلک ناتوان بین فرصت نہاد کہ بہ رویت
یکدیگر کہنے تمنا برآید۔ بعد عبور دریای نرپدا بیماری سرسام اور اعراض شد۔ و پس
از وصول برہان پور بیماری قوت گرفت و یا زہم ذی الحجہ روز یکشنبہ وقت اشراق
سنا ربع دستین و مائتہ والف (۱۱۶۴) جان عزیز را در راہ بیت اللہ فداساخت
تاریخ تولد او کہ در سنہ عشرین و مائتہ والف (۱۱۲۰) واقع شد "خورشید"
۱۱۲۰

است و تاریخ انتقال "ندوال خورشید" عمرش چہل و چہار سال۔

در حالت مرض وصیت کرد کہ از مشائخ برہان پور۔ شیخ عبد اللطیف
قدس سرہ در کمال تشریح بودند و بر مرقد مبارک ایشان بدعتہای اہل زمان بہ عمل
نمی آید مراد رجوار ایشان دفن سازند۔ موافق وصیت بعل آوردند
واحسر تا کہ این چنین صاحب کمال در ایام شباب ازین عالم رحلت کرد و داغ
مفارقت بردل یاران گذاشت۔ پھر دواد اگر عمر ہا چرخ زند مشکل کہ چنین ذات
قدسی صفات بہم رساند۔

قول میرزا جاجانان است کہ :-

"بیارے از کبراء دین را مشاهده نمودم بعد از یازدہ ضد سال یک شخص کہ عبارت از شیخ محمد ناخ
"است موافق کتاب و سنت در یافتم۔

و نیز قول میرزا است کہ :-

"بسا ارباب کمال را بر خوردم آن قدر کہ نزد شیخ محمد فاخر ارزان شدم بیچ جا اتفاق نیفتاد۔

یعنی میرزا برخلاف وضع خود بہ ملاقات شیخ محمد فاخر اکثرے رسید

شیخ محمد فاخر صاحب دیوان است۔ این چند بیت از انجا فر گرفته شد

بباغ عاشقی از میوہ و گل نیست سامانے   کنم بادام دنگس را فداسے چشم گریانی
آئینہ با صفای رحت رو گرفته است   گل پیش آن دہن دہن لو گرفته است

دارم دے کہ بروم تیغ ست راه او	مژگان چشم یار بود سیر گاہ او
بر میان برزده دامان ز کجائے آئی	مرحبا گر بشکار دلِ ما می آئی
حُبِ دنیا می فرسید خاطر افسرده را	گوشمالی می دهد رویاہ شیر مُردہ را
مور را در خم زلف تو بہ بیند مارے	عینک داغ دلم از چہ کلان بین شدہ است
مرا از آمد و رفتِ نفس روشن شد این معنی	کہ اقبالِ جہان در دم زدن ادباری گردد
دنیا عزیز کردہ دنیا طلب بود	از التفات شوی بود قدر زن بلند
کنند گور پرستان زیارت ز اہد	کہ زیر گنبد دستار زندہ در گور است
بعد مردن نیز یارم نیست بر دوش کسے	ہمچو زنگ گل عدم پیامیم از پرواز خویش
در گلستانی کہ مارنگ تماشا رنجتیم	آسمان یکبال بر ہم خوردہ طاؤس بود

رباعی

تا پیرو چار یار اختیار نہ	از چار اصول دین خبر دار نہ
در طبع تو این چہار عنصر با ہم	تا ہست با اعتدال - بیمار نہ

رباعی

گرتن بہ بلا ہای قضا نتوان داد	از کف سر رشتہ رضا نتوان داد
در ہر چہ نشد مگو چنین بایستے	تعلیم خدائی بخدا نتوان داد

۱ (۹۸) - فضل - شیخ محمد ناصر

برادر اعیانی شیخ محمد فاخر زائر است - کسب کمالات از حاشیہ محفل والد اللہ
 خود شیخ محمد یحیی و برادر کلان خود شیخ محمد طاہر قدس اللہ اسرارہما نمود - و از علوم
 صوری و معنوی بہرہ وافر اندوخت -

جد بزرگوارش شیخ محمد افضل اورا در خورد سالی مرید گرفت - و بہ دست

تربیت شیخ محمد یحییٰ حوالہ نمود۔ و بعد فوت پدر والا گھر برسند آباء کرام مر بیع نشست۔
و طریقہ انیقہ اسلاف را باہتمام تمام نگاہبانی فرمود۔

نیما بین فقیر و او اخلاص خاصے بود۔ حیف کہ در ریجان جوانی آن شجر سایہ
انگن از با افتاد و این حادثہ بیست و یکم جمادی الاولی روز چہار شنبہ وقت نماز مغرب
سہ ثلاث و ستین و مائتہ و الف (۱۱۴۳) واقع شد و پائین روضہ منورہ شیخ محمد افضل
جد خودش مدفون گردید۔

مسودہ اوراق در تاریخ وفات مشائرا الیہ و شیخ اسد اللہ غالب کہ ذکرش می
آید۔ مے گوید۔

آرمیند در ریاض ارم	افضلی شیخ کامل و غائب
آہ رفتند ہر دو زین عالم	سال تاریخ گفت غمزہ
چو صبح صافی آئینہ ام زوم زون است	ذکاء ذہن بدرجہ کمال داشت و شعر بسرعت تمام می گفت۔ صاحب دیوان است
چون نگین در حلقہ خود را از برائے نام کرد	زادہ از خلوت نشینی فکر صید عام کرد
کہ صافی ترکند گرو بیتمی آب گوہر را	سخنور چون بمیرد شعر او مشہور تر گردد
عقیق کنندہ نام در چہ کار آید	لب گزیدہ انخیار را چہ بوسہ زخم

(۹۹) غالب۔ شیخ اسد اللہ

ذو صر زادہ شیخ محمد افضل الہ آبادی است و برادر خالہ زادہ شیخ محمد ناصر افضل
اصولش از جوپور است۔ جد کلانش سجادہ نشین شیخ محمد افضل جوپوری استاد
علامتہ العصر ملا محمود جوپوری بود۔ غالب بانساب افضلین تفاق داشت۔ جوان
صاحب استعداد شایستہ بود۔ ہمیشہ رگ خامہ سخن ریز را بہ نشر اندیشہ مے کشود۔

دقتیکہ راقم الحروف از دیار سندھ بولایت ہند معاودت نمود۔ مقارن طلوع ہلال
رمضان المبارک سنہ سبع و اربعین و مائتہ و الف (۱۱۴۷) داخل الہ آباد گردید۔

مشاورۃ البیہ این رباعی گفتہ ضیافت طبع فرستادے

پہون کرد و رود سوی من یار سعید فی الحال مہ تو بفلک گشت پدید

از بسکہ فرود عشرت از آمدنش ماہ رمضان برای من شد مہ عید

او اخیر ایام زندگانی بہ دار الخلافہ شاہجہان آباد آمد و ہنم ذی القعدہ سنہ

ثلث و ستین و مائتہ و الف (۱۱۴۳) از لباس حیات مستعار عاری شد و دوران شہر
مدفون گردید۔

از انکار دوستے

دل دیوانہ دارم کہ خاموشی است تقریرش برنگ زلف خوبان بی صد اقتادہ زنجیرش

گذر از کوچہای تنگ کہ صاحب دماغان نمی آید برون از خامہ نقاش تصویرش

سیر مہتاب دوچندان کند آرایش حسن سایہ زلف بزسار تو زلف دگر است

پی بفر آن دیوان از یاد برو مے برم تیغ قاتل رہبر و ملک عدم را جادہ است

ز بیماری نیفتد تا بہر جا سرمہ را نازم عصای آبنوسی داد از دنبالہ چشمش را

روز محشر غبار تربت ما دامن بو تراب مے خواہ

(۱۰۰) مخمور مرشد قلی خان

نام اصلی او میرزا لطف اللہ است پدرش حاجی شکر اللہ تیریزی از

ایران دیار و اردہندوستان شد و در بندر سورت طرح توطن انداخت۔

مرشد قلی خان در بندر سورت سنہ خمس و تسعین و الف (۱۰۹۵) متولد شد

سال ولادت این مصرع مستفاد مے شودے

”بر سپهر سعادت آمد ماه“
۱۰۹۵ هـ

بعد از آنکه سنین عمرش بسرحدم تمیز رسید در خدمت آقا حبیب اللہ اصفهانی
که از فضلاء مقرری و از شاگردان رشید آقا حسین خوانساری بود و در بندرسورت
سکونت داشت. تحصیل علوم پرداخت و بقدر فضائی اکتساب نمود
بعد فوت والد بر سبیل تجارت جانب بنگاله رفت نواب شیخ اع الدوله ناظم بنگاله
جوهر قابلیت او در یافتن صبیحہ خود را در عقد ازدواج او در آورد. و از حضور سلطانی
بمنصب عمده و خطاب مرشد قلی خان سرافراز شد و ساها با بصوبه داری مالک اودیسہ
فرق امتیاز فراخت

آخر از ورق گردانی روزگار و دعا سازی نوکران خود از دار الامارۃ بجا شد و خود
را در ظل نواب آصف جاہ ناظم دکن کشید و مدتی با او بسر برد. انجام کار در حیدرآباد
(دکن) رخت اقامت انداخت. و شانزدهم رمضان سن۶۱۰۳ ریح و تین و مائت و الف
(۱۱۶۴) مسافت زندگانی بی پایان رسانید.

در شعر زبان خوبی دارد. و مضامین تازه ہم باید. دیوان محمود نخط خودش بنظر در آمد
و این چند شعر فر گرفته شد.

کوسا غمے تادمے از ہوش خود افتم	مانند سب بود دست در آغوش خود افتم
پشت فلک بجاک رساند غرور ما	کھسار را کند کمر سنگ زور ما
بسان شیشہ ساعت رفیق کار پیدا کن	بیک ساعت زمین و آسمان را زیر و بالا کن
باشد و جہان قائم از ان ذات یگانہ	بر پاجو کمان است بیک تیر دو خانہ
تعجب نیست بطینت اگر حاجت روا گردد	کہ زخم کمنہ را خاکستر عقرب دوا گردد
ز و نان کی بخورد در ماندگان را کار کشاید	گرہ امکان ندارد باز از انگشت پا گردد

لہ آثار الامرا جلد سوم صفحہ ۵۴ ذیل تذکرہ مؤتمن الملک جعفر خان۔

زان نسبتی که هست بسنگ آبدگینه را
 بگلزار محبت رشته گلدسته را مانم
 سر از مضمون آن زلف سیبیرون نمی آرم
 تسکین دل ز صحبت روشندان طلب
 چرا بسر نرود زود دفتر ایام
 می فراید چون گین سجده سیه روی را
 می فریبد نازنینان را به صورت که هست
 چون درختی که زهر شاخ دهد ریشته بخاک
 منم آن مست که گر می دهد دست بهم
 رتبه شخص فراید ز صفا کے باطن
 درین چین بچه امید خوش کنم دل را
 پندار از صیغیان کار سنگین بر نمی آید
 ای سنگدل شکست من آخر شکست کیست
 که عمرم جمله صرف اجتماع دوستان گردد
 که در چشم چو مکتوب مرکب خورده می آید
 آئینه بیقراری سیلاب می برد
 که خود بخود ورق این کتاب می گردد
 کاش پیشانی خود وقف زمین می کردم
 کاش چون آئینه من هم جوهری می داشتم
 در سجود تو ز هر عضو زمین گیر شدم
 بفشارم لب ساتی و به پیمانہ کنم
 چون نگینے که گذارند ورق در تیر او
 چون نخل موم ندارم بخود گمان مژگے
 که کوهی می شود صورت پذیر از خامه موئی

(۱۰۱) اقدس میررضی شوستری

والد او سید نورالدین شیخ الاسلام بلده شوستر بود۔ و منصب شیخ الاسلامی آن
 دیار از قیام الایام به آبار و اجداد او تعلق دارد۔
 ولادت میررضی در شوستر سنه ثمان و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۸) واقع
 شد از آغاز شعور دامن به کسب فضائل برزود۔ و علوم عقلی و نقلی در شوستر از حدت
 و الذخود۔ و بعضی از فضلاء آن دیار اخذ نمود۔ بعد از آن شبدریز سیاحت جولان داد
 و اصفهان و قم و کاشان و سائر بلاد عراق عجم را تماشا کرد۔ درین اماکن نیز
 تحصیل علوم پرداخت۔ و ایضاً عراق عرب را سیر نمود و پیشانی سعادت در رعایات

عالیات مالید۔ آنگاہ نطق عوم بگلگشت ہندوستان برہست۔ و در سنہ تسع و اربعین
و مائتہ و الف (۱۱۶۹) از بندر بصرہ بہ بندر سورت رسید۔ و ایامی درین شہر توقف
نمودہ از راہ دریاسری بدیار بنگالہ کشید و در سایہ عاطفت نواب شجاع الدولہ
ناظم بنگالہ بصیغہ مصاحبت مدتے بسر برد۔ و بعد از انتقال نواب مذکور رفاقت نواب
مرشد قلی خان صوبہ دار او دلیسہ برگزید۔

و چون مرشد قلی خان بہ دکن آہ میر ہم مراقت نمود و بعد چندی از مرشد قلی خان
جدا شدہ در ظلال مرحمت نواب آصفیہ خدیو کشور و کن مدتے روزگار گزرا نیند۔
چون مسلک او وارستگی و استغناست آخر الامردست از مصاحبت نواب آصفیہ
برداشتہ در حیدر آباد دکن گوشہ انزو گرفت و بایکی از سادات تفرش کہ از مدتی متوطن
حیدر آباد اند و صلحت نمودہ بتاہل پرداخت۔

فقیر اول در لشکر نواب آصفیہ سنہ ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۰) بامیر ملاقات
مستوفی دست داد۔ بعد از ان در سنہ خمس و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۵) در و فقیر بہ
حیدر آباد صورت بست و دیدہ و آید مکر بعل آمد۔

امروز میر بے نظیر زمان است و در طلاق لسان و صوف فضائل ممتاز اقران۔
صیر کلک اقدس سامعہ می افروزدے

ظالم از عریبہ بارستم خویش کشد	عقب از کج روشی بر سر خود نمیش کشد
نباشہ خود نمائی مردم افتادہ از پارا	کہ ز گیننی نباشد سایہ گلہا سے رحنا را
عزیمچ مے رود رحم و جفا سے یار کو	وصل سبک عنان چہ شد ہجر گران و قار کو
ز م شوکز سخت گیران کا صورت گیر نیست	خامہ فولاد ہرگز لائق تصویر نیست
رفتنہ رفتہ ظلم گردون بیشتر از عدل شد	این گمان از بسکہ بکجا ماند آخر خانہ کرد
پر تو خورشید را آئینہ سازد گرم تر	مہر کم را سینہ صافیا فراوان مے کند

ریاضت و جہاد نفس باشد حربہ مردان
خوش آن پہلو کہ ترکش بند نقشش بوری آگردد
سخت رویان فارغ انداز کاوش اہل جہان
در زمین سختی رسم کندن بنیاد نیست
دولت بے زبگان سرمایہ سنگین دلیست
خاک چون یاقوت گردد سنگ خارا می شود
تا چند بار خاطر دہا توان شدن
یک چند گریہ سیر گلستانم آرزوست

(۱۰۲) حزنین - شیخ محمد علی،

سلسلہ نسبش بہتر شدہ واسطہ بہ شیخ زاہد گیلانی مرشد شیخ صفی الدین اردبیلی
جد سلاطین صفویہ می پیوندد۔

ومولد و منشأ شیخ اصفہان است۔ چون نادر شاہ بر ممالک ایران استیلا
یافت و امنی کہ در عہد سلاطین صفویہ بود بر ہم خورد۔ شیخ رخت سفر بہ دیار ہند کشید
و در سنہ سبع و اربعین و مائتہ و الف (۱۱۲۷) از راہ دریا بہ بندرتتمہ رسید۔ و از
طریق سیوستان و خدا آباد وارد بلدہ بھکر گشت۔

اتفاقاً در ان ایام عطف عنان فقیر از سندہ بجانب ہند واقع شد و در بلدہ
بھکر با شیخ ملاقات نمود دست داد۔ جامع علوم عقلی و نقلی است و در نظم و نثر مرتبہ
بلند دارد۔

آخر از راہ ملتان و لاہور متوجہ دارالخلافہ دہلی شد۔ و قریب چہارمادہ سال
درین شہر بعنوان از نو اقامت گزید۔

و در سنہ احدی و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۱) از شاہ جہان آباد بر آمدہ چندی
در اکبر آباد وقفہ کرد و از انجا بہ شہر بنارس شتافت۔ و بعد چندے از انجا بہ
عظیم آباد پتتہ رفت

در بھکر جزوے از اشعار طبعہ اویہ دستخط خود تو اضع فقیر نمود۔ و اکنون دیوان

شیخ بخط خودش شخصی نزد فقیر آورد - فرصت انتخاب نه شد -

این چند بیت از نتایج طبخش کفایه است -

شمع را شعله مسلسل ز دل آید بیرون	آه دل سوخته کان متصل آید بیرون
باشد به چین هر برگ گل دام هوسها	ز شک است با زادی مرغان قفسها
پیش از ظهور جلوه جانان سوختیم	آتش بسنگ بود که ما خانه سوختیم
ای وای بر اسیری گزیاد رفته باشد	در دام مانده باشد صیاد رفته باشد
شادم که از رقیبیاں دامن فشان گشتی	گوشت خاک ما هم بریاد رفته باشد
دل ز وعده بر آتش نگندی و رفتی	بیا که سوختن این کباب نزدیک است

متین - میرزا عبد الرضا صفایانی (۱۰۳)

از صاحب طبغان حال و نکته سنجان بلند مقال است - سلسله نسبش به مالک اشتر رضی اللہ تعالی عنہ منتهی می شود -

مولود منشأ او اصفهان است - مدتهاست که بسیر هند تشریف آورده اول بانواب بر مان الملک سعادت علی خان نیشاپوری ناظم صوبه اوده - قرین اعتبار بسر می برد - و بعد انتقال بر مان الملک رفاقت نواب ابوالمنصور خان صفدر جنگ برگزیده

نقد در بلده کهنه او را دیدم چنگ در ترجمه سید جعفر روحی تخریر یافت - مردی دروش سیرت فانی مشرب است - خلق و شکستگی بمرتبه کمال دارد - وصحت او هم نشینان را سرمایه سرور می افزاید -

ساحب دیوان است اما اشعار ایشان بفقیر کم رسیده - رباعی

نوی خط چهره نیاز است مرا در بر سر موی خویش ناز است مرا

صد بار چوبگرد مشر شے گرم یک دورہ تسبیح نماز است مرا

(۱۰۴) آرزو سراج الدین علی خان اکبر آبادی

از شعراء حال - و تازه گویان خوش خیال است - قریب پنجاه سال است کہ در گلستان سخن عند لبیبی کند و بدستگیری ثعبان قلم بازار سحر آفرینان می شکند - فقیر در حین تالیف این کتاب دوستی نامہ مشتمل بر طلب ترجمہ قلم آورد و مشاعر اہلہ بمنطوق و اذ احییتکم بختیۃ فحیوہ ایا حسن منہا عمل نمود - و مکرر بہ تخریر جواب و ارسال احوال و اشعار خود مسرور ساخت و قلمی نمود کہ :-

”فقیر بخدمت میر عبد الجلیل مرحوم بلگرامی مکرر مستفید شدہ و صحبت شعر اتفاق

افتاد - حالاً بادۂ ارتباط دو آتش شد و گل دوستی رعنا گشت

نسب آرزو از جانب پدر بہ شیخ کمال الدین خواہر زادہ شیخ نصیر الدین محمود
نور اللہ ضریحہ و از جہت مادر بہ شیخ محمد عوث گویاری شطاری عطاری
سراوح اللہ سر و وحدہ منتهی می شود -

و نسب شیخ محمد عوث بہ شیخ فرید الدین عطاری نیشاپوری محطہ ضریحہ نے
پیوند دولہذا ایشان را عطاری گویند -

ولادت شیخ سراج الدین در منتهای مائتہ حاویۃ عشر (۱۱۰۰) واقع شد - از
بدو شعور بہ تحصیل علوم رسمییہ پرداختہ - و در سن چہارودہ سالگی خود را بہ سخن مشغول
ساختہ - و تا بیست و چہار سالگی کتب متداولہ درسی در خدمت فضلاء عصر گزرانیدہ
در فنون فراوان استعداد بلند بہم رسانیدہ - سپس در سلک منصبداران پادشاہی
در آمد -

و در اوائل سلطنت محمد فرخ سیر بخدمتہ از خدمات گویار مامور گردید و در

سده نهمین و نولسین و مائت و الف (۱۱۳۲) به دارالخلافه شاهجهان آمد و از آن وقت تا زمان حال درین شهر بسر می برد - و هنگامه سخنوری گرم دارد

صاحب فراوان تصانیف است مثل رساله "موهبت عظمی" در فن معانی و رساله "عطیه کبری" در فن بیان - هر دو بزبان فارسی بطریق "مفتاح" و "تلخیص" که سابق کسی برین منوال ننوشته - و فرهنگ "سراج اللغه" بطور بزبان قاطع و "چراغ هدایت" در بیان لغات و اصطلاحات شعراء جدید که در کتب سالف نیست و "نوادیر الالفاظ" مشتمله لغات هندیه که فارسی و عربی آن در هند غیر مشهور است - و "شرح سکندرنامه" و "شرح قصائد عربی" و "سراج منیر" اجوبه اعتراضات ابوالبرکات تمیز بر اشعار عربی و غیره و نسخه "داد سخن" شرح قصیده ابوالبرکات تمیز که در اعتراضات شهید ابرقصیده قدسی محاکمه نموده - و شرح گلستان مسمی به "خیابان" و تذکره اکثر شعراء متقدم و متاخر که درین ایام بتخریر آن اشتغال دارد و کلیات او نظماً و نثرأً قریب سی هزار بیت است

و بعد از آنکه خط مشاغل البیه چهره وصول نمود مختصر دیوانش شخصه تازه از شاهجهان آباد آورد و این ابیات از انجاسمت تخریر یافت

مگو که چاره دل از سبونمے آید	کدام کار که از دست او نمے آید
چند چشم دوستی زین ساده لوحان دشتن	چشم حفظ الغیب از آئینه نتوان دشتن
در هوای آن پری رو چشم من پرواز کرد	طفل بازی کوش اشکم را کبوتر باز کرد
کجیے نیست در طریق خدا	بنگین راست می کنند دعا
مخص معدومیم و در عالم هوید ایتم ما	خوب اگر فهمد کسے تصویر عنقائیم ما
نماند همچو حنا بیج اختیار مرا	سپرد بسته بدست تو روزگار مرا
چو شبم آبله پیدا بروی آن گل شد	قماش حسن به بیند که چشم بلبل شد

اگر از ناز بتان اذن تماشا گیرند	از کف آئینه گذارند و دل ما گیرند
دفع غفلت زندگی افزای انسان می شود	عمر از شب زنده داریها دو چندان می شود
گلرخان تنگ دلم خاطر من شاد کنید	چون شود بند قبا باز مرا یاد کنید
دلبران با هم آشنا مشوید	بتلا عیم ما شما مشوید
بنوش خون دل من که خوش نمک دارد	شراب میکده ام لذت گزک دارد
می کند ناز خط او نه دمید است هنوز	بید مانع است که نگش نرسید است هنوز
عرض بے طاقتی خود بچه انداز دهم	بشکنم شیشه دل تا بتو آواز دهم
وحشت آموز غزالانم من	شهر استاد بیابانم من
به بزم می پرستان خود نمائی شیخ کمتر کن	بسان شعله اسباب معیشت را بسز سر کن
شنیدم از ره دور آمد آن شوخ فریبنده	شود ای کاش شمع محفل من ماه آینده
ندارد یاد ایام جدائی چشم مست او	حسابی نیست در پیش فرنگی سال هجرت را
فریب خوش پیران خوردن آرزو رسم است	ز روی تجربت گفت این چنین پدر ما را
شکسته پانشین آرزو بگوشه صبر	که شاه مملکت فقر چون ترنگ است
هر که خود تربیت خود نکند جوان است	آدم آنست که اورا پدر و مادر نیست
تغافل این همه رسم کجاست جان کسی	بخلف وعده دلم نیز شرمسار تو نیست
گرفت آن می هندی میه دگر در بر	دگر مپرس حکایت که چند در چندان است
گر مصحف عذار تو افتد بدست من	ختم نمی بشوق بیک بوسه کردن است
نیست خالی از تناسب عضو عضو آن پری	ساق سیمین دسته آئینه زانوی است
چنین که منع ز سرگوشی خودم کردی	بخاطر تو ندانم چه احتمال گذشت
می دو انند آسمان را بهر کار خاکیان	از بزرگیها بود گر بے وقارم کرده اند
نجالت می کشم بسیار از روی وفای خود	تو گاهی کرده باشی یاد من یاد من نمی آید

حسود پست شد آنجا که بیت خود خواندم
 چنانکه بر سر کس خانه فرود آید
 نمی فهمم زبان ترکی چشم سخن گویت
 اشارت های ابرو شاید اینجا ترجمان باشد
 نقش در عالم نشانند آنکه سود عمر او
 همچو خوش خط مهر کن در نیک نامی صرف شد
 دیده باشی گل شبنم آلود
 گریه را هم دل خوش می آید
 آرزو بجاست سعیت در تمنائے وصل
 عالمی گرجان دهد آن شوخ کی تن میدهد
 کم بود از شوق خالی حسن موزون بنان
 سرو این باغ است دار عشق بیچان بیشتر
 لیکن دل ما آخر از آن شوخ کشیدی
 ای آینه ما قدر تو نشاخته بودیم
 پامال کرد خون من تیره روز را
 زانو سیه سمند سواری که دیده ام
 نصیب اهل کمال است از جهان تغیب
 که در شکنجہ فتنه چون شود کتاب تمام
 ربود از دل عشاق بیحضوری را
 غبار خط تو خاک شفاست پنداری
 ز تار و قشقه ما بے سبب نباشد
 چون شمع جمع کردیم رندی و پارسائی
 خطاست اخذ معانی ز فکر هم طرحان
 زمین شعر کجا حق شفعه داشته است
 شود چو بازو من ناز بالشر خوابت
 تو خود بگو که مرا آن زمان چه باید کرد
 واجب الفتلی نخواهد بود زینسان در جهان
 خون عاشق تیز چون شخرف باشد کشتنی
 آرزو اطفال را هم هست انبونی ضرور
 حیف آن عاقل که ماند زنده بے کیفینے
 هر چند از وئیم و لیکن همه اوئیم
 مانده فیله که تراشیده زعاج است
 آن دو گیسوی سیه بر روی رخشان آرزو
 شعر بنندی بوده است از میرزا روشن ضمیر
 پوشیده مانند که بعد تمام سرو آزاد - سراج الدین علی خان آرزو از
 شاه جهان آباد بر خاسته رخت سفر به دیار شرقی کشید - و در بلده لکنو آمد - و
 بوساطت اسحق خان بانو اب صفدر جنگ ناظم صوبه اوده بر نور دو لوجوا طف
 اختصاص یافت و چون نو اب صفدر جنگ بندهم ذی الحجہ سنہ سبع و ستین و مائت

والف (۱۱۶۷) درگذشت۔ آرزو باشجاع الدولہ خلف نواب مذکور کہ قائم مقام
پدر شد۔ بسرے برد۔ و در جمادی الاخری سنہ تسع و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۹) در
بلدہ لکھنؤ فوت کرد۔ و در ہمین شہر مدفون گردید

مؤلف کتاب گوید۔

سراج الدین علی خان نادر عصر   زمرگ او سخن را آبرو رفت

اگر جوید کسے سال و فاتش   بگو۔ آن جان معنی آرزو رفت

(۱۰۵) مظہر۔ میرزا جان سلمہ اللہ تعالیٰ

مظہر فیض الہی است۔ و مشرق صبح آگاہی۔ شاہ مسند فقر و فنا۔ و مقیم آستان
توکل و استغنا۔

نام والد ماجد او میرزا جان است ازینجا وجہ تسمیہ او توان دریافت اما نام
و تخلص او گویا عنایت تر جان اسرار قیومی مولانا می رومی است کہ پانصد سال پیش
ازین در دفتر ششم شنوی ارشاد فرمودہ و کرامتہ نمایان بجزار انجمن استقبال و ا
نمودہ یعنی

جان اول مظہر در گاہ شد   جانجان خود مظہر اللہ شد

لیکن نام او بر السنہ میرزا جانجانان جاری شدہ۔ این اسم ہم معنی بلند دارد
فقیر با میرزا ملاقات صورتی صورت نہ بسنہ اما غائبانہ اخلاص کامل است
و ہمیشہ بہ آمد و رفت مراسلات خط ہمکلامی حاصل۔

میرزا جامع فقر و فضیلت و سخن گستری است۔ و بہ اقتضای اسم خود روح الریح

معنی پروری۔ نوع و دس مقال را بمشا طگی ذہنش طرز تازه۔ و تصویر خیال را بتبرستی
فکرش حسن بے اندازہ۔ شعلہ آوازش آتش زین خرمنا۔ و شوخی اندازش شور

افغان انجمنہا۔

فقیر در اثناء تحریر این کتاب تکلیف ترجمہ کرد۔ میرزا ترجمہ خود و اشعار آبدار بہ تحریر
در آورد۔ و منافع نفیس از الفاس خود ہدیہ دوستان ساخت نسخہء ترجمہ این است
”فقیر جانجان تخلص بہ مقلد سپہ میرزا جان جانی تخلص۔ علوی نسب۔ ہندی مولد حنفی مذہب
”نقشبندی مشرب است۔ دہ عشرہ اولی ماہ ثانیہ بعد الف ولادتش اتفاق افتاد۔ نشوونما
”ظاہری در بلدہ اکبر آباد یافتہ۔ تربیت باطنیش در محروسہ شہا جہمان آباد از جناب حضرت
”بد او فی نقشبندی مجددی واقع شد سلسلہ نسبش بہ بیست و ہشت واسطہ توسط محمد بن حنفیہ
”بشیر پیشہ کبریٰ علی مرتضیٰ کرم اللہ وجہہ مننتہ می شود۔

”جد اعلای او امیر کمال الدین در او اہل ماہ تاسعہ از خطہ طائف بجدب قسمت بحدود
”ترکستان رخت اقامت انداخت۔ و بفرمان روای بعضی ازان ممالک عمر گزارانیدہ۔ اولاد
”کتیبہ ہم رسانید از انہا امیر مجنون و امیر بابا در چین فتح ہندوستان کہ بردست ہمایون
”پادشاہ اتفاق افتاد۔ درین مہکت وارد شدند۔ ازان باز خدمت و رفاقت سلاطین گورکانیہ
”شعار مردم این خاندان بود

”میرزا جان مذکور کہ در ششم مرتبہ از امیر بابا و در درجہ دوازدم از امیر کمال الدین مسطور
”واقع است بہمد عالمگیر پادشاہ علیہ الرحمۃ بحالی منصب ترک دنیا سراسر از گردید۔
”و این خاکسار از بد و طفلی ہوای مال و جاہش در سرنہ پچیہ۔ بعد تحقیق ضروریات این مشقت
”غبار خود را بر امن دولت از خود زنگان بستہ بامید آنکہ چشمی در عالم دیگر باز کند۔ چون نقش قدم
”بر در ایشان نشستہ است۔ از بس دعاغش صغف توی دارد۔ تاب تدبیر اسباب ہی آورد بخرید و تفریدی
”اختیار کردہ نان بر خوان دونان نخوردہ۔ و چون گل عمر خود را بیک خر تہ بسر برودہ بخریک شور عشقی
”کہ نمک خیراوست گاہ بی بفریاد و ای کند۔ چون نالہ اش موزون واقعے شود احباب از راہ جو
”شناسی بہ میزان اشعارش می سخنند۔ و گرنہ اورا از غایت انصاف نظر بہ بے سرمایگی خود دکافی بر

در سخن مجتهده رزیده برین نیست که نظر بزرگان یافته حسن قبولی بهم رسانیده است - اوجیانه حسن خاتم نم نصیب کند

و من الله اعلم

باغبان رو بمن آور که شنا خوان تو ام	چون صبا باد فروزش گل وریجان تو ام
همچو سیلاب روم گریه کنان جانب شست	من که جاروب کش گور غریبان تو ام
طرفه شمعی تو که چون صورت فانوس یال	متصل گرد تو می گردم و حیران تو ام
خوب گفنتی عروبل مرثیه من مظهر	جان ندارم که دهم کشته احسان تو ام
آنکه روز و شب بلا گردان دیدار خود است	داغ همچون آفتاب از دست رخسار خود است
پشت پلای بر حنا ز دسرمه را در خاک ریخت	از پی آزار من ناحق در آزار خود است
خدا یا آتش سودا ز سرتا پای من گیرد	اگر عریانم چون شمع نام پیرهن گیرد
هنر در کار باشد عشق را چون پابسنگ آمد	درین ره تیشه باید که دست کوهن گیرد
از ان پیراهن خود چاک می سازم که می ترسم	گر بیایم بجزیره آید و دامان من گیرد
ازین عالم مجردی روم چون بوی گل مظهر	که ترسم حق عریانی گریبان کفن گیرد
نسب و رست کند گریه با به زاری ما	همین بس است پس از مرگ خیر جاری ما
گاهید و غله های سخن گر چه تن مرا	بالید چون نمکین ممتبت سخن مرا
مراکت است میان این مرگ با من سرگران	تراکتش من چون دیدگفت این مرده جان دارد
سوز دل از بهرین مویم نمایان کرده اند	این جفا جویان مرا سر و چرخان کرده اند
سحر عید گل و عاشور بلبل در چمن دیدم	برنگ آمیز گردون چون سحر بسیار خندیدم
نیاز مشهد پروانه شمع خواهد بُرد	اگر وصال تو این بار رو نمود مرا
مباد بلبل دیگر پس از من آشیان بندد	توان او بخت از شاخ بلندی استخوانم را
چشم بر چشم چو افتاد گرفتار یهاست	حلقه بر حلقه چو افزود و گرزنجیر است
عکس رنگ پان نمایان است از پشت لبست	این بدخشی از کجا در سوزار افتاده است

ہیچ کس برجامہ زبانِ قتل من ثابت نکرد
گرچہ خوں چون سجانِ سرخ دامن گیر بود
نداشت ہستی من تا عدم سر مو فرق
کمر تو بستی و من مفت از میان رفتم
مبین آئینہ گردی زخمی تیغِ لگاہِ خود
ضرور است ای پسر از وجبت سیفی حذر کرد
جز تو در دیدہ من کس نگذارد قدمے
شہرہ دار دکہ درین خانہ پری مے باشد
بنان اگرچہ ندانند قدرِ منظرِ ما
خدا گواہ کہ دیوانہ سخت مغتتم است

(۱۰۶) وردمند - فقیہ صاحب

از نجباء او دگیر است - و شعراء خوش تقریر -

او دگیر شہری است از توالج محمد آباد بیدر - مقرر منور شیخ صدر الدین قدس سرہ
کہ از مشاہیر اولیاء و کن است درین شہر واقع شدہ - راقم الحروف مکرر زیارت مزار
فائض الانوار سعادت اندوختہ -

مولد فقیہ صاحب او دگیر است - در صغر سن ہمراہ والدین خود مطابق سنہ ست و ثلاثین و
مائت و الف (۱۱۳۶) از وکن بہ دار الخلافہ شاہجہان آباد رسیدہ - و در ظل عاطفت
شاہ ولی اللہ نبیرہ شاہ گل متخلص بہ وحدت سہرندی قدس اللہ اسرارہما
جا گرفت - و بہ تہذیب اخلاق و تحصیل حیثیات مشغول گردید - بعد چندی والد او رخت
زندگانی بر بست - میرزا جانجان منظر سلمہ اللہ تعالیٰ اورا در سایہ شفقت خود گرفت و بہ
بہمن عنایت و تزیینت ایشان مجموعہ کمالات شدہ و در فن سخن زبہ شالیستہ ہمہ رسانید و میرزا
در حق او گوید

منظر مباحش غافل از احوالِ درو مند
لعیست اینکہ در گره روزگار نیست
شعر فارسی در بختہ ہر دو خوب می گوید - ساقی نامہ ز بختہ او مشہور است کہ مقبول طبائع
گردیدہ -

فیما بین فقیر و مشاعر الیہ غائبانہ اخلاص دانی است و ہمیشہ طریق مراسلات مسلوک
درین ایام بہ تقریبی از شاہ جہان آباد بہ سمت بنگالہ رفتہ و نزد ناظم بنگالہ بہ جمعیت
مے گزراند

اشعار او بہ فقیر کم رسیدہ۔ چند بیت پیش ازین بر پشت خطی نوشتہ بود از ان است سہ
بزم خم خویش از ان کو بکن نمک ریز است کہ شور خندہ شیرین بکام پرویز است
در کوی میفروشش مانند آبرو مرا لب تشنگی فروخت بدست سبو مرا
جان بیکسانہ دادم و شادم کہ عمر با بود است بر مراد تو مرگ آرزو مرا

رباعی

از فیض تو ای شایع روزِ محشر ہر روز بود عید غدیر و دیگر
چون جام بود چشم امیدم در حشر بردست تو ای ساتی حوض کوثر

رباعی

یکپند عتاب و ناز ظاہر کردی دین عمر دوروزہ بار خاطر کردی
بعد از مردن رہت بخاکم افتاد اول بایست آنچه آخر کردی

(۱۰۷) شاعر گل محمد معنی یاب خان

از مردم سرکار محمد شاہ پادشاہ است۔ بعنائیت شاہی ممتاز بود۔ و بہ خطاب
معنی یاب خان سرفراز نسبت تلذذی خدمت میرزا انبیدل درست کردہ۔ و در تلامذہ میرزا
فائق بر آمدہ۔ امروز منتخب شعراء شاہ جہان آباد است و قلم و معنی یابی بمیامن نظم و نسق
او آباد۔

گلدستہ عنیالات رنگین چین می بندوسے

بگلشن چشم شہلایش چومی آشام مے گردد دکان حسن خوبان تختہ چون بادام مے گردد

اگر چه داخل بزم و لے نیم داخل جد از صحبت ہم ہجو شاخ پیوندم

(۱۰۸) عولت میر عبد اولی

بن سید سعد اللہ سلونی سورتی کہ ترجمہ اش در فصل ثانی از دفتر اول گذارش یافت
از مستعدان وقت است۔ کتب درسی نزدیک و الا اگر خوانده۔ و در محققات جیشینی خوب
ہم رسانده۔

فقیر ابجد مراجعت از سفر بیت اللہ در بندہ سورت طاقات او اتفاق افتاد خوش
صحبت است۔ موسیقی ہندی خوب می داند۔

مشار الیہ را اشتیاق سیر شاہ جہان آباد در حرکت آورد۔ و از بندہ سورت روان
شدہ۔ بعد از طی عرض راہ بیستم جمادی الاولی سنہ اربع و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۲) و صل
آن بلدہ فاخرہ شد۔ و تا وقت تحریر۔ همان جا است

منتخبی از دیوان خود برای مطالعه فقیر در بندہ سورت فرستاده بود این چند بیت
از انجا فرا گرفته شد۔

نشود مرد کسی کوه گر از جا برواشت	رستم است آنکہ دل دوست زد دنیا برداشت
بہ گرم جوشی یار این عصر تکبہ مکن	کہ چون معانقہ عید اعتمادی نیست
دوستان از دوستان محروم و دشمن کامیاب	چیدہ مقراض از نہال شمع گل پروانہ سوخت
دلم افسردہ خواہد ماند یا وامی شود روزے	ندام غنچہ ام در دست گچین یا صبا افتد
خدانا کردہ گر صیاد از دام رہا سازد	اسیر حلقہ بر گرد سرگردیدنش گرم
سرزنداشت نگہت گلشن ز شرم او	بوی گلے نبود کہ پا در جنا داشت

(۱۰۹) جہرات - میر محمد ہاشم

مخاطب بہ موسوی خان کہ خطابش بہد اہت نظر اصل و نسب نشان می دہد در

سزئمان وثمانین والف (۱۰۸۸) در نزهتنگده عالم ناسوت خرامید و هلال استعداد
 در سنه چهارده سالگی به استفاضه انوار تربیت والد ماجدش بعروج بدر کمال رسید -
 سلسله نسبش به بیت واسطه به سالیح ائمه هدی علیه التحیه و الثنا منتسب می شود
 جدش سید علی به اقتضای آن خور در از خطه گیلان به دیار همنده وارد شد پدرش میر
 محمد شفیع بن سید علی از فنون فضل و کمال آگاهی داشت - و در خجسته بنیاد او رنگ آباد
 رنگ توطن به بخت -

موسوی خان نخست دامن دولت امیر الامرا سید حسین علی خان گرفت و
 بر قلعه داری و مهارور امتیاز یافت - و چون امیر الامرا در سنه احدی و ثلثین و مائت و
 الف (۱۱۳۱) از دکن جانب همنده حرکت کرد - موسوی خان در رکاب امیر الامرا
 بسیر همنده شتافت - و صحبت اکثری از صاحب کمالان آنجا مثل میرزا امیدل و میر
 عبد الجلیل بلگرامی دریافت - مے فرماید :-

"همیشه در دکن از زبان امیر الامرا اوصاف کمال میر عبد الجلیل سامعه افروز بود - چون ملاقات
 واقع شد عجب نسخه جامعی یافتم -

بعد از برهم خوردن طبقه سادات از سن سی سالگی تا منتهای سن انخطاط در نزهتنگده ظل نواب
 آصفیاه طاب ثراه اوقات زندگانی را صرف گلگشت بهشت برین نمود - و بمنصب دو هزار
 دپانصدی و خدمت دارالانشاء سرافرازی داشت -

و بعد رحلت نواب آصفیاه و تنگ نواب نظام الدوله شهید بر مسند ریاست
 دکن خدمت انشاء سرکار والا هم بر موسوی خان قرار یافت - الحال نیز نزد رئیس
 و دکن قیام دارد - و به عهده انشاء و منصب چهار هزار و خطاب معز الدوله فرق
 امتیازی افرازد -

فقیر البعد و در ممالک دکن با خان مذکور مجالس مستوفی اتفاق افتاد - نسیم گفتار

گره کشای غنچه دلهاست - و گلریزی تقریرش رنگ افروز چهره مدعا -

این چند بیت از دیوانش فر گرفته شده

پاس دل گرمی توانی داشت سلطان مشوی	این گلین را اگر بدست آری سلیمان می شوی
نه بهر آنکه منزل دور و پالنگ است می نامم	دل را چون جرس جای طپش تنگت می نامم
در دیده ام خیال رخ خوب یار ماند	این نقش بر جبهه دیده لیل و نهار ماند
فارغ از هر دو جهان بنده احسان توام	سر در آزادم و پابند گلستان توام
بسلم کردی و پر سے طیم آزاده مشو	می کنم رقص که در ذیل شهیدان توام
بے بهار خلق شهرت با هر دو مساز نیست	نکمت گل بے شکفتن قابل پرواز نیست
منتهای کار عاشق از بدایت روشن است	شمع را آئینه انجام جز آغاز نیست
شد صرف سوز عشق بیانی که یافتم	مانند شمع سوخت زبانی که یافتم
منظور از نظاره حسنت شهادت است	از قتل بدتر است امانی که یافتم
راز جانان نیز معشوق است باید پاس داشت	بهر این لبلی نباشد بهتر از دل محلی
لذت همه در مناسبتهاست	از شیر دل شکر کشاید
هوس زخم بمهتاب تجلی دارم	کاش عریانی من زنگ کتانی می داشت
توان خدنگ نگاهی بسوی ما افکند	هنوز با تن مجروح نیم جانی هست
آمد اندیشه دنیا بطلبگاری دل	گفتم آن شیفته بے سرو پا حاضر نیست
بخاک میکده رندان مست محترم اند	سبوی می چو مراد دید دست بر سر شد
تا در فتنه از پی روزی بیکدگر	صف بسته اهل حرص چو رندان نشسته اند

(۱۱۰) رسا - جان میرزا

مخاطب به میرزا خان الحسینی است موطن آبایش همدان - و نسبش به میر

سید علی همدانی رحمه الله می رسد -

از اجدادش میر شاه طاهر در عهد اکبر بادشاه وارد سواد اعظم هندوستان گزید
 و قبول تمام یافت - و پس از چند گاه متوجه گلگشت و کن گشت سلاطین عصر مقدمش را گرامی
 داشته بآئین ارباب عقیدت احترام ملاکلام بعل می آوردند - پس ازان اخلافتش در
 گجرات احمد آباد توطن اختیار نموده مرجع اهل فضل و کمال بودند - و به سنت سنیه
 مشایخ عمل می کردند - و از چند فریه که اکبر بادشاه بطریق سیورغال مقرر کرده بود صرف
 مایحتاج می نمودند

والدش سید میر خان در زمان حلد مکان خود را در سدک ارباب مناصب
 منتظم ساخت و بخدمات عمده ممتاز بود و از علوم آگاهی داشت -
 مولد میرزا خان - حیدر آباد است نشو و نهاد لشکر نواب آصفجاه یافته و
 از مجلسیان خاص نواب بود - و در او اخر عهد آصفجاه بخدمت انشاء سرکار والا
 قیام داشت - و در رکاب نواب سیر شاها بهمان آباد کرد - و صحبت شعراء آنجا
 دریافت - بسیار خوش خلق - زنگین صحبت است - و جامه میرزا آیت بر قامت او
 دوخته اند -

فقیر را در کن کجبتی فراوان با او صورت بست -

این چند بیت از بیاضش درین سواد نقش می بندد

خود را ز تنگی نفس آزاد می کنم	این مشت پر تو اضع صیاد می کنم
در سراپرده دل هر نفس آوازی هست	که درین خانه نهان خانه براندازی هست
نرسم اگر به بزمش ز هجوم نارسائی	بخیل آستانش من و مشق جبهه سائی
که بر دپیام مارا محرم خوش نگالان	رقمی نمود آهم دوسه مصرع هوائی
رحم کن ای باغبان گلدهسته پیش من بیار	مصحح یاران زنگین یاد می آید مرا

به گلشن دل پر داغ سیر ما دارم   معاشران چمن انتظار من میرید
 نمی توان به فلک طرح اختلاط انداخت   مرا صحبت این سفدننگ می آید
 خوبزبت کرده را در بیکسی هم عالمی است   بلبل ما در نفس کم می کند یاد وطن

(۱۱۱) ایچاد-میرزا علی نقی

از قوم قاجار است- مولد پدرش نقد علی خان- همدان- و با شیخ علیخان
 وزیر شاه سلیمان صفوی قرابت قریبه داشت- نقد علی خان از ولایت خود بگلگشت
 همد شتافت- و در عهد آصف جاه مدتها بدیوانی پادشاهی بلده حمیدر آباد
 سرافراز بود- و باین علاقه پای توطن در حمیدر آباد افشوده-

محل ایچاد میرزا علی نقی ایچاد دارالسرور برمان پور است- بمصاحبت
 نواب آصفجاه رسید و فراوان اختصاص بهم رسانید- و بعد فوت پدر در سنه اربع و
 ستین و مائت و الف (۱۱۶۲) بخطاب موروثی نقد علی خان و خدمت دیوانی حمیدر آباد
 نقد امتیاز بدست آورد-

اول مرتبه در اورنگ آباد در فقیرخانه شد و بعد از آن در لشکر نواب نظام
 شهید و در حمیدر آباد مجلس متوالی اتفاق افتاد- جوهر قابلیت سرمایه اوست- و زیور
 تهذیب اخلاق پیرایه او-

این چند بیت از دیوانش به تحریر می آید-

بدست یار سپردند اختیار مرا	توان زرنگ حنیافت رنگ کار مرا
یار آمد و می نشست و شتاب رفت	عمر عزیز حیف به این اضطراب رفت
ای مصور از لباس یار دامنش بکش	بررقیم دست گریانی گریانش بکش
و لم تو بردی و من انتظار ما دارم	بیا به پهلویم من با تو کار ما دارم

پرسند هر چه از تو بگفتن شتاب کن	خود را مثال آینه حاضر جواب کن
خطاست اینکه بگویم به جبهه چین داری	خدا نکرده مگر در گره همین داری
خط پشت لب و حرف تو در دل کرد تا ثیری	بقر بانت روم ظالم چه تخریری چه تقریری
گفته دل شکنان به که فراموش کنی	این گهر یمن ندارد که تو در گوش کنی
گیرم که در کفم همه رنگ حنا شوی	آخر تو رفته رفته ز من بی وفا شوی
بروی مشهد پروانه شمع را دیدم	که چادری ز گل داغ میکشد امشب
بی خورده دل لاله بود داغ ز گلشن	آرام متاعی ست که بی زر نتوان یافت
بالیده بود پرنخود آخر خراب شد	چشم حباب کور شود این سزای آوست
راست می گوید اگر سرو که بمدوش تو ام	بر سر دعوی خود مصحف گل بردارد
دل از تست می خوابی بر من پیشکش کردم	بهر صورت ترا آئینه در کار است می دانم
اول بروی تو دیدیم ز محمود حسن	مادین شهر مبارک شب ماه آمده ایم
دارد همیشه در بر پیراهن مغطر	مار از گل خوش آمد این وضع میرزائی

(۱۱۲) افتخار - عبدالوهاب دولت آبادی

از خوش فکران این عصر است - در ایام تالیف این کتاب ترجمه خود را با اشاره
فقیر انشاء کرد - و نسبت به مؤلف کتاب تکلفی بکار برد - هر چند بساط عذر گسترده ناطقه
را بمهر ابرام بند ساخت -

نسخه ترجمه این است :-

«فقیر عبدالوهاب متخلص به افتخار از سادات بخاری الاصل است - سلسله نسبش از طرفین به
«مخدوم جهانمیان بخاری قدس سره منتقلی می شود - مولد و منشا این نمود بی بود احمد نگر
«دارالسلطنه سلاطین نظام شاهیه - چون ازدواج فقیر با صدیقه سید مرتضی خان بخاری حارس

”حصار شهر پناه دولت آباد اتفاق افتاد - باین تقریب طرح اقامت در قلعه دولت آباد
 ریخته شد - بعد از آن که حیثیت استفاضه بهم رسید از چشمه سار نکته سبحان بقدر زلالی برداشت
 ”و مشت خاک خود را بتقویت این آب حیات کامیاب عمر جاودانی ساخت - گویند شخصی این بیت
 ”تکراری کرده

خدانا کرده گر آید اجل پیش بامید که بگذارم جنون را
 ”فرزندی داشت صاحب کمال گفت ”بامید من“ لدا الحمد والمنه که جلر گوشگان اشعارم
 ”هر یکی بزبان حال ادا نمود که آن شخص بیک فرزند تسلی شد تو خود به عنایت ایزدی چندین
 ”نتایج از جهند داری همه را از نظر مؤلف کتاب گزرا نیدم و از زیور اصلاح محلی ساختم - سخن
 ”آفرین تعالی نشانه این غریب زاد را را بحسن قبول صاحب طبعان رساند و از سواد به بیاض
 ”بلند نظر تان جلوه گر دانده

بود فیضان دیگر چشمه داد الهی را	ز ماهی قیمت افزون تر بود دندان ماهی را
چو سیر غنچه کردم اعتبار این چمن دیدم	زند بر هم نسیم منصب صاحب کلاه را
غیرت افزای بهار است گل رخسارت	شمع افزو تماشا ست مه دیدارت
می کنی جلوه بصد رنگ چو آئی مخرام	گردش خامه نقاش بود رفتارت
ابرو که بود نازکش و سمه نخو اهام	چون پی کمافی که دو کار است نخپیم
بدوری هم ترا بر من نظر با هست می دانم	که چشم دور بین نزدیک بیند دور دستان را
تا چشم باز کرد خدا دید دیده ور	اول به بیند آینه آینه ساز را
سازنده است سرو قاش را زمین چشم	تا دل دو اندر ریشه اگر یک زمان شست
سنگین دل آن بت و من آبلینه دل	دل را بدل رهیمست الهی تو خیر کن
ابروی دیگران نرسد ابروی ترا	هر ماه نو مقدمه عیش عید نیست
نگینم بند گیهایی چکس چون من نمی داند	بنامی آشنای گروم و با سجده می سازم

او بزلف آنجا گره زد شد دلم اینجا بدام می توان دادن سر انجام امور از راه دود

(۱۱۳) امداد - شیخ غلام حسین

باشمی النسب - قادری الطریقه - برهان پوری المولد است - کتب او اعلی درسی
تحصیل نموده - و نقش او با مشق سخن درست نشسته - از وی آید سه
از نوپیمان می کند آئینه روی خویش را هر کس منظور دارد آبروی خویش را
گل کند از باطن صاحب دلان بی قصد فیض در گره بستن نداند غنچه بوی خویش را
گر بصحرانگه او چمن آرا گردد شاخ آهوی قلم زنگس شمشاد گردد
صندلی رنگ بتی گر سر در مان دارد درد هم گردد سر ما به تمنا گردد

رباعی

رونق ده تحت شمع شاه نجف است روشن کن آفتاب ماه نجف است
شاهی خواهی و گر تو را به طلبی شاه نجف است و شاه راه نجف است
تا اینجا ذکر شعراء غیر بلگرام است و اسامی کتبی که ماخذ این تالیف است بعضی
جادر طی کتاب مسطور شد و مقصد استیجاب اشخاصی که در کتب ماخذ مذکور اند نیست
مبدء فیاض کسی را که بر خاطر القا کرد بر زبان قلم گذشت - اکنون به تمهید شعراء
بلگرام می پردازم و ذکر این طائفه را طرازد امین کتاب می سازم -

بر صیرفیان نقد و اخبار و مبران جواهر آثار بهوید است که چون ماهیچه را بیت
اسلام بر سواد دهند پیر تو انداخت - و طبعه غازیان کفر شکن کوس کلمة اللہ
هی العلیا نوخت - اقسام صاحب کمالان عرب و عجم با قامت این دیار پردازند
و علوم ابوالبشر آدم را علییه السلاه که از چندین هزار سال مندرس شده بود
تازه ساختند از آنجمله سخن موزون که از آن وقت تا زمان حال ما بران این فن شورا

برای نگخته اند - درنگها از خامه بوقلمون ترنخته - اما در عهد قدیم این طائفه بیشتر در پارت
تخت سلاطین بوده اند و در اطراف و کناف ملک کمتر توان یافت مثل ابوالفتح
رونی و امیر خسرو و امیر حسن و شیخ جمالی که هر سه از شهر دہلی برخاسته اند و عظیم
رحمہم اللہ تعالیٰ و از عهد اکبر پادشاه سکہ سخن را رواجی دیگر بهم رسید و
اکثر امصار بوجود موزونان معمور گردید - از انجمله شهر بلگرام حَفِظَہُ اللّٰهُ عَن
حَوَادِثِ الْاَيَّامِ

من سواد خوان نسخہ نادانی کمترین یاران وطنم - و خادم صاحبان این انجمن
اما با ثبات ماثر این اوجہ کرام بر صفحہ روزگار حتی عجبے ثابت کرده ام و خدمت نمایانے
بقدر طاقت بجا آورده - سیما طائفہ شعراء قدیم و جدید کہ با صلاح سخن اینہا پرداختم
عطلت کردم خود را از خدمت ایشان ممنون ساختم علامہ الغیب و الشہادۃ تعالیٰ
شأنکے می دانند کہ باعث اظہار این معنی نہ بر خود بالیدن است و دکان خود فروشی
چیدن - بلکہ از سر عمر و نیاز زبان بہ تحدّث عطیات الہی کشودہ ام - و لب بہ تندگر
عنایات شاہی وانمودہ - فَا لِحَمْدِ اللّٰهِ الَّذِیْ بِنِعْمَتِهِ تَتَمُّ الصَّالِحَاتُ وَ بِحَسْبِهِ
تَنْزِیلُ الْبَرَکَاتِ -

(۱۱۴) ضمیری - شیخ نظام بلگرامی

از قدما شعراء این مقام - و نکتہ سبجان شیرین کلام است - محل سکونت او محلہ
قاضی پورہ در دامن بلندی -

پدرش اورا صغیر السن گذاشتہ متوجہ عالم قدس گردید عیش شیخ سلیمان کہ از
نوکران با امتیاز در گاہ اکبر پادشاه بود در حجر عطفیت تربیت کرد -
مشاور الیہ بعد از تحصیل حیثیات مشق سخن پیش گرفته درین فن رشدی بهم رساند -

و مخدرات صنائع و بدائع را بیشتر بکسی نشانند-

همواره با امراء عهد بسرمی برد و به اعزاز و اکرام مخصوص بود- و ایام زندگانی را به بجز و تفرّد گذرانید- آخر الامر در قصیده سفیدون از توابع دارالخلافه دهلی وارد شد و هماغجا به گلگشت نزهتکده آخرت خرامید- و این ساخته در سه نثرت و الف (۱۰۰۳) واقع شد- مبارک خان دهلوی تاریخ وفاتش درین قطعه بضبط آورده

ملک ملک نظم شیخ نظام شاعر نادر و فصیح کلام

در قصیده شده ظهیر زمان در غزل گشته خسرو ایام

بست زحمت بقا ز ملک فنا کرد آهسته سوی خلد خرام

کردم اندیشه بهتر تاریخش خردم گفت- آه آه نظام

دیوانش قصیده و غزل و رباعی و صنائع شعری پانزده هزار بیت است و قصیده به از دیگر اقسام می گوید-

سید محمد اشرف در گاهی که ترجمه او در فصل دانشمندان از مجلد اول السطیر

یافت- فرمود- دیوان ضمیری بخط مصدق بنظر من در آمد- بر پشت دیوان مهر خود زده

که این بیت نقش داشت

خدا یا بحق رسول اتام پذیرای کار ضمیر نظام

کلامش بطور آن عصر واقع شده لهذا درین جریده کم گرفته می شود

جز آئینه در روی تو دیدن که تواند جز شانه بزللف تو رسیدن که تواند

بس مدعیان گوش بر آواز نشنند در عمده عشق پلیدن که تواند

آنجاکه صبارا نمود بار ز تنگی جان بخش کلام تو شنیدن که تواند

هر گل که به گلزار جمال تو بخندد ای دای بجز دست تو چیدن که تواند

صد تیغ کشیدند ز هر سو به ضمیری
 پیوند هوای تو بریدن که تواند
 آن ترک شوخ دیده خود از دودمان کیست
 یارب چنین خراب کن خانان کیست
 از ناله و فغان من آید جهان بجان
 آن سنگدل نکفت که آیا فغان کیست
 این سر و سر فراز که خوش می چمد بناز
 یارب چنین کشیده سر از بوستان کیست
 هر تیر بر دم که دو ابروی او کشید
 دانستم از پلیدن دل کز کمان کیست
 چون نامه نیاز ضمیری رسید و خواند
 پرسید بر سبیل تغافل از آن کیست
 بزمنی که شوی جلوه گرای سپهر آنجا
 گویند شنای تو همه بے سخن آنجا
 چشم که بود خانه خوش آب و هوای
 نشایسته آنست که سازی وطن آنجا
 خواهیم که کم پیش تو درد دل خود عرض
 لیکن بمقامی که تو باشی و من آنجا
 تا کرد خریداری خاک سر کویت
 از نقد روان داد ضمیری من آنجا

له باعی

یارب بدرت نامه سیاه آمده ایم
 ذر آتش دوزخ به پناه آمده ایم
 هر چند که ما غرق گناه آمده ایم
 با قافله عذر براه آمده ایم
 در تالیخ گنبد حاجی افضل علیه الرحمه گوید

بدوران شبه اکبر که گشته
 خطاب او جلال الدین محمد
 چو حاجی افضل از تقدیر حق رفت
 ازین دار فنا در دار سرمد
 ز تردی بیگ سلطان یافت بنیاد
 برای مرقدش این پاک گنبد
 ضمیری جست سال این بنا را
 بلفظ پارسی و هم به ابجد
 بتاریخش نهان و آشکارا
 خرد گفتن است هشتاد و نه صد

و این حاجی افضل مردی بزرگ معتقد فیه بود و در بگرام بر مستند هدایت و
 ارشاد ایسر می بُرد - و تردی بیگ سلطان از امراء اکبری بخدمت او اخلاص و

اعتقاد داشت - و چون حاجی افضل از قصر مینا بسرا پرده کبریا خرامش فرمود و در سوادش مدفون گردید - تَرَدَمی بیگ سلطان بر مرقد او گنبد عالیشان از سنگ عمارت کرد و قطعه مذکور را بخط استعلیق در نهایت شوخطلی بر لوح سنگ کنده در پیشانی باب گنبد تعبیه نمود - اما این گنبد بنام سالار بیگ که میرا ہننام تعمیر بود شہرت یافت و نام تَرَدَمی بیگ سلطان را کسے نے داند - شاعرے مناسب این مقام گوید :-

چون نیکن مطلب ندارم غیر کام دیگران می نشانم نقش خود آما بنام دیگران

(۱۱۵) شاہدی میر عبد الواحد حسینی واسطی بلگرامی قدس سرہ

دفتر اول از ترجمہ مفصل زینت یافتہ و خامہ خوش نصیب شاہراہ سعادت نشانی
و اینجا ہم طریق اجمال می پیماید - و صدر ورق را بر سلسلہ جواہر آبدار می آراید -
آنجناب از بیعتیان خاص شیخ صفی سائی پوری است **لَوْ سَأَلَ اللَّهُ ضَرْبَ حُجَّةٍ**
و از خلفای پیش قدم شیخ حسین سکندره **سَأَلَ حُجَّةً** - عمری دراز
مسند ارشاد را بجلوس میمنت مانوس زینت بخشید - و ساکنان مناہج حق پرستی را
بسرا کبستان کبریارسانید -

تصانیف والا "سنابل" و "حل شبہات" و "مشرح کافیه ابن حباب"
بطور تصوف - و غیر ہامتہ اول است -

احیاناً بنا بر موزونی طبع گوہر کافیه مے سنجید و طلای خوش عیار سخن برے
کشید - در حل شبہات مے فرماید :-

"این کس در فن غول تلمیذ خواجہ حافظ شیرازی است قدس سرہ و خواجہ نیز بہ شاگردی خود
مراقبول کردہ و گویا باین ضعیف ایمائے نمودہ ہے

”ہر کہ در طور غزل نکتہ حافظ آموخت یارشیرین سخن نادرہ گفتار من است

و میر علاء الدولہ قزوینی صاحب نفائس المآثر می طراز دکہ :-

”میر سلیقہ شعر خوب دارد از داستہ

”مرو بچنگ چو اول بصلح آمدہ وی بہ لطف نشین تاز خویش بر خیزم

و شیخ عبد القادر بدآؤنی در منتخب التواریخ مے نویسد کہ :- میر طبع نظم بلند دارد

آنجناب شب جمعہ سیوم رمضان سنہ سبع عشر و الف (۱۰۱۷) بعالم قدس

خرامید۔ و در بلگرام مغرب خاک را مشرق انوار گردانید مورخی تحفہ تازی بہ روح

اقدم گزارانیدہ

چو رفت واحد صوری و معنوی گفتیم ہزار و ہفدہ و شب جمعہ ماہ صوم سیوم

مصرع ثانی تازی صوری و معنوی است۔ اما بیست عدد بقاعدہ حمل افزون میشود

آن را تبعیہ نازک خارج کرد یعنی واحد صوری کہ نوزدہ است و واحد معنوی کہ یک

است بر آمد۔

دیوان غزل موجزی از موجود است۔ و کلامش روش زمان خود دارد لہذا

بر تعلیلی اکتفا رفتہ

زگر یہ خانہ مردم خراب خواہم کرد خیال غیر تو نقش بر آب خواہم کرد

کو تہ چہ کہ تم قصہ زلف تو دراز است بورا نتوان بست درین نافہ کہ باز است

دانی کہ خوشنویسی ما از برای چیست مائیم واسطی و قلم نیز واسطی است

(۱۱۶) عشقی۔ سید برکت اللہ

الملقب بہ صاحب البرکات بن سید اولیس بن میر عبد الجلیل بن میر عبد الواحد

مذکور بلگرامی قدس اللہ اسرارہم۔

ذات مفیض البرکات پیشتر شمع حلقه نقر است و اینجا انجن افروز شعرا در اداسل حال
 دست بیعت بجناب سید مرثی بن سید عبد النبی بلگرامی قدس الله اسرارها که ترجمه
 هر دو در دفتر اول نگارش یافت - داد - و از عنفوان سن تمیز تا مبادی ایام کهولت بخدمت
 سید العارفین میر سید لطف الله بلگرامی سعادت اندوخت و از فیض تربیت والا
 جاده سلوک بنهایت رسید و در نزهت بنده کسیر فی الله نخر امش در آمد - و از مشرب
 خاص آنحضرت غلی مستوفی حاصل کرد - و سبب خلافت و اجازت اخذ نمود و به دارالولایت کاپلی
 شتافته از خدمت مخدوم زاده عالیجناب شاه فضل الدین میر سید احمد بن میر سید محمد کاپلی
 قدس الله اسرارها تیمنا و تبرکاً مثال اجازت و خلافت گرفت - و همین سلسله
 را جاری کرد

و چون مقدم نور جد امجد میر عبد الجلیل قدس سره در مارهره از مضافات
 مستقر الخلافه اکبر آباد واقع شده - در آن مقام رفته رنگ توطن ریخت - و روز عاشورا
 سنه ثلثین و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۲) عنان از عالم سفلی تافت و باروح مقدس
 امام علیه السلام به گلگشت فردوس اعلی شتافت - راقم الحروف گوید
 بیدار دلی رفت سوی محفل قدس بر بست ز صحرای جهان محل قدس
 تاریخ وصال او خرد کرد رقم صاحب برکات و اصل منزل قدس
 همواره چراغ ارشادی افروخت - و احياناً لباس فارسی و هندی بر قامت
 معنی موزون می دوخت - منظور نظر او از نظم و نثر ضبط معانی حقائق بود - و بر قول
 مولوی معنوی عمل می فرمود که

قافیہ اندیشم و آن یارِ من گویدم منیش جز دیدار من
 دیوان شعر موجزی و مثنوی مخقری مسمی به "ریاض عشق" دارد - این چند بیت از
 تیمنا قلمی می گردد

به دیر پیرمغان باش و می پرستی کن
 ز لعل ساقی ما جرعه گیر و مستی کن
 چشم حیرت پیشه را خار و گل رعنا کی است
 دل خرابی دیده را آبادی و صحرا کی است
 چشم دل داریم دیگر از نگاه ما پیرس
 گردگوی خویش می گردیم راه ما پیرس
 خانه دیده شود رشک پرتخانه چین
 گردم رنج کند یار بس منزل ما
 محل ذکر سید برکت اللہ قدس سره مابعد است اما برای اتصال ترجمه او با
 ترجمه جد امجدش میر عبد الواحد شاهی قدس سره در اینجا تحریر یافت. و نظیر این
 وجه در تقدیم و تاخیر تراجم دیگر هم ازین فصل منظور است۔

(۱۱۷) ضیاء - حافظ سید ضیاء اللہ بلگرامی قدس سره

مشاره الیه چنانچه در حوزه دانشمندان ورود کرامت آموذ نموده در مجمع تلامذہ سخن
 نیز بطرز موزون جلوه فرمود

در بدایت حال کلام اللہ را با تجوید حفظ کرد۔ و دامن اکتساب کمال بر زد و
 در قصبات صوبه اوده بطور طلاب این ملک کنگشت نمود و از دانشمندان عصر فنون
 درسی فرا گرفت و با جناب سید احمد بن سید محمد کاپوی قدس اللہ استراحتها
 غائبانه عقیدتی بهم رساند و این بیت بنظم آورده

کاپوی مکہ بلگرام یمن ای تو احمد منم اویس قرن

بعد ازین با دراک رؤیت و الادیده و دل را منظر تجلی ساخت۔ و در بلگرام محل
 میدا پنوره مسند خدا پرستی و تدریس علوم آراست۔ و عالم طلبه را از حد و دبد
 بس منزل نهایت رسانید۔ و در عصر خود بغایت معزز و مکرم می زیست۔ و در تقاوت
 و طهارت و حفظ حامی سنن نبوی قدیمی را سخ داشت۔

انتقال او بیست و پنجم شعبان روز سه شنبه ثلث و مائت و الف (۱۱۰۳) واقع

شد. و موافق وصیت پایان مرتد خواجہ عماد الدین بلگرامی کہ صاحب ولایت آن مقام

است بیرون حریم متصل دیوار جنوبی منزل آرام یافت. راقم الحروف گوید

زہے سید ضیاء اللہ نخرید منور ساخت از خود محفل قدس

خرد تاریخ او درخواست از غیب ندا آمد - ضیاء منزل قدس

نظمش در ثمین است و نشرش ماء معین - شعر و انشادون مرتبہ آنجناب است و

اشعاری کہ ثبت می شود پرتوی ازان آفتاب

قطرہ می کہ لپی بی تو چشیدن گیرد بگلو ناشدہ از چشم چکیدن گیرد

براه دیدہ دور و یہ درختہای مژہ نشانده ام کہ خیال تو راہ گم نکند

رباعی

ای لطف تو آب بر سر شعلہ خشم چون موم بدست خلق تو خارہ و کیشم

گویا گردد ادب چو آئی بہ سخن بینا گردد حیا چو بکشائی چشم

میر تقی میر (۱۱۸) طفیل محمد بلگرامی

آفتاب جہان افروز یکتائی است - و در اوج دفتر اول سرگرم جلوہ آرائی نیشہ

جامع فنون عقلی و نقلی بود - و در تجرد و تفرد و خصائل رضیہ و شمائل سنیہ بی مثل

می زیست -

اصل والا از سادات انزولی من اعمال آگرہ است و ہما بخا در تاریخ ہفتم

ذی الحجہ سنہ ثلث و سبعین و الف (۱۰۷۳) شبستان امکان را روشنی بخشید - و در

لہ دین مادہ ہمزہ ضیاء را یک عدد محسوب است و الا تاریخ تمام نمی شود و در اصل سال وفات ضیاء این نیست - مصنف خود در آثار الکرام دفتر اول صفحہ ۲۴۰ مطبوعہ مفید عام آگرہ ۱۳۳۵ می گوید کہ آخر بہ تحقیق رسید کہ تاریخ انتقال مشاہد الی سنہ اربع و مائتہ و الف (۱۱۰۲) است و مادہ تاریخ

”ضیاء منزل قدس“

سن پانزده سالگی سه شان و ثمانین و الف (۱۰۸۸) باراده کسب علم از اترولی بخله
 بلگرام تشریف آورد- و از فضلاء بلگرام و علماء جوار فنون درسی برگرفت- و در حوزه
 درس مولوی سید قطب الدین شمس آبادی مسافت تحصیل بنهایت رسانید-

و بعد از تکمیل تحصیل در بلگرام طح اقامت انداخت- اول بخانه سید فیض
 زمیندار که از اعیان سادات بلگرام است سکونت داشت- بعد از آن قریب سی
 سال تادم آخردر محله میدا پوره در دیوانخانه علامه مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی
 نوراً اللہ مرقداً اقامت ورزید- و درین مدت احیاناً بجانب گجرات شاه دولاد
 کشمیر و مکاتهای دیگر بطریق سیر و فریاد- و در هر نوبت بفرصت قلیل معاودت فرمود
 و قریب هفتاد سال بر مسند تدریس با حیاء علوم پرداخت- و عالم عالم طلبه را
 از حنیض شاگردی به اوج استادی رسانید- از انجمله ما دو برادریم یعنی فقیر و میر
 محمد یوسف که ذکرش می آید-

رحلت والاد در بلگرام بیست و چهارم ذی الحجّه سنه احدی و خمین و مائت و
 الف (۱۱۵۱) واقع شد و برونق و وصیت در "باغ محمود" متصل مرقد علامه مرحوم
 میر عبد الجلیل نوراً اللہ مَضْبِحَةً- جانب مشرق مدفون گردید- مؤلف
 اوراق گوید

افسوس که آفتابِ معنی از حلقه آسمان برون رفت

تاریخ وصال او خرد گفت علامه از جهان برون رفت

احیاناً بنا بر تشدید طبع به ترتیب نظم می پرداخت- و فرق شعر ابر شعری می افراخت
 این رباعی نتیجه فکر عالی است

گر بوالهوسی نیاز ظاهر آموخت کی آتش سوز دل تواند افزودخت

چون صورت پروانه فانوس خیال گرو شمع گشت و یک ذره نسوخت

(۱۱۹) واسطی میر عبد الجلیل حسینی واسطی بلگرامی نور اللہ فخری

عندلیب ناطقہ درچمن نخستین زمزمہ مناقب والا سنجیدہ - و گوش ارباب ہوش
را شگفتگی یکچین گل بخشیدہ -

ایجا ہم بخر فصلی از احوال میمنت اشمال مے پردازد - و پیشانی صفحہ را بانوا
قدسیہ منوری سازد -

x x x x x x x x x x x x x

x x x x

آنجاب باتفاق جمہور از خواص اقیاد اجلاء علماء عالی مقدار است - و در تقد
ذات و جلال صفات یگانہ روزگار - و از عنایات ایزد کامیاب دولت نشأتین بود -
و بہ منطوق آیہ فیض پیرایہ و اَتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّ اِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ
لَمِنَ الصّٰلِحِيْنَ از جمعیت صوری و معنوی حظی وافر داشت -

و از مناقب دالا اینکہ بہین طالع بیدار شاہ و ولایت کسمر اللہ و جہتہ
را در خواب مے بیند و دست بیعت می دہد و در قصیدہ منقبت زبان بادای
شکری کشاید کہ ۵

دین پناہ تفضل آگا ہا

دل پاک تو شمع عرفان است

کردہ ام بیعت تو در رویا

این سعادت ز فضل رحمن است

دستم آخر گرفتہ بکرم

می شناسم کہ این چہ احسان است

من و این رتبہ از کجا لیکن

مور پروردہ سلیمان است

کتب او اہل از بعض علماء بلگرام و قصبات پورب اخذ نمود - و در حلقہ درس
شیخ غلام نقشبند لکنوی قدس سرشتہ تحصیل بانہتار سانید - و علم حدیث

از خدمت میرسید مبارک محدث بلگرامی که از تلامذہ خاص شیخ نورالحق خلف اصدق
 شیخ عبدالحق دہلوی است سندر نمود۔ و در جمیع علوم منقول و معقول خصوص تفسیر و
 حدیث و لغت و فنون عربیت و تاریخ و موسیقی اقتداری عظیم بهم رسانید۔ و حافظہ مشرف
 بمرتبہ بود کہ قاموس اللغۃ از اول تا آخر از برداشت

ملاقات آنجناب با سید علی معصوم مدتی در اورنگ آباد دکن اتفاق افتاد
 سید علی می گفت :- من در تمام عمر خود جامع غرائب علوم مثل میر عبد الجلیل ندیدم
 و شیخ غلام نقشبند لکنوی ہمیشہ تعریف و توصیف می نمود۔

آنجناب در سنہ اربع و مائتہ و الف (۱۱۰۲) بہ دکن شتافت۔ و عنقریب عطف
 عنان نمود۔ و کرت ثانی در سنہ احدی عشر و مائتہ و الف (۱۱۱۱) بہ ارادہ تلاش
 معاش جادہ مسافت و کن پیمود و بعد از طی مراحل در اسلام پور (عرف
 برہما پوری) از توابع بیجا پور اردوی خلد مکان را دریافت۔ میرزا یار علی
 بیگ سوانخ نگار حضور پادشاہی لوازم قدر شناسی بجا آورد۔ و بملازمت سلطانی
 رسانید۔ پادشاہ بمنصبی شایستہ و جایگزینہ از مجال سائی پور قریب بلگرام و خدمت
 خشیکری و وقائع نگاری گجرات شاہ دولہ۔ قرین عنایت ساخت۔ آنجناب
 در تاریخ خدمت انشائی کندہ

مرا از جناب خلافت عطا شد

ز روی کرم خدمت عیش افزا

خر و گفت تاریخ تفویض خدمت

وقائع نگاری گجرات زیبا

بعد حصول خدمت از و کن محل سفر بخطہ بلگرام برست و از انجام توجہ گجرات
 شد و غرہ ربیع الاول سنہ ثلث عشر و مائتہ و الف (۱۱۱۳) گجرات را مورد
 برکات ساخت۔ و قریب چہار سال ہر دو خدمت را بہ دیانت و استقلال تمام
 سرانجام داد

در سنه ست و مائة و الف (۱۱۱۶) عمل در میان آمد- آنجناب در ماه
جمادی الاولی سال مذکور محروسه بلگرام تشریف آورد-

میرزا یار علی بیگ غائبانه نقش قدر دانی زد و هم در آن سال خدمت
بخشیکری و وقایع نگاری و سوانح نویسی سرکار بهکمر و سرکار سیوستان از جناب
خلد مکان برای ایشان گرفت و سند حاصل کرده همراه قاصد اجیر روانه بلگرام ساخت
آنجناب بعد وصول این بشارت سمند عوم جانب ملک سند بخرامش در
آورد و بیست و چهارم رجب سنه سبعة عشر و مائة و الف (۱۱۱۷) سواد بهکمر را
از پرتو قدم بر افروخت- و سالها خدمات را به دیانت و امانت پرداخت

و بعد رحلت خلد مکان چون قدر و منزلت آنجناب نقش خاطر شاهزادها
و جمیع ارکان سلطنت بود در طبقات لاحقیه بی آنکه از بهکمر حرکت کند ارکان سریره
خلافت در هر عصر سند استقلال خدمت روانه ساختند تا آنکه در عهد محمد فرخ سیر
پادشاه از نیرنگیهای قدرت الهی در پیرگنه جنوبی از اعمال بهکمر ریزهای نبات بقدر
ثالثه خورد از ابر بارید- و به نزول این حلاوه غیبی کام و زبان عالمی شیرین گردید
آنجناب درین سانحه غریب رباعی انشا کرده در فردو قانع معروض بارگاه خلافت
داشت که ه

فرخ سیر آن شهنشه با برکات   چرخ از ادب او شده شیرین حرکات

در سنه زمین عهد عشرت همدش   بارید سحاب ریزه قند و نبات

میر حاکم سمرقندی که در آن زمان رائق و فائق مهمات سلطنت بود و سوانح حضور

معلی با و تعلق داشت- و آخر صدر الصدور جمیع ممالک هندوستان شد بجز ملاحظه

فردو قانع بی آنکه حکم به تحقیق کند حل بر خلاف واقع نموده در اوائل سنه ست و عشرین

د مائة و الف (۱۱۲۶) معزول ساخت- آن جناب در همین سال از بهکمر

جانب دار الخلافه شاهجهان آباد حرکت کرد و خدمات بوساطت امیر الامرا سید حسین علی خان بحال ساخت - و شیخ محمد رضا بھکرمی را نیابت مقرر فرمود و در سنه اثنتین و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۲) بعد شانزده سال بلگرام را از مقدم گرامی مستعد ساخت و یک سال توقف کرده به دار الخلافه شاهجهان آباد تشریف بُرد -

ولادت با سعادت سیزدهم شوال سنه احدی و سبعین و الف (۱۰۷۱) است و انتقال شب شنبه بیست و سیوم شهر ربیع الآخر سنه ثمان و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۸) در شاهجهان آباد واقع شد - نعش مبارک حسب الوصیة بدار السلام بلگرام نقل کرده روز جمعه اول وقت عصر ششم جمادی الاولی سال مذکور در قدم اوله بزرگوار ایشان سید احمد مرحوم دفن ساختند -

راقم الحروف کرمیه للذین أحسنوا الحسنى و نیز یادۀ (۱۱۳۸) تاریخ یافتہ در تفسیر بیضاوی گوید :- الحسنى الجنة و التزیادۃ هو اللقائم و نیز دائرۀ تاریخی به پرکار فکر کشیده و تواریخ کا تعداد و لا تحصى بمرکز نشانده -
دائرہ این است -

طریق استخراج تاریخ ازین دائره این است که از خانهای چهارده گانه هر خان
را که خواهند مبداء قرار دهند - و بهر عددی که بخاطر برسد شمار نمایند سوامی واحد و
چهارده و اضعافش و اول با آخرین - و بهر خانه که شمار تمام شود عددش بگیرند -
پس عددی که بدان شمار مقرر شده اگر فرد باشد یا از خانه منتهی را مبداء گردانیده تعدا
نمایند $مَرَّةً بَعْدَ أُخْرَى وَ دَوْرَةٌ قَدْوَرَةٌ$ تا آنکه منتهی مبداء اصل گردد - اکنون مقدار
عددش بگیرند که مجموع اعداد حاصله تاریخ نشود - و اگر زوج باشد خانه ما بعد منتهی
را مبداء گردانند - و همین نمط شمار منجر شود تا آنکه منتهی خانه ما قبل مبداء اصل گردد -
پس بدستور مجموع اعداد حاصله تاریخ شود -

فحقی نماند که مراد از اضعاف در اعداد مستثنیٰ مثلین و سه مثل فصاعداً باشد -
و اطلاق ضعف از روی لغت بر سه مثل فصاعداً آمده است برخلاف مصطلح علماء هست
فی القاموس :- $الضعفُ بالكسر المثلُ الی ما نراه اذ یقال لك ضعفٌ$
 $یریدون مثلیه و ثلثه امثاله لانه من یاده غیر مخصوصه$
حالاً خانه زبان آور فضائی که تعلق بموزونی طبع اقدس دارد بیان می نماید - ولذت
جویان معانی را خطوط روحانی می افزاید -

میر محمد مراد متخلص به لائق جوپوری که در عنفوان جوانی بشوق ملاقات میرزا
صائب پیاده از هند به صفایان رفت - و روزگار بخدمت میرزا بسر برده به
هند برگشت - و از پیشگاه خلد مکان مدتی به سوانخ نگاری دارالسلطنت لاهور
سرافرازی داشت با علامه مرحوم بسیار مرتبط بود و با اشاره ایشان خمسه در سلک نظم
کشید - چهار کتاب از خمسه او بنظر اتم الحروف رسیده - در خانه ثنوی مقابل "مخزن
اسرار" تصریح بتکلیف علامه مرحوم می کند و زبان به ستایش و الامی کشاید که
بر اتم این نامه معنی سواد نحو سخن بنده محمد مراد

داشت سری گرم ز سودای نگر	بودشی انجن آرای فکر
خامه بکف منتظر فیض خاص	یافته از قید تعلق خلاص
اهل سخن را به سخن رهنمون	از درم القصه در آمد درون
از پی تحقیق سخن چشم و گوش	نشئه سر جوش خمستان هموش
سید علامه عبد الجلیل	صورت از وگشته بمعنی دلیل
طالب خوشم چو کلام کلیم	کرده بموزونی طبع سلیم
زود تر از نکبت گل با مشام	می دهد از لفظ بمعنی پیام
گرم تر از نشئه می با دماغ	می برد از طرز بطلب سراغ
دل گرد صورت اندیشه است	دید که فکر سخنم پیشه است
تاب کش سنج و ز تار به	گفت سخن ساده و پرکار به
معنی بیگانه لفظ آشنا	بس بود از بهر سخنور گوا
روی سخن را به نفس غازه کرد	گفتن او فکر مرا تازه کرد
خیل معانی ز پی یکدگر	شد ز پری خانه دل جلوه گر
پنجه در خمسه نویسی شدم	جرعه کش بزم اویسی شدم
نقش دلاویز به پرداختم	خامه بخریر گرو ساختم
طرز سخن یافت ز فکر نوی	از مدد باطنی گنجوی

و ناظم خان فارغانی می - در مدح سانی گفته و گوهر حق سفته سه

چو توئی کجا است شایسته بقلم و معانی   بتو بیچکس ماند تو به بیچکس نمائی

قیمت شناسان لالی فصاحت می دانند که تا در بیتیم سخن منظور نظر معنی پرور گردیده

بی سخن تا صدف آسمان بر خود بالیده - شعر گفتن آنجناب تقریبی بود - مزه های گذشت

که مصراع می موزون نمی کرد - و هرگاه تقریبی رومی داد پیری زادان معانی را باندک توجه

تسخیر می نمود- طبع معنی آفرین همین معنی دارد- و بر بانی روشن تر ازین بر علو قدرت و سمو عظمت نمی باشد- و در اصل توجه فکر عالی جانب شعر محض برای تفتن طبع و استنفاء صنوف کمال بود- و الا شاعری را دون مرتبه خود می شناخت- و درین باب جبرسی می جنبانند

مقصود من تفتن طبع است از سخن ورنه سزای زنبق من نیست شاعری

آنجناب از هفوات شاعری بسیار احترام داشت و فرزندان و تلامذه راستخت تا کید می کرد که زبان را از هفوات محفوظ دارند- سیما نسبت به انبیا صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین مثل ترجیح معشوق مجازی بر یوسف و طعن عاشق بر صبر ایوب علیهما السلام و در جاهفوتی از شاعری بنظری آمد- آیه خاتمه سوره شعرا بر زبان می آورد که سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ-

و فقیر التزام کرده ام که درین صحیفه هفوات شاعری بر زبان قلم نیاید- و کام و زبان از تلوث آن محفوظ ماند آنجناب در ابتدا «طرز می» و بعد بنا بر آنکه سید واسطی الاصل است «واسطی» تخلص می کرد- اما اکثر اسم شریف خود می آورد- و در زبان عربی و فارسی و ترکی و هندی داد فصاحت می داد- غزل کم گفته و از دیگر اقسام سخن جواهر آبدار به الماس اندیشته سفته- و لاشک سلیقه صاحب طبعان مختلف افتاده شخصی واحد را مشاهده می کنیم که بسرا انجام نوعی از شعر خوب می پردازد و در نوع دیگر با مقابل سپری اندازد-

عربی شیرازی تصیده را بپایه اعلی رساند اما غیر تصیده را طرزے که باید بر کرسی نه نشاند-

میرزا اصائب در غزل داد سحر آفرینی داده اما در غیر غزل همیشه ننهاده- اینجا کمال قدرت الهی تماشا باید کرد و بکمال عجز خود اعتراف باید نمود که این کس هیچ ندارد و

انچه بردل وارد می سازند بر زبان می آرد۔

ملاقات میرعبد الجلیل مرحوم با ناصر علی در اورنگ آباد دکن واقع شد۔
خود با فقیر نقل کرد که صحبت خوب بر آمد۔ مردم دیگر را جواب داد۔ و از اول روز تا
نیم شب جلسه اتفاق افتاد۔ در آن آیام ناصر علی قصیده لامیه تازه گفته بود۔
تشبیب آن در وصف گرامست و گریز به نعت سرور انبیا صلی اللہ علیہ وسلم مطلعش
این است ۛ

گداخت بسکه هوای تموز مغز خیال   شرر ز سنگ بر آید بصورت تجال
تمام قصیده بر خواند و استفسار کرد که بینی خوش آمد۔ گفتم تمام قصیده خوب است باز
بجوشد که اگر بدیتی پسند افتاده باشد نشان باید داد۔ گفتم یک بیت بجز استماع
این کلمه تغییری در چهره ظاهر شد۔ در یافتم۔ گفتم این همه جواهر ریزه است و در مرتبه چو
همه مساوی۔ اما گاه می شود که آبداری یکی ممتاز می افتد۔ ازین حرف رنگ اصلی کمال
آمد۔ و پرسید که کدام بیت خوش آمد۔ گفتم این بیت ۛ

ز بسکه نم ز زمین نارسیده مے سوزد   چو شمع بر سر شاخ است ریشهای بنال
ناصر علی تخریب کرد که فی الواقع من هم این بیت را از سائر ابیات ممتاز می دانم۔
و نیز می فرمود که در و بیت ناصر علی دخل کردم یک بیت از یاد راقم الحروف
رفت و بیت دیگر این است که در شنوی در مدح خلد مکان می گوید ۛ

محمی الدین محمد زیب اورنگ   فضایی شش جهت بر شوخیش تنگ
میرعبد الجلیل فرمود که لقب پادشاه محمی الدین است بی تشدید یا از باب افعال۔
ناصر علی اعتراف نمود

باز میر فرمود که در همین شنوی جاے در مدح اسپ گفته آید که ۛ
بفکر لامکان سیرش هم آهنگ   فضایی نه فلک بر شوخیش تنگ

مرح پادشاه و مدح اسپ بر یک وتیره واقع شده و شوخی نسبت به پادشاه ملائمت ندارد۔ ناصر علی بیت را از مثنوی بر آورد۔ و در اکثر نسخها نیست اما در یک نسخه کهنه بیت مذکور بعینہ بنظر راقم الحروف رسیده۔ و در نسخه دیگر بتغییر مصراع چنین دیده شد

شهنشاه جهان هوش و فرہنگ محی الدین محمد زیب اورنگ

میر عبد الجلیل را غلامی بود کہ در سفر و کن خدمتها کرده و شرائط و فایده بجا آورد ہنگامی کہ در لشکر خلد مکان و با افتاد۔ و عالی بتاراج فنارفت۔ پیانہ او ہم لبریز گردید۔ میر در مثنوی او مثنوی پر سوزی بنظم آورده و با ناصر علی ذکر مثنوی مسطور در میان آمدہ مطلعش این است

بیا ای خامہ ماتم روایت پریشان ساز گیسوی حکایت
ناصر علی بسیار محظوظ شد و نسخه استدرعامود۔ آنجناب نسخه ارسال نمود۔ ناصر علی در جواب این بیت بدیہہ بر شقہ کاغذ زرافشان نوشته فرستاد۔ و راقم الحروف آن را مشاہدہ کردہ

ندانم تا چہ از دست ایوب تومی آید کہ بوی خون منظران ز کتوب تومی آید
شخصی مصراع از بیت میرزا امیدل در مجلس خواند کہ

”روز سوار شب کند اسپ چراغ پا“

و گفت کسی مے تواند کہ پیش مصرع بهم رساند۔ علامہ مرحوم فی البدیہ انشا کردہ
غرضہ مشوکہ ابلق ایام رام تست روز سوار شب کند اسپ چراغ پا
از ان شخص بے اختیار آفرین سرزد و گفت حق این است کہ مصرع شریف بہ او پیش
مصراع میرزا واقع شدہ۔ میرزا چنین گفته است

باطحس سرکش این ہمہ رنج و فامبر روز سوار شب کند اسپ چراغ پا

ہمارت آنجناب در فن عروض عربی و فارسی بر تہ نہایت بود۔ میر نور اللہ احراری

در شرح قول شیخ سعدی که

وَإِنْ سَلِمَ الْإِنْسَانُ مِنْ سُوءِ نَفْسِهِ فَمِنْ سُوءِ ظَنِّ الْمُدْعَى لَيْسَ يَسْلَمُ

نوشته که لایسلمه فصیح تر از لیس لیسلمه می نماید چه در نسخه لیس مصرع زیاده میشود آتی

آنجناب برین قول حاشیه تحریر نموده - در اینجا کلام مشرف بجنسه نقل کرده می شود:-

”مغنی نماند که این بیت بر وزن دوم ازان اوزان ثلثه بحر طویل است که عروض و ضرب آن مقبوض

”می آید و تقطیع مصراع ثانی که مناد گفتگوست و موزون به آن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعن باشد چنین

”است فمن سو فعولن - عن نلمه مفاعیلن و عی لی فعولن س یسلمو مفاعن - و چون تقطیع

”نذکور معلوم گردید ظاهر شد که واجب و متعین است که نسخه لیس لیسلم باشد نه لایسلم چنانچه

”میرگان برده - چه حرف لام و یا از حرف لیس در تقطیع با لفظ دعی مرکب شده بر وزن فعولن خوا

”شد و سین کلمه لیس با لفظ یسلم منضم گشته بر وزن مفاعن خواهد گردید که ضرب مقبوض است -

”و در صورتیکه نسخه لایسلم بقول میر اعتبار نمایند لفظ لا با لفظ دعی مرکب شده فعولن خواهد شد

”و لیسلم بر وزن فاعلن خواهد ماند - و فاعلن در ضرب بحر طویل نمی آید چنانچه بر متنتج عروض پیدا

”ست چه ضرب بحر طویل تام می باشد یا مقبوض یا محذوف - و فاعلن ازین هر سه قسم خارج است

”پس آنچه میر نوشته که از نسخه لیس مصرع زیاده می شود موافق میزان طبع میر است نه موافق میزان

”عروض طرفه آنکه مصراع در صورتیکه لایسلم باشد کم می شود -

”و چه مناسب این مقام است بیتی که خلیل بن احمد واضح فن عروض در مثال وزن دوم بحر

”طویل آورده

سَلْبِدِي لَكَ الْاَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا   وَيَا تَيْبِكَ بِالْاَخْبَارِ مَنْ كَمْ تَكْرَدًا

”و عبارت میر که لایسلم فصیح تر از لیس لیسلم می نماید چه در نسخه لیس مصراع زیاده می شود آتی

”در محل تامل است زیرا که منطوق عبارت دلالت دارد برین که زیادت مصراع منافی نصاحت است

"وزن عوضی را وجود و عدماً در فصاحت و عدم آن دخلی هست و حال آنکه هیچ یکی از علماء معانی
 "این معنی را در فصاحت کلمه و کلام و عدم آن اعتبار نکرده - بر فرض تنزل مقتضای عبارت میر
 "انست که بر تقدیر زیادت فصاحت مرتفع می گردد و حال آنکه لفظ فصیح ترک برای تفضیل است
 "دال است برین که نسخه لیس لیس هم فصیح است پس فصاحت این نسخه با زیادت وزن
 "با اعتقاد میر چه قسم جمع می تواند شد اللَّهُمَّ اَعْزِمْنَا هَفْوَاتِنَا وَ اَعْزِفْ عَنَّا سَاكَاةِنَا
 "انتهی کلامه"

از عهد خلد مکان تا عصر محمد شاه پادشاه جمیع امراء عظام اعوانه و اکرام میر بجای
 آوردند و تشنه صحبت و الای بودند سیما امیر الامرا سید حسین علی خان که بایشان الفتی
 خاص داشت - و اکثر در مجالس خود بر ملا می گفت که میر عبد الجلیل درین عصر نظیر
 ندارند و لوازم احترام فوق الحد بتقدیم می رسانند لهذا آنجناب از ته دل بمدحت او پرداخته
 و نام او را زنده جاوید ساخته

و آنجناب با امیر خسرو علیه الرحمه تشابه تمام دارد - و خود در مثنوی می فرماید
 اگر چه میر خسرو بود استاد   ندارد چرخ چون او دیگری یاد
 ب فکر دور دو پرواز دارد   نبی نبود ولی اعجاز دارد
 در انواع سخن شور جهان است   بقدرت خسرو صاحبقران است
 ولی من هم ازین گلدسته نو   درین عصرم بجای میر خسرو
 کمال از هر نمط دلخواه دارم   امید تربیت از شاه دارم

تشابه ایشان با امیر خسرو هم از راه جامعیت علم و عمل و هم از جهت مصاحبت
 از باب دول - چه امیر خسرو از آغاز تا انجام با سلاطین دہلی بسر برد و هفت پادشاه
 را خدمت کرد - طرفه آنکه علامه مرحوم هم بلوازم خدمت هفت پادشاه دہلی از سلاطین
 تیموریه پرداخت یعنی خلد مکان عالمگیر و شاه عالم و محمد معز الدین (جهاندار شاه)

و محمد فرخ سیرور فیج الدرجات و شاہ جہان ثانی و محمد شاہ رحمہم اللہ تعالیٰ
 اما فیج الدرجات و شاہ جہان (ثانی) ایام معدودی بر سر فرمان روائی نشستند
 و از غارت گراجل فرصت نیافتند۔ قصیدہ میمئہ میرکہ عنقریب می آید بنام شاہ جہان
 ثانی است

اشعار میراگرچہ در مدائح واقع شدہ اما مدۃ العرصۃ شعر از احدی نگزشت الا
 یکبار وقتیکہ این رباعی از نظر سلطان اورنگ زیب خلد مکان گزرانیدہ
 کسری کہ بعدل بود عالم پیروز بی جرم آویخت پای نہ بخیر ز در
 ذاتت ز کمال عدل تجویز نکرد آویختن سلسلہ در ہم در کشور
 سلطان چہا ز فریطہ از ظلای مسکوک و کن کہ آن را ہون نامند بدست شہزادہ کام بخش
 داد۔ شاہزادہ بدست مخلص خان میر بخشی داد۔ مخلص خان بہ میر رسانید۔ و این
 یکبار صلہ گرفتن میر در تمام عمر غالباً برای اشکمال تشابہ با امیر باشد چہ امیر خسرو صلوات
 از سلاطین و امر قبول می فرمود چنانچہ از تنج تصانیف امیر واضح می شود
 سلطان قطب الدین بن سلطان علاء الدین خلجی جائزہ کتاب ”نہ سپہر“ ز در
 برابر وزن جتہ فیل تسلیم نمود۔ امیر در ان کتاب تصریح می نماید و از زبان سلطان
 قطب الدین می فرماید

بتاریخ ہجرون من اسکندری	کند ہر کہ آرایش دفتری
ز گنج گرانمایہ بے شمار	دہم بار پیش نہ آن پیلبار
مرا خود درین رہ پذیر شد دلیل	کہ می داد ز ہم ترا زوی فیل
شناسد کسی کش خرد رہنمون	کہ از پیلبار است و زش فرو
چو میراث شد پیل زردا دم	نہ زیباست زین سہل تر دادم
شہانج بخشنا گرم گسٹرا	معانی شناسا سخن داورا

مرا عمر کز شصت بالا گذشت	همه پیش شاهان والا گذشت
بسی بندگی کردم از عون نخت	کمر بسته در خدمت چار تخت
ز شاهان کسی کا ولم کرد یاد	معزالدنا بود شه کیقباد
از ان پس ز فیروزه چرخ بلند	شدم پیش فیروز شاه ارجمند
از ان پس که در شه ستائی شدم	تو نگر ز گنج علای شدم
شد اکنون که اقبال همدم مرا	نوازنده شد قطب عالم مرا
چنین بخششی کز تو حجم یافتم	در ایام پیشینه کم یافتم
کنون لابد از سحر سخ ز من	باندازه بخشش آید سخن
جراند کزین پیش بردم ختم	چو این نامه خاص کم ساختم

تحقیقی نماند که مراد از معزالدنا معزالدنیا است برای ضرورت شعردنا در آورد
و آن جمع دنیا است و مراد از فیروز شاه سلطان جلال الدین خلجی باشد چه نام
اصلی او فیروز است

اکنون سلسله مطلب اصلی می جنبانم - در عفتوان شیباب "امواج الخیال"
نام مثنوی در تعریف دارالسلام بلگرام فرموده - و درین مثنوی اکثر قواعد موسیقی
هندی ضبط نموده با ثبات برخی از ان مثنوی روی ادراق راه زلف می سازم

آب و گل من که فیض عام است	از خطه پاک بلگرام است
سبحان الله چه بلگرامی	کوثر می و آفتاب جامی
خاکش گل نوبهار عشق است	آبش می بی خار عشق است
از عشق سرشته اینزد پاک	از روز ازل خمیر این خاک
هر لاله کزین دیار روید	تخم دل داغدار روید
هر گل که دمیده است زین خاک	خونین جگر سیت پیرهن چاک

منصور برآمد است بردار	نرگس نبود بصحن گلزار
آویخته بسعی بفتراک	گل با سنبل بهم دران خاک
پژمرده گللیست باخته رنگ	خورشید از ان بهار نیزنگ
زنگی بچوئ کند انداز	سنبل بچمن بود بصد ناز
سر سبز شود نفس چو ریجان	از فیض هوای آن گلستان
هچون خط یار از بنا گوش	ز آتشکده سبزه می زند جوش
شد پرده چشم بال طائوس	تا شد چمنش بدیده محسوس
چون گرمی عشق سازگار است	تا بستنش که عیش بار است
گوئی که حرارت غیر نیست	گرمی آبجاست مایه زیست
عقای هوا بدام آید	سرمای چو دران مقام آید
افسرده شود چو شاخ سنبل	هر دود که از چکر کند گل
حسش بحد کمال آید	چون موسم برشکال آید
چون خیل پری بود به پرواز	جوان سحاب شوخ طناز
تا خرقه رقع رقع دوخت	درویش هوا بسی نفس خست
تسبیح هزار دانه در دست	وز نشئه ذکر بهر شد مست
ساع کش نشئه مباحات	شاهنشیه یک تاز بر سات
مشکین علم سحاب در پیش	نقاره نواز حشمت خویش
وزا برسید سپر دلاویز	از برق نموده تیغ خون ریز
وز قوس قزح کمان رنگین	ترکش ز تقاطر بهارین
بر فوج خزان شکست آرد	تا روی زمین بدست آرد
کرده ورق نشاط افشان	با ریدن ریزه ریزه باران

نقصی است ازین بهار مرغوب	ظلّ ممدود ماء مسکوب
هر سو صنی کرشمه پرداز از	از نوک نگه جگر رفو ساز
تا پای کشان کند کاکل	سر مست نگاه پر تفاضل
تا در تنق حیا نشسته	حق از مره بر نگاه بسته
صفهای مره بتر کتازی	مشغول نبرد نیزه بازی
قدی و نهال جلوه نو خیز	حسنه و بهار غمزه گل ریز
از چین جبین ناز تخمیر	در پای نگاه بسته زنجیر
از داشتن گل تبسم	در خون شفق طپیده انجم
از سینه شان که خوش بهار است	پیشانی صبح داغدار است

دیگر شنوی گفته در جشن طوی محمد فرخ سیر پادشاه با دختر راجه اجیت سنگه راتهو
 که در سنه سبع و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۷) واقع شد - جولان فکر عالی ازین شنوی
 هموید است خصوص در مقامی که اسماء پردای هندی در ضمن الفاظ فارسی آورده -

و بے تصنع سحر حلال بکار برده - این چند بیت از ان مقام است -	
چو صید دل نماید حسن آهنگ	پرداز چهره هر پار سارنگ
در آن محفل کجا بر گوش می زد	نوا می کان نه راه هوش می زد
اگر شاپور با خسرو بخاک اند	پی این نغمه از حضرت بلاک اند
معنی بر نواز آنسان و ترزد	که از بر بط بهار عیش سرزد
شگفتنهای دل در دست تار است	که آن را نغمه گل دیس کار است
نوا می نغمه گرم دلبری بود	بنظم گوهری پیکو جری بود
شگفتن اینچنان سری زدا ز تا	که کردی سینهارا سخن گلزار
اگر چه زهره دارد خوش نوائی	بدانی حال او این سوگرائی

برود صد چوب کلا والله فی زد	مثل این نغمه را دانش نمی زد
ندارد از آنکه یار اسی رفتار	زیس مدهوش شد زین نغمه شیا
پی تقویم چون من پت جری ام	نوا گوید تو ام ساحری ام
نباشد در نگار جو ردیس آک	نوا می نغمه بود از نغمهها پاک
کز افسون تر نم دیو گیری	چنان در نغمه باشد دل پذیری
که جشن شاه کام مار و آکرد	لب هر ساز این معنی ادا کرد
نوا و ساز از صحبت براری	به الفت همه گرا داده یاری
که بی اجمال کوس خرمی زد	چنان از نغمه دل بر بیغمی زد
ز شادی یک نیاز منظر بان کرد	کسی کوزین تر نم قوت جان کرد
ترا کافی ست این جشن شهانه	باستیفاء لذت ترانه
کز و بر خاست موجی جان و تیره	جهان شد زنده ز این گنج تیره
ره احسن گرا بر نغمه سر کرد	چو متقار از می آن جشن تر کرد
نوا می زین به آگره کی سراید	اگر دلی نماید فخر شاید
سرود خار کن بایت در آن شب	بود در گلشن گل ریز هر لب

حواشی ابیات

وتر بفتح تین تار ساز دیس بکسر دال مهمله و یای مجول بمعنی مانند پیگیو (پیفو) نام

ملکی است که جواهر آبدار را بدو نسبت دهند - اسدی گوید ع

«زیاقوت سیصد گهر پیگیو»

اله بفتح تین سرگشته شدن پت الاره که بر کاغذ و جامه دهند و تقویم از و حاصل آید

آک بالمد عیب یک بفتح باء فارسی اسباب نجاته تبیره دهل و تقاره کرا با بفتح مزع جاری

له فرہنگ رشیدی جلد اول صفحہ ۱۸۹ مطبوعہ کلکتہ -

هر چند جباری مُرغ نوا سنج نیست اما مقصود مبالغه است یعنی شادی نوعی عام شد که جباری هم از می این جشن متعارف کرده در نوا سنجی در آمد خار کن نام شخصی که نوا می خار کن با و مشوب است بایست شب کننده مشتق از بیتوتت -

و اسماء پردای فارسی دوازده مقام و بیست و چهار شعبه و شش آوازه و سی لحن بار بد نیز بیان کرده نوعی که بے ملاحظه معنی اسمی معانی ابیات تمام است - چند بیت بر سبیل استشهاد آورده می شود

دلت گر بر مقام عیش شهید است	ز تار ساز راه راست پید است
کنده هر پرده از عشرت فزائی	چو معشوق مرقع دلربائی
باین لذت چو زاهد آشنا شد	نماز پنج گاه از وی تضا شد
معنی نغمه چون باده آگخت	بجام باده کحل اصفهان ریخت
بهار نغمه چون در دل دهی شد	نی از فیض نوا سرو سهی نشد
ز مطرب هر نوا در زمین است	بمعنی گنج باد آورد این است

و فائده آوردن اسماء نغمات هندی و فارسی به کیفیت مهبود در خاتمه داستان

نغمه بیان می نماید و می فرماید

بگر چون دانه یاقوت سفتم	که نام پردلا در پرده گفتم
که تا هر سامعی کز نارسائی	بموسیقی ندارد آشنائی
نگردد گز حسن صنعت آگاه	ز حسن نظم گیرد خط دلخواه
مغل بار آگ هندی آشت است	بمهر فرس هندی را شنان نیست
اگر آن این و گر این آن نداند	بنظم من ز معنی در نماند
درین دریا شناسی ما به بیند	تلاش دست و پای ما به بیند

(ایضاً از ان شنوی)

در وصف طائفہ رفاصان

گروهی از صباحت غازه بر رو
 گروهی از ملاححت سبزه جو
 یکی از تاب حسنِ صندلی رنگ
 صدراع شوق افزودی بنیرنگ
 یکی از فیض رنگ زعفرانی
 بہار دیدہ کردے ارغوانی
 یکی بر دے رنگ سرمئی ہوش
 بعشق نالہ زن گفتے کہ خاموش
 گرہ زن گنشتہ بہ شوخ پری زاد
 زکا کل بردل و از نغمہ بر باد
 رخی بر ہم زن ہنگامہ گل
 نگاہی قبلہ کیفیتِ گل
 ز موج جنبشِ ابروی ایشان
 فتادہ کشتی دلہا بہ طوفان
 بہ ابرو کردہ جاد لہامی عشاق
 تو گوئی شیشہا چیدند در طاق
 ادای گردش چشم فسون ساز
 پچرخ آوردہ دلہامی نظر باز
 بسوی گردش چشم آرد آہنگ
 تماشا ئی ببال گردش رنگ
 نگہ زد دل بہر مستمند است
 ز خط سرمہ در دستش کند است
 بگرد چشم مست سحر پرواز
 نہ پیر گردیدہ مژگان فسون نسا
 کہ تا بسمل کند دلہامی خستہ
 کرشمہ آستین را بر شستہ
 بود کا کل باین معنی مباحی
 کہ رنگ نیست بالائے سیاہی
 میان زلف لعل گوشوارہ
 بہار عشق پچان کن نظارہ
 کنارے مون لٹین مکتا سو کونین
 گھٹا ہے دامنی ہے اور بونین
 ز مروارید بینی گاہ دیدن
 چو قطرہ دل مہیائی چکیدن
 دران بینی نہ مروارید و یا قوت
 نگاہ ہے عالمے را کردہ مہوت
 سرتک قطرہ خون دل ماست
 کہ سرگردان حُسن حیرت افزاست
 دہن سرچشمہ گوہر فشانی
 تبسم موج آب زندگانی

تبسم را ز برق آخریه فرق است
 تبسم درسی دارد بهار سے
 مسی زیر لب اطراف دندان
 تبسم درسی دارد بهار سے
 ترنم از لب شان می کند گل
 لب از رنگ لطافت چهره افروز
 بگرداب زرخ مائل جهانی
 چنان سید زرخ حسرت نورد است
 بود گوش از صفا بالای گردن
 دو ترک چشم ساغر بر کف دست
 که هر دو گوش نزد صاحب دید
 گلوبندی زدی چون بر نظر زد
 دو چشم و سینه را با هم بهاری است
 نمود سه موج رنگ پان ز سینه
 خم چوری بغایت دل پسند است
 سیه چوری بود چون تار سنبل
 ز انگشتان می رس و خون بسمل
 در انگشتان نگیں را فتنه کار است
 نگیں در دست گرم دلبری بود
 سرین کوهی نهان در جوش گلشن
 نظر لا در سرین مشغوف دیدار
 زگارین پای زیب ساق دلجو
 که هر دندان یعنی تخم برق است
 تو گوئی ظلمت است و آب حیوان
 چو شمشیری که رخشد در خباری
 ز برگ گل شنو آهنگ بلبل
 شفق کرد است گل از صبح نورد
 چو بر چاهی هجوم کاروانی
 که از فرط خجالت سرخ زرد است
 بلورین قیف بر میناے گردن
 چنان گشتند از صبا سیه است
 دو ساغر از دو دست هر دو غلطید
 خطوط آفتاب از صبح سر زد
 چو بیماری که در پیشش اناری است
 بزنگ موج می از آنگین
 بصید هر شهبان چین کند است
 که پیچیدند بر گل دسته گل
 که ناخن می زند این حرف بزل
 همانا اختر دنیا له دار است
 بهم گفت الخضیب مشتری بود
 دلیل آن کمر و انگاه دامن
 چون فلک طلای دست افشار
 سهی سروی دمیده بر لب جو

قدم در قفس زان رو به تیرا راست
 که برد لہای گرم اورا گذاراست
 بزرگ شمع زانها قد کشیدن
 بزرگ قطره از دلها چکیدن
 کم در زنج و تاب رقص بیتاب
 چو مومے کوفند در جوش گرداب
 بہنگام اشارت چشم و ابرو
 کف دست و سر انگشتان و بازو
 بنطق آیند در تصویر ایما
 قیامت می نماید نطق اعضا
 زمین از رقص شان گلزار چشید
 ہوا تا چرخ طائوس آفرین شد

در صفت چراغان

شب روشن تر از صبح سعادت
 مصفا چون دل اہل عبادت
 ہزاران شمع ہر سو جلوه گر شد
 تجلی پرور نور نظر شد
 زده ہر شمع بر سر طرہ زر
 زمر و اریذ غلطان جامہ دربر
 درین شب شمع ہار خوش ظہور است
 سراسر بزم سردستان نور است
 صف فانوس ہا چون گنبد نور
 بانواع تجلی گشتہ معمور
 زہر فانوس بنید چشم انصاف
 دل نورانی از پیراہن فصاف
 بہ فانوس خیالی دیدہ مانوس
 نظر در سیر رنگ بال طائوس
 شعاع مشعل تابان دل افزو
 بزرگ پر تو حسن گلو سوز
 چراغان صدف زوہ چون شائہ زر
 کہ در ہم داشت شب زلف معینر
 چراغان جلا تین گشتہ دہا ہنہا
 فتیل پای تا سر شد زبا ہنہا
 دعا کردند بہر شاہ چون من
 کہ شمع سلطنت زو باد روشن

در صفت آتش بازی

ہوائی عوم سیر آسمان کرد
 بہر جانب جریب زروان کرد
 پی تعلیم حرف روشنائی
 فلک شد صفحہ حرف ہوائی

ز جوش نور مهتاب و ستاره   هوا شد چرخ دیگر در نظاره
 شجرها از طلای صاف کردند   پرنده شب مشجر باف کردند
 ز چرخ شد عیان بر عام و بر خاص   که خورشید اندر این شب گشته قاص
 چنان در وود طالع شد ستاره   که در گیسوی شعاع گوشواره
 بنفشه تختهای شعله افروز   سرشرب را گرفته در بغل روز
 نمودی روشنی از جام مهتاب   چو در بونه گداز نقره ناب

در صفت ستقایان

ز ستقایان گوهر پایش در گاه   گردی پیش پیش موکب شاه
 عرق ریز از جبین خوش تلاشی   بزرگ ابر گرم آب پاشی
 قدم زن پای هر یک بزرگ ابر   دو ال مشک هر یک چون رگ ابر
 بگرد راه مشکشان جدل داشت   که هر یک معج دریا در بغل داشت
 چو گرد از آب پاشی شست شو یا   زمین هم زین عروسی آبرویافت
 بگیتی محوشد بروج و لخواه   غبار از خاطر و گرد از سر راه

تحقیق نماند که این مثنوی بموانع وقت از نظر پادشاه نگذشت و چون پادشاه غنقر
 سر بر آرای ملک جاودانی شد - آنجناب دل به تبیض مسوده مثنوی نداده متوجه
 عالم قدس گردید - بعد رحلت ایشان محرر اوراق مسوده را از سواد به بیاض برد
 و ابیات مشکل را حسب الطاقته حل کرده حواشی بقلم آورد - و درین محل چند
 بیت مشکل با حواشی و معرض تحریر می رسد که خالی از فوائد نیست -

در مدح پادشاه

وَأَنَّ فَاقَ الْوَسْطَى فِي الْجَنَسِ وَفَصْلٍ   قَاتَ الدَّمَ بَعْضُ الْقَطْرِ فِي الرَّهْلِ
 ان شرطیه است و جزاء آن محذوف ای فلا باس معنی چنین است که اگر فاق شد

پادشاه خلق را در جنس و فصل ماہیت انسانی باک نیست پس بدرستی کہ مروریہ
بعضی از قطر ہاست در اصل حال آنکہ فائق است از دیگر قطر ہا۔

این بیت در تتبع ابی الطیب متنبی است کہ در مدح سیف الدولہ ممدوح خود
گفتہ ہے

وَإِنْ تَفَقَّيَ الْأَقَامَ وَأَنْتَ فِيهِمْ فَإِنَّ الْمِسْكَ بَعْضُ دَمِ الْغَزَالِ

خطاب بہ ممدوح است یعنی اگر فائق شدے خلق را حال آنکہ تو ازیشانی پس باک
نیست زیر کہ مشک بعضی از خون غزال است حال آنکہ فائق است۔

بر وقت شناسان ہویدا است کہ تشبیہ لاحق از سابق پاکیزہ واقع شد۔

ایضاً در مدح پادشاہ ہے

مثل از دانش او گر کند گوش فلاطون از مثل سازد فراموش

مثل بضم تین جمع مثال۔ مثل افلاطونی بچین معنی است۔ گاہی مراد می شود عالم

مثال کہ متوسط است در میان عالم غیب و عالم شہادت و گاہی مراد می شود صورت

علمیہ الہیہ کہ قائم بذوات خود اند نہ بذات خداوند تعالی شانہ و گاہی مراد می

شود جو اہر مجرودہ کہ آن را از باب انواع نامند یعنی از ہر نوع فردی است مجرد

از مادہ ازلی وابدی کہ افاضہ کمالات جمیع افراد آن نوع وابستہ اوست۔ و

آن را بلسان شرع ملک البحار و ملک الجبال و جز آن خوانند

این معانی از حاشیہ میرزا ہربر امور عامہ شرح موافق و کتب دیگر بقلم آمد۔

ایضاً در مدح پادشاہ ہے

سپاہش چون عرضی وقت تصریح کند روشن بر اعداد حرف تقطیع

عروض بالفتح نام علم مشہور است عرضی منسوب بان و تصریح در لغت افکنند

لہ دیوان متنبی صفحہ ۲۰۷ مطبوعہ کلکتہ ۱۳۵۷ھ

و در اصطلاح شعرا قافیه آوردن در مصرع اول از بیت یعنی مطلع ساختن و حرف تقطیع
در اصطلاح عروضیان ده اند مجموع درین عبارت "مَلَعَتْ سُبُؤُفُنَا" معنی آن
درخشیدن شمشیرهای ما -

در صفت فیلان

خط قرمز به پیشانی فیلان اگر می دید خنساء سخندان
نمی کردی بشعر خویشتن فخر بان نار و علم در باره صخر

تلیح است بسوی بیت مشهور از قصیده خنساء بفتح خاء معجمه و نون و سین همله
یکی از مشاهیر نساء سخن طراز عرب که در مثنوی برادر خود صخر نامی گفته که -
وَإِنَّ صَخْرًا لَّمَّا تَمُّ الْهُدَاةِ بِهِ كَأَنَّهُ عَلِمَ فِي سَائِسِهِ نَائِسَهُ
یعنی بدستی که صخر برآینه اقتدای کند راه نمایان باو - گویا صخر کوهی است که بر
سر آتش داشته باشد - چه کوه که در راه بنمونی هوید است خصوص در حالی که بالای آن
آتش افروخته باشند -

و در اینجا مراد آن است که اگر خنساء خط مخرج پیشانی فیل می دید به تشبیه کوه و
آتش فخر نمی کرد -

در صفت اسپان

چو گام شان به تندی آشنا شد بهر گامی بنا بارج العصا شد

عصا نام اسپ جذمیه الا برش پادشاه یمن - گویند بهر گاه جذمیه در بلاد روم نرسد
و به دعا کشته شد تقصیر که وزیر جذمیه بود بر آن اسپ سوار شد - اسپ جلور زیر برتری
میل خود را رساند و در اینجا بول کرد - و در آن موضع برجی بنا کردند و برج العصا
نام گزاشتند کنافی المحاضرات للراغب الصفاهانی -

ایضاً در صفت اسپان

و ثوب شان تعجب آفرین است مثال طفره نظام این است
طفره در لغت بمعنی برجستن و نظام بتون و تشدید طاء معجمه عالم معتزلی مشهور تفاعل مسدود
طفره - و مراد نظام از طفره این است که متحرک مسافت را طی کند بروجهی که از مکانی
بمکانی بجمد و مسافت میانہ را اصلاً محاذی نگردد -

معنی بیت آنکه اسپان از بس سرعت برین روش مسافت طی می کند و مثال
طفره نظام که محال است بوجود می آرد -

در سنه احدی و ثلاثین و مائة و الف (۱۱۳۱) نیکو سپهر بن محمد اکبر بن خلد
مکان که در قلعه آگره محبوس بود واقع طلبان اورا بر آورده بر تخت نشانند -
امیر الامرا سپهر حسین علی خان بالشکر هزار از دیلی به آگره رسید و قلعه را بجنگ
مفتوح ساخت - میر عبید الجلیل قصیده غنائی در تهنیت انشا کرد - نواب پانچ
هزار روپیہ و اسپ و خلعت صدمی داد - علامہ مرحوم بر وفق ضابطہ خود سرب قبول
فرود نیار و در قصیده این است -

مژده ای دوستان که در عالم	تقد شد نسبیہ بہار رارم
نونهال طرب بہار آمد	گل قشان گشت خاطر خرم
دل خوشی نشہ رسا بخشید	بگل و سبزہ و بہار قسم
بارغ از بس شگفتگی پر کرد	ساغر گل ز بادہ شبنم
اہر دامن کشان خرامان است	برق رقصان و رعد گرم نغم
نوبہار از برای رسم نثار	ہر طرف از شگوفہ ریخت درم
کہ امیر سرد آمد امرا	کرد تسخیر قلعه اعظم

این نظر از مواهب عظمی است
 پسر اکبر آنکه در افواه
 بود در حصن آگره مجبوس
 داشت عیشی در کنج عافیتی
 تا گمان نفس شوم راهش زد
 دید اسباب بغی آماده
 ز بسیار وزمره او باش
 ابروی فتنه زده نمود کمان
 از پدرو داشت ارشاد ثغنی ازان
 کرد پرویزی ز چتر به سر
 چون برید این خبر به دلی برد
 خسرو دین پناه شاه جهان
 آن ابوالمجدو العلاء و المجد
 بنده اش کیقباد و کیکاؤس
 بخشش الملک را اجازت داد
 آن امیر جماعه امرا
 قرة العین حیدر کزار
 خلف الصدق مومق الاشبال
 جود او شهرة دیار عرب
 نازد از نسبتش سمونسب
 می کند با جماعه دلریش
 بر زبان واجب است ذکر نعم
 یافت نیکو سیر بعکس علم
 با یچو مفهوم ممنوع بعدم
 خاطر آسود تر ز صید حرم
 خضیه آمیخت در طعامش سم
 اشتها صاف و لقمه پر زد سم
 اکبر آباد قلعه محکم
 زلف آشوب گشت خم در خم
 قننه ایگخت در کمال عظم
 بیخت برفرق خود غبار الم
 شعله زد خشم داور عالم
 آب و رنگ بهار فضل و کرم
 مسند آری چار بالمش جم
 نوکش گیو و بیزن و رستم
 تا کشد لشکر ظفر پرچم
 چون حسین علی هنر بر شیم
 نخبه نسخه بنی آدم
 پیش او شیر شزه کم ز عنم
 تیغ او ضابطه بلاد عجم
 بالدار همتش علو همم
 لطف او آنچه می کند مرهم

غوطه در جود او زند دریا
 هست مقیاس جود او بسحاب
 لطمه از دست او خورد ضعیفم
 مثل مقیاس فزیهی بوم
 ذکر می از لا و از لن و از لم
 چون الف گشته تیغ او الزم
 می کند کار عقرب و ارقم
 همچو حرفی که می شود مدغم
 چون در آید بر اهل خود محرم
 مثل دلوی است با رسن منضم
 فتح با تیغ او بود توام
 فضل حق همچنان ظفر همدم
 دیواز نعره یلان در رم
 که به شیر تریان زدندی بم
 دامن افشان برین بلند خیم
 همچو انگشت و حلقه خاتم
 سرمه عجز در گلوی قلم
 توپها کرد قلعه جمع بهم
 کس ندید است شیر آتش دم
 کز سرهندوان نموده لقم
 اسم او بر تلاش او دست علم
 سینه گردید فوج به اسلم
 دخمه بهر دشمنان دژم
 غوطه در جود او زند دریا
 هست مقیاس جود او بسحاب
 در فن صرف همتش نبود
 در صف جنگ با سر اعدا
 دشنه و نیزه اش بجان عدو
 تیغ او شد بفرق اعدا غرق
 در دل خصم او در آید روح
 یا کمندش سر معاند او
 ظفر از فوج او شود پیدا
 کرد نهصت بدولت از دهنی
 لشکری در رکاب بیش از حصر
 همه زور آوران فیل شکوه
 کرد اسپان فوج نصرت موج
 آمد و قلعه را محاصره کرد
 شرح اسباب قلعه گیری ریخت
 چون هتنگان بدور گردانی
 خصم را سوخت توپ شیردان
 از دهای است توپ غازیجان
 چه نویسد ز توپ قلعه کشا
 تا بر آید به قلعه نصرت
 هر طرف شد مرتب از سباباط

زان طرف ہم مخالف سرکش
 دست و پا زد درون قلعه بسی
 کرد استفاقی این چنین آخر
 کار بر اہل حصن شد دشوار
 قلعه شد بر جماعہ اعدا
 شد برون آمدن چنان دشوار
 از برون ہم رو رسد شد بند
 از سر بحر خواستند امان
 از نرحم بجان امان بخشید
 فتح قلعه بزور تیغ نمود
 شد سیہ طالعی ز قلعه برون
 این معنی کشود فطرت او
 شاد گشتند دوستان یکسر
 شرح حال مناققان گویم
 سرخی انفعال روی سیاہ
 مُحَمَّدٌ اللهُ وَاٰهَبُ الْاَلَاءِ
 کن کتھن کی سکت کہان پاوے
 رمضان ایچدی بولدی بخشی فتح
 از پی ہم دو عید گشت پدید
 ہر طرف مجلس طرب چیدند
 وان دگر از ترانہ رنگین

کوششے داشت در ثبات قدم
 چون جنبی کہ واجہد بشکم
 صدمہ تو پہائے مستحکم
 مرگ مقطوع زندگی مبہم
 از مصیبت چو حلقہ ماتم
 کہ سخن از زبان اہل بکم
 چون نفوذ صد بگوش اصم
 بالب خشک و دیدہ پر نرم
 وقت قدرت خوش است ترک نفم
 این چنین می کنند اہل ہم
 ہجو از لفظ دائرہ اذہم
 ورنہ این عقدہ بود جذر اصم
 عام شد عیش در صنوف امم
 کہ بان چو خدیفہ ام اعلم
 خوش خضابی است از حنا و تم
 مُحَمَّدٌ مَسْتَنْظِرٌ بِمَا اَلْعَمَمُ
 رسان لہ جو انیک جہم
 کلدی بوی آی نینک ابکی پریم
 معنی فطر جلوہ کرد اعم
 آن یک از شعرو دیگری ز حکم
 چنگ و طنبور کردہ با ہم ضم

نغمه گویان نارسی ز نشاط	کوک کردند زیر را با بم
نغمه سنجان هند سر کردند	سبت سر در مراتب سر کم
نغمه تا چاک دل رفوسازد	زهره از چنگ دارد ابریشم
زین ترخم جهان طراوت یافند	زانکه در جوهرش بود تروم
شعرا هم قصیده ها گفتند	انوری گشت پیش شان ابکم
هر یکی سفت در تاریخی	که از آب شد گهر دریم
من هم از باغ معنی رنگین	گل چندی ز دم بفرق قلم
ورق ما بیاض سینه حور	سطر با سلک گوهر نیلم
شعر گرفتار من پیوشیدی	می شدم در فن سخن اقدم
گر پرسی ز جامعیت من	میر خسرو دهر جواب نعم
کرد عبد الجلیل در تاریخ	"قلعه اگر گرفته" رقم
بر دعا بهتر است ختم سخن	که به آیین کند ملک معلم
چار چیزش نشاط افزا باد	تا بود سبزه در چمن خرم
دست ز ریاض و تیغ اعدا گش	عمر محدود و دولت ادم

حواشی قصیده

موتم الاشبال لقب عیسی بن زید شهید است که جدا علای محمود باشد - و هم جدا علای مادح - موتم بضم میم و کسرتاء فوقانی یتیم کننده و اشبال جمع شبل کبیر شین معجمه یعنی بچه شیر یعنی یتیم کننده شیر بچه ها - چون اکثر شکار شیر کردی باین لقب ملقب گشت - سا با ط سفق میان دو دیوار که زیر آن راه بود -
 شد سیه طالعی ز قلعه برون همچو از لفظ دائره ادبم

تلمیح است بمحای مشهور به اسم ادهم سه

کشید تنگ چنان نقش آن دهن پرکار که دور دائره در مرکزش گرفت قرار

دور دائره دال و هاست و مرکزش یا مرادف ام - چون دال و هاء در ام قرار

گیرد ادهم حاصل شود - و ادهم در لغت سیاه را گویند - خروج سیه طالع از قلعه

مثل خروج ادهم از دائره بواسطه تنگ شدن قلعه و دائره تشبیه لطیفی واقع شده

سه این معما کشود فطرت او ورنه این عقده بود جذر اصم

جذر در لغت اصل را گویند و در اصطلاح اهل حساب عددی که آن را در نفس

خودش ضرب کنند او را جذر نامند و حاصل ضرب آن را مجذور و اصم در لغت کرسنگ

سخت مصمت و در اصطلاح اهل حساب عددی که آن را جذر نباشد اصم خوانند مثل

احدی عشر و مقابل آن را منطبق گویند چون تسعه - و جذر عدد منطبق بسهولت حاصل

می شود چنانچه جذر تسعه - ثلاث است و جذر عدد اصم در نهایت دشواری است

حاصل نمی شود مگر تقریباً و لهذا حکما در مناجات خود گفته اند :-

”بِسْمِ اللَّهِ مَنْ لَا يَعْرِفُ جَذْرَ الْأَصْمِ إِلَّا هُوَ“ و در علم معقول جذر الاصم

مغالطه ایست مشهور - و اضع مغالطه ابن کمونه بعد ادوی علامه تقنازالی در

شرح مقاصد گوید :-

”وَهَذِهِ مَغْلَطَةٌ تَحْيِرُ قِيَّهَا عُقُولُ الْعُقَلَاءِ وَ مَحْوُلُ الْأَذَكِيَاءِ وَ لِهَذَا

سَمَّيْتُمَا مَغْلَطَةً جَذْرَ الْأَصْمِ“

و نیز علامه در شرح مقاصد بعد تحریر جواب می گوید :-

لَكِنَّ الصَّوَابَ عِنْدِي فِي هَذِهِ الْقَضِيَّةِ تَرَكَ الْجُؤَابَ وَالْإِعْتِرَافَ

بِالْعَجْرِ عَنِ الْأَشْكَالِ“

و میر باقر استرآبادی در افق المبین گوید مخضر عبارات آنجا این که :-

«كَمْ زَلَّتْ فِيهِ أقدامُ أَقوامٍ وَأَقْرَبَهُمُ إِلَى الصَّوَابِ وَإِصَابَةِ الْحَقِّ
مَنْ اعْتَرَفَ مِنْهُمْ بِالْعَجْزِ»

مراد میر باقر از معترف علامه تفتازانی باشد۔

معنی بیت آنکه این عقده در اشکال و عدم انحلال مثل جذر الاصم علم حساب بود یا
جذر الاصم علم معقول و لفظ اصم یعنی سنگ سخت مصمت نظر قلعہ سنگین مناسب بود
سه شرح حال مناققان گویم که بآن چون خدیفه ام اعلم
خدیفه نام صحابی مشهور صاحب سیر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حضرت ادر
پنهان از حال مناققان خبر داده بود۔ و درین بیت اشارت است بکمال تقرب و
محرمیت خود با مدوح۔

گنتم بفتح کاف و تاء فوقانی گیاهی که بآن خضاب کنند۔

سه ازین هم دو عید گشت پدید معنی فطر جلوه کرده اعم

چون قلعہ در ماه مبارک رمضان مفتوح شد دو عید بهم هوید اگشت اول عید فتح که
عید مجازی است و دویم عید رمضان که عید حقیقی است و همچنین لفظ فطر معنی حقیقی جلوه
کرد که کشودن روزه باشد و هم معنی مجازی که فتح است و آن لازم کشودن روزه باشد
پس مراد از معنی اعم این است که مطلق معنی فطر باعتبار هر دو فرد خود که حقیقی و مجازی
باشد صادق آمد۔ و می تواند که مراد از اعم عموم مجاز باشد و برین تقدیر معنی چنین شود
که فطر معنی مجازی که مطلق کشودن باشد صادق آمد عموماً به حیثیتی که متناول باشد معنی حقیقی و
غیر حقیقی را که کشودن روزه و کشودن قلعہ باشد۔

و عموم مجاز در اصطلاح علماء اصول عبارت ازین است که معنی مجازی بقسمی

باشد که معنی حقیقی فرد او گردد و اللہ اعلم۔

ع سبت سرد مراتب سر کم۔

اهل موسیقی هند مراتب آواز هفت قرار داده اند و آن را "سبت سر" گویند یعنی
هفت آواز - و به مرتبه را اسمی گذاشته اند - و از سر به اسم حرفی گرفته سر کم بدان
ترکیب کرده اند - درین بیت لفظ سر کم اشاره به همان مراتب سبعت است -
معلم بالفهم نشان کرده شده -

الحال نقشه چند از تصانیف والا در آهنگ حجازی به تحریری آید و زبان
قلم واسطی نثر اپرده گوش نو انیوشان را بر غور سازی نوروز عرب می کشاید -
چون خلد مکان در سنه احدی عشر و مائة و الف (۱۱۱۱) بمحاصره قلعه
ستاره که از مشاهیر قلاع دکن است پرداخت و در اندک فرصت مفتوح گشت -
آنجناب در یک شب یازده تاریخ در السنه اربعه ترتیب داده از نظر پادشاه
گذرانید - از آنجمله قطعه تاریخی بزبان عربی که از شکل اصالح اختراع فرموده و
بدریضائی از جیب فکر و انموده - قطعه این است -

لَمَّا تَوَجَّهَ سُلْطَانُ الْأَنَامِ إِلَى	رَبِّ السَّمَاوَاتِ فِي تَأْيِيدِ إِسْلَامِ
أَقْرَبَ إِبْهَامَهُ فِي أَصْلِ حَنْصَرِهِ	لِيَوْمٍ وَيَأْتِيهِ إِفْتَاخُ أَلْمَامِ
فَصَارَ حِينًا افْتِخَ الْأَسْمِ صَفْتًا	حِصْنٌ لِمَنْ عَبْدٌ وَأَعْجَابُ صِنَانِ
نَظَرْتُ فِي أَلْفَاتٍ وَهِيَ أَمْرٌ بَعْدُ	مَنْ قَوِيَ إِبْهَامُهُ مِنْ غَيْرِ إِبْهَامِ
وَجَدْتُ لِمَنْ لَعَامِ الْفَتْحِ حِينَةً	رَفِئًا عَلَى سِنَّةٍ مِنْ مَدِّ إِبْهَامِ
لِلَّهِ تِلْكَ يَدُ الْبَيْهَاتِ قَدْ مَسَّ عَتَّ	لِلنَّاطِرِينَ قِيَامَتٍ مُعْجَنِ سَامِ
هَذَا الْبَدِيعِ مِنَ التَّأْيِيدِ الْفَشَاةُ	عَبْدُ الْجَبِيلِ بِتَأْيِيدِ اتِّ إِبْهَامِ

مقصود از ضم کردن سر ایهام بر بیخ حنصر این است که شکل لفظ سه به هم رسد
و چهار الف هم در سه بالای لفظ سه به ستوری که معمول کاتبان است پیدا شود -
و مضمون این تاریخ بزبان فارسی نیز بسته و قطعه فارسی بسیار پیشتر اشتهای

یافتہ

پوشہ ابہام زیر خضر آورد
 بورد اسم اعظم در شماره
 قلاع کفر شد مفتوح فی الحال
 ز تیغ او عدو شد پاره پاره
 ز انگشتان شہ بر مد ابہام
 برابر چار الف کردم نظارہ
 بعینہ بود شکل سال ہجری
 پی تاریخ تسخیر ستارہ
 چنین تاریخ گفتن اختراعی است
 شد از عبد الجلیل این آشکارہ

امیر الامرا سید حسین علی خان ہر سال در مولد النبی صلی اللہ علیہ وسلم چراغان مے کرد
 و مثیلان عظمی مے کشید۔ و صلائی عام در مے داد و خود آفتابہ گرفتہ بردست مہمانان آب
 می ریخت۔ علامہ حرم در وصف چراغان مصراع کعب بن زہیر را تفسیر کرد کہ سہ
 اَضَاءَ سَمَكٍ الْاَعَايِ سَيِّدِ الْاَمْرَا
 شَهْرَ الرَّسُولِ شَمُوعًا فِي غِيَابِهِ
 اَمْسَى الشُّمُوعُ عَلٰى الْخَضْرَاءِ مُنْتَشِدَةً
 اِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُّسْتَضَاءُ بِهٖ

و نیز بہ امیر الامرا در تہنیت عید الاضحی نوشتہ

تَهَنِّتَ بَعِيدِ النَّحْرِ يَا مَنْ عَطَاءٌ لَا
 اَقَاصَ عَلٰى مَنْ حَجَّ جُودًا عَوَاكِدًا
 تَنَشَّكَتْ هَدٰى الْجُودِ فِي كُلِّ مَوْقِفٍ
 وَ اَلْبَسَتْ نَحْرَ الْمُعْتَفِينَ قَلَادًا

ساحب نہایہ جزری گوید: معتفی بعین مہملہ وفا کسی را گویند کہ طالب فضل و

رزق باشد

و این رباعی مستزاد در السنہ اربعہ اعلانمودہ سہ

جَاءَ النَّيْرُومُ بِالنِّشَاطِ الْاَدْوِي - فِي خَيْرِ قُدُومِ

پھولیں دم پیل لہلی بن او لہا - ترور رہی جہوم

نیکی کند و زکندی بزئی بولدی یش - قتلغ بولسوم

چون شہپر طاؤس گل اندر صحرا - آورد ہجوم

در آغاز عهد شباب برخی اشعار یتیمانہ در سلک نظم کشیده ترجیح بند ایشان درین
طور مشهور است که مطلعش این است ۵

منم آن بانگه و دلیر و اجل کرمین اُفتاد در جهان کحل بل
از آنجا که از تکاب این اشعار دور از کار محض نظر باستجماع فنون بود - و نشان اقدس
اصلاً مناسبتی نداشت - مردم این ترجیح و دیگر اشعار ایشان را که ازین جنس است
بدیگری نسبت دهند حال آنکه بلا ریب زاده فکر ایشان است

در اواخر ترجیح بند اتمی تخلص آورده - و این بیت هم از ان ترجیح است ۵
شعر باره بنزاریان دیدی ٹھسٹے بلگرام را عشق است
اما حریفان این بیت را هم تغیر داده نوعی دیگر ساخته اند -

و از اشعار یتیمانہ ایشان است ۵
عدو گر همه تن ز فولاد جکزد ز سر تا قدم همچو زنجیر اکزد
بکف کتی برق بے دھڑک پکزد بحر حکم اللہ پشمی ناکزد

وله

ورد خود نام خدا بانام احمد کرده ام	دانه تسبیح از بیم محمد کرده ام
بحر مژگان ندارد چشم بیار تو غمخواری	بلاگردانی برگشته مژگان تماشاکن
شام غم را در سواد نام پنهان کرده ام	صبح محشر می دهد از صفحہ مکتوب ما
بانتظار تو ای سرو لاله در گلشن	ستاره تموه بکف در پیاله یا نوت

رباعی

اولاد علی خلاصہ ابرارند	چون والد خویش محرم اسرارند
تحلیل مواد فاسد کفر کنند	در منفعت مزاج دین جدوارند

رباعی

از بهر محبت علی هستی ماست - گلچینی این بهار تر دستی ماست
 دل ساغر و مهر ساقی کوثر می - از میکه غذیر نم مستی ماست
 اکنون خاتم تقریب جو بخریر احوال سید علی معصوم که اسم او در ترجمه میر عبدالحلیم
 ذکر یافت و احوال او در تاریخ نامها کیاب است خرامش می نماید

سید علی معصوم مدنی (۱۲۰)

سید علی بن سید نظام الدین احمد بن سید معصوم الششکی الشیرازی المعروف به
 سید علی معصوم از مشاهیر ارباب و صنادید شعر است - مؤلف الاوال الزریح فی انواع البدیح
 و ریاض السالکین شرح صحیفه کامله و حاشیه قاموس و سلفه العصر تذکره شعرا
 عرب و دیوان شعر -

خاندان او در شیراز بیت علم و فضل بوده است و مدرسه منصوریه شیراز منسوب
 بجد او میرغیاث الدین منصور است که از غایت شهرت حاجت بشرح ندارد

و سید علی باضافه نام جد قریب خود به سید علی معصوم مشهور گردید چون خواهر
 شاه عباس ثانی صفوی اراده زیارت حرمین شریفین نمود - شاه عباس - میر
 معصوم را با بیگم همراه کرد که به تعلیم مناسب حج پروازد - در اثناء راه چون تقریب
 تعلیم و تعلم در میان آمد و این معنی بخیولت ستر بر وجه احسن صورت نمی بست بخاطر بیگم
 رسید که کفویت ثابت است چرا عقد نکاح جلوه گر نشود - و خیولت حجاب بر نخورد -
 آخر نکاح العقاد یافت و بعد زیارت حرمین شریفین از ترس شاه عباس سعادت
 وطن متعذر شد و توطن مکه معظمه اختیار افتاد - و از بطن بیگم میر نظام الدین احمد متولد
 شد و در مکه معظمه نشو و نمایافت - و بهمت بکسب فضائل گماشته از اقران فائق برآید -

میر معصوم

میر نظام الدین احمد

میر محمد سعید میر جمل اردستانی وزیر عمید الله قطب شاه والی حیدرآباد مبالغ
 فراوان فرستاده میر نظام الدین احمد را و سید سلطان را که از سادات نجف اشرف
 بود به حیدرآباد طلبید که دو دختری که داشت آنها را در سلک ازدواج هر دو سید
 کند. اتفاقاً سلطان عمید الله را هم دو دختر بودند سلطان خواست که دختران خود
 را به هر دو سید تزویج کند. میر جمل بر آشت و بر خاسته بدرگاه خلد مکان عالمگیر
 شتافت. سلطان عمید الله اول دختری را به میر نظام الدین احمد که خدا ساخت
 و برای طوی دختر ثانی ساز و سامان ترتیب داد. میر نظام الدین احمد با سید
 سلطان رنجش داشت. او زوجه او نمی خواستند که ازدواج سید سلطان صورت
 گیرد شبی که نکاح سید سلطان مقرر شد. میر نظام الدین سلطان عمید الله را
 پیغام کرد که اگر تزویج سید سلطان واقع می شود. من بخالفت شما کرمی بندم. و
 نزد خلد مکان رفته سعی در بهم بنیان دولت شامی کنم و احوال و انتقال بار کرد و مستعد
 کوچ نشست. سلطان عمید الله متحیر شد. و ارکان دولت را جمع کرده بمشاوره
 پرداخت. آخر رای همه برین قرار داد که اگر میر نظام الدین احمد می رود فتنه عظیم
 برپا می شود. تزویج سید سلطان موقوف باید داشت. و چون اسباب طوی همه مهیا
 شده بود. و در تاخیر ضایع می شد ابو الحسن را که آخر سلاطین قطب شاهی است
 و با سلاطین قطب شاهی قریبتی داشت برای دامادی تجویز کردند. مردم به طلب
 ابو الحسن شتافتند. در آن وقت ابو الحسن در تکیه بقیدی نشسته بود. او را آوردند
 و بحمام بردند و خلعت طوی آراستند نکاح بستند و موافق ضابطه توغخانه را سر
 دادند. در آن وقت سید سلطان در حمام بود. چون صدای توبه شنید در استفسار
 افتاد که توبه را چه اسر دادند حاضران که ازین ماجرا واقف نبودند جواب دادند که
 سبب ظاهر است که امشب شب طوی است. سید سلطان گفت ضابطه این است

کہ تو بخیر نہ بعد عقد نکاح سرے دہند۔ و مردم را برای خبر فرستاد۔ رفتگان خبر کیے بود
 آوردند سید سلطان در آتش غضب افتاد۔ اسباب شادی ہمہ سوخت و اسپان را
 پی کرد۔ و خود را بدرگاہ خلد مکان رسانید۔

میر نظام الدین احمد از دختر قطب شاہ فرزند ییادورد۔ سید علی از بطن
 زوجہ دیگر شب شنبہ پانزدہم جمادی الاولی سنہ اثنیتین و خمین و الف (۱۰۵۲)
 در مدینہ منورہ متولد شد لہذا اور ادنی می گویند و یکسب کمال پر داختمہ سر آمد
 ادباء عصر گردید

و شب شنبہ ششم شعبان سنہ ست و ستین و الف (۱۰۶۶) بقصد حیدر آباد
 از مکہ معظمہ برآمد و روز جمعہ بیست و دوم ربیع الاول سنہ ثمان و ستین و الف
 (۱۰۶۸) بہ حیدر آباد رسید۔ و با والد خود ملاقات کرد

و چون سلطان عبداللہ از سریر حیات فرود آمد ابو الحسن بر تخت فرمان
 روائی برآمد و میر نظام الدین احمد ہم بعد یکسال فوت کرد۔ ابو الحسن در اتلاف
 متعلقان میر نظام الدین احمد کربست و نگاہبانان گاشتمہ راہ آمد و شد مسدود ساخت
 سید علی عریضہ بجناب خلد مکان ارسال داشت و ادراک عقبہ خلافت استدعا نمود
 خلد مکان در آن ایام از ہند متوجہ دکن بود فرمان طلب سید علی بنام ابو الحسن
 عواصد دریافت۔ ابو الحسن سید علی را با اہل و عیال رخصت داد۔ سید رخت کوچ
 بر بستہ خلد مکان را در دار السرور بر بان پور ملازمت نمود۔ پادشاہ اورا بعنایات
 خسروانی نواخت۔ و بمنصب ہزار و پانصدی سیصد سوار دو اسپہ سرافراز فرمود۔ و
 در رکاب خلد مکان بہ اورنگ آباد آمد۔ و چون رایات خلد مکان بجانب
 احمد نگر ارتفاع یافت۔ سید علی را بحر است اورنگ آباد مامور ساخت سید
 مدتی برین خدمت قیام داشت۔

پس از آن حکومت ماهور و غیره از توابع صوبه پسرار تفویض یافت. آخر از حکومت
ماهور استعفا نمود و التماس دیوانی پسران پور کرد. درجبه پذیرائی یافت. سید در
پسران پور رفته بدیوانی پرداخت.

و بعد در زمانی از خلد مکان رخصت حسین شریفین گرفت و با اهل و عیال به
اکان فیض موطن رفت و از آنجا بزیارت عتبات عالیات شتافت و به مشهد مقدس
رسید و به صفایان آمد و سلطان حسین صفوی را ملازمت نمود و التفاتی که مطمح نظر بود
نیافت. ناگزیر رخت بوطن اصلی یعنی شیراز کشید. و در مدرسه منصوریه پامی اقامت
افتش و در عمر را با فادۀ طلبه بپایان رسانید.

(۱۲۱) شاعر - میر سید محمد سلمه اللہ تعالیٰ

خلف الصدق حضرت علامی میر عبد الجلیل بلگرامی نور اللہ ضریحہ از وجود
بہایون سابقاچین فضلا را بہاری تازہ است. و اکنون گلستان فصیح را رونقی بی اندازه
آنجناب در تاریخ چہار دہم شہر ربیع الاول سنہ احدی و ماتہ و الفس (۱۱۰۱) بہ
شہرستان امکان رسید. بمنطوق اَلْوَلَدُ الْحَرِّ يَفْتَنُ فِیْ بَابِئِدِ الْعَرَبِ نَسْخَ عِجَابِ اَصْنَا
علوم است. و مرآت فضائل و کمالات و الدرر جوم خصوص عربیت و لغت و محاضرات کہ
درین فنون را بیت یکنائی می افرازد و گوی سبقت از اقران می رباید.
کتب درسی نزد استاد و محققین میر طفیل محمد بلگرامی طاب ثرا گذرانید و کمالات
کثیرہ از والد ماجد خود اندوخت.

پدر گرامی را نسبت بہ فرزند ارجمند و رائی شفقت اَبُوْتِ عِنَابِی و محبتی خاص بود.
در حینیکہ علامہ مرحوم از بھنگر بہ دار الخلافہ شہا پیمان آبا و عطف عنان نمود میر سید محمد
را نزد خود طلبید و مقارن آن مسرعی را فرستاد کہ چندی توقف باید کرد. و انتظار طلب

شنی باید کشید- میرد جواب قلمی فرمود که کن اَبْدَح الْأَمْرَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي

علامه مرحوم ازین جواب خطی کرد- و این رباعی رتم زده کلک جواهر سلک ساخت که سه

تا يَأْذَنَ لِي أَبِي به خطت دیدم   گلهای طرب از چمن دل چیدم

از غایت اهتزاز پروانه صفت   ای شمع پدر رگر دست گردیدم

در او آخر عهد محمد فرخ سیر علامه مرحوم خود مستعفی شده خدمات بحکمر و سیوستان را بنام

ولد ارشد گرفت- جناب میر سید محمد درسه ثلث و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۳) به محل

خدمات رسید- و مسند حکومت را از ابتدای آنها بشیوه تدبیر و حسن معاملات رونق

بخشید- و وضع و تشریف آن دیار تا الآن یاد می کنند- و سبحة ذکر خیر و حسن جمیل می گردانند

میر درسه ثلث و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۳) کاتب الحرف را به سیوستان

نائب گذاشته خود بدار السلام بلگرام تشریف برد و چندی در وطن گذرانیده بنا بر

تخللی که در خدمت راه یافته بود به دار الخلافه شاهجهان آباد حرکت کرد و بتوسل بعضی

امرا آن خلل را دفع ساخت-

در درسه پنجم و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۵) کورت ثانی به سیوستان تشریف

آورد- و بنده را در او اسط سنه سبع و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۷) رخصت هندوستان

فرمود- و خود بمراسم خدمت مرجع بدستور قیام نمود تا آنکه نادر شاه بر دیار سنده تسلط

گردید- و سر رشته خدمات پادشاهی گسیخت- اما خدا یار خان مرزبان سنده میر را

نگذاشت- و با عوازل و اکرام تمام در سیوستان نگاه داشت- و از جانب خود خدمتها

بتقدیم رسانید-

و چون هنگامه نادر شاه میان دران دیار گرم شد- و اوضاع ملک برستق سابق

نماند- خاطر اقدس از اقامت آنجا برخاست و از خدا یار خان خواه نخواه رخصت گرفت

و بیست و پنجم رمضان سنه پنجم و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۵) از سیوستان برآمد-

و از راه مار و ارموتوجه وطن شده - بعد طی مراحل بیست و هفتم محرم مکرم سده ست و نهمین
و مائة و الف (۱۱۵۶) بوصول بلگرام مسرت اندوخت -

میر طبعی و قادی و ذہنی نقاد دارد - و چون از مطالعه کتاب بازمی پرد از عنان انبیا
به وادی سخن عطف می سازد - مهارت زبان عربی و فارسی و ہندی از حد افزون است
و اشعار السنہ ثلاثہ در خزانه حافظہ عالی از حصہ بیرون سخن را اکثر اوقات موزون می کند
و جواہر آبدار در سلک نظم می کشد - این چند بیت از دیوان سامی بحریرے آید

ز فرغ ہالہ بخش ای ماہ سیما خانہ مارا   ز نور جلوہ خود رنگ کن کاشائے مارا

دل در خم گیسوی نگار است بہ بینید   در دام محبت چہ شکر است بینید

نیست در عالم دون غیر جوس کاردلت   ہست این طول امل رشتہ ز ناردلت

مخوشتم چون حجاب و عین دریا یافتم   چشم پوشیدم ازین عالم تماشایانتم

دران گلشن کہ سر ققامت جانان شو پیدا   بجای طوق قمری دیدہ حیران شو پیدا

پیش ہر رخت قمر معلوم   نزد قند لب ت شکر معلوم

یار دور است و کوه غم حائل   آفتاب آن طرف سحر معلوم

می کشد غمزہ جگر دوزش   پیش تیر قضا سپر معلوم

از نگاہ دو چشم میگونت   بی خبر گشتہ ام خبر معلوم

در تمنای وصل او شاعر   حلقہ گشتیم پا و سر معلوم

مگر از چشمہ آئینہ آب خجروش باشد   کہ از حیرت طپیدن شد فراموش سبل مارا

دستم بگیر کہ چہ ترا بازوی قوی است   پایم رسیدہ است بسنگی کہ واہ واہ

بچ مجبوی نہار دین قدر رنگ جیا   بعد سالی می نمای روی خود یکبار گل

(۱۲۲) آوارہ دشت ایجا و فقیر (میر غلام علی) آزاد

الحسینی نسباً و الواسطی اصلاً و البکر امی مولداً و منشأً و الخفی نہباً و البچشتی طریقاً

پیشتر دیوزہ گر کوچہ نقر است - دریزہ چین مائده فضلا - درین مقام خود را بحاشیہ محفل سخن سرایان می کشد - و شکستہ ناخنی بتار نفس گسنتہ می زند -

من مقیم کوچہ نادانی - و آئینہ و ارسورت جیرانی - مدتی بر آستان سخن نشستم - و مکر در خدمت کلام موزون برستم - چند گاہ است کہ مرآت ضمیر را از صور خیالی پرداختہ ام و از بیت سخن بابت الحزن یعنی ماتمکح ہستی خود ساختہ - اما موزونیت فطری احیا سلسلہ فکری جنبا نہ - و دماغ از کار رفتہ را بصدائی قتل می رساند - تا بجای کہ در عالم مثال ہم گاہی خیال موزونی جلوہ می کند چنانچہ در عشرہ اخیر رمضان کثیر فیضان سنا احدی دستین و ماتہ و الف (۱۱۶۱) مزاج بندہ را وحشتی بہم رسید - بخاطر افتادہ کہ از ہمہ قطع نظر باید کرد و بار دیگر سری بدیار عرب باید کشید - داین داعیہ بمشاہدہ قوت گرفت کہ عنقریب بود کہ از ممکن قوت بجلوہ گاہ فعل خرامد - ناگاہ شب بیست و ہفتم ماہ مذکور طرف سحر در عالم رویا اندیشہ متوجہ شعر گردید - یعنی موزون ساختم و معاً از خواب بیدار شدم - بیت بیاد ماند و آن این است -

چہ خوش گفت گویند نامدار مکش دست از دامن روزگار

نحی بتامل رفتم - دانستم کہ گویندہ سرودش غیبی است و مخاطب بندہ - امتثال امر غیب واجب دیدم و ارادہ کہ تصمیم یافتہ بود فسخ نمودم - و سر الہام آن است کہ حجبی کہ فرض بود پیش ازین بتقدیم رسید - اگر دست از دامن علائق ظاہری می کشیدم و بتحصیل نافلہ شتافتم - چندین حقوق واجب الادا فوت می شد

ترک واجب نتوان کرد پی نافلہا

من بی مایہ را چہ نشایستگی کہ در صف صاحب کمالان سر تو انم افزاخت - و طرح ہمزبانی با طوطیان چین خصاحت تو انم انداخت - عمر ہا در جلو دل دیوانہ گشتم - بجاسے نرسیدم ساہا در پیے کاروان نالہ افتادم بمقامی سر نہ کشیدم - اما سہارا با وصف کم رنگی

در بزم کواکب اذن شمسستن و هلال را با وجود ریوزه گری پہلوی آفتاب رخصت کلاه
شکستن هست - باین دستا و نیز قدم جرأت پیش سے گزارد - و حرفی چند از خود بریاراً
کرم فرما عرض می دارد -

فقیر حقیر در تاریخ بیست و پنجم ماه صفر سنه ست عشر و مائة و الف (۱۱۱۶) لنباس تی
پوشید - و در ریعان آگاهی سر رشته تحصیل علوم بدست آورد - و کتب درسی از بدایت
تا نهایت در حلقه درس استاذ المحققین میر طفیل محمد بلگرامی طاب ثراه گذرانید - و
لغت و حدیث و سیر نبوی و فنون ادب از خدمت قدسی منزلت جدی و استاذی حضرت
علّامی میر عبد الجلیل بلگرامی طاب هضجعه اخذ نمود - و عروض و قافیہ ...
... و بعض فنون ادب از خدمت والا درجت میر سید محمد خلف الصدق علامه مرحوم
مرقوم تلذ کرد -

دور سنه سبع و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۷) شرف بیعت جناب مستطاب سید الخار
میر سید لطف اللہ بلگرامی قدس ستره اند وخت -

ناگاہ بوی از عطر توفیق به و ماغم رسید - و شوق گلگشت حریم شریفین سر ادا هُنا
اللہ نَسْرَقَا وَ کَرَامَةٌ از جابر دور در سنه خمسین و مائة و الف (۱۱۵۰) مطابق کلمه
"سفر خیر" از خطه بلگرام محل سفر حجاز میمنت طراز بر بست - دور سنه احدی و

خمسین و مائة و الف (۱۱۵۱) مطابق کلمه "عمل اعظم" زیارت حریم شریفین
سعادت نشأتین حاصل کرد - و در مدینه منوره علی منورها الصلوة و النجیة
نخست شیخنا و مولانا الشیخ محمد حیات السندی المدنی الحنفی قدس سره صحیح بخاری
قراءت نمود و اجازت صحاح سته و سائر مفردات مولانا فرا گرفت - و در مکّه معظمه
صحبت شیخ عبد الوہاب الطنطاوی المصری دریافت - و بر بنی از فوائد علمی کسب
شیخ عبد الوہاب نو سَمَّ قَدْ کَا سَرَّ آمد علماء عصر و نزیل مکّه معظمه بود - و همیشه

به نشر لوامع علوم می پرداخت و در سنه سبع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۴) به حجة المآل
 خرامید. و در جنت معلی آرامش گزید. شیخ عبدالوهاب علیه الرحمه اشعار عربی فقیر را
 بسیار تحسین کرد. و هرگاه آزا و تخلص بنده شنید و معنی آن را فهمید. فرمود "یا کَسْبِي
 أَنْتَ مِنْ عُنُقَاءِ اللَّهِ" و ازین نفس مبارک حضرت شیخ که در حق این سرایا گرفتار سرزُد
 امید و ایرها دارم.

فقیر در فن شعر و بی تلمیذ میر عبد الجلیل است. و ثاداب افاضه این سلسبیل بر بنی
 از قصائد خود در دفتر اول مثبت ساخته. و با وصف بینوایی قانونی به آهنگ حجاز خوانده.
 الفقه در سنه اثنین و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۲) مطابق کلمه "سفر نخب" جانب
 همد عطف عنان نمود. و از راه بندر سورت سری به دیار و کن کشید. و بمیست و هفتم
 ذی القعدة همان سال وارد حجة بنیاد گردید. و دست به دامن انزو آورد

بعد چندی دویم رمضان سنه اربع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۴) جاذبه سیاحت
 از جادرا آورد. و قلعه محمد آباد بیدر رادیده چهارم محرم سنه خمس و خمسين و مائة و الف
 (۱۱۵۵) وصول حیدر آباد سرمایه آرامش رسانید. و نوزدهم صفر سال مذکور از آنجا
 بر آمدن پانزدهم جمادی الاولی همین سال سواد حجة بنیاد چشم اشتیاق را سرمه کشید.

و در سنه ثمان و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۸) نواب نظام الدوله شهید از جانب
 پدرو الا گهر نواب آصفیاه بصوبه داری اورنگ آباد مامور گشت و نواب شهید را با
 فقیر رطبی خاص بهم رسید و در سال دیگر نواب آصفیاه از حیدر آباد ریایات بند و بست
 همتا ملکی برافراخت و عنایت نامه طلب حضور بنام نواب شهید صادر شد. نواب
 شهید کندهی به تسخیر فقیر افگند. و حسن خلقی بجای آورد که با وصف آزاد بودن اختیار دامت
 لازم افتاد و بمیست و هفتم ذی القعدة سنه تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) توسن کوچ
 از اورنگ آباد بجولان درآمد. و تا مقام "سری رنگ پتن" که دارالاقامت

راجہ میسور است تماشا کرده - غرہ صفر سنہ احدی و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۱) قدم
جادہ پیارا گل زمین اورنگ آباد دست داد

دو دین سال گلگشت دار السور برہان پور و صرف عنان جانب اورنگ آباد
واقع شد و در سنہ اثنین و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۲) کرت ثانی سفر برہان پور
پیش آمد - و تا کنار آب نر برد اسیر کرده رجوع بہ اورنگ آباد صورت بست -

و چہار دہم شوال سال مسطور دست قضا سلسلہ نہضت ارکات جنبانیہ
یک سال و چند ماہ در ان الکہ لبر رفت - و در ارکات نسخہ " شہامۃ العنبر فیما
درہ فی الہند من سید البشر " از دریای فکر بساعل قرطاس رسید - آخر الام
نواب نظام الدولہ بہ سعادت شہادت فائز گشت نوعی کہ در ترجمہ نواب سمیت
گزارش یافت

و بعد شہادت نواب خاطر از ان ملک برخاست و پانزدہم جمادی الاولی سنہ
اربع و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۴) نزول نجستہ بنیاد و نشاط را عو بجہ بخشید -

فلک ہمیشہ خرام باز تقریب سفر برانگیخت و نہم رجب سنہ خمس و ستین و مائتہ و
الف (۱۱۶۵) خانہ زین آباد ساخت و ہفتم شعبان سال مذکور وصول بہ حیدر آباد
نقش بست - شانزدہم ذی القعدہ ہمین سال جرس را حلہ صدای رحیل برداشت -
پنجم ذی الحجہ معمورہ نجستہ بنیاد خاطر را بسور معمور ساخت

حق سبحانہ علیم است کہ ہلال و ارمقہ و دازین سیر و سفر نہ تن پروری باشد حاشا و
کلا بلکہ مانند بدر منظور شکست نفس بو - چندی طریقہ آب روان اختیار افتاد کہ
مشت گیاہی بہ نشو و نما در آید - و لختی روش باد صبا پسند آمد کہ غنچہ چند لب تبسم کشاید
امید وارم کہ این سیاحت پای شکستہ را دستگیری کند و قلم و سیر فی اللہ را جادہ مستقیم
شود و مَا ذَلِکَ عَلَی اللّٰهِ بَعِزًّا

اکنون برنجی ترہات از دیوان خود بترتیب ردیف بعرض سخن سخن سخنان مے رسام و
بضاعت مزجاتی از نظر عزیزان مہر مروت مے گزرا نم تا عیب را بہ قیمت ہنر گیرند۔ و ہر
گل را بہ بہای گوہر بہ پذیرند عرض بندہ بدرجہ قبول رساد۔ و روی ناکامی بہیچ وجہ
میناد۔

صاحب قال حسب حال گوید سہ

تمام عظیم و خوبان خریدہ اند مرا	ز حسن خلق بزر بر کشیدہ اند مرا
اگرچہ لالہ رو عیدہ خارج از جنیم	برائی گوشہ دستار چیدہ اند مرا
جماعتی کہ خرف را بہ نرخ زر گیرند	بچشم مرحمت خاص دیدہ اند مرا
کنند جاذبہ دوستان اسیرم کرد	و گرنہ صورت رم آفریدہ اند مرا
عجب عنایت ممتاز دیدہ ام آزاد	بدافع بی ہنر سے برگزیدہ اند مرا
برازم بسم اللہ تیغ خوش مقالی را	مسخر کن سواد اعظم نازک خیالی را
خیال نازک از جوش نراکت راز دل باشد	نباشد جز کرامت فہم کردن فکر عالی را
چو آن زلفی کہ بعد از شانہ کردن یار بر بندد	بجھیت رساند صبر من آشفتنہ حالی را
نگاہی ہست چشم یار را با چشم گریانم	کہ مستان دوست می دارند ابر برشکالی را
دل ویرانہ آزاد را آباد کن یا رب!	پری زادی کرم فرمای این مینای خالی را
باشد گل بہار سخن یادگار ما	این لعل بے بہاست چراغ مزار ما
امروز مدح گستر ما کیست جز قلم	دم مے زند ز جوہر ما ذوق فقار ما
ای دای رنگ دلبوی چین کرد عاریت	کم فرستے ز زند گے مستعار ما
آخر شود کند غزال رمبیدہ	آزاد رشتہ نگہ انتظار ما
ہمان آغاز باشد منتہای سیر کامل را	تمنای کند بار و گر غواص ساحل را
چہ سان راز نشیدان گل کند از تہنہ ش	کہ چون برگ حناد خویش دزد خون بسل را

دانش جستم و آخر نشستم با زنجانش	لب چاهی غنیمت می شود گم کرده منزل را
سرشوریده من طرفه اوجی داشت در طالع	که در وقت جدا کردن بپا افتاد قاتل را
بهار این چمن آزاد آخر رنگ می بازد	پوشبم از جهان رنگ و بو بر بند محل را
ای نمک بر زخم دل از لعل خندان شما	صبح محشر داغ از شور نمک داند شما
تشنه ما را به آسانی توان سیراب کرد	بوسه کافی ست از چاه زنجاند شما
بر جبین چین عتاب تازه آید در نظر	تا چرقت از من خطای من بقربان شما
برد از خویش شوغهای طفلان هوشیاران	سپاه ناز باشد در جلو این نیسواران را
مزاج کم کسی بر الفت اول بجا ماند	بروز بیکسی سنجیده ام بسیار یاران را
قیامت می کند سنگی که از گوه بلند افتد	مباد اشم در جنبش در ارد بر باران را
اگر خاطر عاظم بود شهادت ما	ز دست دتغ تو مردن زهی سعادت ما
بشده خنده بر آمیخت ترشی دشنام	انار میخوش او پیش کرد رغبت ما
سزای ماست که بیدادی کنی جانان	دلیر کرد ترا شیوه مرّوت ما
کشود مشتری ما گره زد دشنامی	مگر همین زر نارنج است قیمت ما
گر بیستم من و شبنم آچنان آزاد	که گل بخون جگر غوطه زد زرقت ما
ندانستند خوبان آه قدر الفت ما را	تلف کردند بی تقصیر حق خدمت ما را
سرت گردیم قربانت شویم ای قبله عالم	که می سازد در واجز آستان حاجت ما را
بر خاطر وحشت زده حقی ست الم را	صیاد شبانی کند آهوی حرم را
نمودم صرف فطاص فقیران همت خود را	مخاصان الهی عام کردم الفت خود را
چرا ای گوهر شوار می غلطی بهر پهلو	چنین از زان نکردی گشتا سی قیمت خود را
رفت ز وعده سالها چند گم حسابا	وعده سال شیش نیست دوره آفتابا
مردم عمده بیشتر حرف زنند کجبت	هست سواد یک طرف سرور حق کتابا

حالتِ خویش گفتمش از سرِ ناز گفتم بس	کوند هر مرد من بنده ام این جواب را
نرگس او بجا کشید سرمه دلپذیر را	خوب کند وحدت است مردم گوشه گیر را
شد جاذبه حضرت گل داد رس ما	آویخته صتیاد ز گلبن قفس ما
زطر ز شوخی آن نرگس بیمار دانستم	توان کردن بزور ناتوانی بهملوانها
شاخ برهنه تیغ زنده موسم خندان	یک برگ سبز زیر سپرمی کشد مرا
تا غلام قد تو من شده ام	سرو آزاد گفته اند ترا
کار بی اجرت نمی آید ز دنیا دوستان	می ستاند حق خود سنگ محک هم از طلا
دست و پا کم کرده چون کاروان سلیم	هر قدم در ره بزور سینه مے غلیم ما
دارد باغ جلوه مستانه عند لیب	از دست شاخ گل زده پیمانه عند لیب
هر غنچه خوابگاه پری زاد نکته است	دیوانه شد ز جوش پری خانه عند لیب
بروی یار عقیق دهن بود نایاب	ز خامه ماند درین نسخه مخرخی هر باب
ای عزیزان نرگس خوبان زیارت کردنی است	حالتی دارد ز بیماری عیادت کردنی است
بر نمی دارم نظریک لحظه از لعل لب	آنچه می خواه هم تومی دانی عنایت کردنی است
حال ما آشفتهگان تقریر کردن خوب نیست	این پریشان خواب را تعبیر کردن خوب نیست
دور باید داشت از چنینها کشاد جبهه را	باب حسن خلق را زنجیر کردن خوب نیست
گر در خسار پیمان چون زلف گشتن عاریت ما	گرد خود گشتن برنگ چشم ایشان کار ما
خوب رویان می توان آزاد را آسان خرید	بیج کردن هفت خود را راجع بازار ما
حرفی که آشنای قلم شد جهان گرفت	این طفل نیسوار زمین و زمان گرفت
خلقی ز حال گوشه ابروی او گریست	ناحق سرمه بریده زنن با کمان گرفت
سرمه آلوده نگاه تو عجب عبده جوست	نشسته خون دل شیر ز بان آه جوست
روز بد حاجت اشرف به دونان افتد	تکیه گاه سرمه بریز تفکر ز انوست

بجزید دوست راه بان آستانه یافت
 دلی که آینه مهر احمد عربی است
 ریاضتی کش و دریاب لذت عرفان
 ادای طاعت روشن دلان بسمت ^{سنت}
 اگر چه خاک شدم اضطرب من باقی است
 مانی نازک قلم نقشی ز چشم مست بست
 خاکم تمام سوخت بجای رساندنی است
 شب که یاد ماه سیمائی دلم اندیشه داشت
 آن مسی مالید دندان آفت جان بوده است
 سرفراز آن جهان باشد دلیل این جهان
 گزندی نظر رحم بمن بر خود کن
 دوش مارا کرد بسبل چادر کوتاه او
 زده ام بر سر جهان پا پوش
 ز تصویر مجسمه می توان یافت
 عروج بیخبران است مایه وحشت
 می پرست من نه از پیرمغان گیرد قبح
 کار دانان نیست در ایام غم ناخوش شدن
 ترا ز پرتو رخسار خود گریبان سمرخ
 فتاده است بزنجیر آتشین کارم
 کسی چه رنگ اقامت درین زمین ریزد
 وجود اهل کمال است زینت هر شهر

تیری که کند جامه ناوک نشانه یافت
 درون خانه چراغی و شیشه جللی است
 که آب رامزه خوش بقدر تشنه بی است
 که قبله مشرقیان را بجانب غربی است
 که پیچ و تاب رسن بعد سوختن باقی است
 چون نظر افکند بر محراب ابرودست بست
 این مشت تخم لاله بیاعی فشاندنی است
 ریخت بر اشکی که از چشم پری در شیشه داشت
 در بستم بر سر داعم نمکها سوده است
 حرف ختم صفحه تاج صفی آینه است
 مشکن ای جان دل آباد که این خانه است
 می کشید از حیا هر سونمی آمد درست
 بی سبب این برهنه پائی نیست
 که این عالم نمودار است و هیچ است
 نمی رسند بهم هر دو شاه در شطرنج
 از کف آن نوجوان مهربان گیرد قبح
 وقت نرگس خوش که در فصل خزان گیرد قبح
 مرا ز دیده تر آستین و دامان سمرخ
 که زلف او شده از چهره درخشان سمرخ
 نشد ز آبله خارا این میان سمرخ
 ز فیض لعل بود چهره بدخشان سمرخ

سکشی سرمایه نقصان دولت می شود	نیشکر را بند بالا کم حلاوت می شود
تا توانی خلق خوش را با عبادت جمع کن	بسی صدل ز صدل بیش قیمت می شود
چشم بیباک تو بسیار سیاه کار افتاد	آن قدر باده کشی کرد که بیمار افتاد
می شناسد نگهش بسجیل خود را از دور	چرخ گشت که این مست چه هشیار افتاد
یاد پرواز بگرد دل او پر نزند	عند لیبی که بدام تو گرفتار افتاد
در بیابان جنون گرم فغانم کردند	هرس قافله ریگ روانم کردند
مایه عمر اگر هست برای سخن است	شمع سان پیکر من صرف ز باخم کردند
خانه آری این دنیا کار بیجا کرده اند	از کتا نهان خیمه در مهتاب برپا کرده اند
بی دماغیهای آن گل رانی دامن سبب	عند لیبان چمن شاید که ایما کرده اند
تشنه خون چمن قابل کشتن باشد	که گل چیده ز گلبن سر بے تن باشد
گرچه از صلب قلم نامه شود آبتن	در قبول سخن شوق ستردن باشد
آهوان را روش ناز که آموخته است	حسن بی ساخته آزاد چه احسن باشد
روزی که قضا فرصت عمر شرم داد	تا چشم کنم باز نوید سفرم داد
نقشیست عجب دائره هندی خطش	کز سایه نور شهید جمالش خبرم داد
والله که من قابل پرواز نبودم	دل گرمی آن شمع وفا بال و پر دم داد
دوش صد دست دعا در هر خم موی تو بود	لیلة القدری که می گویند گیسوی تو بود
شب ز ما آواز پادز دیدنت سودی مداشت	نکبت گل فاش از خاک سر کوی تو بود
نقش حسن روز افزون ترا مانی کشید	ساعتی نگذشت تا دیدم پیشانی کشید
می توان وحشی مزاجان را بر می رام کرد	خامه مودا من خوبان به آسانی کشید
هر که چون نرگس خوبان در میخانه زند	می و ساغر همه خود گردد و پیمان زند
حسن در زینت خود صرفه عاشق نکند	شمع در جیغ ز رین پر پروانه زند

سرگیسوی تو گردم بتونقصانی میست	دست آزاد اگر زلف ترا شان زند
خط بر رخ زیبا نه پسندید بجا کرد	این صفحه غلط بود ترا شنید بجا کرد
خط روشنی محسن ترا بود ججا بے	مقراض گل از شمع تو بر چید بجا کرد
شکوه خال بروی حبیب باید دید	ستاره سوخته خوش نصیب باید دید
شب که ساقی مجلس آرا بر کنار آب بود	دختر ز جلوه گر در چادر مهتاب بود
به پیش پای قاصد نامه افکندن ادا دارد	که دستی خاکساری و وصول مدعا دارد
نقش و نگار دنیا سیر بهشت دارد	اما چو پای طاؤس انجام زشت دارد
خط مشکین - حال رخسار ترا بر سر رسید	فوج هندستان به تسخیر ملک عنبر رسید
مردم سر حلقه را حرص فزون تر بود	مقری تسبیح را رشته مکرر بود
این دل نوعشقی یاد چشم دلبری کند	طفل نو آموز درس صاد از بر می کند
شب از عتاب زنگس او دل دو نیم بود	بستم لب از سخن که مخاطب سقیم بود
مرا بحالت فقر آسمان نمی پرسد	که تیر ریخته پر را کمان نمی پرسد
دل در بر من چه سان نشیند	او پهلوی دلستان نشیند
زاهم گشت سامان بلا طرح قیامت شد	قیامت بر زمین یک سرو قد بالید قامت شد
خبر ساند عزیز می غور یار نماند	بگفتش که درست است گفت خط آمد
چون دو یکدل که در آئینه بهم جلوه کنند	صحبت ما تو صد حیف و می بیش نبود
مرا به عریه کشتی و باز آمده	فدای ناز تو گردم دگر چه خواهی کرد
بیک کرشمه عجب ناخنی بدل زده	هنوز ماه نوی پیشتر چه خواهی کرد
حذر ز آفت ممنون خویش باید کرد	که آفتاب ز بیداد ماه می گردد
مرا ز قبله نما این سخن یقین گردید	که خضر راه شود سنگ گر خدا خواهد
مرا آزاد وضع پر تو خورشید خوش آمد	سحر گر بر زمینی می نشیند شام بر خیزد

زمانه جلوه کند هر نفس بحال دیگر
 قدر تو نشود و نما کرد در دل خوبان
 چه باغبانی دلخواه کرد دختر رز
 زن بود در زبان هندی نار
 همیت والای زلف او تماشا کردنی ست
 در رکاب محل معشوق خاموشیم و بس
 این چنین صبیاد ظالم هیچ مظلومے ندید
 مراد را اضطراب طرفه دارد ندی خویش
 بقربانت روم پای تو بوسم مر جبا ای دل
 ز دم بر دست او گر بوسه گستاخ محذوم
 چه می پرسی ز حال نسخه دل چیست تحریرش
 ز ابروی تومی آید گرفتن کشور دل را
 درین صحرا سرشور انگنی مجنون ما دارد
 سعادت مند بیند زلف مشکین تو در رویا
 ز قاتل نیست امید ربائی جان شیرین را
 هلاک حیرتم از شوخی ناز آفرین طفله
 سرت گرم شنو از قاصد آزاد پیغامے
 اشک بنیتا بم کند در دیده صبح و شام قص
 گرد بادم کارمن دیوانگی آشفتهگی است
 دُر غلطان وجد در گرد دینجی مے کند
 نسبت تام است با طائوس نجیر ترا

پیاله نوش و مکش انتظار سالی دیگر
 چون آن نهال که رو عید در نهال دیگر
 که داد آن گل سیراب را جمال دیگر
 وَ قَتَا سَرَّ بِنَا حَذَابَ النَّارِ
 در پریشانی چه خورسند است از عمر دراز
 ناتوانان از کجا یا بند فریاد جرس
 وقت گل پوشید از برگ خزان روی قص
 که هیچ شاخ آهوی بیخ و تابی خورده ابرویش
 کمی آئی ز سیر لیلیه المعراج گیسویش
 مرا تعلیم شوخی می دهد تعویذ بازویش
 کتابی در بغل دارم که قرآن است تفسیرش
 نه هر صا حقرانی مے تواند کرد تسخیرش
 توان و اگر در قربانت شوم یکبار زنجیرش
 که چون در خواب آید از دماغ است تعبیرش
 کمی آرد برون مانند طوطی بال شمشیرش
 کند صدر رنگ بازی در زمین صفحه تصویرش
 چه مضمونها که ظاهر می شود از طور تقریرش
 می کند این طفل نادان بر کنار بام قص
 می گتم یک دست از آغاز تا انجام قص
 کار روشن دل بود در کلفت ایام قص
 بال افشان می کند در حلقهای دام قص

از مورپیامی به سلیمان که کند عرض	حال من درویش به سلطان که کند عرض
بتیابی مجنون به بیابان که کند عرض	در کوچۀ این شهر مراتنگ گرفتند
حرمان عربی به مغیلاں که کند عرض	عمریست که یک خانه نشد قسمت پایم
این حرف بآن زلف پریشان که کند عرض	از دل شکنی حالت ظالم شود ابتر
یک رنگی اورا به عزیزان که کند عرض	آزاد ازین باغ بچیند گل رعنا
خود را بخون نشانده حنا کرده ایم شرط	در عاشقی زیار ادا کرده ایم شرط
بسم اللہ صحیفہ اعجاز کن لحاظ	بر روی یار طرہ ممتاز کن لحاظ
انجام کار گریہ نغمہ کن لحاظ	در خاک رفت و چہرہ آسودگی ندید
فال کلام حافظ شیراز کن لحاظ	مردان ز خاک ہم خبر آسمان دهند
چراغ مشہد طوطی نوایان است در واقع	سخن روشنگر آئینہ جان است در واقع
نشاط و غم ہم دست و گریبان است در واقع	نظر کن صبح نوروزی کہ اُفتد روز عاشورا
بجای خویش بیت ہم سخت حیران است در واقع	بر زمین از در بتخانہ بے جا کام می جوید
نگاہ بحر ببلبل تیغ عریان است در واقع	گل مغرور را گلچین نصف سربرید آخر
کہ ہندوئی شدہ با کافر فرنگ رفیق	ز خال گوشہ آن چشم سخت مے ترسم
غذائی دوزخیان است آب آتشناک	کسی چگونہ شود آشنای نشہ تاک
این شیشہ باشد دیدنی دارد چراغان در بغل	دل از خیال مہوشان یک شہر سامان در بغل
من نیز حاضر می شوم تصویر جانان در بغل	روز قیامت ہر کسی در دست گیرد نامہ
آمد بگلشن شاخ گل از غنچہ قرآن در بغل	تا و کند باد صبا فالی برای مقدمت
جای کتاب آئینہ ہر طفل دبستان در بغل	شہر نکویان دیدہ ام خوانند درس حسن خود
دارد حباب آسمان بسیار طوفان در بغل	از دست موج اولین بی طاقتیہا مے کنی
گیرند مردم دستہا فصل زمستان در بغل	از مردی طبع جہان و اما نہ خلق از کار ہا

آزادبا این درودل آرد اگر رود در چین
 در عدم از جلوه حسنت خبر می داشتم
 کرد آخر نا تو اینها ز صیادم نخل
 تحفه شایسته احباب از اقلیم فقر
 از کمان بحث کج هر جا خدنگی سرکشید
 خاکساری صندلی مالید بر پیشانیم
 حسن او نادیده شور عشق در سرداشتم
 هر کسی برداشت چیزی راز اسباب جهان
 نامه سوز مرا حاجت بوا کردن نشد
 دامن وحشتی ز جهان بر کمر زدم
 تا آدم چون غنچه زنگس درین چمن
 بیا و چشم او در انجن دیوانه گردیدم
 به پیش غیر با من نامناسب دید آمیزش
 کجا در بزم من آن شمع بی پروا قدا فرزند
 چو سایه در قدم سرد سرفراز تو ام
 من از جناب تو دست حمایتی خواهم
 نگاه تست به آزاد بیش از دیگران
 شبی که گم شده آن آفتاب از نظرم
 ز من جدا شده دل رفت در پی دینش
 تو آفتابی و من ماه بی نصیب محاق
 شب وصل است گیر داشتکدی راه دیدم
 پوشیده قمری را کند سرو خرامان در غل
 دیده را محو تماشای کمر می داشتم
 می پریدم تا نفس گریبال دپرمی داشتم
 گرنه این دست دعا بودی چه برمی داشتم
 پیش رواز مهر خاموشی سپرمی داشتم
 ورته از سودای رفعت در دسرمی داشتم
 از عدم مانند گوهر دیده تر داشتم
 من ازین دنیای فانی دست را برداشتم
 داغ صد طاءوس بر بال کبوتر داشتم
 چون بوی گل شکسته نفس بال دپرزدم
 چشمی کشادم و گل حیرت بسر زدم
 ز جا بر خاستم گرد سر پیمان گردیدم
 ز انداز نگاه می یافتم بیگانه گردیدم
 خیالش در نظر آوردم و پروانه گردیدم
 مرید سلسله کیسوی دراز تو ام
 چراغ سوخته داغ جانگداز تو ام
 غلام معتقد حسن امتیاز تو ام
 ز اشک ریزی مژگان ستاره می شمرم
 ازین مسافر راه عدم نشد خبرم
 بیادین دوسه شب میتو داغ شد جگرم
 چه باید کرد افتاد است با طفلی سرو کارم

درید پرده حیرت سرشک بینا بم
 شود چو تیغ به میدان اصلتم روشن
 یار را دیدن من در عرق شرم نشاند
 حقوق بنده صاحب وفا رعایت کن
 غیب شهر تو ام در دمن تو می دانی
 امیر وار گرفتاریم درین صحرا
 گره زابروی خود را نکرد قاتل من
 چو شیشه که در آن زنگس از هنر سازند
 جاب خوش منتم می زیم بوضع صفا
 مجال مجلسیان طرفه گرم دلسوزی است
 سیر حسن آن دقن بازلف عنبر فام کن
 می رسد از خانه آئینه سرشار جنون
 تیغ تو سینه را کرد افکار تا بگردن
 همچون نگین نباشد فارع ز دل خراشی
 نگر دعو از لوح جهان حرف ثبات من
 دل آن شوخ شاعر پیشه آخر سوخت بر عالم
 به دامن کسی جز دامن خود جانی گیرد
 تنها چو برق تا در مطلب دویده رو
 لازم بود ز کواة مغیلان درین طریق
 نه از خنخال زرین ز یور آن سرو سهی کرده
 بزرگ و خورد جهان است در نیاز یکی

ز پشت آینه بر رو دوید سیاهم
 اگر حریف شود سنگ رو نمی تا بم
 از نگاه غلط خویش پشیمان گشتم
 تصدق سر خود بوسه عنایت کن
 اگر دوا نکنی نوبتی عیادت کن
 ز دام جذبه خود حلقه کرامت کن
 شهید این دو کمان مهره است بسمل من
 خیال چشم کسی جا گرفت در دل من
 ز آب صرف بنا کرده اند منزل من
 خدا زیاده کند عمر شمع محفل من
 سایه و چاه است ای دل اندکی آرام کن
 این پری از سایه خود شد گرفتار جنون
 این آب کرد طغیان یکبار تا بگردن
 در زر اگر نشیند زردار تا بگردن
 که باشد در دم تیغ قلم آب حیات من
 که انشا کرد بعد از مرگ تاریخ وفات من
 بزرگ جوهر آئینه گر خیزد عبا بر من
 بی انتظار قافل در خون پلیده رو
 از خارهای بادیه دامن پخیده رو
 پیاپی بوسه زد خورشید و قالب را تهی کرد
 که هست شاه و گدا در صف نماز یکی

نوای نی نوازی بر دل من زخم زدکاری
 سر در بناله چشم تو دارد خال موزونی
 به پشتی کار گیرد از صف برگشته مژگان
 دل آزاد را خشم بتان نعلین نمی سازد
 آئینه دار تصفیه گر آرزو کنی
 گفتم باو - چرا شکنی دل - جواب داد
 زیند ترا اگر به لباس برهنگی
 آزاد پیر می که ارشاد می کند
 در بایانه به ویرانه ما می آئی
 طرز شوخی نگذارد که نشینی یکجا
 می توان ریخت عبیری ز خبار دامن
 بر سر مشهد آزاد شنیدم امروز
 نیست در ربط دلی حاجت قرب بدنی
 داد آزاد گهر با قلم واسط را
 نمود جلوه اعجاز شمع مطلبی
 فدای خاصیت دادی عقیق شوم
 زیارت تو کند آفتاب هر شب نذر
 ز بسکه ذوق شکست تو داشت ساغوم
 خوش است حسن تقاضا ز باغبان کریم
 بافتاب نبوت رسانده ایم نسب
 ملک هند چون نیست طوطی آزاد

بهان در پرده نه ناخن شیر است پنداری
 کمر بستند با تار سیه تعویذ بیماری
 توان آموخت از چشم بنان آئین سرداری
 نگر دور در هوای آتشین آئینه زنگاری
 دل را ز آب دیده خود شست و شو کنی
 در ملک من ترا نرسد گفتگو کنی
 از نقش بوریای قناعت اتو کنی
 در پای خم نشینی و می در سبو کنی
 می توان یافت که از شهر وفا می آئی
 به تماشای چمن پا بخنا می آئی
 گر به گلگشت مزار شهدا می آئی
 که تومی آئی و بسیار بجای می آئی
 تشنه دشت عقیق است سهیل یمنی
 هست رسم شرفا پاس حق هموطنی
 مانند شوخی چشم شرار بو لیبی
 که کرد ریگ روانش علاج تشنه لبی
 رود صباح جلو ریز جانب غربی
 گرفت زنگ نراکت ز شیشه حلبی
 نصیب ذائقه ام کن حلاوت رطبی
 توان ز دره ما دید نور خوش نسبی
 که کرد تربیت من شکر لب عربی

سلطانِ رسل شمعِ شبستانِ یقین پروانہ او چراغِ ماہ و پروین
نخلِ قدیم او درین چمن سایہ فگند برقِ جهانیان نہ بر روی زمین

۱۱۲۳) یوسف - میر محمد یوسف سلمہ اللہ تعالیٰ

بن سید محمد اشرف الحسینی الواسطی البکرا می - ولادت ادبیت و یکم شوال
روز و شنبہ سنہ ست و عشت و مائتہ و الف (۱۱۱۶) دست داد

مشاراً الیہ سابق واسطہ العقد فضل است و حال بیت الغزل شعرا - صاحب
شان عالی است - و عزیز مصر صاحب کمالی - زلیخا می دانش را در پیرانہ سری بہ
جوانی نواختہ - و حاصل زراعت علم را در ایام قحط سالی بچہ مزنیہ ارزان ساختہ - طبع
دقیقش نشتر عروق اشکالات - قوت حافظہ اش پرہیزخانہ فراوان معلومات - عمل کہ نمزہ
شجرہ علم است سرمایہ بوستانش - و حسن خلق کہ گل سرسبد آدمیت است پیرایہ گلشنش
من شکستہ بال و میر صاحب کمال دختر زادہای حضرت علامی میر عبد الجلیل بکرا می
ایم نورا اللہ صمدی، و از تباشر ایام زندگانی تا واسطہ ہنگام جوانی درس آموزیک
دبستان - و عند لیب یک گلستانیم - کتب درسی از بدایت تا نہایت بجناب استاد الحقیقین
میر طفیل محمد بکرا می سر و ح اللہ سر و حہ گذرانیدیم - ولغت و حدیث و سیر نبوی
در خدمت علامہ بے بدیل میر عبد الجلیل اجلہ اللہ تعالی بسند رسانیدیم و عرض
و تافیہ و بعض فنون ادب از خدمت میر سید محمد سلمہ اللہ تعالی اخذ نمودیم -

طریق تحصیل چنین بود کہ پیوستہ دو کتاب یا کتابی و احد از دو مقام بسماعت و
قراہت یکدیکر مے خواندیم - و شبہ یز سے در مضمار تحصیل می رانیم اگر احیاناً یکی راعاضہ
رومی داد سبق دیگری در معرض توقف مے افتاد - و در وقت اقامت وطن و کسب
علوم چندی اوقات در افادہ طلبہ نیز صرف گردید -

میر محمد یوسف در سبوح و خمسین و مائت و الف (۱۱۵۷) در دار الخلافه
شاهجهان آباد از بعض فضلاء آن بلد علوم ریاضی ہیئت و هندسه و حساب و
غیر ما خوانده قدرتی عالی در فنون ریاضی بهم رسانند -

و به ارادت سید العارفین میر سید لطف اللہ قدس سرہ استسعا ریافتہ
ہموارہ بطاعت و عبادت و بمطالعہ و مباحثہ کتاب می گذرانند - و با وصف شوالیہ اعلیٰ
تعمیر اوقات از دست نماند -

و میر کتابی تالیف نموده باسم الفرح الثابت من الاصل الثابت "مشتمل
چهار اصل و خاتمہ در تحقیق مسئلہ توحید کہ تخریرش بسیار متین و لطیف واقع شدہ و
مطالب بلند و مقاصد ارجمند فراہم آورده تشکر اللہ للسعیدہ - راقم الحروف در
تاریخ تمام این کتاب گوید -

میر یوسف عزیز مصر کمال از خم معرفت کشید ر حیق

کرد در وحدت شہود رقم نسخہ تازہ بہ فکر عمیق

از احادیث و از کلام اللہ کرد اثبات حق زہی توفیق

ہست این نقش و نشین الحق یادگاری ز خامہ تدقیق

سال تالیف این کتاب خرد گفت - شمع مجالس تحقیق

الکون سروستان اشعار موزونش بالیدنے دارد - و نسائم انفاس ہمایونش
خرامیدنے -

ز جام مہر بود ہچو بدستی ما بقدر وصل شود محو یا ہستی ما

برنگ نقش نلین از فروتنی آخر چہ نامہا کہ بر آورده است پستی ما

ز طرف دامن پاک تو کامیاب نشد بچواب ہچو زینجا دراز دستی ما

ہمین کہ چشم کشودیم صبح چون شمعیم ز آفتاب رخت رنگ باخت ہستی ما

دلم ز عرض تحمل ملول شد یوسف	غبار آینه گردید خود پرستے ما
از ناله مادر دل جانان اثری هست	پیوند سر رشتهء ما با گهری هست
ای گل خبر از بلبل بیچاره چه پرسی	افتاده به کنج قفسی بال و پری هست
قرمی بپر تربت من گرم فغان است	بسمل شده قند ترانوحه گری هست
گر نیست نشانی ز دل سوخته من	شادم که درین راه مرا چشم تری هست
سوز و جگر از اثر گرمی آهش	دانم که به خاکستر قرمی شری هست
پیغام من و یاد صبا این چه خیال است	در کوی تو از آه مرا نامه بری هست
زندانی چاه ذقن از خود شده یوسف	داند که ترا نیز بحالش نظری هست
مانند شمع از همه آزاده می رویم	صد جاده سوختیم و بیک جاده می رویم
صورت نسبت در دل ما نقش هیچکس	آئینه وار از دو جهان ساده می رویم
در شاهراه عشق تداریم کاهلی	چون شمع در مقام خود استاده می رویم
در دور چشم یار شکستیم توبه را	بیرون ز دام سبوح و سجاده می رویم
در راه شوق تا سر کوی تو عمر باست	بی دست و پا چو جاده افتاده می رویم
پست و بلند راه ندانیم همچو سیل	یوسف عنان خویش ز کف داده می رویم
از تواضع رتبه صاحب کلاه می یافتیم	یوسفم از بندگی اقبال شاه می یافتیم
تا تعاضل کرد و دیدیم سیر آن طغاز را	النفات چشم او در کم نگاه می یافتیم
دیدیم ام در یامی شور عشق را ساحل شد	کشتی خود را درین دریا تنهایی یافتیم
نامه اعمال خود یک عمر یوسف خوانده ام	حرف انجاش، همین لطف الهی یافتیم

رباعی

ای در چمن پیمبران تازه گلی	در محفل ساکنان لاهوت ملی
یوسف نتواند که کند نعت ترا	آغاز دو عالمی و ختم رُسلی

خورشید و قمر بهره در از مایه اوست	شاهی که لباس نور پیرایه اوست
اماد و جهان غنوده در سایه اوست	هر چند که ذات پاک او سایه نداشت
یک ذره ز کائنات پیدا نشدی	گر هر رخ تو جلوه پیرا نشدی
نه دایره فلک هویدا نشدی	در نقطه نور نگشتی مرکز
این حرف بسان آفتاب است عیان	خود شافع محشر است شاه مردان
چشمه بکشا بروی مشیر یزدان	زان رو که عبادت است دیدن او را
سبطن کریمین دل و جان نبی	دریاب بهار گل و ریجان نبی
بکین لعل و زمره اند از کان نبی	سروایه کونین ازینها بر گیر

وقتی این غزل به مشاعر الیه فرستادم

جان می طلبد بقای یوسف	دل می طپد از برای یوسف
ای باد صبا نوازشی کن	از نکتت جان فزای یوسف
آزادم و بوده ام گرفتار	در سلسله هوای یوسف
از دیده شوق تنگ سازم	وز پرده دل قبای یوسف
گیرند بستره خاک راهش	چشم من و خاکپای یوسف
مصر دل من همیشه آباد	از جلوه دلکشای یوسف
هم عمر برادر شفیقم	از حق طلبم بقای یوسف
بازار محبت است اینجا	نقد دل من بهای یوسف
او قدر شناس بنده آزاد	من شیفته ادای یوسف

مشاعر الیه در جواب این غزل طرح کرده ارسال فرموده

سلطان جهان گدای آزاد	جم مرتبه بینوای آزاد
پهلوز کنار من تهی کرد	این دل که شد آشنای آزاد

شوریده بسانِ تفریم کرد
 گل را بچمن نمی توان دید
 چون سرمه جلای دیده من
 از طوف مدینه آبرودیش
 یک عمره بنام من ادا کرد
 گرجله زبان شوم چو سوسن
 آزاد شفیق بنده یوسف
 سرو قدِ دلربای آزاد
 بی چهرهٔ دلکشای آزاد
 گردِ سُم بادپای آزاد
 دزد دولت حج صفای آزاد
 یک عمر کنم دُعای آزاد
 دشوار ز من شنای آزاد
 من در گرد هوای آزاد

وایضاً این غزل به فقیر تحریر نموده

تا دلم از ره تو دور افتاد
 سنگ را آب کرد گریه من
 دل من ترمی است زمزمه سح
 که رساند غبار من به درش
 او غلام علی و خاکِ درش
 نام او بر عقیق دل کندم
 به که بردستان بیان سازم
 من و او نیم از ازل تو ام
 هر دو بودیم موردِ یک فیض
 وقت تحصیل ما به بیضاوی
 چون کمر بست جانب حریم
 سعی یک عمره کرد از پی من
 چه توان کرد شرح احسانش
 چون جرس از ققان ندارد یاد
 کوه را داد ناله ام بر باد
 سرو موزون من قدِ آزاد
 کاش باد صبا کند امداد
 یوسف ما عزیز مصر و داد
 این نگین را چه خوب نقش افتاد
 ربط او را برائے استشهاد
 سء ما یکے ست در میلاد
 درس خواندیم پیش یک استاد
 مشترک بود کسب استعداد
 بهره اندوز شد ز خاکِ مراد
 دل او باد از صفا آباد
 جز دُعا در جناب ربِّ عباد

در جهان با چون تخلص خود یارب از قید این و آن آزاد

(۱۲۴) غلام - میر غلام نبی بلگرامی

بن سید محمد باقر بن سید عبد الحمید از اولاد سید محمود اکبر بلگرامی است
قدس سر که که در فصل فقر از دفتر اول مذکور شد۔

تولد میر غلام نبی دوم محرم مکرّم سنه احدی عشر و مائة و الف (۱۱۱۱) دست داد
و او همشیره زاده علمای میر عبد الجلیل بلگرامی است **نُورَ اللّٰهُ كُضِبِحَهُ**۔ هر گاه خبر
تولد او به علامه مسطور که با خلد مکان در نواحی قلعه سناره تشریف داشت - رسید
حضرت علمای خواست که تاریخ تولد او ضبط نماید۔ در همین فکر خواب برد۔ در عالم
رویا صورت مولود را دید که می گوید **نور چشم باقر عبد الحمیدم**

بعد بیدار شدن چون عدد مصراع بشمار رسید تاریخ کامل بر آمد۔ سه مصراع
دیگر فراهم آورده قطعه در بحر مل مسدس سالم که سه بار فاعلاتن باشد نظم کرد که سه
نور چشم میر باقر گفت با من چون گل خورشید در عالم دمیدم
سال تاریخ تولد خود بگفتم نور چشم باقر عبد الحمیدم
و به مردم بلگرام قلمی فرمود که این مولود مسعود شاعر خواهد شد۔ آخر نوعی که از زبان
شریف بر آمده بود بظهور رسید۔

مشاعر الهیه در صفای ذکا و علوفطرت و انواع قابلیت یکتای زمان بود و در فنون
عربی و فارسی و هندی ممتاز اقران۔ تحصیل علمی تمام در خدمت استادان الحقیقین میر
طفیل محمد بلگرامی طاب ثراه نمود۔

وسلیقه او با ترتیب نظم نهایت مناسب افتاد۔ سیما شعر هندی که درین فن کوس
یکتائی می نواخت - و طوطیان هند را دوچار آئینه حیرت می ساخت - برخی از نورس

حدیقه طبعش در فصل ثانی جلوه می کند

و نیز در موسیقی و ساز هندی نقش مهارت می زد. با این همه هنر یاد و میدان شجاعت دلیر بود. و در فن تیر اندازی بی نظیر.

پایان عمر در رفقاء نواب صفدر جنگ وزیر انتظام داشت و در جنگی که نواب وزیر را با افاعنه پیش آمد میر غلام نبی در معرکه مفقود گردید. و چون عفا بسنزل به نشانی آرامش گزید. و این ساخته بیست و دوم شوال سنه ثلث و شین و مائة و الف (۱۱۴۳) مابین بیتالی و سها و راز توابع اکبر آباد واقع شد محرکتاب گوید

وحید زمان سید خوش سخن به فردوس می زد ز جام نبی

قلم گریه سر کرده تاریخ او رقم کرد "هی بی غلام نبی"

فیما بین مبر و فقیر محبت تام بود و سالها در یلگرام و شاهجهان آباد و اله آباد هم صحبت بودیم. حیف که این چنین هم جنس صاحب کمال ازین عالم رحلت کرد و آنجناب یاران را بی حلاوت ساخت.

میرزا جانچانان مظهر سلمه الله تعالی فن شعر هندی از میر غلام نبی

اخذ نمود.

این چند بیت فارسی یادگار اوست

همیشه در دل خود یاد زلف او دارم	فسون نگرم که چنین مار در سبزه دارم
از خرام اودری بر خوشستن دامی کنم	عالم بالادین عالم تماشا می کنم
آخراز تیرگی بخت نلین کام گرفت	که ز لعل لب او یوسه به پیغام گرفت
بسکه شد آغوش پستی منزل آرام من	چون نلین در موم هم بالا نگرده نام من
همره خود این رقیب بدرگ آوردی چرا	من نه آن صیدم که بگریم سگ آوردی چرا

له آثار الامرا جلد ۱ صفحہ ۶۲۷ تذکرہ صفدر جنگ -

خط زلف تو رخ بزور گرفت
 جانم که بر جرات من
 در چمن چون گل نباشد آشنای عنده لب
 در چمن گل بر کف خود زعفران آورده است
 جای ما این هجوم مور گرفت
 لب شیرین یار شود گرفت
 کز تیر دل ز بر آرد از برای عنده لب
 تا بدل با خنده سازد گریه های عنده لب
 باغ بی گل می شود ماتم سرای عنده لب
 چون تغافل دهد از دست حیا ساز کند

رباعی

آنها که براه بی هراسی شده اند
 در یاب که این خدا فروشان جهان
 در خلق علم بحق شناسی شده اند
 در ترک لباس خوش لباسی شدند

عجیب - سید قریش بلگرامی (۱۲۵)

از احفاد سید بدر الدین جد القبیله یکی از قبائل اربعه محله سید واره و برادر
 خاله زاده حقیقی جبر جلیل میر عبد الجلیل است -

نوش خلق و ظریف بود - و سلیقه نظمی داشت - در مدح سیدی می گوید

گل همان به که ز گلزار پیمبر باشد
 گوهر آن نیست که از لطفه نیسان زاید
 مل همان به که ز میخانه کوثر باشد
 دست پرورده ز هراء مطهر باشد
 عالم افروز تر از نیر اکبر باشد
 هر کف خاک بنحاصیت عنبر باشد
 چمن آرای جهان این گل احمر باشد
 زانکه از حوصله خامه فزون تر باشد
 در زبانی که بخندد و گل خلق حسنش
 چشم بد دور ز سیما حسینی نسبی
 مدح او را نتوان در قلم آورد عجیب

او خرابیام زندگانی ہمراہ نواب مبارز الملک سر بلند خان تونی - جانب
 گجرات احمد آباد رفت و در آنجا این بیت فارسی و ہندی آمیز از طبعش سرزد
 اندکی ایڑگر زخم بہ سمند ٹیلہ ہفت آسمان ٹپ جائے
 فضا را بر طبق مضمون بیت در سنہ اربعین و ماتہ والف (۱۱۴۰) خود با اسپ
 غائب گردید و نوعی توسن را جلوریز ساخت کہ گردی از ہیچ جا برنخواست - حشرش
 قریب بہ شصت سال بود - سر حمد اللہ تعالیٰ

(۱۲۶) بیخبر - میر عظمت اللہ بلگرامی

خلف الصدق سید العارفین میر سید لطف اللہ بلگرامی قدس اللہ اشرفہ
 گلہائی مناقب والا از چمن اول باید چید - و روایحی کہ مشام ملا اعلیٰ را معطر
 سازد باید شنید -

میر بی نظیر از عرفاء شعراست - و از صوفیہ صاحب لسان - و در ادای حقائق و
 معارف ممتاز زمان - طرز کلامش بہ نمکینی ادای خوبان و انداز بیانش بہ دلنشینی عشوہ
 محبوبان - نہکت خلقش سرمایہ ختنہا - و رنگینی صحبتش ساز و برگ چمنہا - خاص و عام
 راغب مجلس خاص بودند - و در خور استعداد ظریفی بیستند -

بیخبر تخلص بجا می کرد کہ با خبر بیخبر بود - و بر قول حضرت لسان الغیب عمل
 می فرمود کہ

مصلحت نیست کہ از پردہ برون افتد از - ورنہ در مجلس زندان خبری نیست کہ نیست
 داورا با میرزا عبد القادر بیدل ملاقات است - در تذکرہ خود ^{میں} بہ
 ”سفینہ بیخبر“ مجلس خود را با میرزا ابیدل ذکر کردہ - در بیجا کلام او نقل کردہ

مے شود :-

”فقیر را که اتفاق دید دادید ایشان اُفتاد- حقا که در کمال خلق و مزه و درد و شوق یافتیم- تا که
 در نشسته بودم سوای اشعار مقتضی شوق و فقر دیگر حرف بر زبان نراند- بنده گفتم ضیافت طبع فقیر
 ”می فرمایند گفت ای صاحب بعد مدتی همچو شما هم رنگ را عنایت یانته ایم- بعد از آن این
 ”سه بیت فقیر که در ذکر بمقام خود ما خوانده شد نقل گرفته برخاسته رخصت فرمود- ابیات اگر چه
 ”قابل ایراد اینجاست اما بجهت اتمام تقریب نوشته می شود

این قدر بهره چپ راست دویدن عبث است چاک کن سینه خود را سر راهی دریاب
 بلند آفتد چو قطع پست ساز و حسن مطلع را کشد پائین بچل قدر من بالا نشینان را
 ”خون شدم بچیز دست تهی جامه فقر رنگ باید کرد

”برین بیت عزیز می گفت میرزا صاحب حسن این شعر معلوم نشد- میرزا فرمود- در فقه
 ”مرتبه ایست تا خدا اگر انصیب کند- مجمل شرح آن این مصراع بخیر است که
 ”دولت پاینده در دست تهی است

”و آنچه میرزا از اشعار خود به تقریب ما خواند تا کجا در خاطر باشد اما این دو بیت بیاد می
 ”آید

”بیدل همه تن خاک شدی لیک چه چاهل در خاک نشستی و بران در نشستی
 ”گویند بهشت جای خوبی است آنجا هم اگر دماغ باشد
 ”و این بیت خاقانی هم خوانده بود

”همسایه شنید ناله ام گفت خاقانی را دگر شب آمد نهی

در سنه اربع و نولشین و مائة و الف (۱۱۳۴) میرد فقیر از بلگرام تا شاهجهان آباد
 هم سفر بودیم- و چون کو اکب سیار به شرکت گردون راه پیویم- تمام راه محظ دلخواه گذشت
 این چنین سفر بمراتب بر حضر رجحان دارد-

روزی نقل فرمود که هرگاه این مطلع از من سرزده

از صف مزگان خوزیش نگاه آید برون چون سواریکه تازی کز سپاه آمد برون
 شخصی که خود را شاعری گرفت مطلعی در جواب انشا کرد - چون مطلع او از معنی معرا
 بود یاران گفتند که لطف مطلع بیخبر خود ظاهراست اما لطف مطلع شما مفهوم نمی شود -
 جواب داد که هنوز لطف گذاشتن باقی است -

میر خط شکسته بسیار نادر و دلپذیری نوشت - و در موسیقی هم فهم رسائی
 داشت -

کلیاتش اقسام نظم قریب هفت هزار بیت است - از دیوانش این اشعار
 بترتیب ردیف صورت تخریب می پذیرد

بهائمی نیست خیر از تهنه تخمین شعر موزون را
 نباشد این قدر آسان بتحقیق سخن رفتن
 مکن جمع آن قدر دولت که گردد بابر دوست
 مکن ای صبح ضالع بر جبینش صندل خود را
 انیس دختر زهر که شد علامه می گردد

سخت زندانی ست هستی ای ز خود غافل بر آ
 ما غریبان را بزیر خاک هم نگذاشتند
 تا توان لیلی شدن حیفاست آهنگ جنون
 عالمی در انتظار آن وفا بیگانه مرء

تا که نمی برای صبوحی ببانگ پا
 صد کاروان بروشنیم راه می روند
 آن را که زیر خاک کن چرخ مرده نیست
 کس نیست بعالم که شود هم نفس ما

مده هرگز بجز هرناشناس این در مکنون را
 خدای می شود هر کس رسد انداز مضمون را
 فرو سنگینی ز برد زیر خاک قارون را
 که دوران سراز در دودل خلق است گردو را
 که حکمت مشکشف از خم نشینی شد فلاطون را
 می شوی پابند آخر بیشتر زین گل بر آ
 صبح محشر می کند فریاد کز منزل بر آ
 این چنین کز خویش برمی آئی از محل بر آ
 کیست گوید بیخبر کز خانه ای قاتل بر آ
 چشم کسی به بین د بزن بر ایغ پا
 در تیرگی ست گرچه مرا چون چراغ پا
 چندی دراز کرد به کنج فراغ پا
 ای بیگسی اکنون تو شدی داور ما

ماییم بصد رنگ گرفتار محبت
 کی بود باز یچ شادی و غم آیین ما
 ناخن اول درد دل شاعر زنده شعر بلند
 در قیامت هم نگر دو از هم مرزگان او
 مابهفتاد و دولت صلح کل داریم و بس
 صحبت یاران موزون سرود گل از یاد برد
 تا سر از زانوی آن آرام جان برداشتم
 تا به کئی داری چنین جیران و سرگردان مرا
 غیر ادر بارگاه دیده من دخل نیست
 سلامت در همان عولت بود نهانشینان را
 بلند افتد چو قطع پست سازد حسن مطلع را
 نمی بیند میانش را کسی یارب نمی دانم
 پشتم عارفان زلفی در خساری است کفرو دین
 شود از پیش بینی نقد حاضر نسبی غائب
 زیاران لباسی کی نماز عاشقان آید
 در اول گام بر پامی کنند ایشان قیامت را
 کوی رضا گزین ز غم خیر و شر برآ
 تا کئی اسیر هستی موهوم بودنت
 حق ندانستی و در دل نقش بستنی یاد را
 و شبستانی که غفلت فرشت راحت گسترده
 برنگ آینه کسب دگر بود مارا
 فرقی نتوان کرد ز گلشن قهس ما
 گردش احوال تر بان است بر تمکین ما
 تیغ خون آلوده آید مصرع رنگین ما
 بشنود فرهاد گر افسانه شیرین ما
 جاده دارد بهر مذهب طریق دین ما
 غیرت گلزار باشد مجلس رنگین ما
 نیست غیر از ساعد خود تیغیر بالین ما
 یکدم ای ظالم بگرد خویش نن گردان مرا
 چو ب عجب است گرد چشم این مرزگان مرا
 که باشد صد نظر بیرون در خلوت گزینان را
 کشد پائین محفل قدر من بالانشینان را
 مگر در چشم افتاد است موبار یک بینان را
 خراز حلیه آن ذات باشد پاک دینان را
 قیامت بر سر استاد است دائم دور بینان را
 وضو بسیار دشوار است این ننگ آستینان را
 چه سان یک کویچه ره بیند کسی این نازنینان را
 تسلیم کن سر خود و از درد سر برآ
 دستی بخود فشانده چو آه از جگر برآ
 تا کجا در مشت خواهی داشت ظالم با درآ
 خواب شیرین بهتر از شیرین بود فراد را
 گذشتن از همه جوهر هوسر بود مارا

خیالی بیش نبودم کف پیمانه مارا	نه می باقی نه ماند از رفتنت میخانه مارا
کند مجنون صحراگرد چشمت گوشه گیران را	مکنید وحدت از گردن کشته زلفت فقیران را
یک مصرع بلند بس است این سفینه را	جز آه نیست شمع شب افزوز سینه را
کوچه مصر فراغت شد چو زندان مرا	بسکه دل تنگ آمدت از صحبت اخوان مرا
ز نام کیمیاگر رنگ می گردد مس مارا	نباشد منت منعم گو را مفلس مارا
ز گس شهلاست از یاد تو صبح و شام ما	ای بدو در گردش چشم تو خوش ایام ما
جام می آمد کف هر دست بر هم سوده را	صبحم چون کردو آن چشم خواب آلوده را
گرم چون گردید جا فرش مند باشد مرا	در تو کل خانه من مسندی در کار نیست
بلند و پست عالم دیده هموار کن خود را	نمی گوید بلندی برگزین یا سیر پستی کن
نشسته و خرام تو می کشد مارا	دمی ز شوخی ناز تو کس نیا سود است
باش فرش در خود مسند جاهی دریاب	برگزین حضرت دل عودت شاهی دریاب
چاک کن سینه خود را سر راهی دریاب	این قدر بزه چپ و راست دویدن عیبت است
آخر ای شوخ مرا هم به نگاهی دریاب	کیست که گردش چشم تو بجائی نرسید
لذت این همه زاهد به گناهی دریاب	باده گل رنگ و چین سبز و هوا دریا بار
باش فرش در خود مسند جاهی دریاب	ببخر هر چه از خانه برون می آئی
پیاله را گل همتاب می کند همتاب	منک پنجم شکر خواب می کند همتاب
پیش مصراع قیامت قامت معشوق ماست	گرچه بالای سر ایا ناز هر دلبر بلاست
آنچه پنداری بقا آخر به تغییر فناست	این جهان دآن جهان تبدیل جا پیش نیست
یار چندانی که شد بیگانه آخر آشناست	شکوه از بیوفائیها مے معشوقم نبود
ببخر گر ساقی کوثر علی مرتضاست	نشئه دیگر توان در می پرستی یافتن
گفتم که من غلام تو آزاد کرد و رفت	ترک محبت من ناشاد کرد و رفت

خوش آمدی دلم بتو در راه بر نخورد
 پرویز، هم ز قوت شیرین نیافت است
 هر کس که دید مصرع بر جسته قدش
 رنگ شبات نیست درین گلشنِ دو روز
 دائم بناء بیت سخن می کنم بجا
 دیگر کسی چه در پی او بیخبر فتد
 کیش اگر کفرست دگر اسلام دینی بنشینست
 آنکه ما در جلوه او دست و پاگم کرده ایم
 آشنایهائی دریا محنت بی حاصل است
 نزد این صورت پرستان کز انا الحی منکر اند
 قامت معشوق می روید بجا بیشکر
 نقص خود در یافتن باشد کمال آدمی
 یک زبردستی درین عالم ندیدم بیخبر
 گرچه خلقی دیدم از دام تعلق جسته است
 سبزه خط نیست بر رخسار آن آینه رو
 گرچه شب در خواب روزم در قبح نوشی گزشت
 خواهش ملک سلیمان ابلهی است
 طفلی که بر احوال شهیدان نظرش نیست
 هرگز فروتنی نگزید است پیکرست
 همچو آن شامی که روشن گردد از رنگ شفق
 بزرگ آن ندا کز جانب دیگر صد برگشت

ای من گواه او که ترا یاد کرد و رفت
 از دور آن نگاه که فریاد کرد و رفت
 چشمی کشود بر سر اوصاد کرد و رفت
 خوش بلبلی که آمد و فریاد کرد و رفت
 هر کس تلاش در حق اولاد کرد و رفت
 گفتیم که من غلام تو آزاد کرد و رفت
 حاصل چندین گمان آخر یقینی بیش نیست
 آسمان بر خاک درگاهش جبینی بیش نیست
 گوهر مقصود در خاک خراب ساحل است
 حق با آن قدرت اگر منصور گردد باطل است
 دیده ام بند محبت را زمین قابل است
 ورنه هر ناقص که بینی در حقیقت کامل است
 دستی اربالای دستی هست دست باذل است
 بر نیاید تا کسی از خود کجا وارسته است
 بسکه آب حسَن او اُستاد زنگی بسته است
 این قدر شادم که عمر من به بیهوشی گذشت
 دولت پاینده در دست تپی است
 مردمی که از شوخی خود هم خبرش نیست
 خاک ره کسی نشدی خاک بر سرست
 کاکلت از تاب رخسار تو زنجیر طلاست
 چو بر گرد دید بیرون رفتیم از خود خدا برگشت

کس نشان دل گم شده من هیچ نداد	آه در زلف شکن و شکنش چیز هست
خدا را دیده ام اما می رسید	به قربانش روم یار قدیم است
ستم رسیده غمهای دهر می داند	که ماه نو بکف چرخ تیغ عریان است
بنی دماغیها مرا شرمنده احباب کرد	خامه ام از سرگرانی پای خواب آورده است
به بال دیگرے گرمی پرود کس	به حیرت می روم کین طرفه مرغی ست
هرگز نبود قابلِ خط صافی رخت	شرم تو آب ریخت بر آئینه زنگ بست
هزار بار توان کرد با خدا شوخی	ولیک دم نتوان زد به مصطفی گستاخ
این سرو با که سر به گلستان کشیده اند	شمشیر بازی قید او را ندیده اند
هر چند حسن از پس صد پرده رخ نمود	ناموس پرده ایست که زندان در دیده اند
کردم نگاه صفیه تصویر خوش قدان	صورت گران شبیه تو بالا کشیده اند
جمعی که طوف کعبه گزینند بیخبر	بیت المقدس دل خود را ندیده اند
کیست نا از دست برد حسن صورت بگذرد	معنی بیگانہ باید کز عبارت بگذرد
هر قدم مزگان گیرائی ست خار این طریق	مردمی باید کزین میدان سلامت بگذرد
بسکه کم گردید تعظیم بزرگان از جهان	وقت آن آمد که سید از نجابت بگذرد
کی بود یارب که ما کوس خداوندی ز نیم	حیف اوقاتی که در قید عبادت بگذرد
بیخبر زین حلقه احباب می باید رمید	بگذرد عمر عزیز و در اطاعت بگذرد
یادمی کردم دل گم گشته را دلبر رسید	عشق را نازم که به می خواستم بهتر رسید
عاقبت از هزاره گردیها دم آسوده شد	رقم از خود این جهان و آن جهان پیوده شد
بی حلاوت نیست عسرت در جهان	نان چو شد کمیاب شیرین می شود
هزار بین شده چشم ز شوخی حسدت	نعیمت است که این احولان دو می بینند
در لباس نو است یار مدام	نیست مفلس چرا کهن پوشد

معنی از دل بر نمی خیزد ز ضعف مشتری	از گرانیهای قیمت گوهرم در بحر ماند
جز چشم کبود او که دید است	بادام که پسته مغز باشد
کنون که پیر شدی از خود ای فلان بگذر	ز قدح خم شده چون تیر از کمان بگذر
کسی ز هر دو جهان و کسی ز خویش رود	نمی روی تو اگر این چنین چنان بگذر
ماهیم اندر تیغ زلف او گرفتار آمدیم	اتفاق طرفه افتاد یاران شب بخیر
نه چینی شکنند این چنین نه شیشه ز سنگ	بان صدا که زد سنت دلم شکست امروز
خوشا جهان تپی دستی و غریبا تشس	ز دال نیست در اقبال بی نصیبانش
فلک تمام شفق پوش شد چه شام است این	پرید رنگ مگر از رخ غریباننش
کیست تا از من رساند هم مرا پیغام خویش	کرده ام از بسکه گم خود را نیابم نام خویش
عاقبت بینی ست لازم چشم چون روشن شود	پیش یافتاده می بیند چراغ انجام خویش
خود پشیدی ست حرنی از خویش	آینه پیش کرده رو سویش
و مانع نازک نقرم ملامت بر نمی تا بد	همان دا کرده دستار از برای درد برستم
گرد ملال کزد دل صد چاک پیچتیم	برداشتیم و بر سر مقصود ریختیم
بودیم پای سعی ولی از نهیب خار	چون سایه در حمایت دامن گویختیم
تا آمد است فرد حقیقت بدست ما	سر رشته حساب دو عالم گسیختیم
نشسته ایم بدوتی که درد و داغ نداریم	بیاد دوست سلامی که ماداغ نداریم
به طالبان تجلی بگو عیث نه در آیند	که مابه کلبه تاریک خود چراغ نداریم
بانگ بیکرتگی دگر بر مومن و کافر زدم	و حدتم در غیرت آمد یک بر لشکر زدم
سهل نبود ز خم تیغ ناز او برداشتن	بار ازین سرگذشتم تا گلی بر سر زدم
یادوت مزه بخشید دل از رزق بریدیم	نام تو گرفتیم دلب خویش مکیدیم
آخر نشود سلسله حسرت عشاق	آهی نکشیدیم که آهی نکشیدیم

پیریم ولی چاره از زلیست نداریم	این بارگران بر سر خود دیده خمیدیم
یارب چه لطافت بود آن غیرت گل را	جز رنگ ندیدیم و بجز بو نشنیدیم
سر و قدر تو نهالی ست که من می دانم	چشم شوخ تو غوغالی ست که من می دانم
آنچه در چشمه حیوان ست حضری داند	در لب یار زلالی ست که من می دانم
زاهد از چشم بتان روغن بادام طلب	سر خشک تو سفالی ست که من می دانم
بارها از سخن خویش بوجد آمده ام	قال را رتبه حالی ست که من می دانم
در دلم زین ره ورسی که جهان می دارد	بجز سخت ملالی ست که من می دانم
مردی شد که در خیال خودیم	پر فشانیم و زیر بال خودیم
من بهر وجه آن پری رور آتما شا کرده ام	بچو گوهر چشم خود برشش جهت واکرده ام
بتی که چشم عالم شده همان من دیدی آیم	شود قربان خود که در سرش گردیدی آیم
فیض سخن است اینکه بهر بزم رسیدم	از بال و پر مصرع برجسته پریدم
بهر تحقیق خود از پیش خدا می آیم	فکر بسیار بلندم ز کجای می آیم
نیم شبتم که که در باغ و گه در راع بنشینم	تو گل هر کجا رخت دید چون داغ بنشینم
دست طلب به دامن آن خوش کمر زدم	دیدم که پر تهی ست کشیدم بسر زدم
مرا بر مسند جم می نشانند	الهی بر سر آن کوشینم
ز بس صحرای امکان وحشت انگیز آید چشم	در اول دیدنی همچون نگاهه واپسین چشم
ز بسکه تنگ شدم در میان هر دو جهان	رهی نمائند که در خود گریختم ز فتنم
بی نیازی همتی دارد در میان واقف آید	ما هم از دست رو خود چیزها بخشیده ایم
کجا تاب رخ خورشید دارد دیده شنیم	تو در بزم آمدی من خویش را سخیم و فریم
در میان بحث ملایان میگویند خویش را	ببجز بگذار تا جنگند چندین خر بهم
از صف مشرکان خون ریزش نگاه آید برون	چون سوار میگه تازی کز سپاه آید برون

یوسف مقصود تو شاید ز چاه آید برون	رو بسوی آسمان کردی ندیدی پیش پا
زاهد ار جرعت کند از خانقاه آید برون	زندمی داند که بیرون آمدن از خویش چیست
وقت آن آمد که جای سبزه آه آید برون	عالمی از بسکه غمگین رفت در زیر زمین
عاشقان را آرزو نبود بجز مفلس شدن	سعی یاران چیست گردیدن طلا یا مس شدن
درد سر بسیار دارد صاحب مجلس شدن	پاس خاطر با چه باشد احتیاط شیشها
همچو مد هوشی که از میخانه می آید برون	از دو چشم او نگه مستانه می آید برون
کز نشست است غیر از گرد کس بر پوست من	گریزانند مردم آنچه از سخنان فقرم
من ز خود آیم برون او از نقاب آید برون	کی شود دیارب که در بزم وصال آن پری
چون کمان حلقه بر گرد دیده ماند آغوش من	دوش یار آمد بسویم تا کشم در بر گدشت
قطره خود را بجوش آور که دریائی شوی	شبتهی اما توانی سیل صحرائی شوی
انتظار نمی کشد لبر که شیدائی شوی	عقل را در بارگاه حسن هرگز دخل نیست
باش در کار کسی تا کار فرمائی شوی	کی توان مولى شدن بی دستگاره بندگی
آبرویت حفظ کن تا در دریائی شوی	فیض خودداری چیراغ قطره را روشن کند
نیست غیر از درد سر گر محفل آرائی شوی	تا توانی بیختر تنها نشین و شاد باش
فرش است میرزائی زیر برهنه پائی	مشاطه نیست محرم از حسن روستائی
مباد اینخبر پیدا کنی زین قحبه سوزاکی	دلت پرمی طید بر اختلاط صحبت دنیا
به مصطفی نرسی تا به مرتضی نرسی	بغیر در نتوان راه برد در منزل

رباعی

ملکم ملکم ارض و سما هم هستم	تنها نه خودم بلکه خدا هم هستم
ای بیخبران که منکر از من هستید	غافل چه نشستید شما هم هستم
حق است دگر چه تقریر کنم	این است بیان کدام تفسیر کنم

تحصیل نمی توان نمودن حاصل من خواب ندیده ام که تعبیر کنم
 رحلت میر عظمت اللہ در شاه جهان آباد روز دوشنبه بیست و چهارم ذی القعدة
 سنه اثنینین و اربعین و مائتہ و الف (۱۱۴۲) واقع شد۔ و در چارم رتد سلطان المشائخ
 نظام الدین دہلوی قدس سرہ مدفون گردید۔

جامع اوراق دروفات او قصیدہ انشا کرد کہ ہر مصرع عش تاریخ است و مطلع و
 حسن مطلع بیخواسست ذوقا فیتین اتفاق افتادہ۔ پارہ ازان قصیدہ بر نکتہ سنجان
 عرض می شود۔

اشک می ریزد بروی لوح مژگان قلم	می زند جوش تلاطم باز عمان الم
سنبلی زلف بیان جعد پریشان صنم	صفوی احوال ماتم سینہ مجروح گل
آہو لامون طاقت برق ہمیز عدم	طائر آسودگی در سیر پرداز فنا
یک قلم چون حلق بسل چشم آہوی حرم	چہرہ پرداز ازل گویا بہامون برکشید
صبح محشر می زند از مطلع آفاق دم	شعلہ اندوہ می بالد بہ صحن روزگار
بانگ آہی می کشاید پردہ گوش ہم	از حساب نوحہ گیتی چی می برسی دگر
ہر یکی دارد ز سیلاب تحزن دیدہ نم	بیدلان در کنبہ عالم حلقہ شیون زنند
طرفہ نرمی قدسیان چیدند باہم در ارم	لیکن از ادراک کامل سید شیون بیان
مطلع صبح ہدی ہم شاہو سے نازک قلم	شمع نرم اہل بیت و کوکب اوج صفا
زبدہ مشکل کشایان نصیحان عجم	عیسی معجز بیان انصح شیون زبان
موجہ سیل نزاکت زلف دل جوئی رقم	کلاک آن دریای جوہر ابر نیسان بہار
نسخہ دیوان اودارد پیام جام جم	زادہ کلکش بود حرف طلسم راز حق

(۱۲۷) فقیر۔ میر نوازش علی سلمہ اللہ تعالیٰ

خلف الصدق میر عظمت اللہ بخیر بلگرامی قدس سرہ السامی مشاطہ طبع

همایون در انجمن نختین جمال عرفان می آراید- و درین محفل برقع از روی پری زادان معانی
می کشاید-

اکثر سایه التفات بر سر سخن موزون می گسترده- و این خانه زاد موروثی را در آغوش
فکر عمیق می پرورد- اشعار او از قصیده و غزل و رباعی مدون است

خاک گردیم و از ما آه سردی بر نخاست   خانه هستی زیبا افتاد گردی بر نخاست
در حضور شمع جان بی صرفه می سازد نثار   از نثار عشق چون پروانه مردی بر نخاست

از یار پیام دغلی را چه کند کس   این در خوشاب عملی را چه کند کس
بلبل نسیان قدر شناسند چمن را   در باغ دمانج جعلی را چه کند کس

قبای عقل که پوشش غم است و تار افسوس   اگر ز عشق نشد پاره صد هزار افسوس
برون ز حلقه ز نقش قدم چگونه زخم   که پای همت ما را گزید ما را افسوس

صفای آینه از شست و شو نمی آید   علاج دل سیاهی از وضو نمی آید
در وجودیم ولی رو به عدم می داریم   در گلو این رگ جان رشته حب الوطن است

ز پریشانی مرغان روح شد روشن   که در نشین تن راحت نفس هم نیست
دین و دل جان و تن ز دست همه   آه بر فرق او ندا چه می گتم

گرچه بر جستم فقیر از دام سعی و جاه   احتیاج آبتان آخر شکارم کرده است
بعد تمام تذکره- میر نوازش علی شب و شنبه هزدهم شعبان سنه سبع و شصتین

و مآته و الف (۱۱۶۷) به عالم قدس خرامید- و در جنب جد خود میر سید لطف اللہ قدس
سرۀ مدفون گردید- محرر اوراق گوید

روشنی سحر نفس پاک گوهری   و احسرتا که دامن ازین انجمن فتشاند
دل و اطمینان و ناله تارتخ و کشاید   پیر یگانه میر نوازش علی ^{۱۱} نماند

(۱۲۸) غریب - سید کرم الله بگرامی

برادر اعیانی میر نواز ش علی سلمه الله تعالی - تولد او دوم شعبان سنه خمس وثلثین
و مانده و الف (۱۱۳۵) رونمود

جوانی خوش سیما و نورسی از ریاض آل عباس است - به انواع قابلیت آراسته و به تهذیب
اخلاق پیراسته - بیعت بخدمت برادر و الا که میر نواز ش علی سلمه الله تعالی بجای آورده - و
از آغاز تا انجام تربیت در صحبت ایشان یافته - و حکم و رانندگی از مذاق صوفیه صافی که متبیا
است - و در سلیقه شعری کامل نصاب -

اکثر بر دو این سخن سخن قدیم و جدید عبور نموده - و اشعار فراوان در نحو آنه حافظه
فراهم آورده - این چند بیت از وی آید

بسکه دور ناله من در سرش پیچیده است	بچو فانوس خیالی آسمان گردید است
لعل با آن سرخی پاو زین پاسنگی نداشت	دل به میزان تامل هر دور اسنجین است
بعد عمری آشنا شد دلبر نا مهربان	بی توان دانست قدر آشنا همین است
بعد مردن هم به امید وصال آن پری	چشم من در خود نگاه واپسین ز دیده است
کرد یاد نگه شوخ تو بیمار مرا	داروی نیست بجز شربت دیدار مرا
بسمل افتاده ام از تیغ فراقش شاید	دل طپیدن برساند به در یار مرا
دل نه تنها از سر کوی مینان ناشاد رفت	آه این مشت غبار من همه بر باد رفت
نیست شخصی بی گرفتاری درین گلشن مگر	سرور ایدم که آزاد آمد و آزاد رفت
نمی دارم خیالی همگامی بال لب لعش	بگوش خویش نام خود شنیدن آرزو دارم
دیدمش چون آسمانی چشم پر سیدم که چسبیت	گفت این آهوز جولان در غبار خودم است
آه این برگشتگی از طالع من کنی رود	من ز طفلی خورده ام در کاسه گرداب شیر

مردم چشم او دلِ ما را همچو زنبور نیشدار گزید
 بیک دزدید دیدن خشک مغزی رفیع می سازد نگاهش بروغن بادام باشد ناتوانان را
 چنان بر شیوه دروانگی شدم مشهور که یار نیز مرادین مرجبائی گفت

رباعی

شیطان چو درگاه خدا شد مردود پرسید کسی چرا نکردی تو سجود
 گفتا که منم محو جلالِ ریح دوست جزواتِ خدا دگر ندانم مسجود
 بعد ختم سرو آزاد و غریب بیست و هفتم جمادی الاخره تسع و ستین و مائة و الف
 (۱۱۹۹) رخت به عالم سردی کشید و در بلگرام مدفون گردید - مؤلف کتاب تاریخ تبخیه
 گوید

شاعر خوش گوی صوفی مشرب
 وقت جان رفتن ندا آمد ز غیب
 مُرد در عین جوانی یا نصیب
 بهر تاریخ و فاقش یا غریب

$$\begin{array}{r} ۱۲ \\ ۲۳ \\ \hline ۳۵ \\ ۱۱ \quad ۴۹ \end{array}$$

(۱۲۹) سید غلام مصطفی بلگرامی قدس سره

بن سید عبد اللہ برادرزاده حقیقی و مرید سید العارفین میر سید لطف اللہ بلگرامی
 قدس سره - صاحب قلم درد امن بحر پیشین در مناقب سامی ریخته - و جوهر بیان کشور فقرا
 به خریداری برانگیخته - درین بساط نیز گوهری چند از واردات قدسیه می ریزد و لالی آبد
 بگوش معنی پروران می آویزد

میر صاحب مشرب عالی بود - و نشه فقر و درویشی دو بالاداشت همواره بر شیوه
 سپاه گری کسب معاش ضروری می کرد - و فعل و اذون زده شب دیز سیر فی الله
 جولان می داد -

در سده ست و نهلین و مائة و الف (۱۱۳۶) مؤلف ادراک در دار الخلافه نشا پیمان
 آباد زیر سایه عنایت حضرت علامی میر عبد الجلیل بلگرامی جاداشت - مشاعر البینه نیر دران
 ایام دران مقام به علاقه نوکری نواب مبارز الملک سر بلند خان تونی وارد شد و
 مثنوی ترجمان اسرار قبومی مولانا رومی قدس سره از خدمت حضرت علامی سند کرد -

دران نزدیکی نواب مسطور را ایالت صوبه گجرات احمد آباد از پیشگاه خلافت
 مفوض گردید مشاعر البیه در رکاب نواب بان دیار شناسند و چون حکومت گجرات از عهده
 نواب به راجه ابھی سنگھ مرزبان خطه مار وار مقرر شد - و بانواب و راجه صورت مخالفت
 رونمود - و در سواد احمد آباد جنگی صعب واقع شد - مشاعر البیه در آن معرکه جرعه شهادت
 چشید - و در سلک اشکیاء عند سربلیم یزیر تون منتظم گردید - و این واقعه هشتم شهر
 ربیع الاول سنه ثلث و اربعین و مائة و الف (۱۱۳۳) روداد -

بعد انفصال جنگ اجساد جمیع شهدا در میدان یافتند الا سید غلام مصطفی که
 هر چند تفحص کردند اثری گل نکرد -

پنچ روز پیش از شهادت رباعی گفته بود - و از حال آئینه اخبار نموده - رباعی

این است -

در خلوت ماورای مایاری نیست یعنی که به عرش و فرش اغیار نیست
 ما روح مجردیم ز آلائش مرگ ما را به جنازه و کفن کاری نیست
 سلیقه سید در انشاء رباعی مناسب افتاده - و در یابای خفایق و معارف
 بر طرز مولانا سیاهی استر آبادی از منبع طبعش جوئید - الحق هر رباعیش چار موجه
 ایست از بحر عرفان - و ترانه ایست از پیرده لامکان - هر نکته اش تازیانه دلهای آگاه
 است - و پرتوی از شعاع رانی آنا الله -

دیوان رباعیاتش مدون است - و مذاق فقرش از کلامش مبرهن است

چون شعله آتش است در همیشه ما	جز دوست هر آنچه هست اندیشه ما
یعنی همه اوست در رگ و ریشه ما	ما جام شراب سخن اتراب زده ایم
سرمست شراب ناب کردم همه را	در عشق که فتح باب کردم همه را
در نار یکی کباب کردم همه را	مرغان که همی زدند پهلای دوی
تا در نگری همه دو اب اند ترا	این هفت فلک که چون حجاب اند ترا
پانه به مه و خور که رکاب اند ترا	تو پادشهی دلی ز خود بیخبری
تا ساخته کار کار سازی مطلب	بان حال رجال را ببازی مطلب
توحید حق از سخن طرازی مطلب	از آتش عشق تا نسوزی یکسر
جنت چینی ز باغ شاداب من است	هر نشه که هست از می ناب من است
چون عالم بخت مستی خواب من است	کس را چه خبر ز رتبه عالی من
نی نگر و نه گوهر و صدف در کار است	ما را که نه عز و نه شرف در کار است
خاک قدم شاه نجف در کار است	در دیده دلی بهر شناسائی خویش
وز آتش و آب و انجم و انلاک است	این مستی من برون ز آب و خاک است
کین هیبت من گنه وجود پاک است	چون درک کند زاهد بیچاره مرا
از خویش گذشته نی بدو نی نیکوست	من عاشقم ورمیده از دشمن و دوست
کز روز ازل در دیده ام چندین پوست	زان مغز زمین و آسمانها شده ام
خوالان تو نیست جز وجود و عدمت	ای زنده تمام عالم از فیض دمت
سرتا قدم فدای سرتا قدمت	از من اثری نماند ای دوست که شد
بیرون ز جهاتیم و جهاتی دگر است	ما عاشق ذلیم صفاتی دگر است
افسانه نویسن ممکناتی دگر است	ما واجبیم ای دگر واجب گوئیم
یعنی که جمالت همه دیدم در خود	از دیدن روی تو رسیدم در خود

چون برق طپیده آریمیم در خود	صدشکر که از شوق تماشای رخت
در کلبه تاریک چراغی دارد	هر کس در خود بهار و باغی دارد
غوک لب جوی هم دماغی دارد	توغره مشوک ماهی دریائی
در مجمع خلق خود نمائی دارد	زاهد که عبادت ریائی دارد
والله که الله هوائی دارد	هر چند که الله بگوید هر دم
بیچاره عوام را بخود می خوانند	آن فرقه که خویش را ولی می دانند
چون در نگری خلیفه شیطانند	الله و رسول بر زبان می رانند
کی محو جمال بی نقابش باشد	هر کس خفاش آفتابش باشد
غافل که همان عین حجابش باشد	زاهد طلب مقام تنزیه کند
یعنی که بخود رسیده می باید شد	سر تا بقدم چو دیده می باید شد
بر طاق بلند چیده می باید شد	چون شیشه پر شراب با صد مستی
بگذشته ز خویش مدعا را چه کند	دارسته درد را دوا را چه کند
هر کس که بخود رسد خدا را چه کند	سلطان جهان بال بها را چه کند
نی انجم و مهر و ماه گنجد نه خلیل	آنجا که توئی نه راه باشد نه دلیل
آری نرسد بجای احمد جبریل	در عرصه عشق پائی زاهد لنگ است
یعنی که مقرو منکر خویش منم	درد هر که غول و در بر خویش منم
یک نیزه بلند از سر خویش منم	هر چیز فتاده است زیر نگهم
بیهوده تمام عمر عوفا کردیم	بسیار کتب سند ز اُستا کردیم
چون دفتر وقت خویش را وا کردیم	شد مشکل ما تمام حل آخر کار
یعنی که به بزم جان شرابی زده ایم	بر مشت غبار خویش آبی زده ایم
هر جا گل میخ آفتابی زده ایم	خفاش میا که بر در خانه خود

وقت است که دل زد بهر برکنده کنیم
 در خلوت خویش قبیله دنیا را
 چون لاله گل برین چمن خنده کنیم
 بر دست بگیر، چو من پیما
 عریان همه تن شویم و شرمندگینم
 آن گل که دمیده بود بر بام سرا
 عمریست که چیدمش بسخن خانه
 عشق است که گاه مهر باشد که ماه
 بان تا نشوی چو کور چشمان گمراه
 هر چیز که تو طالب آن می باشی
 در صورت مطلوب تو آید الله
 ایمان موقوف شد بر انسان دانی
 بشنو ای دل حقیقت پنهانی
 تا سجده به آدم کنی شیطان
 هر چند بصد سجده تو حق را خوانی
 بیچون و چگون بحضرت سبحانی
 ای آنکه تراست نسبت پنهانی
 از جسم چمی روی بجان رو سولیش
 کس سایه بز نمی کند قربانی

۱۱۳۰) سید احمد بلگرامی

بن سید عبد الله برادر اعیانی سید علام مصطفی قدس الله الکرام ههما
 سیدی بود پاک نژاد - دست به دامن صلاح و تقوی زده - چاشنی گیر لذت فقر و فنا
 لنگر بحر و قار و تمکین - مرید عم مکرم خود سید العارفین قدس سره -
 کتب تصوف اکثر مطالعه می کرد - و مثل برادر خود میل به رباعی بیشتر داشت - عدد
 رباعیاتش زیاده از چهار صد باشد -

سید تیر خوب می انداخت و در شجاعت و نبرد آزمانی لواءیکتائی می افراخت -
 چون هنگامه احمد خان ابدالی در سده احدی و ستین و مائة و الف (۱۱۶۱)
 از طرف قندهار بلند شد - و لاهور را غارت کرد - و محمد شاه سلطان دہلی فرزند
 خود احمد شاه را با وزیر الممالک نواب قمر الدین خان - و نواب صفدر جنگ

ابو المنصور خان و دیگر امراء عظام - برای مقابله از شاه جهان آبا در خست فرمود -
 میر سید احمد درین بیساقی همراه نواب صدق در جنگ بود - و در انثناء سفر به بیماری
 در دگر مبتلا گردید - ناگزیر در سهرند توقف کرد - و چون شاهزاده از سهرند گذشته
 کنار دریای ستلج بر معبر ماچھی واره رسید - ابدالی باسی هزار سوار از راه لودیانه
 بالا بالاداخل سهرند شد - و سیزدهم شهر ربیع الاول سنه احدی و ستین و مائة و الف
 (۱۱۶۱) آن شهر را تاراج نمود - و هر که دست به شمشیر بردگشته شد - سید احمد جاشیکه
 اقامت داشت و بحر است ناموس بعضی سادات و شیوخ می پرداخت زخم تفنگ
 بر شکم خورد - تضا و قدر از در دگر نجات داده بزخم جانستانی معاوضه کرد - و روز
 پینشنبه چهاردهم ماه مذکور مرغ رُوح او از نفس جسم پرواز داد - روز جمعه در
 همان حویلی مدفون گردید -

و چون شاهزاده را خبر وصول ابدالی به سهرند رسید عنان توجه جانب سهرند
 تاقت - فوج مشرقی غربی شد و فوج غربی شرقی - از پانزدهم شهر ربیع الاول تا بیست
 و هشتم مده آتش حرب اشتغال داشت -

بیست و دوم این ماه روز جمعه وزیر الممالک نواب قمرالدین خان زیر خیمه
 نماز چاشت خوانده در وظیفه بود که گوله توب از جانب مقابل رسید و کار تمام کرد - و
 راجه ایس سنگه پیر چی سنگه سوائی و دیگر را بها قریب دوازده هزار سوار ازگشته
 شدن وزیر بی استقلال شده راه گریز به پاک خود پیش گرفتند - لشکر فیروزی با آنکه
 این دو رخنه عظیم راه یافت پای استقلال افشرده افاغنه را شکست فاحش داد -
 و بمفهوم آیه کریمه **الْمَغْلَبَتِ السُّوْمِیِّیِ اَذْنٰی الْاَرْضِ وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ عَلَیْهِمْ**
سَيَعْلَبُوْنَ فِی بَصْرِعِ بِنْدِیْنِ - بعد شکست نادر شاه ای این فتح عظیم نصیب پادشا
 هند شد - تاریخ گوئی "فتح خدا ساز" تاریخ یافت -

و بعد یک ماه از فتح - محمد شاه سلطان دہلی بیست و ہفت شہر ربیع الآخر شب جمعہ
سنا حدی و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۱) بر حمت حق پیوست و پائین مزار سلطان المشائخ
نظام الدین دہلوی قدس سرہ درون حریم مبارک مدفون گردید -

را تم الحروف در رحلت پادشاہ و وزیر و نواب آصف جاہ کہ در ہمین سال
فوت کرد تاریخ تجمیعی گوید ہے

گفت تاریخ چون کشیدم آہ
موت شاہ و وزیر و آصف جاہ
۱۱ ۶۴
۱۱ ۶۱

القصد ہر گاہ فتنہ جنگ فردنشست بعد یک ماہ از دفن جسد سید احمد را از
خاک بر آوردند - بقدرت این دو سجانہ سالم بر آمد - و بیرون لاہوری دروازہ
شہر پناہ سہرند بفاصلہ دو تیرہ ہزار تاہ از دروازہ جانب جنوب از شاہراہ در مقابلہ
شیخ محمد نامہ ارخانی بخاک سپردند -

این چند رباعی نتائج طبع اوست ہے

باقدر تو رفعت ہمہ پست آمد	ہمیشہ از ہیبت تو ہر مست آمد
بیخود افتادہ ام بگیری دستم	ای آنکہ مید تو فوق ہر دست آمد
این بندہ بی ادب کہ نامہوار است	دانم کہ متاع کاسد بازار است
یا از دو جہان بساز اورا آزاد	یا پیش نظر دار اگر در کار است
گر خار بہ گذار تو باشد باشد	وز قلب بہ بازار تو باشد باشد
ہر چند سیاہ رو نباید این جا	گر نیل بہ رخسار تو باشد باشد
آئکس کہ گنہ نکرد پیدا نبود	او خود خلف آدم و حوا نبود
حق است اگر خطا ز انسان نشود	عبد است اگر عفو خدا را نبود
نامند بنا مہا خلایق مارا	چون فیل کہ ہست در گروہ اعلیٰ

ما را نه مقید و نه مطلق خوانند	آما پیداست این صفها از ما
امکان که تمام راز در حیب و لیت	مقصود ز یومنون بالغیب و لیت
از غیب مراد این شهادت باشد	ایمان آرش که برتر لاریب و لیت
گر من عوض بخشش خاصیت یارب	در حضرت تو شکر کنم نیست ادب
با تونه برابری مرا می شاید	شکر کرم خویش تو از خویش طلب
در عقل بسی حال بتری باشد	که خوف و گهی رجا بسرمی باشد
خوش آنکه درین دیر خرابات او را	از خویش و نه از خدا خبر می باشد
در گفت و شنید اوست مشهور منم	دیده شده اوست لیک منظور منم
با این همه خیر و شر بمن منسوب است	می نوشد دیگر می و مخمور منم
دل شاد توئی اگر دلی شاد کنی	با خویش کنی بهر که بیداد کنی
هر سود و زیان که از تو باشد برتست	در یاد خود می اگر خدا یاد کنی
ای دل بست قسم که جانانه توئی	سر پای هر عاقل و دیوانه توئی
باتست خدا و مصطفی و هر چیز	امروز امیر بزم این خانه توئی
مقبول اگر کنی مرا در مردود	نازم که مرا حضرت تو یاد نمود
معتشوق به هر که بعاشق نگرست	روزی کند از لطف هم او را خوشنود
ای نام تو احمدست و روح تو احد	یعنی که توئی باعث هر جان و جسد
از اسم مبارکت چو موسوم شدم	محتاج دگر مکن چه از نیک و چه بد
ای احمد مصطفی شفیع دو جهان	بسپر بدست تو مرا خالق جان
الحال بدست تست کار و بارم	مختار توئی هر چه بخواهی کن آن
از عین علی ذات خدا شد خوشنود	آدم ز تراب او در آمد بوجود
چون دید رسول اصل آدم او را	ناچار ابو تراب کنیت فرمود

در حُبّ علی زجان و دل بر یابی   وز هر دو جهان رتبه برتر یابی
حق رمزین ولی چنین می فرماید   کز لفظ علی ذات مراد یابی

فرد - سید اسد الله بگرامی (۱۳۱)

برادرزاده حقیقی سید غلام مصطفی و دخترزاده حقیقی سید العارفین میر سید
لطف الله و مرید آن خدا آگاه است قَدْ سَأَلَ اللهُ الْمُرَاكِبِينَ
ولادت او در هم شهر ذی الحجه سنه اربعه عشر و مائة و الف (۱۱۱۴) رونمود.
به صفائی ذهن سلیم زدکامی طبع مستقیم ممتاز بود - و بد قائق سخن خوب می رسید
و نثر خوب می نوشت - و چاشنی تصوف بلند داشت و از بهمنشیشان راقم الحرف
است -

حیف که در عین شباب آن قدر امراض مزمنه عارض او گشت که حیات چند
روزه را در نهایت بی حلاوتی گذرانید - و شب شنبه بیست و دویم جمادی الاولی
سنه تسع و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۹) رخت بدار الامان آخرت کشید محراب
اوراق آیه کریمه اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَکَفِیْمٌ عَلٰی الْاَسْمَادِ (۱۱۴۹) تاریخ نیت
نقش جانب غربی محله میدان پوره بر کنار مقابر اسلافش واقع شده -

این چند بیت از مسودات او بدست آمده

شب که آن ماه جهان افروز ز خدمت خواهد	آه من تغلیم کرد و اشک من همراه شد
نگاه شوخ چشمم هر طرف بی باک می افتم	نریزد آبروی من اگر بر خاک می افتم
سرشک طفل طبع شوخ چشمی در بغل دارم	نه پیچم سراگر بر روی آتشناک می افتم
به پایش بوسه زد رنگ جنا سرخی دو بالا	دل خون شد ز حسرت این عجب هنگامه برپا شد
نه هر که تاج به تارک زند سری داند	نه هر که خرقة پیوشد قلندر سی داند

دلاوران صف عشق کشته خویش اند   نه هر که تیغ به بند سپهگری داند
 کسیکه دولت اقلیم نیستی دریافت   شکست آئینه عدل سکندری داند
 چو سرو هر که بازادگی قدم افشرد   بزیر بار تعلق شدن خرمی داند
 جهاد نفس بود کار شیر مردان فرد   نه هر که صف شکند او بهادری داند
 بود بعالم تجرید مال لباس دگر   بریدن از دو جهان است قطع جامه
 عوس مقصد مشاطگی را از خدا خواهد   وگرنه این جیبا پرورد کس محرم نمی داند

(۱۳۲) سید عظیم الدین بن سید نجابت بلگرامی

ایضاً برادرزاده حقیقی سید غلام مصطفی است قَدِّسَ سِرُّهُ -

تولد او شب چهارشنبه هجرت هشتم ذی القعدة سنه ثلث عشر و مائة و الف (۱۱۱۳) واقع شد -

سیدی بود صاحب خلق عظیم و میران طبع مستقیم - از آغاز سن و قوف به تتبع شعر پرداخت و قماش نظم و نثر را خوب می شناخت - و بنا بر مناسبتی فطری گاهی خود هم سخن موزون می نمود - و در فکر بر روی خود می کشود

بسعدت ارادت سید العارفین کامیابی داشت - و در کوچۀ تصوف رایت بلندی افراشت - معزاد در وصف شجاعت سرخیل دلیران بود و در پیشۀ پروردنی در ناخن شکن شیران -

او آخر عمر نوکری نواب صفدر جنگ وزیر الممالک اختیار کرد - و در جنگی که نواب وزیر را با افغانه بیست و دوم شوال سنه ثلث و ستین و مائة و الف (۱۱۶۳) مابین بتیالی و سها و صورت گرفت میر عظیم الدین و میر غلام نبی که ذکرش نگارش یافت - در عرصه کارزار تلف گردیدند - و جز داغ حسرت لاله اثری ازین

زمین گل نکرد - راقم الحروف گوید

میر عظیم الدین دالا گهر
شیر دل عرصه مردانگی
بر سر میدان سرجان گذشت
فوز عظیم است ازین خاکدان
خامه ازین راه گذارش نمود
سال وقافتش "همه فوز عظیم"

زاده طبعش همه در بیتیم
در صفی هیجا قدمش مستقیم
در چین خلد برین شد مقیم
زخت کشیدن بریاض نعیم

وقتی که این بیت قاسم کااهی پیش او خوانده شده

چون ز عکس عارضش آئینه برگ گل شود
گردان آئینه طوطی بنگر و بلبل شود
بسیار خوش کرد - در بهان ایام حسب الطلب والد خود سید نجابت به گجرات
احمد آباد رفت و بعد انقضاء مدت پنج سال از احمد آباد بوطن اصلی معاودت
نمود شبی با فقیر گفت آن بیت چه بود - فوراً بیت مذکور خواندم - تعجب کرد که بجز سوال
حرف پنج ساله چه طور بیاد آمد - گفتم این قدر در خاطر بود که وقت خواندن این بیت
شمارا پسند افتاد -

این دو شعر نمونه فکر اوست

داغ بردل دارم و چون لاله سیرابم هنوز
آتشم اما چو صهبا عالم آبم هنوز
عالمی پروانه شد آن شمع قامت را بهین
دردل شب جلوه صبح قیامت را بهین
خواب و بیداری چشم تو عجب مجونی است
بهم آمیخته از مستی و هشیاریها
شادم به قتل خویش که از کوثر لبست
یک جرعه خون بهای شهیدان نوشته اند

(۱۳۳) محب - سید غلام نبی بلگرامی

فرزند صغیر سید غلام مصطفی مذکور قدس سره - جوانی بود صاحب السیف و القلم

در صف بزم و رزم پیش قدم - تیغ زبانش جوهر در حسن بیان - مد سنا نش بسجای صفی
میدان - بارها در معارک صفها شکست و بزنجیر جوهر فولاد پای تهمتنان بر بست
در ریگان تمیز میل سخن بهم رساند - و دو اوین سخن سخنان نو کهن را سیر کرد
با خوشگویان عصر مثل شیخ عبد الرضا متین صفا فانی و آقا عبد العلی تحسین
ملاقات نمود -

و در عالم نو که پیشگی بصوب بنگاله رفت و از آنجا برگشته در سلک نو که وزیر لایما
صفدر جنگ در آمد - و چون نواب وزیر کت ثالث لشکر بر سر افغانه کشید - و افغانه
در دامن کوه مداریه که شعبه ایست از کوه سوا لک پناه گرفته مستعد پیکار شدند و
بعد محاربات صلح انعقاد یافت - در ایام جنگ بیست و هفتم صفر سنه خمس و شصت و
مائه و الف (۱۱۶۵) میر غلام نبی بزخم تفنگ نقد زندگانی در باخت - حیف که
این چنین جوان قابل و فرد کامل در عین شباب از دست روزگار ضائع شد - و
وامانگان را داعی که علاج پذیر نیست بر دل نشانند - محرر سطور گوید

در فن سخن بلند تقریر محب در معرکه آبروی شمشیر محب
تاریخ وفات او زول پر سیدم فرمود بهشت محفل میر محب

شجاعت ارث خاندان اوست - و اکثر مردم ازین دو معان ساغر موت احمر چشیده
اند و گلو نزه شهادت بر رو مالیده - از آنها جمعی که به زونی موصوف بودند درین آنجن
جلوه نمودند -

چند بیت از محب بر حبان سخن ملتس می شود

دل از مرگان و خال پشت چشم او خرد دارد که ترک چشم او مستانه شمشیر و سپر دارد
به بزم می پرستی عشرت زندانه شب گرم نقاب شیشه و از چهره بنت العنب کردم
ز فیض نیست برون سیر مینوایی ما به فرق خار نهد گل برهنه پائی ما

بسکه از دیوانگی باشد بسامان کار ما
 ز سبزه بر رخ او کرد گل بهار دگر
 دلم بند که تو شاد و سرم ب فکر تو خوش
 قدم برون نگذارم ز آستانه خویش
 زمن نگار یا بیا پیام گفت و نگفت
 مقام صید دل خود زیار پرسیدم
 سپرد تیغ ننگ را بدست مردم چشم
 خط صحیح بر آورد خواجه حشش
 ببین که ساقی کوثر محب صادق را
 امشب ای شمع درین بزم نیاز آمده
 غیر محراب دو ابروی بتان سجده مکن
 جرس شوق درین دشت بجنبان از دل
 قصه شوق مکن در شب هجران کوتاه
 هیچ جز وصف علی نیست لشعرتو محب
 آفرین باد که پروانه نواز آمده
 عشق باز آنه اگر بهر نماز آمده
 گر تو با قاطعه عجز و نیاز آمده
 اگر ای شانه ازان زلف دراز آمده
 آفرین باد که خوش مدح طراز آمده

(۱۳۲) قابل سید عبداللہ بلگرامی

از بعض طبقات سادات بلگرام ساکن محله میدان پوره - پیشتر در طبقه فضلا
 ممتاز است و حالاً در گروه شعرا بی انبار -
 تخلص او اسمی با سمی بود - و در فضل و کمال و تحریر مهت قلم و فنون سپاهگری و
 درزش اسلحه و اکثر صناعات اهل حرفت و قوف عالی داشت - و در صفت کبری
 مشاراً الیه انامل می زیست -

همواره روزگار قرین اعتبار گذرانید و بیشتر برفاقت نواب مبارز الملک سر بلند
خان تونی بسر برد- و بخدمت عدالت معسکرمی پرداخت -

و چون کرت اولی سر بلند خان در سنه اربع و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۴)
ناظم صوبه گجرات احمد آباد شد- سید عبد اللہ را منصب صدارت احمد آباد تفویض
نمود- سید با ارباب و ظائف سلوک پسندیده کرد- و غربا و ضفقار را با احسان نواخت
آخر الامرد در دار الخلفه شاه جهان آباد بیماری استسقا عارض شد- بهمان
حالت به بلگرام آمد- و بعد چندی موافق سنه اثنین و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۲)
جان بجهان آفرین سپرد- و سمت غربی باغ محمود در مقابر قبیلہ خود مدفون گردید
بعد انتقال آن مرحوم کتابخانه او شیرازہ جمعیت گیسخت- و اشعارش تیاراج
حوادث رفت- همین یک بیت بدست آمده

مگر بسرمه اثر کرد ضعف طالع من کبری عصا نتواند بچشم یار رسید

(۱۳۵) واحد میر عبد الواحد ترمذی بلگرامی

ترجمه اب و الانسب او نظر پرورده لطف الهی سید محمد اشرف در گاهای در
سلک فضلا از دفتر اول انتظام یانت-

میر عبد الواحد صاحب طبع لطیف و ذهن شریف بود- و سراپا به حلیه مکام
اخلاق و جلال او صاف آراستگی داشت- اختر نجابت از جبین بمینش می درخشید
و عطر خلق محمدی از گل عنفش می تراوید-

شعر زبان فارسی و هندی می گفت- و جواهر زو اهر بمشقب اندیشه می سفت سخن
شیرینیش به گلو سوزی نبات است- و شعر آبدارش به گوارائی آب حیات
از یاران میر عظمت اللہ بنیخبر بود- و نسبت به فقیر شفقت فراوان می فرمود-

آیتامیکه والد ماجد اوسید محمد اشرف بحکومت موضع راهبون از اعمال دارالسلطنه
 لاهور می پرداخت اورا با کفار آن نواحی جنگ رونمود. میر عبد الواحد در محرکه
 جرحه شهادت چشید. وهما بخاین آفتاب دل افروز خاکپوش گردید. داین واقعه دوم
 محرم روز جمعه بعد نماز عصر سه اربع وثلثین وماتة والفا (۱۱۳۲) واقع شد. عمر
 شریفش از پنجاه متجاوز بود.

نگارنده سطور ذراترخی شهادت آن مغفور قطعاً نظم کرده ویک عدد زیاده را
 بحسن تعمیر بر آورده

میر عبد الواحد شیرین سخن	از زبانش آب حیوان می چکید
سید والا گهر صاحب هنر	تا ثریا نظم و نثر او رسید
والد او حاکم راهبون شن	در رکابش رخت آنجانب کشید
خطه پنجاب را از مقدش	آبروی تازه آمد پدید
باز میند اران کافر رزم کرد	از شهادت جرحه صافی چشید
در سخن واحد تخلص می نمود	لفظ ذوقی هم تخلص برگزید
چون که واحد رفت سال جلالتش	کلاک خوین زد رقم "ذوقی شهید"

۱۱۳۵
 ۱۱۳۴

صیاد فکرتش وحشیان معانی فراوان صید کرده اما از عوارض روزگار مقید رشته
 شیرازه نساخته لهذا اکثری از آن به پرواز آمد. برخی از اشعار که در بیاضها مثبت
 بود درین سواد سفیدی می کند

امروز بر حسین تو چین دیده ایم ما	صدر رنگ ناز را به کین دیده ایم ما
گر بودره یک قدم بی رهنما دور است دور	بی اجل نتوان رسیدن گر چه منزل زیر پایست
سوختم در آرزویش کاش ای صورتگلن	گرده تصویر او سازید از خاکسوزم

آگ ز دل شکستن ببل نره هنوز طرف کلاه خود مگر ای گل ندیده
 عمر بیت در رخ تو تماشائی خودیم آئینه است بسکه ترا از صفا جبین
 نباشد از گداز دل محبت نامه ام خالی چو بکشائی سه مکتوب من طوفان شود پید
 آتشی پچیده ام در نامه پُرسوز خویش گرمند ز نیستی مکشائی مکتوب مرا
 نیستم محتاج خضر از فیض سوز خویشتم اخگرم خاکستر خویشیم به از آب بقا است

رباعی

تا کی به هوا و حرص مائل باشی زان ره که بریدنی است غافل باشی
 اکنون که گذشته را تلانی خواهی از خنجر افعال بسمل باشی
 و او را نسخه ایست مسمی به "شکرستان خیال" مشتمل بر نظم و نثر در وصف حلویا
 غزل و رباعی و قطعه و مثنوی و مخمس و ترجیع بند بدستور دیوان مرتب دارد و در مخ
 نکات شیرین آورده - و درین نسخه بمناسبت شیرینی ذوقی تخلص می کند - و اشعار
 هندی هم درین رساله می آرد - برخی از ان در فصل ثانی می آید انشاء اللہ تعالی -
 در خطبه این نسخه گوید :-

"مخفی نماند که از تصنیف و تالیف این رساله و اظهار میل و رغبت باشیرینی سببی و واسطه
 "مظنون ارباب قیاس خواهد بود اما قسم

"بموزدنی قامت نیشکر که اصل همه آمد آن مفتخر
 "بعشق ز لبی خاطر پسند که انداخت در گردن جان کند
 "بکلوای تر آن فرج بخش جان بمقراضی آن غم تراش جهان
 "به پرمغزی پسته خنده رو که چون سبز مهند است زبینه رو
 "بان نرمی مجله بلگرام که شبنم نزاکت از او کرده و ام
 "ندارم سربنگ باور کنید که دارم از و ننگ باور کنید

”به تریاک هم نیستم آشنا

هم از تهمت کو کنارم را

”کنون به که تمهید کمتر کنم

غول خوانی مدعا سه کنم

آنانکه پرده از رخ لوزینه وا کنند

آیا بود تواضعِ صحنی بما کنند

نان از تور بهر مَرِّ با جدا شد است

لازم بود که حق غریبی ادا کنند

در کار خیر حاجت بیج استخاره نیست

اهمال در تناولِ زنی چرا کنند

انجیر را ز شاخ درخت ارجد اکنید

پنهان ز چشم بد به لبش آشنا کنید

یکبار پوست را ز تنش برکشید اید

بار دیگر به کیده ندانم چها کنید

هنگام آن شده که سیران انبه را

بر کام دل ز محنت زندان را اکنید

آورده ام برای شما شربتِ انار

نوشش کنید و مخلص خود را دعا کنید

گر خاطر شما ز آفتاب خوش نشد

چون ذوقی از شریفه و تر بزغدا اکنید

شیرین نشدی ذائقه شکر نشدی گر

چشم نشدی سیر مزعفر نشدی گر

فائق نشدی خشکه بدین سان به حلاوت

یاری ده اور و عن و شکر نشدی گر

چندان به ادب دست نمی داشتش من

با شیر و شکر حُب پیمبر نشدی گر

حلوانفرودی به دماغ این همه قوت

ذوقی همه اجزایش برابر نشدی گر

نقل بگیر بر زبان یک سه چار و پنج و شش

ریزه قدر در دکان یک سه چار و پنج و شش

در قبح بلور کن شربت قند با گلاب

چچه بزَن در آن میان یک سه چار و پنج و شش

پیده دلفریب را اگر چه ثقیل گفته اند

لیک ندارد تریان یک سه چار و پنج و شش

شاهد انبه ام بکف گرفتد از کمال شوق

بوسه هم بروی آن یک سه چار و پنج و شش

صحن پُر از مزعفر و کاسه پُر از برنج و شیر

خوب نماید به خوان یک سه چار و پنج و شش

مصرع نغز طعمه ده چه خوش است ذوقیا

خمر بزای خوش بنال یک سه چار و پنج و شش

نه تنها دل ز ذوق بر فیم بیتاب می گردد

که از یاد زلابی محو پیچ و تاب می گردد

ببین بسوی چپاتی بیدۀ انصاف   که بی دصالِ شکر حالتِ نزاران چسبیت
 غرض ز موسمِ برسات اوله و بوندی است   و گرنه این همه تهید برق و باران چسبیت
 چرا نه میشکر از خرمی نخود   که آل او همه مقبول آمد و منظور
 در تمنای ملاقات شکرای ذوقی   آب گردید دل شیر بافت سوگند

(۱۳۶) ایما - بندگی سید محمد حسن بلگرامی

براد صغیر میر عبد الواحد ذوقی بلگرامی - گل سر سبد چمن استعداد بود - و نهال
 سر بلند قابلیت خداداد - مصوّر ازل حسن صورت را با حسن سیرت آمیخته - و رنگ
 حیرت در دیده تماشا بیان ریخته -

در صغر سن مصحف مجید را از بر کرد - و در پانزده سالگی فنون عربی و فارسی و
 هندی را فراهم آورد - شعله آوازش دل سنگ می گدخت - و حسن فرائض ایما
 سامعه را تازه می ساخت -

از آنجا که کسب هوای زندگانی و تحصیل اسباب کامرانی مقتضای عهد شباب است
 در عنفوان عمر از وطن مالوف بر آمده شاهزاده عظیم الشان بن شاه عالم را ملازمت
 نمود و منصبی سرافرازی یافت (پدرش) سید محمد اشرف در گاهی در آن وقت
 نوکر شاهزاده محمد اعظم بن خلد مکان بود

چون خلد مکان را بیت عزم بملک جاودانی افراخت - و شاه عالم از کابل
 و محمد اعظم شاه از دکن بداعیه محاربه شناختند - و در میدان دهلپور بر رفت
 دوازده کرده از اکبر آبا و تلاقی فتنین رونمود - و محمد اعظم شاه در معرکه نقد زندگانی
 در باخت و نسیم ظفر بر پرچم الویه شاه عالم وزید - بعد فراع جنگ سید محمد حسن
 که جوان نازنین بود و سلاح در برداشت - تاب حرارت هوانیا ورده به نیمه خود

آمد- و با حاضران گفت سلاح از من بگیرید که تاب و طاقتم نماند- همین که دراز کشید-
چراغ حیاتش خاموش شد- و مردم خاک حسرت بر سر انداختند و بعد بجهیز تکفین بر
دروازه و هلول پور دفن ساختند-

چون راه آمد دشت و اشد سید در گاهای بلاقات پسر شتافت- او خود زیر خاک
رفته بود- بی طاقتیها گرفتار نداشت-

جنگ سلطانی بیستم شهر ربیع الاول واقع شد- سید محمد حسن بیست و یکم ماه
مذکور سنه تسع عشر و مائة و الف (۱۱۱۹) بر حمت حق پیوست- آیه کریمه "انما اشکون
بشیء و حزننی الی اللہ" (۱۱۱۹) تاریخ رحلت او است که علامه مرحوم میر عبد الجلیل
بلگرامی یافته و بگرفتار حالت یعقوبی سید محمد اشرف در گاهای تحریر نموده

این چند بیت تذکره ایماست

جمالش بسکه در بزم تخیل جلوه پیرا شد سویای دلم چون مرد مک موح تماشاشد

مرکز گردش مانیست بغیر از دل ما محل مادل ماهم دل ما منزل ما

وصف تو اگر بر لب دریا گذر آرد از گوش صدف پنبه گوهر بدر آمد

مگر در یاد ماه من ز بلبل ناله می خیزد که در شاخ گلها در چین چون ناله می خیزد

انتخاب از ناز خوبان نیست جز حسن کلام و ای بر بلبل که از گل یک سخن نشنیده است

کشاد کارم از جمعیت خاطر نمی آید نشد چون غنچه بی چاک گریبان نتخ باب من

رسید قاصد و وا شد گره ز غنچه دل هوای بال کبوتر نسیم باغ من است

ز تمکین تو ای ظالم فغانم جوشسته دارد سکوت گل زندناخن دل مسکین بلبل را

نیاز و ناز را بایکد گر خوش جلوه می بخشد در ازیهای دست از من از دامن کشید

(۱۳۷) آگاه- سید علی رضا سلمه اللہ تعالیٰ

خلف الصدق میر عبد الواحد زوتی مذکور- بهم و یار دلپذیر این فقیر است و

حکم ارت گلدسته اخلاق حمیده و نسخه جامع اوصاف پسندیده -

کتاب مختصرات درسی تحصیل نموده و در فارسی استعداد شایسته بهم رسانید - ^{فائق}

شعر خوب می رسد - و گاهی خود هم فکرمی کند - این رباعی زاده فکر اوست -

هر چند بود ضمیر پاکت روشن   بی راهبری گام درین راه مزین

پیدا است که شمع پیش پای خود را   بی شمع دیگر نمی تواند دیدن

(۱۳۸) عارف - محمد عارف بلگرامی

از اولاد مخدوم محمد رکن الدین بلگرامی است قدس سره که ذکر شریفش در دفتر

اولیاء اللہ گذارش باقت -

تولد محمد عارف روز جمعه نهم ذی القعدة سنه اثنین و عشرين و مائة و الف

(۱۱۲۲) دست داد - جوانی است سنجیده - و عند لیبی است نورسیده - اول شخصی

از دو دمان مخدوم رکن الدین که چراغ سخن افروخت - و طرز موزونی از مبدع فیاض

آموزخت - اوست

از عنفوان شعور به گلگشت کوچه سخن خرامید - و در فن فارسی و هندی کمالی بهم

رسانید بیما شعر هندی که ابن فن را خوب ورزیده و غزالان تازه در دام کشیده -

برخی از سبزان هندی در فصل ثانی نقاب از رخ می کشایند -

یا فقیر محبت تمام دارد - و همیشه به نام و پیام مرهومی بر دل ریش می گذارد -

این چند بیت ثمرات فکر اوست -

گر می محفل من از رخ صہبا باشد   رشته شمع من از پنبه مینا باشد

قطع این راه توان کرد بیک قطع نظر   خار پایت مژده دیده مینا باشد

بسکه نیرنگی حسنت بنظر جلوه نمود   مژده من بر طائوس تماشا باشد

نیست معلوم که چشم زخم من چون می پرد
 شاید از مژگان او آمد پیام بوسه
 مشو برای کبابه با تشی محتاج
 چه سنگ از جگر خوشن شرار طلب
 چون صریر خامه نبود ناله ام را آفتی
 سرمه می سازد بلند آواز فریاد مرا

رباعی

ختم آمده منشور ولایت بر تو
 انجام صحیفه هدایت بر تو
 تعقیب خلافت تو بر جا باشد
 چون هست مدار هر نهایت بر تو
 ای دل کردی چه کار یاد تو بخیر
 رفتی بتلاش یار یاد تو بخیر
 در حسرت دیدار کسی خاک شدی
 ای بسمل انتظار یاد تو بخیر
 صوفی گوید که ما خدا ایم همه
 زاهد گوید که با خدا ایم همه
 این هر دو بکار خویش ضدی دارند
 ما ایم خدا و با خدا ایم همه

صانع - نظام الدین احمد بلگرامی (۱۳۹)

همین نام تاریخ تولد اوست - مطابق سنه تسع و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۹)
 جوانی است از عشیره قضاة عثمانی مهذب و مؤدب - در حدیث سن کلام الله را
 یاد گرفت - و در خدمت میر نو از ش علی سلمه الله تعالی تربیت یافت -

مشق سخن از خدمت میری کند - و طبع سلیم و ذهن مستقیم دارد - و از قبیله قضاة
 عثمانی اول کسیکه شعر درست انشا کرد - و لای دلیپسند به عوامی فکر بر آورد اوست - این
 سجانه عمرش بیفزاید - و پایه سخنش را از ترقیه کرامت نماید
 این چند شعر نتایج طبع اوست

نقش روی یار را مانی به پرکاری کشید
 چون نظر چشم او افکند بیماری کشید
 توان زائل نمود از بخت عاشق تیره رنگی را
 کند گر صنعت مشاطه زیبا روی رنگی را

سخن کشتگان رازنده سازد کافر حشمت
 مگر دادند اعجاز میجا این فرنگی را
 داغ احسان بزن تا بد همت و الای ما
 از حنارتی نگیرد دست استغنائی ما
 هرگز از دور فلک عشرت نصیب ما نشد
 سر کشد از شور بختی باده در مینای ما
 در جهان امروز از بس قدر اهل زر بود
 می زند پهلو به عیسی هر که صاحب خر بود
 گرد کین از جانب ما بسکه در دل داشت
 در میان ما و یاران سده اسکندر بود
 در جهان از بسکه باشد صلح کل آیین ما
 می شمارم آفرین هر کس کند نفرین ما
 در بهارستان غفلت آیین از غارت گرم
 غنچه تصویرم و نبود غم گلچین ما
 بسکه هر شب سبزه حظ تومی بینم بچواب
 سبز همچون بال طوطی شد پیر بالین ما
 می پوش چشم خود از روی نو خطان زاهد
 کسی که منکر مصحف بود مسلمان نیست
 هیچ بی برگ و نو نیست ز فیضش محروم
 گزنی نغمه گرفتند شکر بخشیدند
 آنچه باید در خور هر شخص سامان می کند
 دختر ز را بود گهواره از پیمانها
 تنگ چشمان راز دولت خوشت افزون می شود
 مشت بر بند و صدف هر که گهر آید بدست
 شادمانی می کند از مرگ خود روشندان
 شد مرا این نکته روشن از لب خندان برق
 نام آبار روشن از فرزند صاحب جوهر است
 حرمت دیگر به عالم از گهر دارد محیط
 اهل همت را چه باک از خصمی بد گوهران
 شگ ننواند کسی بر شیشه گردون زدن
 بیستی داد جانان و عده یک بوسلم صانع
 چه سازم گر خدانا کرده از اقرار بر گردد
 از هجوم داغ ناپید است دل در سینه ام
 در سواد خویشتن این شهر پنهان گشته است
 چراز عشق خود آگاه کردمش صانع
 اگر حجاب نماید ز من سزای من است

(۱۲۰) سخنور - شیخ محمد صدیق بلگرامی

پدرش قاضی احسان اللہ امروز به منصب قضاء شهر قیام دارد - سخنور کلام

را از برکرد و مختصرات کتب درسی گذرانید مشق سخن در سایه تربیت میر نوازش علی
می کند و فکری صحیح دارد - از دست ۵

تا بگلگشت چمن آن سرد قامت می رود بر سر قمری چه آشوب قیامت می رود
می شود سرمایه ناز آن سپاهی پیشه را آنچه از جنس نیاز من بغارت می رود
بی دماغان جنون از فکر صحرا فارغ اند از خراب آباد دل طرح بیابان نتختند
در چمن آید اگر آن غنچه لب بلبل ز شرم زیر بال خود کند چون بفیض پنهان غنچه را

(۱۲۱) شبنم - شیخ غلام حسن بلگرامی

خواهر زاده قاضی احسان الله مذکور - جوان خوش طبیعت است - گاهی فکر شعر
می کند و از میر نوازش علی اصلاح می گیرد - از دست ۵
از بسکه سودم از سرافسوس کف بهم دستم رساند آبلها چون صدف بهم
ز سنگهای جفا مشکن ای پیری پیکر ترجمی که ترا منزل است شیشه دل

(۱۲۲) وامق - نواز محی الدین بلگرامی

پدرش شیخ غلام محی الدین فاروقی تن بخشی نواب مبارز الملک سر بلند خان تونی
بود وامق ذهن درستی دارد - و با کتب درسی اشتغال نموده چشمتی بهم رسانده
و مشق سخن از میر نوازش علی استفاده می کند - از دست ۵
گر به بینی تو مرا بر سر راهی گاهی چه شود گر بنوازی بنگاهی گاهی
بسکه در مانده هجرم ز خدایم خواهم وصل هر روزه اگر نیست بماه گاهی
یاد روزی که گذر داشت به کوشش و امتق بود با او نظر لطف تو گاهی گاهی
بسکه حیران تماشای تو گردیدم نماند در چراغ دیده ام چون دیده بسط فروغ

محزون سید برکت اللہ بلگرامی (۱۲۳۳)

از اولاد سید محمود اصغر بلگرامی است که ذکرش در دفتر اولیاء اللہ سمعت
تخریر یافت. جوان شایسته است. اکثر به دواوین و کتب فارسی وارسیده واخذ
آداب و مشق سخن از میر نواز ش علی نموده. ازومی آید

عاشقم وصل یار می خواهم   عند لیبم بهار می خواهم
بهریک بوسه نا امید مکن   کز تو این یادگار می خواهم
یا علی بهر قتل دشمن دین   مدد تو الفقار می خواهم
باگناه ز حد فزون محزون   رحمت از کردگار می خواهم

دعوی یک بوسه از لعل لبش می داشتم   خط برون آورد و مارا کرد آخر لاجواب
سپاس چمن آرای ازل که نو بهار فصل اول به مراد رسید. ودل و دیده تماشا بیان
را سر بایه نشاط بخشید قلم گرم رفتار عرفها افشاند تا به شادابی این چمن پرداخت. و زبان
آتشین گفتار شمعها گزند تا عرصه این سواد را روشن ساخت. اکنون طوطی ناطقه فاتحه
ختم می خواند. و تاریخ اختتام به عوض موزنان نکته سخج می رساند

زنوک کلک من نقشه ترا دید   کز و تصویر حیرانی است بهزاد

اگر تاریخ این تالیف پرسند   بگو "تخریر عالی کرد آزاد"

فصل ثانی در ذکر قافیه سنجان هندی جنزاهم اللہ بجزائرتة الخیر

من، همچنان با زبان عربی و فارسی و هندی آشنایم. و از هر سه میگذرد بقدر

حوصله قدحی می پیمایم. در عربی و فارسی عمر با مشق سخن کردم و نورسان معانی را

در آغوش فکر پروردم. مشق سخن هندی هر چند اتفاق نیفتاد. و فرصت تسخیر سبزان

این قلم و دست بهم نداد. اما سامعه را از نوای طوطیان هندی حظی وافر است. و

ذائقه را از چاشنی شکر فروشان این گلزمین نصیبی تنگناش-

معنی آفرینان عربی و فارسی خون از رگ اندیشه چکانیده اند- و شیوه نازک خیالی را به اعلیٰ مراتب رسانیده- افسون خوانان هند هم درین وادی پای کمی ندارند بلکه در فن "نایکا بهمید" قدم سحر سازی پیش می گذارند- کسی که زبان فارسی و هندی هر دو ورزیده- و با سفیدی و سیاهی آشنائی کامل بهم رسانیده- به تصدیق سخن فقیری پردازد- و سچل و دعوی خاکسار را به مهر شهادت مزین می سازد- موزونان زبان هندی در بلگرام فراوان جلوه نموده اند- و دماغها را به فریخ صندل تر تازگی و شگفتگی افزوده- لہذا فصل این جماعه علیحدہ بہ تحریر رسید و شامہ معطری بہ دست بو شناسان حوالہ گروید-

(۱) شیخ شاه محمد بن شیخ معروف فرملی

عشیره فرملیان بلگرام در روزگار اکبر پادشاه عمرگی و اعتبار داشته اند و لوای فوقیت بر افراشته-

شیخ شاه محمد دران عهد صاحب ثروت و اقتدار بود- و حکومت احصار قیام داشت- و او در نظم هندی استاد کامل بود- و گوی نکتہ سخن از اقران می ربود جمیع ماہران این فن امروز استادی او را تسلیم می کنند- و سخن او را بجان خریداری نمی نمایند-

آورده اند کہ در سرزمین رپری چند و ار حکومت محلی داشت- روزی با فوج خود بہ عزم شکار بر آمد- اتفاقاً از فوج جدا افتاد و عبورش بر سر دہی واقع شد در سواد آن دیہ دختری صاحب جمال را دید کہ سرگین گاو را پاچی می سازد نام دختر "چنپا" بود- و در ساعت خود زیوری داشت کہ آن را در ہندی

”ثابت“ گویند۔ و ابریشم سیاه در آن تعبیه کنند۔
 شیخ شاه محمد اشاره بآن زیور کرده گفت :-

”چه خوب بجنور بر کنول نشسته است“

بجنور زنبور سیاه و کنول نیلوفر را گویند۔ ابریشم سیاه را به زنبور و دست را به نیلوفر
 سرخ تشبیه داد که در موزونان ہند مستعمل است۔ و عشق زنبور سیاه بر نیلوفر نیز نزد
 نکتہ سخنان ہند مقرر چنانچہ عشق بلبل بر گل و عشق قمری بر سر و نزد اہل فرس -
 چنپا بزبان شکستگی جواب داد کہ :-

”بجنور نیست گو بروندہ است“

یعنی جعل کہ در سرگین پیدا می شود۔

شیخ شاه محمد ازین جواب محظوظ شد۔ و لطافت طبع او را دریافت۔ و او را بر
 اسپ گرفته در ر بود۔ و بخانه آورده تربیت کرد۔ و او در نظم ہندی قائل و در لطافت و
 ظرافت و بدیہہ گوئی یگانہ بر آمد تا بحدی کہ در نظم ہندی از شیخ شاه محمد سبقت برد۔
 و بلا فراوان در سوال و جواب شیخ شاه محمد و چنپا بین الجمہور مشہور است۔
 اکثر سوال از شیخ شاه محمد و جواب از چنپا است۔ و این دلیل افزونی قدرت
 چنپا است کہ سوال رانی البدیہہ جواب بہم می رساند۔

روزی شیخ شاه محمد و چنپا بر کنار دریائے نشسته بودند۔
 شیخ شاه محمد مصراعی گفت :-

”دھوم جو اوتہت ترنگ مون یہ اچرج مم آہ“

چنپا فی البدیہہ پیش مصراع بہم رساند :-

”اوتل روپ کو کاسنی مجن کر گئی ساہ“

شبی در ایام برشکال کرم شب تاب در ہوا می رفت۔

شیخ شاہ محمد آن را دیدہ گفت :-

”سیام رین مین کیتھ اورین چکن کوٹ دس“

چنپا بداہتہ جواب داد :-

”من متھ باری دیٹھ بن پیہ تہ کہو جت پھرے“

و تھی شیخ شاہ محمد از سفر بخانہ آمد۔ چنپا چشم پر آب کرد۔ چنانچہ از نرم دلی رسم زنان

ہنود است۔

در ان حالت شیخ شاہ محمد گفت :-

”کم درگ ڈہری سنار مم آیو بھایو نہین“

چنپا در جواب گفت :-

”لینہین نین پکھار ملن ہنتی تو درس بن“

شیخ شاہ محمد در آخر عمر استعمال ایفون اختیار کرد۔ و اکثر اوقات در شعر بوح

ایفون می پرداخت۔ و چنپا قدح ایفون می کرد۔ روزے این دو با نوشتہ در محل

سراییش چنپا فرستاد و ایفون طلبید :-

جل تھنجنن بیراگ رپ ہاری باہن سوئے

چنپا دی پر ہٹائے یہ جوری تہا رسی ہوئے

چنپا جواب گفتہ با ایفون فرستاد کہ :-

روپ گنواون جگ ہسن تیجی کام کی کہاد

ہون تہہ پہونچون ساہ یہ کہان بسا ہی بیاد

شیخ شاہ محمد در آخر حال بہ قنوج رفتہ اقامت اختیار کرد و ہما نجا ازین عالم

انتقال نمود۔ از منظومات او چند نسخہ متداول است۔

برخی از نتایج طبع او سمت تحریر می یابد۔

کچھپ دشت اور کوچ من سچ پر یواہنت
 بہرنکی ہوئی کمت سچری تب بہنتی بہگونت
 کچ چھوٹی تہہ سیس سون ب کچ رہی اتنگ
 مانخہ کچن کلس تین امرت پیوت بہونگ
 پہپ تراہن چہنس مانگ نک گچ راہ
 بدن چندون دیکھت ام کر بہو لو ساہ
 ال مالا بین گیشن آہ کل درسی پتا ر
 مرگ مد کرن کو چھوٹی برن پاس تو یار
 تل بنکٹ بہر کٹی ملن سوسو بہاجیہ جاگ
 اد ہرد ہنگ منون نہ کہہ کی یانک پسارت کاک
 میٹ میٹ بدہ بدہ سچت تو مکہہ اپمان لک
 جگ بیٹی نہچت سچت بہیو نہ مکہہ سمک
 تو مکہہ پانپ امیدہ دیکھت نیت نہ کات
 نین پخترا کہت بب پیوت ہون نہ اگہات
 پر تہم نین ترنگ چڈہ چہانہہ جو میلٹ آئی
 من پارا گہٹ کوپ تین ابھردو ہون دس جائی
 مرگ نینی مرگ راج کٹ مرگ باہن مکہہ جاہ
 مرگ انگ مرگ مذتک مرگ نہچت سر تاہ
 این سہ دوہ از چنپا نوشتہ مے شودہ

ساہانک دن یون ہتے چتون کہنچی اکاس
 بہیو کہٹولن کو سسی ایک ایک نہہ پاس

تاه نه ساه بسارئے يا ادا جيونت
 هم كمدن تم سردس كريا كرن سومت
 بره اساس جرت اب تيه كمت بن نانه
 منون سراوت تن تپت پرت جاي وه مانه

(۲) سيد نظام الدين المتخلص به مدهنيايك

بن سيد علاؤ الدين بن سيد حمزه بن سيد صدر جهان بن سيد علاؤ الدين
 بن سيد فاضل بن سيد فتح محمد بن سيد بده بگراي قدس سره كه ذكر شريفش در
 دفتر نقره تحريريات -

سيد نظام الدين شهره روزگار و در موسيقي هندي يگانه اداوار است - در عصر خود متنا
 وكرم مي زليست - و صفت مروت و سخاوت به مرتبه كمال داشت و همواره حلق خاتمي
 وجود حاتمي را رنگي تازه مي بخشيد - و در صحبت نكته سنجي و لطيفه گوئي مير مجلسي به او
 مسلم مي شد -

ابتداء حال ذوق به نظم و شعر بهم رساند - و اين فن را از استادان عصر سند
 نمود - و در ناظمي سرآمد برآمد - و كتب محبته فارسي را مستصدان درس مي گفت -
 آخر طبع شريفش به علوم هندي مائل گشت - و در شهر بنارس كه بناء رس است
 كتب سنسكرت و بهاكا كسب نمود - و مهارتي عظيم پيدا كرد - و در موسيقي هندي از
 علم نادوتال و سنگيت سازيكتائي نواخت - و محقق و مدقق اين فن و نايك وقت
 شد - از اينجا است كه مدهنيايك تخلص مي كند - و دو كتاب تصنيف كرد يكي تاو چند ركا
 دوم مدهنيايك سنگار -

ماهران فن موسيقي هندي در آن عصر از اطراف دور دست بخدمت او مي رسيدند

و مشکلات را به حل می رسانیدند.

نقشهای او مشهور است. و خوانندگانش در وقت ذکر نام او گوش می گیرند و این ادبی است مصطلح اهل هند. و در کلام میرزا صاحب گوش گرفتن بسبب تعظیم بنظر در آمد از اینجا مستفاد می شود که در اهل ولایت هم این رسم معمول است. میرزای فرماید سه آتش نفسان گوش به تعظیم بگیرند هر جا که من سوخته را نام بر آید خواندن او کیفیتی داشت. بعضی اوقات وحوش به استماع آن در مقام مستی و حیرت فرو می مانند. تا به انسان چهر رسد.

استاد المحققین میر طیفیل محمد بلگرامی طباطبائی صاحب مضمحه فرمود که وقتی امساک باران شد سید محمد فیض بلگرامی که ذکرش در دفتر فضلا رفت بخدمت سید نظام الدین عرض کرد که از نایکان پیشین تصریها به عالم ظهور رسیده که بر زبانها داثر است درین ایام که قحط باران و کار خلق خدا تباه است اگر بتوانند تصرفی به ظهور رسانند. و به فریاد خلایق برسند. فرمود بنده عاجز است و توانای مطلق جل شانۀ بر همه چیز قادر و صندلی طلبیده در محن دیوان خانۀ سید محمد فیض گذاشت و بر صندلی نشست. و راگ میکشید خواندن گرفت تا آن زمان که مقداری از ابر تنگ پیدا شد و حال آنکه بقول مشهور "ما فی السماء قد سماحة لکحایا" ابری بقدر کف دست در آسمان پیدا نبود سید محمد فیض عرض کرد که خدمت گرامی بسیار تصدیع کشیدند. و برای متحقق شدن تصرف این قدر ابر کافی است. بر نخواست تا آن زمان که ابر پهن شد و اطراف آسمان را فرو گرفت و آن مقدار باران بارید که روی زمین طوفانی گشت سید محمد فیض معذرتها کرد و خلایق به دعاء خیر تر زبان گردیدند.

سید را باهند و دختری سندر نام عشق بهم رسید. دختر نیز به جذب عشق کامل دل از دست داد. رفته رفته راز گل کرد. قوم دختر به پرخاش برخاستند. از اینجا که سر شسته

محبت از بهر دو جانب مستحکم بود. سید معشوقه را گرفته به شاه آباد برد و زیور اسلام پوشیده
در جباله نکاح در آورد. نواب کمال الدین خان بن نواب دلیر خان افغان
صاحب شاه آباد مراسم اعزاز سید فوق الحدیجاً آورد مدت اقامت آنجا لوازم
همانداری نوعی که باید بتقدیم رساند

بعد چندی شورش هندوان فرو نشست. و سید به وطن اصلی معاودت فرمود
و سالها بر سمن زندگی گامی کامرانی کرد. و غره رمضان المبارک سنه تسع و تسعین و
الف (۱۰۹۹) به گلگشت روضه رضوان خرامید و در بلگرام مدفون گردید
رحمة الله علیه -

چند کبیت از او بقلم می آید :-

:- سکیا بر بن :-

سنگ لاگی دولت مکر سر ساکن چون پان کو چر تر کا هو چنیو
للت رسن دب بولت کلت دنت ایکده هسن ادهرن هیت هنیو
ادکت هوت نه سریر کنتی سار چیر کننت مکھ کھتا کو کتھن کھو کبه تیو
روس هون سورس ال سنیت نلن جیین دیوس مکھ دیکه کهنسار کا تھی رتیو
:- سکلا ا بهار کا :-

چندادی چلی چند کھی تن گوره چندن کهورن کھو رین
دونیه جوت بڈھی چت جو نھه مانو پای مینکھه کو رین
جانی نجات جتی چلی جات چھی نھه بات سگندھن جورین
ہاتھ لیین سر پنچن کون سوکیو سر پنچ پر پنچھه تو رین
:- نین بر بن :-

کاری کجاری اُنیاری جگ موہنی کون تن پنج تازی ات ترل تریری ، بین

جیسی مین ساوک جاوک جل پهرین پهرین سوکسیهون رخت نہ گھیری مین
لال مدہنایک سومیر و من موٹی کون پٹ پجری پجری رخت نہ میری مین
سالوکی سد ہار سو بہا مہا اوہ کار ایسی مین کی کہ لونان کد ہون مین پیاری تیری مین
- چکھ برن گھونگھٹ مین :-

جو چتران چت چد ہی نہ بد ہی بدہ بیدن گرنختہ نہ گائی
بہار تھی بہوری کری بہر مین چپ جوگن جوگ انیتھ گنائی
جو تکہ جوت جگی نہ تہکی مدہنایک گھونگھٹ چنچل تائی
جہین دوکول چہی جہلکی ایچھہ براجت اچھہ رجھائی
- چند کی سیامتا برن :-

کوہی چند کی مرنگ انک دیکھیت کوہی چہا پچت بہوتل پرکاس کی
کوہی اندہ کار پیوہی سو دیکھیت کوہی کالمان کلنگ انیاس کی
مدھہ کی ساہر لینون کرتا سب تاہی کی سنواری بہامان کانھ کی بلاس کی
تادن تین چہاتی چہید پری مین چہا کر کی وار پار دیکھیت نیلتا اکاس کی

(۳) دیوان سید رحمت اللہ

بن سید خیر اللہ بن دیوان سید بھیکہ بلگرامی از اولاد سید محمد صفری است
کہ ترجمہ او در دفتر اول بزبان قلم حوالہ شد و او سو امی قبائل اربعہ مشہور سیدوارہ
است و نسب او بہ سید محمود عرف بڈہن می رسد کہ اسم او در ترجمہ سید عمر بلگرامی
در ہمان دفتر مذکور شد۔

دیوان سید بھیکہ از عطاء عہد بود۔ و در سخاوت و شجاعت و مروت و نیکی طینتی
شہرہ روزگاری زلیست و وجاہت صوری را با وجاہت معنوی فراہم داشت۔ و در

سرکار نواب احتشام خان و نواب محتشم خان عالمگیری و نواب مرتضی خان
 و الاشاہی عالمگیری صاحب اعتبار و عظیم الاقتدار بود
 ہنگامی کہ ہندول بیابانہ در علاقہ نواب مرتضی خان درآمد۔ زمینداران
 قطاع الطرق نلوہای پادشاہی را از دست قاصدان بغارت بردند۔ نواب
 مرتضی خان بنا بر آنکہ سرکشان بہ ترمذ و جرئت مشہور بودند متامل شد تا کہ احکام تدارک
 کند۔ دیوان سید بھیکہ این معنی را از چہرہ نواب دریافت۔ و با برادران خود سوا
 شدہ بر سر مفسدان رفت۔ و بہ ضرب شمشیر راجہ آن ضلع را با اہل و عیال دستگیر کردہ
 پیش نواب آورد۔ و نلوہا مسلم بدست آمد۔ نواب مرتضی خان نلوہا را بہ حضور نلوہا
 فرستاد۔ و تردد دیوان سید بھیکہ معروض داشت۔ دیوان مورد تحسین و آفرین
 شد۔

دیوان تاسی و یک سال از طرف نواب اخلاص خان خوشی عالمگیری
 بہ حکومت سیوندہ وغیرہ محالات جاگیر نواب مسطور از توابع صوبہ اودھ
 قیام داشت۔

بعد از تہال نواب اخلاص خان محالات مذکورہ بہ نواب مرتضی خان مقرر
 گردید۔ و نواب مرتضی خان بنا بر ارتباط سابق و بواسطہ آنکہ نقش میر سید بھیکہ
 از مدتی دران الکہ خوب نشستہ بود۔ بہ آرزوی تمام میرا طلبید و حکومت محالات
 تفویض نمود۔

قصارا بعد یک ماہ ازین تفضیہ نواب مرتضی خان از منصب حیات معزول
 گشت و حامد خان پسر نواب مرتضی خان کہ در آن ایام حکومت خطہ بمیسوارہ
 داشت برای محاسبہ پنج سوار از کپہری خیر اندیش خان دیوان لکھنؤ بہ احضار
 میر سید بھیکہ تعیین نمود۔ سید ضیاء اللہ بلگرامی کہ در فصل اول ذکر یافت سفارش

میر سید بهیکه به خیر اندیش خان تحریر فرمود - نامه سید در اینجا ثبت می کنم که شمه حمل
میر از ان بوضوح می انجامد - نامه این است :-

”از ان مدت که تشریف شریف باین ملک اتفاق افتاد - چون حقیقت سکنه این دیار از وارد
”و صادر بسمع شریف رسیده باشد و می رسد چه احتیاج که در اظهار وقایع بلگرام بتکرار پرداخت
”در دوسری تحصیل حاصل رود لیکن بقضای ضرور که لازمه بشریت است بتکرار اظهار ناچار شد -
”حقیقت حضرت قبله گاه دیانت پناه سیدی میر سید بهیکه که از مشاهیر کبار این دیار است
”یقین که مسموع شریف گشته باشد که آن بزرگ بعد از آنی که پهل ساگی رسید از وطن برآمد
”مدت پنجاه سال در خدمت امرا و ملوک گذرانده حق گذاری و دیانت داری را بحدی رسانا
”که مدار علیه بر سر کار و صاحب اختیار هر کار گشته سزای تحسین و آفرین شد - بالفعل که سال
”دی به نود کشیده و قوای خود را از خدمت بزرگان محفل دیده چاره کاری آنکه آمده بوطن
”دانشیند نیافت مرفعی خان مرحوم را چون بردیانت و کمالات او اطلاعی تمام بود غرض خود
”خود را بر قصد سید مقدم داشت - چون الحاحی بغایت کرد - انکار سید پیش نرفت - بعد از آنی
”و که عازم این پرگنات شد چهل روز تمام نگذشت که مرغ روح نواب به آشیانه علیین پری بخروا
”پرگنه که ازین واقعه متنبه شدند پیش از آنکه میر از حویلی برآید کوچها بر بستند از آنجا که علیه اسلام
”بی یقینی است برادران همراه که آهین خانی به عادت داشتند در کاب میر را نگذاشت خجالت بخش
”هر بایه فساد شدند - میرا چون طاقت عود بدی نبود ناچار قصد وطن نمود حرکت بی آنکه تمسک
”به عصا کند متعذر شده بالفعل حالت پیری این و تحمل نوکری آن و شدت افلاس که نتیجه دیانت
”است زیاده از آن - و طلب کچهری که باغوا می حامله خان شده علاوه بر آن - اکنون بجز
”خدا پناهی نیست -

”در چار موج حادثه کی تا خدا بس است چون تا خدا مدد نرساند خدا بس است

”مسموع است از حدیث شریف که ابن شامین از عقلاء خداست - اکنون بندای خدای خواجه

در که این تسعین را معتقد ندانسته بقید حساب کشند و بتبصیر خدمت یک ماه امانت آن بی گناه
 "کنند جای دشت است والسلام"

چون این نامه به خیراندیش خان رسید - میرسید بهیکه را از مطالبه معاف داشت
 لیکن سید رحمت اللہ این الابن میرمسطور که محاسب ممتاز بود به رغبت خود رفته
 به کپوری حاضر شد و بعد حساب فارغعلی حاصل کرده خود را بخد مت جد بزرگوار
 رسانید -

میرسید بهیکه به جناب میرسید طیب بن میرعبدالواحد اکبر بلگرامی قدس
 اللہ ائمه سرا همبا بیعت داشت - و بعد خانه نشینی اوقات را به طاعت و عبادت
 معجور می داشت تا آنکه نهم شهر ربیع الاول روز پنجشنبه سنه اربع و تسعین و الف
 (۱۰۹۲) در جوار رحمت آسود - و پائین مزار میرعبدالواحد مدفون گردید -

اما سید خیر اللہ بن دیوان سید بهیکه همراه پدر خود می بود سید بهیکه عبدالرحیم
 نامی را متبینه گرفت و او را سرفوج ساخت - سید خیر اللہ را این معنی گران آمد -
 و از پدر جدا گردید - و این قضیه یاد از قضیه اسامه بن زید مرضی اللہ تعالی
 عنهما می دهد -

سید خیر اللہ در سرکار قبادخان عالمگیری و امراء دیگر نوکری می کرد تا آنکه
 سید بهیکه و سائط براگیخته سید خیر اللہ را طلب فرمود و او فرمان پدر را امتثال نمود
 و در جنگی به زخم تفنگ جرعه شهادت چشید -

اما دیوان سید رحمت اللہ بن سید خیر اللہ دختر زاده سید لطف اللہ
 بن سید حسن بن سید نوح بلگرامی است - ذکر سید حسن در دفتر فضلا گذشت

سید رحمت اللہ در خدمت جد بزرگوار تربیت یافت - و به نیابت او بسرا انجام
 خدمت می پرداخت - چون دیوان سید بهیکه را پیری در یافت سید رحمت اللہ

خیر اللہ

عرض کرد که حضرت حالا در خانه نشینند و من خدمت بجای می آرم جد بزرگوار ملتتمس
اورا قبول کرد-

سید رحمت اللہ بحکومت چا جمو و بیسوارہ وغیرہ می پرداخت و در دنیا
وراستی و قیقه از دقائلق فرو می گذاشت - و مدبر و شجاع و صاحب عزم و عالی همت
بود و اکثر مواضع قلب را تسخیر کرد و سرکشان را مطیع و متقاعد ساخت - و از سرکار
خیر اندیش خان عالمگیری و از سرکار عبدالصمد خان روشانی و امراء دیگر
نیز محاللات فراوان داشت و با واره و صادر سلوک پسندیده می کرد - و دست جوڈ
احسان کشاده می داشت -

بعد رحلت جد بزرگوار با بردار اعیانی خود سید حبیب اللہ جانب دکن به
اردوی خلد مکان رفت و پادشاه را ملازمت کرد - روز ملازمت خلد مکان ^{بانت}
محمد اعظم شاه فرمود که این خانه زاد قدیم ماست و پدرش نلوهار از قطاع الطریق
بها درانه بدست آورد - سید رحمت اللہ به منصب دو صدی و جاگیر از مجال سائی پور

وسید حبیب اللہ به منصب صد و پنجاهی سرفرازی یافت - بعد چندی سید
حبیب اللہ در دکن فوت شد - و سید رحمت اللہ به جاگیری که یافته بود
اکتفا نموده بوطن رسید - و برای تربیت برادرزاده خود سید کرم اللہ بن سید
حبیب اللہ به سلیم پور رفته اقامت گزید - متزوج سید حبیب اللہ با دختر
سید پیاری حسینی واسطی انامی شده بود و سید پیاری سید حبیب اللہ را
خانه داماد ساخت - ازین جهت اولاد سید حبیب اللہ در انام می بود - انام
بروزن حکام از توابع لکھنواست و سلیم پور یکی از قزاقی انام است -

آخر سید رحمت اللہ در سلیم پور سیزدهم شهر ربیع الآخر سنه ثمانیہ عشر و مائت و
الف (۱۱۱۸) به رحمت حق پیوست - نعش او را در بلگرام آورده به خاک سپردند -

سید رحمت اللہ درہندی اُستادِ عصر بود۔ علامہ موم میر عبد الجلیل بلگرامی تحریف
خوش فہمی او بسیار می کرد۔

در ایام حکومت جا جمو باد فروشی از تلامذہ چنتا من شاعر مشہور ہندی آوازہ
کمال دیوان سید رحمت اللہ درفن ہندی شنیدہ خود را بہ حاشیہ محفل دیوان رسانید
روزے دوہتہ از منظومات چنتا من در "اننیا النکار" پیش دیوان خواند۔ دین
مقام اول "اننیا النکار" را بر نگاریم بعد از آن ہر شتہ مقصد اصلی بدست آریم۔
"اننیا" بہ ہمزہ مفتوح و نون اول مضموم و نون ثانی مشد و کسور و یای تختانی
مفتوح آخر الف بہ معنی بی شبہ و "النکار" بروزن چمن کار صنعت فن بدلیج۔

و "اننیا النکار" آن است کہ مشبہ و مشبہ بہ یکی باشد۔ فقیر را بنظر تنج نرسیدہ کہ
کسی از ادباء عرب و فارسی این تشبیہ را استخراج کردہ باشد حال آنکہ فی نفسہ موجود است
چنانچہ در کلام فارسی شاہدی از دیوان ملا ظہوری ترشیزی بر آوردم کہ
چون ظہوری بجز ظہوری نیست در محبت یگانہ می باشد
و در منشآت میرزا جلالی طباطبا ہم بیتی یافتہ شد کہ
آب رُخ آئینہ جم منم ہچو منی گر بود آن ہم منم
و خود ہم در سلک نظم کشیدم

ترامی رسد ناز امی دستان توئی چون تو خیل خوش طلعتان

و در عربی نیز بہ ادای این تشبیہ پرداختم کہ

رأت کثیر حسان فی الوری مقلی ما لاح مثلك الا انت یا اصلی

محرکات گوید :- علماء عرب و فارس این تشبیہ را در فن بیان آورده اند و

اہل ہند در فن بدلیج تحقیق مقام آنکہ در صورت اتحاد مشبہ و مشبہ بہ تنزیہ است در

صورت تشبیہ۔ چہ علماء تشبیہ را تعریف کرده اند کہ "هُوَ الدَّلَالَةُ عَلَى مُشَابَهَةِ

آمِدْ لِأَخْرَجَ بِالْكَافِ وَتَحْوِجُ“ واز اینجا دریافت شد که وجود تشبیهی مغایرت
 مشبه و مشبه به متصور نیست - و تشبیه را سه رکن است ^۱ مشبه ^۲ و ^۳ مشبه به و وجه ^۴ مشبه پس
 مقصود قائل از وحدت مشبه و مشبه تنزیه ممدوح از شبیه و اثبات یکتائی اوست
 بظن عبارت چه عبارت ”چون تو کسی نیست“ و ”چون تو تویی“ هر دو یک مآل
 دارد که آن تنزیه باشد -

و صنعتی دیگر ازین قبیل در کلام ملاطهوری یافتیم که مفضل و مفضل علیه یکی باشد
 اگر چه این صنعت با مطلب کتاب کار ندارد اما برای مزید فائده تحریر می یابد که
 نتوان گفت ز خوبان دیگری می باشد هم تویی از تو اگر خوبی می باشد
 بخاطر می رسد که نام اول ”تَمَثِيلُ الشَّيْءِ بِنَفْسِهِ“ و نام ثانی ”تَفْضِيلُ الشَّيْءِ
 عَلَى تَفْضِيلِهِ“ گذاشته شود -

قصه دوهبه چنتا من در ”اننیا النکار“ که شاگردش نزد دیوان سید
 رحمت اللہ خواند این است -

هیو بہت ارکرت ات چنتا من چت چین
 و امرگ نینی کی لکھی و اہی کیسی نین

دیوان دخل کرد که این مثال ”اننیا النکار“ نمی تواند شد زیرا که نایکار را
 مرگ نینی گفت - و مشابہت چشم او با چشم آہو ثابت شد - شاگردش این دخل را
 مسلم داشت - و ہر گاہ نزد چنتا من رفت دخل مذکور را نقل کرد چنتا من ہم اعتراض
 نمود - و دوهبه را تغیر داد -

و اسندر کی مین لکھی و اہی کیسی نین

و این چنتا من ساکن کوڑہ جہان آباد است و دو برادر او بہو کن و
 مترام نیز شاعر خوش فکر مشہور اند - چنتا من در علم سنسکرت سرآمد اقران بود -

و در سر کار شاه شجاع بن شاهجهان پادشاه با عروت بسرمی برد و او را تفضیفی است "کبت بچار" نام که در میان سخن سنجان متداول است و همه مذکور در اتنیا النکار در کبت بچار داخل است -

الحاصل چنتا من بعد استماع آن دخل مشتاق دیوان سید رحمت اللہ شد و بتقریب غسل در یامی گنگ که از تحت جاجو می گذرد با قبائل خود به جاجو رسید - و دیوان را دریافت - دیوان لوازم مهمان نوازی نوعی که باید به عمل آورد - چنتا من نزد دیوان اقامت کرد - و به مناسبت موزونیت صحبت گیر افتاد - و کبتی در وزن "جهولنا چهند" در وصف شجاعت و جوان مردی سید رحمت اللہ نظم کرد - کبت این است -

"گرب گه سنگه جیون سبل گل گاج من پر بل گج باج دل ساج دہایو"

"بجت اک جلم گهن گهک دندہن کی ترنگ کہ - دہک بہو تل ہلایو"

"بیرتہہ کبت ہبہ کنپ ڈر جو رس سین کور چہون اور چہایو"

"کہو چل پائی تج ناہ سناہ یہ رحمت اللہ سرناہ آیو"

دیوان زری نقد و خلعت زرین سنگین صلہ کبت بخانہ چنتا من فرستاد و بعض

رسانید کہ می خواهم در حضور دالاقامت مہلات خود را به آئین خلعت آرایم - دیوان

زبان به معذرت کشود کہ این لائق شما نیست - غائبانہ قبول باید کرد - آخر چنتا من

در حضور دیوان آمد - و سر مجلس کتب را خواند و خلعت پوشید و انعام برگرفت -

کبت مذکور در نسخہ "کبت بچار" بعد کبت مرح سلطان زرین الدین محمد بن

شاه شجاع مثبت است -

دیوان سید رحمت اللہ کتابی دارد "پورن رس" نام - این چند بیت دو

از ان کتاب کسوت تحریری پوشندہ

کاری سٹکاری کرمی کھری سرس سکمار
 لوٹن ہاری جگت کی لوٹن ہاری بار
 سوہت بینی پیٹھ پر جینین پٹ کی بہائی
 لوٹ ناگن کنول دل انگ پراگ لگائی
 مانگ سہاگ بہری الی بب پاٹی چہب چہائے
 سیام منون گھنسیام مین چیل لیک لکھائے
 بہونہ کمان سمان کی کت تکیت اکھائے
 کدھ من سونن تور کی تہارو پیارو پائے
 آن بان کو کہت ہین نینن بان سمان
 دی لاگت سالت جو یہ دیکھت بیدہت پران
 ہوئی ترچھی ترچھی تکیو بہتو بہامنی بہیر
 چہب چتون چت مون کئی کا ڈہرت بادہت پیر
 سندر مکھ چو کا حک اپمان گو برنی نہ
 آند مندر مین جڑی ہیرا جڑیا مین
 کراچائی جہائی تہہ دہاری نچ انھہ بہائی
 منو چیلادوئی توک ہوئی گری بہوم پر آئی
 سو برن رنگ مہندی رچو چہلا جڑاؤ ساتھ
 ہاتھی دئے ساتھی کیو موہن من آون ہاتھ
 اوپمان سندر نکہن کی من آوی نہین اور
 اندبہواریند کی کلن بہین سرمود
 چہلا چہلی چہانگین بب چہب مل اک ساتھ

چہلت چہیل منکو کرت چہلا کلا کی ہاتھ
 اور لست رو ما ولی موہن موہن بہانت
 مانو سبرن پان پر کام منتر کی پانت
 نا بہہ کوپ ناکن نکس چلی کنول مکھ چاڈہ
 ٹہٹ کی دیکھ میور کریو کچ گر کی کراڈہ
 گوری بہوری کورٹی تہوری بیس سہائی
 بہوری بہوری بات سون چورت من کو آئی
 لست سیت پچتوریان انگ کیسری رنگ
 کنک بیل سی جھلمی بال چاندنی سنگ
 پیہ تہ رت پریت کون پگ گہہ کر منہار
 ہٹت ہنست ستہرات درگ للچاوت ر جہوار
 بھیج اچائی انگڑائی پن پیہم جنائی جہمائے
 چٹ پٹ ہر ہرنی کٹی ٹھگ لاڈ و دکہرائے
 ہرمرلی ہر کی لئے دہری اروج بنین
 راگ رنگی پر بین تہہ کری ہی پر بین
 کہہ لیت پہاگ ہلاس سون بہاگ بہری لکہہ ناہنہ
 موٹھی داڑگلال کی من کیو موٹھی ماہنہ
 جہک جہک کہہ لیت ہی للی جہوم سکھن سماج
 جہوم جہوم من جگت کی پرت پگن پر آج
 بہونہہ چڈ ہائی جنائی رس جہونٹھ مان جنائے
 انہت ہی پیہ من بہتوا لو تہن اینخہ بنائے

گہٹ لے گھاٹ چلی الی نٹ کی سنکھ ہوت
 گہٹ پٹ کی سدھ گھٹی مٹکی مکھ کی جوت
 لنن چلن کی نام سن گری گہوم کی بہوم
 پیارین پیاری لکھ پیاپران دئی مکھ چوم
 پھاگن مانس نہ آئی ہو پیارے پرانن ایس
 کہوری ہوری لپٹ سنگ کہہ ہین پران ایس
 کہہ کہہ اٹھت جری جری گہری گہری وہ بال
 چل کی نیک بلو کئی انہین ہت کوہال
 کہت سیس کردہر سنون سیام بام پرانہیس
 کنڈھ نڈھ سالسک رہی سو وکرت ایس

(۷) میر عبد الجلیل بلگرامی نور اللہ ضریحہ

پیشترنی قلم واسطی نثر ادگوش مستعان را از تصانیف والاچہ حجازی وچہ
 عواتی نواختہ۔ اینجا شکر ہندی می افشاند و طوطیان ہند را غذا سے روحانی
 می رساند۔

زنبہ عالی ازان برتر بود کہ لب بہ ترہات شاعری سیما منظومات ہندی کشاید
 و زبان مختاط را بہ گفتگوی دور از کار آ لایہ لیکن احیاناً اگر تفسیدہ جگر سے التماس
 معالجہ می کرد بنا برجامعیت فنون تباشیری ازنی ہندی برمی آورد چنانچہ خود
 می فرماید

شعر گر فضل من پنوشیدی   می شدم در فن سخن اقدم
 گر پرسی ز جامعیت من   میر خسرو دہد جواب نعم

مصر و واکر بن مصر ہر ہنس کہ از براہیہ معتبر بلگرام است و در فنون سوشتر
و بہا کا مسلم خاص و عام۔ و علامہ مرحوم و را بہ ملازمت امیر الامرا حسین علی
خان رسانید و در سلک ندما نواب منسلک گردانید۔ دومہ در مرثیہ آنجناب نظم
کردہ و بیان واقع بہ عالم اظہار آورده کہ

”ہوا نہی او ہوئے گا ایسو کین سو سبیل“

”جیسو احمد نند جگ ہوئی گیو میر جلیل“

از غرائب اتفاقات آنکہ چون این دومہ را عدد کردہ شد بی زیادت و نقصان
تاریخ برآمد۔ رحلت آن جناب بیست و سوم ربیع الآخر سنہ ثمان و ثلثین و
ماتہ الف (۱۱۳۸) واقع شد۔

از منظومات عالی ”سکھ نکھ“ در وزن بھروی ست۔ این چند گل ازان چن چیدہ می شود

النام پوتھی پر لکی ایضہ بھائی جیون جڑائی کوٹیکو بہال سہائی

کیس پاس کی پھانس پھانسو لوگ ایک سیام تم ادیری الگ سنجوگ

پہلوار سی گونگھٹ کی یاتین جات سمن باس بن چانین نہیں سہات

واکیول نزل تین ددہ پن لار پرت انت جھونٹھی کی مکھ چہار

دائل وکی پترن باڈ ہست جوت دت چیکون دیکھی ہست کوت

لکھ کپوت واکروان اتہہ ابھرام ہوئی اتیت کرڈاری سیری سیام

سکھ تانہ جیوموری دہون گیا کوئی کری لاک جہان پچھ لو بہت تھائی ہوئی

نکھس جھلک مہندی سنگ لو دت دین چنن لال تر جین ڈاک نوین

بہا دنا بہہ کی تر کو کہو نجات کنول کلی لوموندی بہلی یہ بات

بینی پیٹھ دو دل متو جو کین لانی چکلی باتن من ہر لین

چکل جنگھ سو مو من اٹکو جاے انت باندہ ہست گنہی کہنن لاسے

کنول سانجھ موندت نہیں کوس کور و اچرن کوبندت انجل جور

داز منظومات والا است این چند دوہہ سے

پہلواری جگ مین سے سیچت لی لی باس
 سوکھی روکہہ پلاس کون رت بسنت کی آس
 رہنی سجنی پیہ سنگ پاؤن روپ بھات
 اب پریتم پھری بہی پاؤن پک کی بہانت
 تونا ساکی ڈاہ کی کیر لگی جیہ کو بچ
 رہر کہو نٹونٹ کری کہی دیت ہی چو بچ
 پیاری تیری چرن کی کہون کہان نو بھید
 چہن پچھرت جاکی پری جھاوان چھاتی چھید

(۵) سید غلام نبی بلگرامی

ہمیشہ زادہ میر عبد الجلیل بلگرامی - ترجمہ اود فصل اول جلوہ پیراست
 و درین فصل نیز بہ اداہای نازک ہوش ربا

اگرچہ کلکش در قلم و سخن فارسی و ہندی نفاذ دارد۔ اما بہ تسخیر سواد اعظم ہندی
 نوعی پرداختہ کہ سرکشان پامی تحت سخن رایک قلم از اوج غرور انداختہ۔ الحق ہیچ
 طوطی در ہندوستان بخوبی کلکش شکر افشانی نمودہ۔ وہیچ طاؤسی درین بوستان
 بہ نیزگی فکرش بال و پر نکشودہ۔ جو ہر تیغ ہند از نیزہ حظی بہ این حسن و انمودن جز
 او کہ می داند۔ و چاشنی نیشکر ہندی از قلم واسطی باین لطف مہیا ساختن ہیچ او کہ می
 تواند۔

میرزا محمد امین چون قصائد عربی فقیر و اشعار ہندی میر شنید۔ حظی کرد۔ و این

قطعه در سبک نظم کشیده

دیرین زمانه که از باب فضل کیاب است   ز بلگرام دو شخص اند در سخن اُستاد
یکی امام زمان سید غلام علی   کسی به شعر عرب مثل او ندارد یاد
دگر جهان هنر سید غلام نبی   رساند فطرت او شعر میند را به مراد
نگاهدار الهی همیشه ایشان را   بِمَسْئَلِ عَرَبِيٍّ وَ اِلَيْهِ اَلْحِجَادِ
میرزا جاجانان مظهد دهلوی سَلَّمَ اللهُ تَعَالَى اِفْنِ شَعْرِ هِنْدِيٍّ اَز مِيرِ غَلَامِ نَبِيٍّ
اخذ نمود-

از نتایج فکر او "سکته نکهه" صد و هفتاد و هفت دو با است که آن را "انگ
درین" نام گذاشته و دیگر "تایکا برن" که در شان هزار و صد و پنجاه و چهار، بجز
تصنیف کرده و مطابق این سال دو با در خاتمه کتاب درج نموده و "رس پر بوده"
نام مقرر ساخت معنیش آنکه ازین کتاب تسلی و خاطر جمع در بیان رس می شود-
مخفی نماند که نزد اهل هند مقرر است که تغیر و کیفیتی که در انسان از دیدن یا
شنیدن چیزی پیدا شود- و بعد از آن استغراق کامل دست دهد آن را "رس"
گویند و آن نه حالت است- و کتاب "نورس" که ملا ظهوری دیباچه آن نوشته
این معنی هم دارد- نو در هند را گویند- از آن نه حالت
اول- "سنگار رس" که عبارت از کیفیت کمال محبت است که مرد را از دیدن زن
یا شنیدن اوصاف او پیدا می شود و همچنین کیفیتی که زن را از دیدن مرد یا شنیدن
اوصاف او بهم می رسد-

دوم- "هاس رس" که عبارت از کیفیت کمال صبحک است-

سوم- "کرن رس" که عبارت از کیفیت کمال غم است-

چهارم- "رودر رس" که عبارت از کیفیت کمال تهور است-

پنجم- "بیر رس" که عبارت از کیفیت کمال شجاعت و سخاوت و غیره است

ششم- "بهیمانک رس" که عبارت از کیفیت کمال خوف است

هفتم- "بهیتس رس" که عبارت از کیفیت کمال کراهت است

هشتم "اوپهت رس" که عبارت از کیفیت کمال تعجب است

نهم "سانت رس" که عبارت از حالتی است که در آن حالت همه لذتها محو شود و

همه نیک و بد یکسان نماید- و اصل فشاء این حالت ترک و تجرید است-

و درین کتاب اکثر مقامات را که از مصنفین پیشین کم کسی به تحقیق آن رسیده میرسد

و نازکی تمام آن مقامات را حل نموده مثلاً فرق در میان اقسام دهبیرا و کهندتا و

فرق در میان پنچن بد کد با و سوین دوت و فرق در میان کریا بد کد با و بودک با-

و سبب جدا شدن انبه سبنوک و کهندا کرتبا و ماننی از هشت نایکا با وجود شریک

بودن این مجموع در او سنها بهید که مراد از اقسام حالات است خوب بیان کرده-

و دیگر مقامات که تفصیل آنها اطالت می خواهد بوجه احسن ضبط نموده- و در ایجاد و اختراع

مضامین دقیق و خیالات نازک چه قدر قوت فکری صرف کرده- تمام نسخه از اول تا

آخر تمثیلات تام دارد- و مجموع کتاب انتخاب و سحر حلال و اتع شده-

و سواى این دو کتاب کتب متفرق متضمن مضامین لطیف بسیار دارد و "سلین"

تخلص می کند- لکن بعضی محو است یعنی کسیکه در رس محو باشد-

درین مقام صد و بیست و پنج دوا از هر دو نسخه به مراعات ترتیبی که در کتاب است

انتخاب زده- و چند کبرت چیده ثبت می شود-

اول- از انک درین

:- منگلا چمرن :-

سو پادت یا جگت مون سرس نیه کو بهاے

جون تن من تین تلن لو بالن ہاتھ بکے

:-: جورا برن :-:

چند کہی جورد چتی چت لبہون پہچان
سیس اٹھایو ہی تمسس کو پاچھو جان
:-: ارن مانگ پانی جت برن :-:

تین مانگ نہ ارن کن من جگت کون مار
است پہری پرنی دہری رکت پہری تروار
:-: بہونہہ اینتھ برن :-:

اینٹھ ہون او ترت دہنگ یہ اجگت کی تان
جیون جیون اینٹھت بھو دہنگ تیون تیون جڈہت ندن
:-: کرن مکت برن :-:

مکت بھئی گھر کہوئی کی بیٹھی کان جاے
اب گھر کہوت اور کی کیجی کہا ادپاے
:-: نتر برن :-:

ترنگ دیٹھ آگین دہرین برنین دل کے ساتھ
تیوری چکہ مکہ کی جگت کیو چہت سب ہاتھ
:-: کاجر برن :-:

ری من ریت پچترہ تہہ نین کی چہیت
بکہ کاجرنج کھائی کی جیہ اورن کی لیت
:-: کاجر کورین برن :-:

تہہ کاجر کورین بڈہی کیہ پورن کب پچھ

لکھیت کہنجن اچھ کین پچھہ ا لکچھہ پر پچھہ
 :- نثرن کی لال ڈوری برنن :-
 انجن کی دورت نہیں لوین لال ترنگ
 کورن پک دورن لگت تور پورن کو رنگ
 :- ناسکا برنن :-

چھاک چھاک تو ناک سون یہ پوچھت سب گانو
 کئی نواسن ناس کی لھیو ناسکا نانو
 :- لنکن برنن :-

تھک لتکن نتھ پاس لئی پائی ناسکا ساتھ
 مار مروریو جگت تیونٹ نٹ دولت ماتھ
 :- پناری برنن :-

للت پناری کلت یون لست ادھر سکار
 منون اہی بہاست پریو چنھہ انگری بہار
 :- ادھر برنن :-

تیرس دتیا دوہن سس ایک روپ نجھہ ٹہان
 بہور سانجھہ کہہ ارنئی بہئی ادھر تو آن
 :- مہندی برنن :-

بارہ منگل راس کن سوئی سب مل آئی
 ابھیہ دو ہتھیرن دس نکھن مہندی بہئی بنائی
 :- سکار تا برنن :-

لگت بات تا کو کہان جا کو پچھم گات

نیک سانس کی چھوک مین پاس نہیں ٹھہرات
:-: رومادل برن :-:

اصل اودرو اسگہر مین رومادل کی بھیکہ
پرگھٹ دیکھئی سانس کی آواگون مین ریکہ
:-: پیٹھ کی نال برن :-:

نہین پنا ری پیٹھ تو کینضو دیٹھ بچار
دھسک گئی بہہ بہار تین بینی کی سکمار
:-: کٹ برن :-:

سنیٹ کٹ سچم نپت تکت ندیکہت نین
دیہہ مدہ یون جانئی جیون رسنا میں بین
:-: جنگھا برن :-:

سیس جٹا دہرمون گہ کھڑی رہین ایک پای
ایتی تپ کہ لی تیو ہین نہ جنگھہ سبھامی
:-: پگ تل برن :-:

لکھ پگ تل کی مرولتا کب برنت سکچانہ
من تین آوت جلیجہ لون مت چہالی پر جانہ
:-: نلکھ برن :-:

دوت وا اوت نکھن کی بہنی کون کب ایس
پای پرت چہت جاہ کو بہیو چند پیہ سیس
:-: تترت انگ برن :-:

مکھہ سیس نر کہہ چکور اورتن پانپ لکھ مین

پگ پنگ دیکھت بھنور ہوت نین

دوم۔ ازرس پر بودہ

—: پریت بھاو:—

توہمت تو ترینہ کو اچھو ہر ہیہ آئی
سرت سسل سیچت رہت سپہل ہون کی جائی
—: سکیا:—

دہرت نہ چو کی نگ جٹی یاتین ارین لائی
چہانہ پری پر پر کہہ کی جن تہ دہرم نسائی
—: الکت جو بنا مگدلا:—

یون بالا جو بن جہلک ار جن مین در سائی
جیون پر گٹت من کو پچن بیہ پترن مین آئی
—: نو جو بنا مگدلا:—

جیون بیہ تھہ باڑہت کلا جو بن سیس ادہکات
تیون ستانس تھر گھٹ چہب ڈت پھیلت جات
—: پنچھہ:—

اٹست ہین تو ارج از نکست جہلک سبھائی
اگس نکس سب تین کی پری جین مین آئی
—: گیات جو بنا مگدلا:—

سکھن کنت لون تہ نین کج تک بہس لجات
مانو کمل کلین چتی الین ہلس رہ جات

— اکیات چونما مگدا:—

دادن باند ہی سانس مین ہو رسکھن سون لائی
سومیر مین بیہ تہور ہوئی ہیہ مین آسی آئی
— نیو دیا مگدا:—

سکھن کہ مین لال آہرن نیک نہ پھرت بام
من مین من سچت ڈرت. ہرم لال کی نام
— بشر بدھ نو دیا مگدا:—

ہنست ہنست رت بات لہ یون روئی کہہ تیہہ
دہک دہک جیون دامنی نا جہین برسی مینہ
— پنخہ:—

تیہہ اگیان ارگیان مین پریم نہ دیت جائی
جن گنگ یہہ پائی کی رہی سرستی بہائی
— مگدا کی سرت آنت:—

یون مینخت کو اوللا ابلن انگ بنائی
ملی پہپ کی باس لون سانس نہ پائی جائی
— مدھیہا:—

پیہ تیہہ پلن کپاٹ کٹ نہ کہہ لیہہ درگ کور
کہلت پریم کی جو زمین مندت نیم کی جو
— پنخہ:—

رمین من پادت نہیں لاج پریت کو انت
دھون اورا پنچو پھرے جیون بہ تیہہ کو کنت

—: مدہیا انت کا ما:—

یون تہیہ نہین لاج میں لست کام کی بہائی
لیوسل میں نیہہ جیون اوپرہین در سائی
—: مدہیا کی پیرت:—

کان پرت مرگ لون پری مرچہ لن کی پران
کنٹھ ٹہنک نوپر جہنک دہن لئی جب تان
—: مدہیا کی پیرت:—

رت من پیرت یون لاج دن میں چہاک
جیون رتہہ ہانکت سار تہی دہون لیک کون تاک
—: پیر وڑا:—

جب بنتا برکھ راس میں رب جو بن چمکائی
دن تین پرت دیوس مدہ لاج سیت گھٹ جائی
—: پیر وڑا کی ستر تانت:—

ڈہرک پری کہون اربھی نکہہ کچ سیس سہائی
ترن چھپیو منون کر سکھ دو تچ نکس در سائی
—: مدہیا دہیرا:—

لکھت ہتی درگ کل لئی چور بدن رب اور
اب اٹھہ انن چند ہت کر بو نہین چکور
—: مدہیا دہیرا:—

بہی بڈ آئی تم رکھی میری ہت ٹھہرائے
ہاتھ پرت ہو اور کی پائین پرت مو آئے

-: مدھیادھییرا دھییرا:-

کت بنولیت نھڑکی یہہ پونچھت گہہ ہاتھ
دہن آنسو اکھن بوند لون جھری بات کی ساتھ

-: پرور ہادھییرا:-

پاگ دھرن پیری کھری پیہ مکھہ پیری ہنار
پہول جھری کرین دھری آنکھہ بہری جھجھکار

پرور ہادھییرا دھییرا

نین لال تک رس دری کچھونہ بولی بال
بانہہ گہت ہین لال ارہنی تورا رمال
-: جیشٹھا گنشٹھا:-

کن پچتر یہ کھیل بل دینہون تہین سکھائی
موٹھ ماروا کی درگن موکھہ ماندت دہائی

-: پرور ہادھییرا:-

ڈری گانٹھ جو بال ہیہ ہی نہ کھون ناٹھ
پرگٹ بال مدہ گانٹھ لون بہئی گہت ہین ہاتھ

-: اوڈاپیر کیا:-

نین اچل چل منج تودوا و بدہ من رنج
منج پت لاگت کنج ار اپت لاگت کھنج

-: انور ہاپیر کیا:-

روکھی ہو جن باس لون چوری دیت جنائی
بنان جڈہن سرنیہ جو چڈہیونیہ سرائی

۱۔ ساسا مانیا:-

مکت مال لکھہ دہن کیویہ اجکت ہے نانہ
گنگ تھاری اربسی شو میری ارمانہ
:- انیہ سبنہوک دکھتا:-

تیری پاس پرکاس پر نیہ سباس بسائی
موکارن لیا ئی نہین آئے آپ لگائی
:- پریم کرتبا:-

پیہ مورت میری سدا را کھین درگن بسائی
ڈریت گوری دیہہ یہ مت سوزی ہوئی جائی
:- روپ کرتبا:-

جو بن لہہ ان روپ ٹہنگ او بہت گت یہ کہین
آپ جگت کون مار کے ہتیا موسر دین
:- ماننی:-

دہرت ماننی درگن یون انساو بند بسال
منون مانسر کنول تین بھرت مکت کی مال
:- سوادہین پتکا:-

نرکہہ نرکہہ پرت دیوس نس تہیہ چکھہ پیہ مکھ اور
مکل جان ال ہوت ہین سس انمان چکور
:- انگنٹھا:-

سکھی کہا جیہ ساج کی آج نہ آئی نا بھہ
گرہ بہولی کہگ لون پھری مومن سو جن مانہ

-: کہنڈنا:-

پیتن مکہ مکہ لون درسی تہ چکہ انسوا آئی
منون مدہ کر مکزند کون اگل کئی پھر کہا ئی
-: پیر لبد ہا:-

لکہہ سنکیت سولون رہی یون تہ نار نوا ئی
منون بنی شیو کی کر ئی سبل کام کون پائی
-: کلن حصہ تہ:-

الی مان آہ کی دسی جہار یو ہر کر نیصہ
تیو کرو دہ بس نان چہتو اب چہوٹ ہی دیصہ
-: باسک سجیا:-

تہ سکہہ سچ بچہائی یون رہی باٹ پیہ ہیر
کہیت بنائے کسان جیون رہت مینہ اوسیر
-: ابھارکا:-

ایسین کامن لاج نین پیہ مین انگت جائی
جین سلتا کوسل پون سامھین پائی
-: پنہ:-

انگ چھپاوت سرب سون چلی جات یون نار
کہولت نج چھٹا چنتی ڈہانیت گھٹا نہار
پرو گھٹ تپکا

نس جگای پراتھ چہت پران مجوری ہال
انگ نگرین برہ یہہ ہیو نیو کتوال

—: مکھت تیکا:—

پھلین پاکہ نہ آہو جو اسادہ کی مانس
پر تمہ جہڑ چیت باس لون نکسی پیہو سانس

—: کچھت تیکا:—

پیہ کی چلت بدیس کچھو کہہ نہہ سکی لجور
چرن انگوٹھا تین رہی داب پچھورا چھور

کردی یہ جو چکنین ہرنت لائے سینہ
برہ اگن جو چھنک من ہون چھت اب کیہ

—: امکھت تیکا:—

ہراون سن پتہک مکہ اگن ہر کہہ سینہ
نکہہ تین سکھ لون بال کے ہئی چکنین دینہ

—: اچھت تیکا:—

آوت لہہ گھنسیام کی آن دیس تین پات
چیلہ ہوئی چکن لگیونیہ نہی کو گات

—: اگت تیکا:—

سکھی پچھرن سسر کی ہوئی لہلی ترنت
بیل روپ پر پہلت ہی لہہ بسنت سوکنت

—: اتھا:—

• کیہون اوکن انگ کو لکھین نہ ہت کی جور
پیہ مینک مکہ کی ہی رونی نین چکور

—: مدہما:—

پیہ سنگہ سنگہ رہت بکھہ بکھہ ہوئی جات
تیہ درپن پرت بنت لون تیری گت درسات

—: ادہما:—

جیون جیون آدرسون للن پانپ دیت بنائی
تیون تیون بہامن مین لون کہن کہن انیٹت جائی
—: پیت نایک:—

جب تین لالں رون کو کون لے آئے سنگ
تب تین شیو لون آپنی کر را کہی اردہنگ
—: انکول نایک:—

نئی بسن جب ہون سجون تب پیہ بھرم لجاخذ
بن پر کہے دہن بچن کی ہیر سکت ہین ناخذ
—: وچھن نایک:—

ساگر وچھن دہن کی سم برنت ہین پمريت
وہ ندین یہ تین سون ملت ای کہی ریت
—: سٹھ نایک:—

ہیر ہیر مکھہ پھیرکت تانت بہو نہ نہ ندان
بانن بدہ کا ہون نہین را کہی چڈھی کمان
—: دہرشٹ نایک:—

کالہہ گیوہی آپہین موہسو ہین کہا عی
آج سیس جاوک لیئن پھر لوٹت ہی پائی

:- اویپت نایک :-

آئی وہ پانپ بھری رمنین آج انہان
جنہہ بوڈن نکس لکھین نکست بوڈب بران

:- بیسیک نایک :-

لال ادہر ہیرارون جنہہ سرن تن ساتھ
دیجی کخہ دہن لیائے جو کجی تنہ دہن ہاتھ

:- روپ ماتی نایک :-

بار بار ہیرت کہا درپن مین چت لائی
نیک لکھونج بدن سون رادہی بدن طائی

:- پروکھت نایک :-

اگن روپ بن ری برہ کت جارت ہی موہ
نیہ تن پانپ پامی کے بور مار ہون توہ

:- سمرورن درس :-

جب تین موہ سنائی تون کہے کا نہہ کی بات
تب تین درگ مرگ لون چلی کانہین کون جات

:- سپن درس :-

جاگت چور جو پائی دور لاگے ساتھ
سپنن کو چت چور کیون آوی اپنن ہاتھ

:- چتر درس :-

چترہ چتوت چتر یون رہی ایک ٹک جوئی
متر بلوکت را دری کہو کون گت ہوئی

۔ سونٹکھ درسن :-

جیون پیہ درگ لال بہنوت تہیہ بدن کمل کے اور
تیون پیہ مکھ سس کی بہی تہیہ کی نین چکور
۔ دوونی برن :-

کیچی سکھ گھنسیام ہون آج پون کی رنگ
انھ چپلا چکامی ہون لیائے تہاری انگ
۔ نایکا کی سنت :-

کسک کسک پونچھت کھاجسک مسک انمان
کہسک جائے گی ٹسک یہ نیک سسک سن کان
۔ برہ نویدن :-

کہا کہون واکي دسا جب کہک بولت رات
پیوسنت ہین جیت ہی کہان سنت مرجات
۔ بسنت رت برن :-

کہون لیادت بکست کسم کہون ڈلاوت پائی
کہون پچھاوت چاندنی مدہ رت داسی آئی
۔ نربدہ بات برن :-

سرورمانھ انھای ارباگ باگ برماے
مندمند آوت پون راج ہنس کی بہاے
۔ باک برن :-

کلپ برچھ تین سرس تو باگ درمن کون جان
ساگر نکسو نکھن کون جل جترن مس آن

گر کیہم رت برن

دھوپ چنگ کر چٹیک ار پہانسی پون چلائے
 مارت دوپہر بیچ تہیہ یہہہ گر کیہم ٹھک آئے
 :- پچھہ :-

چھٹ نہ لی تل نیر جل دل سچ چہمت تین آئی
 نرکھ نہ اگھ انیت کون چلیو بہان پین دہائی
 :- جل کیل :-

ہر چھینٹ یون تین کر لہہ جل کیل انند
 منون کمل چہون اور تین مکتن جہورت چند
 :- پاوس رت برن :-

پاوس میں سر لوک تین جگت ادہک سکھ جان
 اند بدہو جاہیں سدا چھمت بھرت ہین آن
 :- پچھہ :-

جہول جہول تہہ سکھت ہین گنگن چڈہی کی ریت
 آج کالہہ مین آئی ہین سر نارن کون جیت
 سرورث برن

چند بدن چمکای ار کہنجن درگ پہر کاے
 سکل دہرا کون چہمت یہ سروا پچہرا آے
 :- ہمینت رت برن :-

ہیت سیت کی درن تین سکت نہ او پر جائی
 رہیو اگن کون پاے کی دہوم بہوم مین چہاٹی

:- سسرات برتن :-

پرگت کہیت یا سسرین روکہہ روکہہ کی پات
پیچرن کون چت ہون دہرین سوکہہ جات ہی گات

:- لیللا ہاؤ :-

سیام بھیکہ سج کی گئی رادہی درپن دلام
بھولیو بھیکہ جگت بھئی جت دیکھی تب سیام

:- بلاس ہاؤ :-

درگن جور انٹھلاے ار بھوہین کر بلسای
کامن پیہ ہیہ گودین مود بہرت سے جای

:- لالت ہاؤ :-

سکل بہو کھنن کون جدپ تو چہب رہی سنگار
پنی کنھہ بدھ انھہ بہارئی پیہ مین جیہی نار

:- پیچہرت ہاؤ :-

سیام لال ان تلک تو یہ رنگ کینون مال
سوتن کو رنگ سیام دی رنگیو سیام کو لال

:- بیوگ ہاؤ :-

بات ہوتی سو دورتین دیجئی موہ سنائی
کاری ہاتن جن گھولال جو نری آئی

:- کلکنچت ہاؤ :-

شو سرکی سس مین شوانک نچ چھانہ بہرائی
ڈری جہکی روئی پھر ہنسی آپ کون پائی

—: بجھرم ہاؤ:—

بیندی ارن کپول دی لال دتھونان بھال
ایجھ بدھ کنھہ من ہرن یہہ علی نویلی بال

—: بودھک ہاؤ:—

مانگ بیچ دہر آنگری ڈھانپ نیل پت بہال
اروہ نساکس چھپت پیہ سین بتای بال

—: مدہ ہاؤ:—

روپ گرب جو بن گرب مدن گرب کی جور
بال درگن مین مد بھرن آوت چلین ہلور

—: سو بھاوا دہرن:—

ایک سکھین کر لی چہرین ہنت چکورن دہای
ایک بہنور کی پھیر کون مارت چنور ڈلای

—: کانت اداہرن:—

کرم ملتا لہہ کہٹی کمل مردلتا باس
تو توان کی ملن کی سبرن را کہٹی آس

دھیپت اداہرن

چند جہان بدہ مکہہ رچی تن چپلا سو ٹھان
تا پراوب دہری کہری تو تور پوجی آن

دھیپت اداہرن

دیپ تھاری نیہ کو برت رہت پیہ مانھہ
بات چہون دس کی سہی بھکت کیسھون نانہہ

:- آٹھ سانوک بہاؤ:-

پیہ تک تہک اوہ برن کہہ پلک سویتین جہلے
ہوئے برن کنپت گری تہہ السوا دھراے

:- سنگار رس اداہرن:-

موہن مورت لال کی کامن دیکھ سو بہای
تجھ چہکی موہی جکی تھکی رہی ٹک لای
سجوگ سنگار اداہرن

لی رت سکھ پریت جیون رچی پریا اور میت
راد نو پرن بین بہی ایک رسنان کی جیت
:- اتھ بیوگ مدہ سرتا تراگ:-

جاہ بات سن کے بہی تن من کی گت آن
ناکہہ دکہائین کامنی کیون رھین مو پران
:- پوریان تراگ مین درشتا تراگ:-

ہین مشکیا ماہہ متھہ دپیٹھہ رعئی کون دار
مومن ماھن لی کئی دیہہ دہی کون دار
کرمان اداہرن

پیہ درگ ارن چتئی بہئی بہہ تہہ مکھ گت آئی
کمل ارنیا لکھ منون سس دت گھٹی بنائی
:- وان اپائی:-

پھٹی ہین نچ گرن کنہ لال مالتی پھول
جھنھ لھہ تو ہییہ کمل تین کڈہی مان ال تول

بھیدا پائی

روس اگن کی آنچ تین تون جن جاری ناہہ
تخہ ترور دہیت نہین رہیت جا کی چھانہہ
—: پیرسنگ بدھیس اپائی:—

کت پران جو رین کون تپوت ہین کرمان
تی سب چکئی ہونہہ کی اگلی جنم ندان
—: پیرپاس بیوک:—

سوامناون کون گئی برہن پہپ منگے
پرست پہپ ہیشم ہی تب شیو دی چڈہے
—: کرنا بیوک:—

سکہ ائی سنگ جنہ سچ گئی پیہ مم رچھا کاج
سوہ پران دکھ پائے کی چلیو چھت ہی آج
سندیس

پکڑ بانہہ جن کر دئی برہ ستر کے ساتھ
کہیوری وانٹر سون ایسی کھیت ہاتھ
—: پائی:—

بتھا کتھا لکھ انت کی اپنین اپنین پیہ
پاتی دے ہین اور سب ہون دیہون یہہ جیہ

دیگر نایا برن بزبان ریختہ دروزن رباعی بستہ کہ این دور باعی از ان

۱۔ سکیا

از بسکہ جیادوست ہی وہ مایہ ناز اس طرح سون ہی اس کے سخن کا انداز

خامے کی زبان سون جیون نکلے ہیں حرف پر کان تلک نہیں پہنچتی آواز
۲۔ بشر بدہ بنودہ

آئے ہیں اگرچہ خوب ایام شباب پر کچھ اس کا چھٹا ہے اب خوف و حجاب
تدبیر کئی رہی ہے یون نایک پاس جیون آگ میں زور سین دو کے سیما
— نعت: —

نور اللہ تین اول نور محمد کو پر گٹو سپہ آئی
پاچھین ہی تہون لوک جہان لگ اوسب سرشٹ جو درسٹ دکھائی
آردلیل سوانت کی کئی رسلین جو بات بھی من پائی
تولون نہ پاوی الہ کون کیہون جو لون محمد میں نہ سمائی
— منقبت: —

پر بھوکون نہ جینہوان من میری ایک چھین بیداو پران کو کیونہ چت چادری
تج دوار ایس کو نوایویس مانس کو پیٹ ہی کی کاج سب لاج کہوے باوری
ایسو ہی ندان جاہ آج لونہ آیوگیان کیہوں نہ تجی اجان اپنو سہادری
بہریو اپرادہ تہوڈرت نہ تل آدہ شاہ مردان جو بہوسی ایک راوری
بشر بدہ بنودہ ہا مکر ہا کبت

اوجک ہین آئی بال نینن ہنار لال بیٹھ گئی تنخہ کال آپ کون چھپائے کے
چنچل چتون چت چھین ہر رسلین کون کر کرمی کیل بہون مرجھائے کے
تاہی سی پیہ پاس آڈاؤ سکھین کے آون تہی کی رہی ہی چھب جھائے کے
بادھک جیون چوٹ کے دت پھر اوٹ اوٹ مرگ لوٹ پوٹ بھین کھوج لیت جاکے
— ترنائی اگم ریت برینو کبت: —

آوت بسنت ترنائی ترترنی کے پات گات ارنائی دورت پنیت ہے

بکست سمن من سپہل اردج ہوت بھنونت بھنور چت راکھ رس پریت ہے
گہور و گنڈھ بہاس باس انگ کے باس پرم پرکاش کر لیت پران چریت ہے
رت بیس گئی تین نہ بہاویں رسلین دو او جو بن کی ریت سوئی جو بن کی ریت ہے
:- درہیا دھیرا دھیرا کیت :-

رات کون بتی جیون پرات آئی رسلین تنہ کال بولی بال سچات مکھ پیاری کون
نین سنکھ مل دیو سہو تو دیجی سکھ کوک سم ٹار رین برہ ہماری کون
تب ان کینہین گہات نین میری ہین پرت کیسی کر ہیرون تو مکھ اجیاری کون
بام کہیو جانی ہم اندرانی ہتین سواب چھر مان بھئی ہون درگ کونن تھاری کون
:- رت دوئی منایو مانسی کوتا کو کیت :-

بدن ہی چند تھان راہ بار دیکھت نین مرگ پلو ادھر تھان آہی
ناسا کیر ڈھک رسلین دانت داڑ مین ہین مور گو یوروم راجی پنکی سراہی
کٹ سنگھ گج گت ہی تین بیکھی باتین یہ بات آن ہین او گاہی
ایتی سب ستر تو تن آن متر بھئی تو کون نج متر سنگ سترنا نہ چاہی
:- سانت رس کیت :-

تیری منور تھ کون ہوت ہی سین لوک تو نہیں ہوئی اکاس کر ہی نکھت ادوت ہے
تو نہیں چارو تو سیل تر پس پنچی ہوت تو نہیں ہوئی میگھ پوجی کوت او کوت ہے
تو نہیں بن ناری بھرتا کی رس سلین ہوت تو نہیں ہوئی کے شریٹ اپن تین بوت ہے
جاگ پرین جھونٹو جیون سپن لوک ہوت تیون ہین آتا پچاری لوک جاگت کو ہوت ہے
:- رت برنن کیت :-

سن بنای لٹ آن پی لٹکے کا جبر لگائے چکھ پان مکھ کھائے کے
تال جھنکائے بن مردنگ ملائے شکار کون بلائے سب سنگت رچائے کے

ہاتھن اٹھائی گٹ گریون پچکائے دو او بہنوں نچائے ات نین ٹکائے کے
نیور بجائے جب بہائے سون دہرت پائی لاگت ہی گت آئی تیری پگ دہائے کے

(۶) سید برکت اللہ قدس سرہ

اسم سامی در فصل فقر و شعرا شیرازہ جمعیت این اجزا است
گا ہی میل بہ شعر ہندی می نمود۔ و معانی عرفان را بہ زبان ہند ادا می فرمود۔
”پیم پر کاس“ نام رسالہ دار ڈسمبر دو با و کبت و بشنید و دہر پد وغیرہ کہ در مردم دائرہ
است پیہی تخلص می کرد قری از اشارش ثبت می شود

چکھ جوگی کنتھا گرین ارن سیام اور سیت
آنسو بوند سمن لیٹن درسن بچھا ہیت
پیہی ہندو ترک مین ہر رنگ رہو سماے
دیول اور سیت مون دیپ ایک ہین بہاے
انٹیاتن کی اٹھی من پوا بھو مور
سور جادے کر گیان سون بنی پیم کی دور
من پنچھی تن پنجر پانپ بھرو امول
پیار و پور و کردیو توہیں توہیں نت بول
تم دیپک ہم ہین پتنگ اجگت گے سنائی
بن دیکھین نہین رہ سکون دیکھین رہو نجائی
ہون چکھی و اسندھ کی جمان نہ سورج چند
رات دیوس نہین ہوت ہی نان دکھ نانھ اند
من پار اتن کی کہری دھیان گیان رس موی

برنجھ اگن سون پھونک دی نرمل کندن ہوی
 جہان بیت تھان برہ ہے جہان سکھ دکھ کر دیکھ
 جہان پھول تھان کانٹ ہی جہان درب تھان سیکھ
 جم جن بورا ہوئے تون دورت گھیرت آن
 ہم توتب ہین دی چوگی پیران ناٹھ کو پیران
 ہم کسان ہت کھیت کے بووین دھیان کے دہان
 لونین گیان کے ہاتھ سون ہمووی درس کھلان
 نئی ریت یا پیت کی پھلین سب سکھ دھیہ
 پاچھین دکھ کے جیل مون داڑ کرمی تن کیہہ
 من بندر ہو واکیس مون ڈھونڈ ہو کیٹو بار
 ہولو کاری رین کوتا کو کہا پچار
 ہت کینون سکھ جان کے پڑی دکھن کی بھیر
 کیا کیجی من ہوی گئی کڈوا کڈ ہتین پھیر
 یومٹون بالعیب کون آنکھ موند من پیل
 سکھو گرسون یہ جگت آنکھ مچونون کھیل
 سیاہم ہو سانچ سون سر نہر آدمی کوی
 پر م جوت تا بدن پر جگم جگم ہوی
 تو نہیں تو نہیں جو چھوٹے ہونہیں ہوے
 جہار پچھاوی کامری رہی اکیلا سوے
 رکت پان پکوان تن ہیو رسوین سار
 بیٹھی برہار ادوی سدا گرت جیو نار

میاموہ من مین بہری پیم پنٹھ کون جائے
 چلی بلائی حج کون نوسی چوہے کھائے
 اووہ گئی آئی نہ ہر کرپو نہ ہر چت چاؤ
 برہاتوہ اندہی مول ڈھول بجائے

(۷) میر عبد الواحد ذوقی بلگرامی

سابقہ درفصل اول بیان نمودہ شد کہ اور رسالہ ایست مسمیٰ بہ "شکرستان خیال"
 در وصف انواع شیرینی درین رسالہ طوطی ناطقہ اش طرفہ شکر ریزی کردہ و اشعار
 ہندی را بہ زبان شیرین ادا نمودہ۔ از انجاست سے

برنون واحد کون بدہ کٹن کی دت جوت
 رین اما دس جاہ لکھ پورن مانسی ہوت
 کئی بار پھر پھر کے رسنان پھر پھر کہات
 پھر پھرنے کی لگت ہی پھر پھرنے کی بات
 — بکبت:—

میٹھی ہی نیت ہی سبھی بہای نینن کی جاکی رس چاہی کو بسی لپچات ہیں
 پھیکئی او بھیسی سب کہای کے کہا کہون ہیرا کی سی جوت دیکھی پھولے نہ سات ہیں
 کھانڈ کی کبیلی مدہ ات ہیں پیوت ہنس رسنان کی پیاری ہی اوٹھن بلات ہیں
 ایسی سکار ہیں ہی اولی بارون کاپلی کی دیکھ کی لکھین دیکھو ٹوتی نہوجات ہیں

(۸) محمد عارف بلگرامی سلمہ اللہ تعالیٰ

جوان قابل صاحب فضائل است۔ ترجمہ اور درفصل اول گذشتہ شعر

ہندی خوب مے گوید۔ و مضامین دلشین مے آرد۔ برنخے ازان درین جریو
درج می شود۔

از سکھ مکھ دوہا

:- منگلا چرن :-

بال بال کے بال کو بیوری بھید نہ پای
سکھ نکھ تین بالن ہین کنگی لون نہ سمای
:- بیینی برن :-

سمد ہیو متھ مین من لئی جگ کرت انیت
بینی تیری سیس مدہ کرت کو بینی ریت
:- مانگ برن :-

بھچھو ہینتو کے نان پچھو اندا بد بہچہ سوے
مانگ بھیکھ جہلکت سوہیہ راکی کلا جو کوے
:- انک سدھی جت :-

لال بیندی جت اک لکھ آوت اپمان
پہن ست انگ ینگ کے من دہو کہین لپٹان
:- نتر برن :-

لکھ چکھ پین بہر بہا دام مانون لیکھگ مین
چکھ پدیرکھ کرت ہمت لک دینہی ہی این
:- اکھ :-

کہنچ تھکی لکھ چیلتا کورنگ چکی لکھ رنگ

مین جلی درگ پین لکھ چھب لکھ چھکی ترنگ
-: ااکھ :-

بس پھیلت انکی لکھت من پاوت نہیں چین
کن پرکاش نج گن کرین برچھک راس توئین
-: اکرن برن :-

گنیا کیون کہہ سکت تہہ سمتا سیت پرکاس
جاکان پت کی کرت مکت ناک پین باس
-: ناسا برن :-

اچت ہے ایکئی کمل ایک نال مین آٹے
ادبھت ناسا نال چت چکھ ب کمل لکھائے
-: نتھ برن :-

تہہ نتھ کی جہولن نرکہہ لینہی من یون پای
مکتن ڈاریو ناک مین سنگ ہنڈورا آی
-: اکرن مکت برن :-

مکت بھئی جدپ توؤ ناک باس تو آس
کانن کانن مین اجون تب ہت کرت نواس
-: لالری برن :-

نتھ موتن نج لالری راجت ہی ایخھ مود
مکت رمت منون ناک پراند بدہوگھ گو د
-: ادہر برن :-

ادہرامی دہرہیت کنھہ بال سدھا دہرہمال

سینچو ادھن ناس مگ ادھر گاڈ مرناں
—: مسابرنن:—

لسامسات رس مسابسا کپولن سو بھ
دھنسا ال ال کل مین پھنسا سور بھ کی لوبھ
—: دسن برنن:—

لکھیت کچھ اتپات سوالی دسن ہی ناخھ
بھان ادوی ہون دکھیئی نکھت بال بدہ ماخھ
—: دس برنن:—

دسن مکت کی ہوت ہی جھان ہنسن درسائی
بیج کھری دب جات ہی پھول جھری بھج جائی
—: مکھ جوت برنن:—

انگ نہ انگ مینگ کی او مرگ انکھو ناخھ
تو مکھ دت لکھ رسن جزدیو راک ہمیہ ماخھ
—: مکھ جوت برنن:—

کھ دیپ وابدن کی اپان ہین سب ہین
جا مکھ جوتن ہوت ہی رجنی پت دت چہمین
—: مکھ باس برنن:—

ڈگر ڈگر تو بگر کی گنجت مدھکر پیج
کینو تو مکھ باس نی ہون کنج بن کنج
—: ہتھو دہی برنن:—

تو ٹھوڈ ہی سو بھا چتئی کیون نہ لال لپچانہ

جنھ لکھ ٹھوڈھی ہاتھ دئی کہری بال پچھتاہنہ
 —: کنٹھ سرنن:—

ہاریو کوٹ کپوت کو دیکھ کنٹھ ابھرام
 گنہین لون ان نج گرین ڈاریو ٹپکا سیام
 —: کنٹھ سرنن:—

ہارادارا کنٹھ لکھ بہیو کنب ات پاپ
 اکلکت نخہ کرت ہین بیدہ پھونک من آپ
 —: ریکھا سرنن:—

پیکھ ریکھ تو کنٹھ کی جیہ کپوت دہر تیکھ
 پھانسی پھانسی نج گرین پیت داگہ بسیکھ
 —: کنٹھ سرنن:—

سنی جنک سرلیت ہین تو سو کنٹھ کی کوک
 چاتاک ہیہ دو ٹوک ہوی جر کہوک ہئی موک
 —: نار سرنن:—

نار نار لکھ کی رہین نارین نار نوای
 ہارین سارین ہہر کی ہارین ہاری کھای
 —: بانٹھ سرنن:—

پاس نلت تو ہاتھ کی پیت اجکت ہییت
 جیولیت دھہ کر پرن یہہ پیتم جیہ دیت
 کانکھ سرنن

کنکھیان لکھ ان بانہہ تر سکھیان رہین اجیت

سُدھا سندھ بھ لہرتین پری سندھ کھنہ ہیت

—: پھنچا برن —:

کوٹ اوپاين سون الی بلی کرین بدھ ساتھ
پئے پنچن واکي ہنن پنچت اپان ہاتھ

—: پورین برن —:

بہاوت چت آوت ہن لکھ انگرین چھب این
پورن پورن رس کیو منون گانٹھ دی مین

—: رومادل برن —:

مانگ انک جو سیامٹا مٹی الی تون دیکھ
اُور آن سو پرگشی روما دل کی بھیکھ

—: رومادل برن —:

رومادل نہہ جان تون لکھ پیسر سکھی رنگ
گج شوچ منوتک چلیو نا بھی بیر ہونگ

—: کچ اگر سیامتا برن —:

لست یام کچ سنبھ پر نہیں سیامتا رنگ
رہیو منو بہو کون وہی سرچڑہ رہیو کلنگ

—: ارج سندھ برن —:

الی بھلی بدہ جان تون ارجن سندھ انوپ
ادہرامی کی چرن ہت راہ مانہہ کی کوپ

—: نا بھہ برن —:

نا بھہ بھنور لون دیکھی روپ سندھ تو گات

سکہاں کیجی کون سراپان بوڈی جات
—: کٹ برنن:—

ای رمی تیری لنک تین اکھ روپ سرات
جاتین سب پرکاس ہی وہی نہیں ورسات
—: اکھ:—

کٹ اڈیٹھ کون ایٹھ لون بہیونٹھ بدھ سنگ
پرگٹ بہیوہی بھیکہ دہر جگ امیک کواگ
—: کام بھون برنن:—

تیری نابھ تر کوالی برنن کرت سكات
بدہ نچ ہیمہ سکت جہان اوپان جات لجات
—: چرن برنن:—

اھل کھل واپرن کی لہٹی نہ سمتا این
جا پر ہنورن سون سد اہرمت ہین جگتین
—: ایڈی برنن:—

تو ایڈن سکھان کی ہین اپان سب ہین
موڈہ بوڈھ جا برن ہومی اند بدھو پدلین
—: گات برنن:—

اپان کو او لاگت نہیں واتن اوپ اوپ
جات روپ سی گات لکھ جات روپ کو روپ
—: چھت برنن:—

چھب جھلکت منہ جھلک تین من لاگت اپان

ہوت اور عی سس کی منون سہل اولتھان
 :- سکمارنا برن :-

کیون وہ بھوکھ کنک کی سجھی انک سکمار
 نیٹھ نیٹھ مگ ڈگ دہرت نار مہاورد بہار
 :- سو بجا برن :-

بن جیورجیہ برہری تاتین بدھ بچار
 متواری ہتیار لون راکھی بہوکن ٹار
 :- سکھ نکھ پورنتا :-

پرتم نچیسکھ نکھ برن عارف نپٹ اجان
 بدھ جن جان سدھاریو چھیو بدھ ندان

از سکھ نکھ کبت

:- جورا برن :-

کید ہون بدہ بدہ بدہ بدہ چھند بند کر باند ہیو گانٹھ سوہت اسیت ہے
 کید ہون رس میچک کی لت نوین لتا سندر ادوار پہل تا کو چھب دیت ہے
 کید ہون کام نٹ کھری کندن جہری بین دہری نیلین کوئی دان پران کولیت ہے
 کید ہون ہم سان پین بدن بیٹھو آس کئی کید ہون تیرو جو رو نیہ کونکیت ہے
 :- بیٹی برن :-

کید ہون رتن سان ہین کے سکھا پی سوہی دلا رترن تو جاے ادہک سکھ دینی ہے
 کید ہون مین کیتن نکیت کے نیسینی سوہی کید ہون نب رسنا کے سچھم سینی ہے
 کید ہون کل پدم کے لت لتا کے پرت سندر سو دیس سوہی ال ال سینی ہے

سکھان سو بیکھ آدرس کی سہاونی ہی کید ہون منوہنی کی موہنی سی بیٹی ہے۔
 -: نتر برن :-

کید ہون مین کیتن کی سرکی ہین او بھی مین کید ہون پنج سر جو کی سر ادوات ہین
 کید ہون پھلت ارن سر سج تاین نیل کچج راکھی تا کی سو پھاسرات ہین
 کید ہون جو ری بھوری کل کہنجن کی رجن ہی رسک ملند کید ہون دنپت بکھا ہین
 پنٹ نویلی ال ہلی میم سیلی کید ہون تیری سچہ اچہ میری چچن سہات ہین
 -: مکھ برن :-

باسرن ہو ایتو اوت امل جوت و اونس ہی مین اد لو کی لوک لوک ہے
 بہان مد مان یا کے مہان سمان مان بہین دن و اکون دن پردیہ سوک ہے
 پورن پر کاس سد اسد ہا کو نو اس و یکھو بہت دو کمت جاتین نت سوت کوک ہے
 یا کون نکٹ نکٹ کلنکٹ لکھو ہی و اکون تیر و مکھ چند بال چند سم کوک ہے
 -: ناسا برن :-

سکھان اکھنڈ سک تنڈن کی کھنڈن ہی منڈن مکھ منڈل کب ابھلا کھی ہے
 تل کو سمن تلو تول تن پادئی نہین تو مین کیتن کی چھین بدہ بہا کھی ہے
 سکھان امل مہا کول نوین ات روپ سر سج کلی کی سب تا کھی ہے
 راجو پنج نیہ تین بداتاتیہ مکھ دیپ تا کی دت ہیٹ ناسا با تی سم راکھی ہے
 اروج برکا برن

کاندیکے کول کید ہون کام کیل کلا کر کوک دوی اسوک چت کھت بسیری ہین
 جو بن تنک ماتو مد کی ترنک تنک ناکی کل کینفہ کج بھیکھ جک تیری ہین
 کید ہون کاہو سدہ ہیکی سادھنان تین ہم لتا سو پھل بھی ہی تا کون بیکھ کب چتیری ہین
 کلاک سروج ہین منوج مانسر ہیکی کید ہون جب جو ج سی اروج تیہ تیری ہین

—: رام راجی برن:—

کید ہون منمتھ کیا نے من بس کر بیکون جلدل پان پر منتر پانت سماجی ہے
کید ہون پیہ منکے منور تھ نین کج ڈاری کندکاری ات چھب چھاجی ہے
دپن اور پین کی تیب کوری کو جاتین نپک کمار چھب کوٹ کٹ لاجی ہے
کری پیہ راجی دیت سوتن کو باجی تیریری روم راجی بدھ ایسی بسھ سماجی ہے

—: جان برن:—

کری ہوئی ارہین کر سا کر کری ہی دیکھ نپت اپنچا بہری رنجھاگت چھاجی ہے
سندر رت ذت سو بہونت راجت ہی رچنار چرچ کرن براجی ہے
ات ہن سروپ ڈہاری روپ ہیکسی ساچی مانون کاریگر ٹین اچھی موٹر سماجی ہے
سکھان ترلوک کی سکیل سوچ سوچ ات میری جان بدہ جان جان نیہ سماجی ہے

—: نو برن:—

روپ کو کیدار سمندر اجرتا میں ترل کنگ کیسی تاد رسات ہے
کید ہون چہری کھری کلد ہوت کی نور ہی جا کے چھب مرچن کی چھتا چھرا ہے
نور نوین نیلن کی ننگن جیٹوتا کو کر دیکھ انیتھ اپمان بہات ہے
بہونرن کی پانت تامر س کے سمن پر سکھان سموہ لہہ سکھ سون اگہات ہے

—: پد برن:—

پدم نہار ہارنپک پد کار بیٹھو باسرسرن واکون ہوت دن کر ستہ
سانجھ مرچھائے چھوم جھکت ہی سوچ سوچ نلج بہات کری پھیر سر بہت
کومل امل مہات ہین سرنک لکھ اپمان بھکت بھی کری کاہ مسرھی
ایری پرت بنب تیری بدھیکو جیہ جان لینہی ہی کسل اجون رمان ستج کرھی
الْحَمْدُ لِلَّهِ وَالْمِنَّةُ لَهُ خَامَةٌ خَوْشَخْرَامٌ بِمَنْتَهَايِ اَيْنِ قَلَمٍ وَسِيمٍ وَهَامِي كَد

آغاز کرده بود به انجام رسانید- و به اقتضای ترتیبی که درین تالیف اختیار افتاده ختم کتاب بر نظم هندی دست بهم داده- چه مضایقه- بعض الفاظ هندی جزو فرقان عظیم است و جوهر سلک کلام قدیم-

شیخ جلال الدین سیوطی رحمه الله تعالی در تفسیر "ورنثور" می گوید- تحت قوله تعالی طُوبَىٰ لَهُمْ وَحَسَنُ مَا لَهُمْ "اخرج ابن جریر و ابو الشیخ عن سعید بن مسیح قال طوبی اسم الجنة بالهندیة"

و نیز شیخ جلال الدین سیوطی رح در تفسیر آیه کریمه سندس خصص از شیدله صاحب کتاب برهان نقل می کند "السندس سریق الدیبا ج بالهندیة"

و نیز شیخ جلال الدین سیوطی رح می فرماید "اخرج ابو الشیخ عن جعفر بن محمد عن ابيه رضی الله عنهما فی قوله تعالی یا ارض ابلعی ماءك اشربی بلغة الهند" علماء فصاحت اتفاق دارند که این آیه فصیح آیات قرآنی است و ابداع بیانات آسمانی- وقوع لفظ هندی در کلام معجز نظام خصوص درین آیه بلند پایه از عجایب است-

ختم این کتاب در سنه ست و شصت و مائة و الف (۱۱۶۶) بوقوع سوره سوره
خامه آرام طلب تاریخ ختم چنین نقش بست لمولفه

جبذا نو نهال موزونے کرده ام سبز در ریاض سخن
سال تمام آن خرد پرسید گفت آزاد "ختم او احسن"

چشم از یاران دادرس و عزیزان میسجافس آنکه اگر گوشه چشمی برین متاع
حقیر اندازند- و با وصف عدم لیاقت منظور نظر التفات سازند مخلص را به ارمان

دعائی یاد آرند سنه احماسی هزار خاکسار -
۱- آغان صواعق مطبوعه مصر ۱۸۹۹ -
۲- آغان صواعق مطبوعه مصر ۱۸۹۹ جلد اول -
۳- در نشر جده تا آخر صفحه ۳۳۵ -
والله اعلم . اللهم صل وسلم علی سیدنا محمد و آله الطیبین
و علی آله و اصحابه الطیبین و اولادهم و اولادهم
و علی ائمه الهدی و صلوات الله علیهم
الحمد لله رب العالمین . ختم

بالحمد لله رب العالمین